پښتو متون سمېدل غواړي

(لومړی ټوک)

ليکنه، څېړنه او ژباړه

د محمد معصوم هوتک

Ketabton.com

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کتاب ټول حقوق په خپروونکي اړه لري

* **پښتو متون سمېدل غواړي**
* لیکنه، څېړنه او ژباړه: **محمد معصوم هوتک**
* مهتمم: مطیع الله روهیال

* خپروونکی: **علامه رشاد خپرندویه ټولنه**
* کندهار – افغانستان
* تلیفون: ۰۷۰۰۳۲۶۰۱۱
* ایمیل: mrohyal@yahoo.com

* کمپوز او ډیزاین: **روهیال کمپیوټر اداره**
* لومړی چاپ: ۱۳۹۰ ش – ۲۰۱۲ ع
* کچه: ۱۳/۵۰ × ۲۱ سانتي متره
* چاپ شمېر: زر ټوکه
* د مخونو شمېر: ۳۴۴
* د خپرونو لړ: ۵۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

بسم الله الرحمن الرحیم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اهداء

د حضرت مولانا ابوالوفاء افغاني درانه نامه ته!

م. هوتک

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خپروونکي یادښت

په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ او خپرولو لړۍ د کندهار او علامه حبیبي د نامه سره تړلې ده. لوی استاد علامه حبیبي رحمة الله علیه په ۱۳۱۷ش کال له کندهاره څخه د پښتو ژبي د پلار خوشحال خان ختک مرغلري خپري کړې. په ۱۳۱۸ کې د خوشحال خان د زوی عبدالقادر خان ختک دیوان چاپ او خپور کړ.

دا په افغانستان کي د پښتو متونو د چاپ پیل وو. له پیله تر اوسه په لسونو متون ترتیب سوي، چاپ سوي او خپاره سوي دي. خو له هماغه وخته بیا تر نن ورځي پوري ټول خپاره سوي متون د متن څېړني له اړخه کمي و کاستي لري. دغه ډول ستونزي او مشکلات د نورو ژبو په خپرو سوو متونو کي هم موجود دي خو که د کمیت او کیفیت له زاویې ورته وکتله سي نو د پښتو په تناسب ئې ستونزي لږ دي. د یوه متن د تصحیح، نقل او ترتیب په وخت کي که متن څېړونکی له دقت او احتیاط څخه کار واخلي، دغه دقت او احتیاط کېدای سي د پښتو متونو په باب ټولي هغه ستونزي چي له بې احتیاطۍ او عجلې او شخصي سلیقو څخه وړپېښې دي راالږ کړي.

که د یوه زاړه متن د انتقال، ترتیب، تصحیح او مقایسې پروسه له شخصي سلېقې و نه ژغورله سي کېدای سي زموږ د ژبي متون د لیکدودي، لهجوي او سلیقوي ګډوډیو ښکار سي. د یوه متن څېړونکي له پاره لازمه او ضروري ده چي د یوې زړې قلمي نسخې د ترتیب او چاپ ته د آماده کولو په وخت کي د هغې د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکوال د لهجې او ليکدود پوره درناوی وکړي او متن د يوه امانت په ډول تر خپله څښتنه ورسوي.

د پښتو ژبې تکړه محقق او ليکوال استاد محمدمعصوم هوتک له ډېرې مودې راهيسې د پښتو پر متونو کار کړی دئ. دغه حاضر کتاب د دوی د اوږدو او مثمرو تحقيقاتو نتيجه ده، چې د متن پوهنې او متن څېړنې په اړخ کې د پښتو آثارو پر کوټه وراضافه کېږي.

د استاد هوتک صاحب دغه اثر په دوو برخو او اوو څپرکو کې ليکل سوی دئ، لومړۍ برخه چې څلور څپرکي لري د متن، متني نقاد، خطي نسخې، متن څېړنې اصولو او روشونو، د ژبپوه ستونزې او د متن پوه مسئوليتونو او بالاخره په پښتو متونو کې د پرتو ستونزو، لاسوهنو او تېروتنو د تحقيق او پلټنې له پاره ځانګړې سوې ده.

ورپسې دوهمه برخه شرو کېږي. دوهمه برخه درې څپرکي لري. لومړی څپرکی ئې د هغو متونو د معرفۍ، پېژندنې او کره کتنې له پاره خاص سوی دئ چې د مستشرقينو په لاس تهيه سوي او خپاره سوي دي. په راتلونکو دوو نورو څپرکو کې هغه متون د کره کتنې له زاويې څخه څېړل سوي دي چې په افغانستان کې تر ١٣٥٢ش کال مخکې او وروسته چاپ سوي دي. په دواړو څپرکو کې دوڅلوېښت متنه نقد سوي او د هر متن ښېګڼې او بدګڼې د متني اصولو او روشونو له مخې څېړل سوي او سپړل سوي دي.

دغه څېړنه د يوه کتاب په شکل د دغې لويې او اکاډيميکې علمي پروژې لومړی ټوک دئ، چې دوهم او دريم ټوکونه به ئې انشاء الله وروسته خپاره سي.

دغه اثر د خپلې علمي محتوی له رويه په پښتو ژبه کې لومړی کتاب دئ چې په دې برخه کې ليکل کېږي، تر دې مخکې په دغه شکل او دغه کميت و کيفيت د متونو په باب څېړنه او تحقيق نه وو سوی، دا پر پښتو ژبه د استاد هوتک صاحب هغه پېرزوينه ده چې تر اوسه چا نه وه پر کړې. که د پښتو ژبې متن څېړونکي او متن پوهان راتلونکي متون داسې ترتيب او تهيه کړي لکه په دغه اثر کې چې ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لارښوونه سوې ده، زه باوري يم چې زموږ د ژبې متون به له ډېرو هغو ستونزو څخه نجات ومومي چې استاد ئې د لارښوونو پېرزوينه راباندې کړې ده.

که د دغه اثر په مرسته د پوهنتونونو د محصلينو له پاره د پښتو متونو ليکچرنوټونه تهيه او جوړ سي زه په پوره يقين سره ويلای سم، چې زموږ راتلونکي متن څېړونکي او متني نقادان به له هماغه پيله د متونو په اړخ کي ستونزو او مشکلاتو ته متوجه سوي وي او هغه لار به ئې پرې ايښې وي چې د مکې پر ترکستان ته ځي*.

استاد هوتک صاحب ته مخکي له مخکي د دغه اثر د چاپ مبارکي وايم او د لوی خدای په دوی ته د اوږده او صحتمند ژوند غوښتنه کوم.

مطيع الله ورهيال
د علامه رشاد څېړندويه ټولني مشر
نوی ښار – کندهار

* د کندهار پوهنتون تکړه استاد څېړندوی شېرشاه رشاد د تعليم او تربيې د پوهنځي د محصلينو له پاره د متونو د ليکچرنوټ په تهيه کولو کي د دغه اثر له موادو څخه استفاده کړې ده، زه د دوی دغه اقدام د افغانستان د پوهنتونو په سطحه د يوه ښه پيل پيلامه بولم او خدای دي وکي چې زموږ د پوهنتونونو محترم استادان د دوی پر پله پل کښېږدي او د ليکچرنوټونو په تهيه کولو کي د داسي موادو څخه کار واخلي چې د محصلينو درد ته د پټی کار وکي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

فهرست

۱. پر (پښتو متون سمېدل غواړي) علمي پروژه ۱۴
۲. سريزه ۲۵

لومړۍ برخه

لومړی څپرکی

۳. متون ۳۰
۴. متني نقاد څوک دئ؟ ۳۱
۵. خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توګه........... ۳۴
۶. خطي نسخه څه ته وايي؟ ۳۴
۷. متون د خپل عصر ژبه تمثيلوي.................... ۳۵
۸. متون د زړو لغاتو ذخيره لري...................... ۳۷
۹. متون د خپل عصر ليکدود راښيي.................. ۳۷

دوهم څپرکی

۱۰. د متن څېړني اصول او روشونه..................... ۳۹
۱۱. د متونو د تصحيح اصول ۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۲. ډاکټر صلاح الدین المنجد څوک وو؟............ ۴۰
۱۳. د نسخو راغونډول او اوډل ۴۳
۱۴. د متن څېړنه..................................... ۴۶
۱۵. د څېړني هدف او روشونه ئې....................... ۴۶
۱۶. لیکدود.. ۵۰
۱۷. د لنډیز نخښې ۵۲
۱۸. د اعراب شکل ۵۴
۱۹. سرلیکونه (عنوانونه)............................. ۵۴
۲۰. د متن وېش او نومره ایښوونه ئې.................. ۵۵
۲۱. ټکي، فاصلې او اشارې ۵۵
۲۲. قوسونه، کرښکي او نخښې......................... ۵۶
۲۳. لمن لیکونه (حاشیې) ۵۷
۲۴. اجازات او سماعات.............................. ۵۹
۲۵. فهرستونه ۶۰
۲۶. د سریزي کښلو روش............................. ۶۲
۲۷. په سریزه کي باید دري مطلبه شامل وي ۶۲
۲۸. د نسخې د معرفي له پاره باید دغه لاندي لارښووني ۶۳
۲۹. د مأخذو فهرست................................. ۶۵

دریم څپرکی

۳۰. د متونو په مسخه کېدلو کي د پیوریزم اغېزه.......... ۶۶
۳۱. د ژبپوه ستونزي او د متنپوه مسئولیتونه ۱۲۲
۳۲. پر خطي نسخو باندي د اعتبار ستونزه ۱۲۲

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثلرم ثپرکی

۳۳. په پښتو متونو کي پرتې ستونزي ۱۲۹
۳۴. تېروتني –لاسوهني........ ۱۲۹
۳۵. تېروتني ۱۲۹
۳۶. د پښتو الفبې نیمګړتیا........ ۱۳۰
۳۷. د لیکدود عدم تجانس ۱۳۱
۳۸. الف: ارادي........ ۱۴۲
۳۹. ب: غیر ارادي ۱۴۳
۴۰. لاسوهني........ ۱۴۴
۴۱. په متن کي لاسوهنه (مداخله) څه ته وايي؟........ ۱۴۴
۴۲. لاسوهني د چا له لاسه پېښېږي او ولي پېښېږي؟ ۱۴۶
۴۳. الف: ناسخان، کاتبان او د متن ترتیبوونکي د خپلي ۱۴۷
۴۴. ب: د متن لیکونکي او برابروونکي د شخصي........ ۱۴۹
۴۵. ج–د چاپي متونو برابروونکي........ ۱۵۰
۴۶. د –د مادي ګټي په خاطر د نسخې زړول ۱۵۰
۴۷. هـ: د کتابت او تالیف د نېټو سره ګډول ۱۵۱
۴۸. ز: د خطي نسخو ناسمه لوستنه ۱۵۲
۴۹. زموږ زیاتره متون د سرکاري........ ۱۵۴
۵۰. ط: تعجیل........ ۱۵۴
۵۱. ي–او په پای کي باید ووایم ۱۵۴

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

لومړی ځپرکی

۵۲. پښتو متون د متن څېړنې په رڼا کې ۱۵۶
۵۳. د ختیځ پوهانو په لاس تهیه سوي متون ۱۵۶
۵۴. برنارد دورن او (کریستوماتي) ئې..................... ۱۵۶
۵۵. هنري جورج راورټي او (ګلشن روه) ئې ۱۶۴
۵۶. دارمستتر او (د پښتونخوا د شعر هاروبهار) ئې....... ۱۶۶
۵۷. پادري هیوز او (کلید افغاني) ئې........................ ۱۶۸
۵۸. هنري بیلیو او (دېوان خوشحال خان) ئې ۱۷۴

دوهم ځپرکی

۵۹. پښتو متون د متن څېړنې په رڼا کې ۱۷۶
۶۰. تر ۱۳۵۲ کال وړاندي چاپ سوي متون (افغانستان) ... ۱۷۶
۶۱. د خوشحال خان خټک مرغلري............................ ۱۷۶
۶۲. د عبدالقادر خان خټک دېوان............................. ۱۸۰
۶۳. لوی احمد شاه بابا ۱۸۳
۶۴. پټه خزانه ۱۸۶
۶۵. د پیر محمد کاکړ دېوان ۱۸۸
۶۶. د رحمان بابا دېوان ۱۹۷
۶۷. د کاظم شیدا دېوان....................................... ۲۰۱

(c) ketabton.com: The Digital Library

٦٨. د عبدالحمید دېوان ۲۰۹

٦٩. د شمس الدین کاکړ دېوان ۲۱۵

۷۰. پښتو عروض ۲۱٦

۷۱. دستارنامه ۲۱۷

۷۲. طب نامه ۲۲۱

۷۳. د خوشحال رباعیات ۲۲٦

۷۴. د حنان بارکزي دېوان ۲۳۰

دریم څپرکی

۷۵. تر ۱۳۵۲ش کال وروسته چاپي متون (افغانستان)...... ۲۳۲

۷٦. د دولت لواڼي دېوان ۲۳۲

۷۷. د میرزا خان انصاري دېوان ۲۳۸

۷۸. معرفة الافغاني ۲۴۰

۷۹. د علم رساله ۲۴۴

۸۰. د رحمان بابا دېوان ۲۴۵

۸۱. د قلندر دېوان ۲۴۵

۸۲. یاقوت السیر ۲۴۹

۸۳. لیلې او مجنون د سکندر خټک ۲۵۴

۸۴. د صدیق دېوان ۲۵٦

۸۵. سواتنامه ۲۵۹

۸٦. د خوشحال کلیات لومړی ټوک ۲٦۱

۸۷. د کامګار خټک دېوان ۲۷۳

۸۸. د رحمت داوي لیلی او مجنون ۲۷۸

۸۹. د حاجي جمعه بارکزي دېوان ۲۸۰

(c) ketabton.com: The Digital Library

۹۰. د حبیب الله دېوان ۲۸۴
۹۱. تذکرة الاولیاء ۲۹۱
۹۲. د عبدالحمید مومند دېوان ۲۹۲
۹۳. د سکندر شمایلنامه او پندنامه ۲۹۵
۹۴. د ملا لتاړ دېوان ۳۰۵
۹۵. د عبدالقادر خټک دېوان ۳۱۰
۹۶. د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼ ۳۱۲
۹۷. خلاصة المریدین ۳۱۴
۹۸. خیرالبیان ۳۱۷
۹۹. اسماء الحسنی ۳۱۹
۱۰۰. فواید فقیرالله ۳۲۱
۱۰۱. فراقنامه ۳۲۳
۱۰۲. د یونس خیبري دېوان ۳۲۵
۱۰۳. اخلاقنامه ۳۳۳
۱۰۴. د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار ۳۳۹

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر

(پښتو متون سمېدل غواړي)

علمي پروژه باندې يوه لنډه کتنه

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشيد

پيل:

د هندوستان په مغلي دربار کې د فارسي ژبې د مداح شاعر کليم دغه في البد يهه رباعي تر ډېرو پورې له شاه تر گدا د ټولو په خولو کې وه، چې:

اين مژهٔ فتح از پی هم زيبا بود
اين کيف دو بالا چه نشاط افزا بود
از کشتن دريا سر پيرا هم رفت
گويا سر او حباب اين دريا بود *

---

* خان جهان لودي اصلي نوم پيرا و، هغه نوميالی سردار چي جهانگير او نورجهان او نورو درباريانو به ده ته د تره او کاکا په سترگو کتل، له شاه جهان سره يې ستونزه پيدا شوه او خبره مخامخ جگړې ته ورسېده او د پښتنو يو پراخ مقاومت د ده او دريا خان په مشری، پيل شو خو پای د هندوستان په جنوب کې د خان جهان او دريا خان د پوځونو په ماته او د دغو دواړو سردارانو په مړينه شو. کله ئې چې د دوی سرونه دربار ته راوړل پر همدغه مهال درباري مداح شاعر کليم همدغه رباعي ويلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله چې دغه څلوریځه یو څوک لولي کېدای شي ووایي چې په دغه کې نو څه کمال او جمال نغښتی دی، شاعر دی، یو خیال ئې کړی، یو دریا او حباب ئې انځور کړی او یوه شېبه ئې خوشاله پرې تېره کړې ده، خو دا چې مغلو شهزادګانو او نورو چارواکو دا څلوریځه ولې تر ډېرو پورې په خپلو کې سره زمزمه کوله، دوی هغې ته د مغلو په وړاندې د پښتنو د مقاومت د تاریخ د یوې روښې پاڼې په سترګو کتل او یو څه ئې داسې پکې لیدل چې باید له یوه نسله ئې بل ته د عبرت په توګه ولېږدوي، ځکه نو دغو څلورو نیم بیتیو د یوه منظوم متن په توګه له ځان سره د وخت د تاریخ یوه خورا حساسه او تاریخي واقعه درلوده. د همداسې متني غوټو د پرانیستلو په موخه په کره کتنه کې یوه ځانګه کار کوي چې هغه د متني کره کتنې په نامه سره یادېږي او د ادبي کره کتنې په علم کې تر ټولو مهمه پوهه او د ادبي متونو د سمولو په برخه کې اړینه ځانګه منل شوې ده.

څلوریځه خو یوه یادونه وه، خو زه غواړم چې د هغې په بدرګه تاسې په دغه اړه د یوې متني څېړنې، یوه ادبي اثر په لور چې هغه (پښتو متون سمېدل غواړي) لارښوونه کړم او د دغه مهم اثر د اهمیت او ضرورت هغه نادره سیپۍ ستاسې درنو لوستونکو په مخ کې په لنډه توګه پرانیزم چې دغه کتاب پر لیکل شوی او طرحه شوی دی. د نړۍ په ادب او کره کتنه کې نن سبا په دغه برخه (متني تنقید) کې د بېلابېلو پوهانو او اکاډیمیکو موسسو له خوا ډېر زیات کار شوی او د ادبي میراثونو د خوندي ساتلو لپاره ئې د څېړنو دغه ډول په تېره بیا د کلاسیکو آثارو او نادرو نسخو د پېژندنې او معرفۍ په برخه کې ډېرمهم منلی او ارزولی دی. ادب پوهان په ادبي نقد یا کره کتنه کې یو نومونه (اصطلاح) کاروي چې هغې ته د کره کتنې یا کره کولو متني ډول یا (Textual Criticism) وایي، متني کره کتنه د کره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کتنې تر ټولو مهمه، د پاملرنې وړ او په ډېرو وختو کې ګرانه او سرخوږوونکې برخه ده چې دنده ئې د متونو کره کول او سره کول دي.
متني کره کتنه په هندي ادبی بهیر کي هم د پاملرنې وړ ځپرکی دی. په سانسکریت او هندي ژبه کي میماسا (mimasa) ورته وایي چې له (nirukta) یا ایتمولوژۍ سره په رابطه کې د سانسکریت ژبي او ادبیاتو په څېړنه او شننه کې له پخوا تر ننه د اهمیت وړ څېړکي وو، ځکه چې په هندي او سانسکریت کې د کلاسیکو آثارو چې سړی ئې په شمېر او د نسخو په تنوع کې د خلکو په وینا لېونی کېږي دا یواځنی پوهه ده چې هندي پوهانو د هغې په مرسته د کلاسیکو آثارو د زرګونو نسخو له منځه یوه را ایستلې او یو انتقادي متن ئې ترې برابر کړی دی.

په اوسنی عصر کې هم چې د نړۍ په ادبیاتو کې د پرتلیزو ادبیاتو څېړنه او مطالعه د یوه علمي مضمون په توګه د نړۍ په علمي موسسو او پوهنتونونو کې اهمیت تر لاسه کړی یو اړخ ئې د متنپوهني او متني کره کتنې تر سیوري او څپرکي لاندې په خورا چټکۍ سره د ودې په لور روان دی. د متنی کره کتنې تر ټولو په زړه پورې تعریف په ویکیپیډیا کې داسې کښل شوی دی:

The ultimate objective of the textual critic's work is the production of a "critical edition" containing a text most closely approximating the original.

مانا دا چې د متني کره کتنې مطلق غرض او موخه دا ده چې له بېلابېلو متنونو څخه یو انتقادي متن هغه چې اصلي اثر او یا نسخې ته ډېر نژدې ایجاد شوی او لیکل شوی وي وڅېړي. د همدغې اړتیا او ضرورت له مخې هوتک صاحب هم پښتو ته یو غنیمت اثر ور ډالۍ کړی چې په لنډه توګه ئې یو لړ ښېګڼې په دغه پیل کي له درنو لوستونکو سره شریکوم:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه اثر په اړه:

(پښتو متون سمېدل غواړي) د هغه درانه اثر نوم دی، چې د پښتو ژبې نومیالی څېړونکی او مسلکي لیکوال ښاغلی محمدمعصوم هوتک ئې د خپلو اوږدو څېړنو او اوږدو کالونو زیار په ترڅ کې زموږ په واک کې راکوي چې دا دی لومړی ټوک ئې زموږ مخې ته پروت دی. د اثرموضوع یوه نوې او نوښتي موضوع ده چې د پخوا په نسبت په نوي لید او نوي میتود سره کار او کتنه پرې شوې ده. کتاب په یوه لنډه مقدمه پیل شوی چې لیکوال په هغې کې د خپل کار اهمیت او انګیزه په ډاګه کړې او د دغې اوږدې او ګټورې پروژې ادبي رسالت ئې په خپلو جامعو الفاظو کې په ډاګه کړی دی لکه چې لیکي: "موږ باید هڅه وکړو چې د اولنیو ادیبانو میراث د لرغونو تاریخي آثارو په شان وساتو او داسي و نه کړو چې هغه له خپلو سلیقو سره سم وتوږو او بدلون پکښې راولو. که مو دا کار وکړ، ګویا اصل اثر مو له منځه یووړ" (د لیکوال مقدمه).

په لومړي ځپرکي کې هوتک صاحب د متونو، متن او متني کره کتني په اړه یوه ژوره علمي څېړنه د لوستونکو په وړاندې ږدي چې هغه د نوې ادبپوهني او کره کتنې په پراخ علمي ډګر کې یو ژوندی او مهم تیوریکي بحث دی. لیکوال په دغه بحث کې پر متني نقد باندې لومړی په نړیوال او بیا په پښتو ادب کې د هغې پرځرک باندې په مفصله توګه غږېدلی دی، په نړیوال ادب کې ئې د متني کره کتني پر روان بهیر، اززښت او د دغې پوهني پر اهمیت، له هغې سره اړوند د ادبي – قلمي آثارو په باریکیو او تاریخي لرلید باندې علمی کتنه کړې ده، چې بې شکه له لوستونکي سره د متني کره کتني د پوهې او لارښوونې په برخه کې ښه مرسته کولای شي، په زړه پورې مشوره او معلومات ئې په دغه برخه کې خپل لوستونکي ته دا دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

"د متن پر ژبه باندي تسلط درلودل.
د متن د ژبي د تاريخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.
د متن له ژبي سره د نورو تړلو ژبو پوهنه درلودل.
د مؤلف په باب معلومات درلودل.
د مؤلف د عصر د تاريخي و ادبي جرياناتو په باب علم درلودل.
د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي مطالعه درلودل".

په دويم څپرکي کې د بحث موضوع په پښتو متونو کې پرتې ستونزي دي، په دغه برخه کي ليکوال په خورا دقت او ځيرکۍ سره پر ادبي او متني تېروتنو، په پښتو ژبې کې د الفبا پرستونزه، د ليک دود لويه ګډوډۍ چې په ادبي لحاظ د زياتو توپيرونو او ګډوډيو لامل شوی، لاسوهنې او په خپل سر په ادبي په تېره بيا کلاسيکو متنونو او يا د هغو په چاپولو کې د بې ځايه لاسوهنو پر ستونزو باندې علمي رڼا اچول شوې ده، په دغه برخه کې ئې په عملي توګه هغه ستونزي په ګوته کړې چې پښتانه څېړونکي څه پخوا او څه هم په اوسني وخت کې ورسره مخامخ دي. په دغه ترڅ کې د کاتبانو تېروتنې او يا هم د يو لړ اغراضو له مخې په نسخو کې لاسو وهلوته اشارې شوې دي. هوتک صاحب په دغه برخه کې د کاتبانو د تېروتنو هغه ټولې بيلګې ښودلي، کومې چې زموږ کلاسيک متون په بېلابېلو وختو کې ورسره مخامخ شوي دي. په عين حال کې مو په دغه برخه کې له يو شمېر په زړه پوري لارښودنو سره مخامخ کوي چې هغه د متونو په تېره بيا کلاسيکو متونو په برخه کې د هر ليکوال او محقق لپاره مرستندويې او اړينې دي. هوتک صاحب د بېړې او تعجيل په برخه کې چي دغه څپرکي پای ته پرې رسېدلی ليکي:

"کله کله پر يوه متن باندي دوه تنه په عين وخت کي کار پيل کړي او هر يو بېړه کوي چي تر ها بل چا دمخه متن خپور او وياړ ئې تر لاسه کړي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغي ببړي او تلوار له خاطره هم په متن كي د لازم دقت اصول تر پښو لاندي كېږي او ناروا لاسوهنو ته زمينه برابرېږي او په پای كي بايد ووايم چي د متن څېړني لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل كېدلای سي".

دريم څپركی چې د متونو په مسخه كېدلو كي د پيوريزم اغېزه ده بل جالب بحث دی چې په هغه كې هم هوتک صاحب د متونو د مسخ كولو او سوچه كولو تر نامه لاندې د متنونو پرستونزه باندې رڼغېدلی دی او په دغه برخه كې ئې دا په ډاګه كړې چې څېړونكی دا حق نه لري چې د خواخوږۍ له مخې يو متن له خپلې خوښې سره سم جوړ او لاس پكې ووهي، په دغه څپركي كې د هغو ليكوالو او څېړونكو پام د يو لړعادي لغاتو پر لور چې كه څه هم مترادفه بڼه لري لكه (اول) او (لومړی) وراړولی او دا ئې په ګوته كړې چې دغه تصرف او لاسوهنه نه يوازې مادي بدرنګي لري بلكې د شاعر او ليكوال د كلام معنوي اړخ او باور ته هم لوی زيان رسوي او دا د يوه ادبي اثر په وړاندې علمي چلند نه دی. ليكوال په دغه څپركي كې د سوچه والي په نامه د افراط پر مساله باندی هم غږېدلی او هغو عملی بېلګو ته ئې چې د خوشال، حميد او په لسګونو نورو شاعرانو په آثارو كې ورجوتي شوې انتقادي اشارې هم كړې دي. په عمومي لحاظ كه چيري لږ سړی د دغه څپركي ادبي ارزونې ته دقيق شي زه فكر كوم دغه فصل د علمي فكتونو له امله يو جالب بحث دی چې په علمي لحاظ د نوې ادبي كره كتنې په رڼا كې د اهميت وړ ټكو ته پكې اشارې شوي دي لكه چې په يوه پراګراف كې ئې ليكلي:

"د پخوانيو متونو ژبنۍ څېړنه د ژبي د متخصصينو كار او مسئوليت دئ هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مګر دا خبره بايد هم په ياد ولرو چي د ژبي ماهران خو هم د چا خبره جادوګران نه دي چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پټې دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د څېړنې ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخيستلو کي لازمو وسايلو ته اړتيا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسايلو کي يو هم پخواني متون دي. هر څونه چې دا متون له غل و غشه پاک وي او د ليکوال يا شاعر ژبه تمثيل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبي د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقايسوي څېړنه د ژبي له متخصص سره د لهجو په پېژندنه کي هم مرسته کوي".

د دغه اثر څلورم څپرکی چې د متونو سمولو اصول دي، او د علمي سرچينو په رڼا کې څېړل شوي په دغه څپرکي کې د آثارو د سمولو اصول او تګلوري، د نسخو ډله بندي، د متن څېړنې هدف او موخه، د ماخذونو ليکل، حاشيه ليکنه او نورې لاربښوونې لوستلای شو، دغه بحث يو تيوريکي لاربښود بحث دی، چې د علمي سرچينو په مرسته او لاربښوونه ئې د متونو دسمولو آر اصول په علمي توګه تشريح کړي دي.

د اثر دويمه برخه:

د دغې برخې په لومړي څپرکي کې پښتو متون د متن څېړنې په رڼا کې څېړل شوي او په ځانګړې توګه هغو متونو او ليکنو ته ونډه ورکول شوې چې هغه پر ختيزپوهانو پورې اړه لري، په دغه لړ کې د قدامت په پام کې نيولو سره د هغو پښتو پوهانو هلوځلو او راټول کړه شويو متونو علمي ارزونه شوې چې په دغه برخه کې ئې آثار د پښتو ادب او يو شمېر کلاسيکو شاعرانو د آثارو په اړه نه هېرېدونکي او د پاملرنې وړ دي، په دغه لړ کې ليکوال د دورن خرستوماتي يا منتخبات، د پادری هيوز کليد افغاني، د راورټي ګلشن روه، د فرانسوي دارمستتر هارو بهار او نور د يوې نوې کتنې په ترخ کې چاڼ کړي دي، سره له دې چې د دغو ختيزپوهانو دغه ياد شوي په زړه پورې آثار زموږ د هيواد نوميالیو پوهانو هم په خپل وخت کې چاڼ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کړي وو، خو د هوتک صاحب په دغه اثر کې د هغوی پر شېړنو برسېره ډېر نور جالب او د پاملرنې وړ ټکي لوستلای شو، په دغه برخه کې تر ټولو جالبه خبره چې هوتک صاحب ورته متوجه شوی دا ده چې د برنارد دورن په وخت کې په لویدیز کې یو شمېر پوهان چې د هغو آثار د متني کره کتنې په برخه کې تر هر چا او هر ځایه رسېدلي وو د دورن غوندې پوهانو تر نظر نه دي تېر شوي او یا دا چې ده هغو ته د خپل اثر په برخه کې پام نه دی کړی او د پښتو منتخباتو په برخه کي ئې د هغو پوهانو تیوریکي لارښوونې په پام کې نه دي نیولي، ځکه هوتک صاحب وایي چې دغه پښتو منتخبات ئې د هغو اصولو پر بنیاد برابر نه برېښي او دغه علمي کار بیا هم د متن پوهنې پر اصولو برابر انتقادي متن نه دی. همداسې ئې د هیوز، راورټي او دارمستتر د لیکنو په اړه هم خپله ارزونه علماً په ټولو جزئیاتو سره په دغه څېړ کي کې په هراړخیزعلمي ډول کښلې ده.

په دویم څېړ کي کې هغه کلاسیک آثار او د هغو ارزونه شوې چې په لمریزحسا ب تر ۱۳۵۲ کال پورې په افغانستان کې د افغاني پوهانو له خوا برابر شوي او چا پ شوي دي، په دغو آثارو کي د احمدشاه بابا او د عبدالقادر خان پر دېوانونو، پټې خزانې ، د رحمان بابا پر دېوان، د کاظم خان شیدا پر دېوان، د حمید ماشوخېل او شمس الدین کاکړ پر دېوانو، د میاشرف پرپښتو عروض، او دستارنامې پر چاپي متنونو باندې رڼا اچول شوې او د هغو پر ښېګڼو او نمیګړتیاوو باندې ئې د مستندو بېلګو په وړاندې کولو سره یوه جامع متني کره کتنه چې د پښتو ادب د څېړونکو لپاره له هرپلوه لارښودې او روزونکې ده زموږ په واک کې راکړې ده.

په دریم څېړ کې هم له ۱۳۵۲ کال څخه وروسته د چاپي آثارو لړۍ ته دوام ورکړ شوی چې په هغو کې په دغه دوره کې مهم چاپي آثار لکه د علم رساله، د قلندر دېوان، یاقوت السیر، د سکندرخان لیلی و مجنون، د

(c) ketabton.com: The Digital Library

صديق دېوان، سواتنامه، د رحمت داوي ليلى و مجنون، د حاجي جمعه دېوان، د حبيب الله دېوان، د حميد دېوان، د ملا لتاړ دېوان او نور چې شمېر ئې په دويم او دريم څپرکو کې تر (۴۲) پورې رسېدلی او په افغانستان کې چاپ او خپاره شوي دي يو يو په دقيقه توګه مطالعه شوي او ارزول شوي دي او هغه ستونزې چې په دغو آثارو کې ليکوال موندلي او څېړلي يوه يوه په ډاګه کړي دي او د دغې علمي پروژې لومړۍ برخه هم پر همدغه څپرکي باندې پای ته رسېدلې ده.

د دغې علمي پروژې اهميت:

-يو دا چې د هوتک صاحب جوړونکی کار به تر هر څه دمخه د دغو آثارو د بيا چاپ په ترڅ کې لويه مرسته وکړي، ځکه نو دا ويلای شو، چې دغه کار په خپل ذات کې يو نوی علمي کار او علمي ارزونه ده چې د نژدې يوې پېړۍ په ترڅ کې د پښتو څېړنو او چاپي آثارو په اړه ترسره کېږي او تر ډېره حده پر متني انتقادي کتنه باندې انتقادي کتنه ده چې د يوه اثر د کره کولو او يوه بشپړ انتقادي متن په رامنځته کولو يوه علمي هڅه او پرمخ تللی ګام دی.

- دا علمي کار له ډېرو وختو وروسته د يوه داسې باصلاحيته ليکوال له خوا پرمخ بېول کېږي چې د متونو په څېړنه کي اوږده تجربه او پوهه لري او تر هر څه دمخه په پښتو ژبه کې يو مسلکي ليکوال او کره کتونکی دی چې مخامخ له دغه مسلک سره لوی شوی او پښتو ژبه ئې د زده کړې او څېړنو ساحه ده او دغه څانګې ته لکه زموږ يو شمېر دوستان له نيمې لارې نه دی ورننوتی. ځکه زه باورلرم چې د دغه اثر علمي اهميت به په مسلکي لحاظ زموږ او نورو په علمي ادبي کړيو کې ډېر د باور وړ وي.

- د دغې څېړنې لوی اهميت په دې کې دی چې هوتک صاحب هغه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هیڅ ډول طمعې او ځان ښودنې او ان چې د یوې فرمایشي پروژې په نامه نه ده پیل کړې، بلکي د هغې خواخوږۍ له مخې ئې تر سره کړې چې هره کرښه او هر لغت ئې د یوې نا پایایه مینې او لېوالتیا څرګندونه کوي داسې چې له پښتو سره د لوړ انساني صمیمیت علمي بېلګه ورته ویلای شو. داسې بېلګه چې پر پښتو ژبه باندې پر دغه ناتار او ځپاو کي ډېرو لږو څېړونکو په دومره وړیا بیه لورولې ده.

- د یوه حقیقت په توګه باید دغه ټکی ومنو چې یوه کوټلې څېړنه او تحقیق هغه مهال آسانه کار دی چې منابع او ماخذونه موندل ئې ستونزه نه وي، همدا مهال دا ډول علمي کارونه په نوره نړۍ کې د یوې ډلې له خوا د زیاتو مادي آسانتیاوو په خرڅولو تر سره کېږي، خو پښتانه او پښتو لا تر اوسه د پوهې او شعوري خوځون هغه پړاو ته نه دي رسېدلي چې دا ډول علمي کارونه وهڅوي او د پوهانو قدرداني دې وکړي، خو هوتک صاحب دغه کوټلې څېړنه د مهاجرت په چاپېریال او امکاناتو سره په داسې حال کې چې وړ منابع او آثار ئې هم په واک کې نه ول بیا هم بشپړه کړې چې له هر پلوه د قدرداني او ستاینی وړ ده.

او په پای کې یو ځل باید ووایم چې په دغه څېړنیز اثر کې د لیکنې ټول ارزښتونه املایي او انشایي برخې او د تبویب اصول په بشپړه توګه په پام کې نیول شوي دي او د یوه بشپړه ادبي اثر ټول علمي ارزښتونه او وړتیاوې له ځان سره لري.

زه دا اثر زموږ په څېړنیز بهیر کې یوه اوچته او علمي بریا بولم او هوتک صاحب ته په دغه برخه کي له پاک خدایه د لازیاتو بریو هیله کوم. وائي چې نامتو لیکوال فاکنر له امریکا سره ځکه مینه کوله چې دا ئې هیواد و او د ژوند نه هېرېدونکي رویاوې او انځورونه ئې له هغه سره تړلې وو. زموږ هوتک صاحب هم له هیواد او پښتو سره همداسې مینه او رویاوې لري

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځکه ئې په خپل دغه کار سره یو ځل بیا زموږ د لویو هستیو لکه علامه رشاد او علامه حبیبي او لسګونو نورو ارواوې خوشاله کړې.

اوږد ژوند او بریاوې ئې په برخه!

پوهنوال دوکتور عبدالخالق رشید
د ۱۳۹۰ کال د جدي ۱۸
ادمنتون – کاناډا

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزه

زیات و کم پنځه ویشت کاله کېږي چې د پښتو پخوانیو متونو له څېړنې او چاپ ته له تیارولو سره مې سروکار دئ. په دې برخه کې مې تر کار پیل کولو وړاندې نه د متن په باب څه مطالعه درلوده او نه مې د متن برابرولو په برخه کې لازمه تجربه. د کار په پیل کې مې هغه چاپ سوي متون د لارښود په توګه ځان ته ایښي ول چې تر ما وړاندې نورو مشرانو او همزولو پوهانو تهیه کړي ول. ما ته د هغوی د کار میتود ځکه معتبر ایسېدی چې فکر مې کاوه هغوی تر متن برابرولو وړاندې د دغې علمي مشغلې په باب لازمي څېړنې کړي وې او بیا ئې نو پر متن باندي کارونه پیل کړي ول. زه چې هر څونه د دغه علمي ډیسیپلین تَل ته ورننوتلم، هغونه د خپل ځان نارسایي او د نورو د کارونو نیمګړتیاوي راته څرګندېدلې او په رشتیا سره باید اعتراف وکړم چې د خپل کار نیمګړتیاوي مې تر بل هر چا ډېري مخې ته درېدلې. ما به لیدل چې زموږ له پخوانیو متونو سره په څومره بېباکۍ سره چلند کېږي، څونه په بې مسئولیتیو سره لاس پکښې وهل کېږي، څونه په جرئتمندۍ سره ځان ته دا حق ورکول کېږي چې د یوه کلاسیک شاعر په کلام کې په خپل زعم سره د اصلاح؟ په منظور مداخلې وسي، د پېړیو پېړیو پخوانۍ ژبه په وچه سپین سترګي سره پر اوسنۍ لهجه باندي عیارېږي او تر ټولو ئې بده لا دا چې دغو ټولو بېباکیو او بې مسئولیتیو ته بیا د علم او پوهنې او د معاصرو علمي پرنسیپونو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

میتودونو پر توګ وراغوستل کېږي. زړه به مي له شنوختته ډک سو، خو له کاره مي لاس نه کیښ او په دې هیله مي تعقیباوه چي ننني کار مي ګوندي تر پروني او د سبا کار به مي تر ننني يو څه پر علمي موازينو برابر سي.

په دې لړ کي مي يو وخت د شېراز د حافظ کلام کوت او په هغه کي مي ستر ګي پر دغه بيت ولګېدې چي ويلي ئې دي:

رشته تسبیح اگر بگسست معذورم بدار

دستم اندر ساعد ساقی سیمین ساق بود

(دیوان – ص ۲۸۰ چاپ ۱۳۸۵ش)

راته څرګنده سوه چي د حافظ شېرازي په دغه بيت کي د "ساعد" پر لغت باندي اختلاف سته او په ځينو نسخو کي ئې پر ځای "دامن" راغلی دئ:

"دستم اندر دامن ساقی سیمین ساق بود"

په يو بل ځای کي مي ولوستل چي پر دغه يوه لغت باندي پراخ نظرونه ورکول سوي او اووه حاشيې پر کښل سوي دي.

په يوه حاشيه کي ئې د "دامن" کلمه ځکه مناسبه بللې ده چي په دغه نيم بيتي کي د (سين) توری ډېر راغلی دئ او د "ساعد" کلمې سين چي هم پر سرباری سي، په بيت کي د بېخونده تکرار عمليه پېښېږي او دا کار بيا د شعر کيفيت ته تاوان رسوي.

په بله کي بيا د "ساعد" لغت تر "دامن" ښکلی بلل سوی دئ.

په بله حاشيه کي راغلي دي چي د پخوانيو متونو په تصحيح کي بايد دا خبره په پام کی ونيول سي چي په خپله شاعر کومه کلمه يا کلمات استعمال کړي دي. د لغت ښايست يا بدرنګي د متونو په مصحح پوري اړه نه لري. موږ بايد هڅه وکړو چي د اولنيو اديبانو ميراث د لرغونو تاريخي آثارو په شان وساتو او داسي و نه کړو چي هغه له خپلو سليقو سره سم وتوږو او بدلون پکښې راولو. که مو دا کار وکړ، ګويا اصل اثر مو له منځه يووړ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حافظ په یوه بیت کي د یوې کلمې په باب دغو ځرګندونو زما د دې اوسني کتاب د لیکلو له پاره پلمه جوړه کړه. له ځان سره مي وویل چي وګوره، د حافظ په کلام کي د یوې کلمې یا لغت په برخه کي څومره دقت په کار اچول سوی دئ. له بده مرغه موږ په پښتو متونو کي داسي په پراخ لاس مداخلې کوو چي ګویا دا مو خپل شخصي ملکیت دئ، هر راز چي ئې اړوو، را اړوو، خپل حق ئې بولو. په زړه کي راوګرځېدل چي د بامیان د مجسمې الوزول او د خوشحال ختټک په دېوان کي په بېباکۍ سره لاس وهل دواړه تاریخي ګناه ده او د لرغونو آثارو محوه کول دي. دغو اندېښنو مي پر ذهن باندي دونه فشار راووست چي ایستل کېدل ئې په دې برخه کي له څه لیکلو پرته ناممکن ول. د دې اثر په لیکلو سره به مي اوږې لږ څه سپکي سي. زما د دې لیکني معنا دا نه ده چي ګویا زه اول سړی یم چي په دې برخه کي قلم چلوم. نه، تر ما دمخه هم زموږ متنپوهانو دغه نیمګړتیا درک کړې ده او ښاغلي سرمحقق زلمي هیوادمل خو په دې برخه کي د خپلي رسمي پروژې په توګه یو تیزس (د متن څېړني میتودولوژي) هم کښلی دئ او په هغه کي ئې د یو شمېر هندي علماوو مقالې له اردو څخه په پښتو ژبه راژباړلي او خپلی تجربې ئې هم پر زیاتي کړي دي. خو نه پوهېږم چي د هیوادمل صاحب دغه کتاب به کوم چا د ځان د کار له پاره لارښود کړی وي که یا؟ ما ته د دې کتاب د مطالعې موقع هغه وخت میسره سوه چي د متن څېړني او متن خپروني په کار کي مي ښه ډېر کلونه پر خپل سر مزلونه وهلي ول. د دې کتاب مطالعې راسره ډېره مرسته وکړه او ځان راته پر خپلو اندېښنو باندي حق په جانب ښکاره سو او په دې باب مي د نورو آثارو د لیکلو اړتیا لا زیاته محسوس کړه. د ۲۰۱۰ع کال په دوبي کي مي په کار پیل وکړ او د همدې کال د نومبر په سر کي مي له خپل خواخوږي دوست ښاغلي استاد حبیب الله رفیع سره زموږ په کور کي د خپل تر لاس

(c) ketabton.com: The Digital Library

لاندي کار په باب خبري وکړې او ورته ومي ويل چي د پښتو چاپي متونو ټول بهير ته کره کتنه په پام کي لرم او حتی المقدور به هر متن په ځانګړې توګه تر نقد لاندي ونيسم. هغوی هم د دې کار پر اړتيا د تائيد مهر ولګاوه[۱].

تر دغو مقدماتي خبرو وروسته زه خپل مسئوليت ګڼم چي په دې برخه کي له استاد ډاکټر عبدالخالق رشيد څخه د زړه له کومي مننه وکړم چي د کتاب دغه ټوک ئې کتلی دئ او پر هغه ئې خپله ګټوره ليکنه کړې ده او ما ته ئې نوري لازمي مشورې هم راکړي او ما هم عملي کړي دي. له ښاغلي هارون خپل څخه هم منندوی يم چي د ځينو ماخذونو په موندلو کې مرسته راسره کړې ده. د ښاغلي جهاني صاحب هم د منني پوروړی يم چي د خپل کتابتون ځينی کتابونه ئې له ويرجينيا څخه تر ما پوري رارسولي دي. ګران روهيال خو زما د لاس لکړه ده. که دی نه وي زما لاس ګوډ دئ. برکتونه دې مل او هڅانده روحيه دې پياوړې وي. د طلوع افغان ورځپاڼي او د تاند ويبپاڼي چلوونکي دي هم خدای ونازوي چي د دې کتاب د محتوياتو لومړۍ مسودې ئې خپرې کړي دي. دا دئ خپل کار ستاسي مخ ته ايږدم او کره کتنو ته مو په ورين تندي هرکلی وايم.

م . هوتک

---

(۱) استاد رفيع صاحب په دغه وخت کي کاناډا ته تشريف راوړی وو او په ټورنټو کي زما او نورو دوستانو د ليدو په خاطر له کالګري څخه تر ټورنټو پوري د اوږده سفر مشقت په ناروغ بدن پر ځان منلی وو. پاک خدای دي د دغه شان خواخوږو کمی نه راويني (آمين).
پر دې خبرو باندي اوس (۲۹مه د ډسمبر ۲۰۱۱ع) دا ياداښت زياتوم چي ما په دې برخه کي خپل کار په درو ټوکو کي په پام کي نيولی دئ. په لومړي ټوک کي به په افغانستان کي تهيه سوي متون، په دوهم ټوک کي په پښتونخوا کي برابرسوي متنونه او په دريم ټوک کي به د دواړو ټوکو کمبوتۍ وڅېړل سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړۍ برخه

- متون
- د متن څېړنې اصول او روشونه
- د متونو په مسخه کېدلو کې د پيوريزم اغېزه
- په پښتو متونو کې پرتې ستونزې

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

متون

متن د لغت له مخي کلکي او لوړي مځکي ته ویل کېږي. جمع ئې "متون" یا "متان" ده. په مجازي معنا سره د یوه کتاب یا یوې لیکني عبارت ته ویل کېږي. په عبارت کي د کتاب یا لیکني حاشیې او زواید نه راځي یعني حاشیې او زواید (تعلیقات او نوري برخي) د لیکني د متن جزء نه دي.

د ادبي تیورئ له مخي، متن د سمبولونو یوه پر له پوري او سره تړلې مجموعه ده چي د یو راز معلوماتي پیغام رسوونکې وي (ویکیپیډیا).

زیاتره پوهان په دې عقیده دي چي متن باید تحریري (لیکلی) وي. شفاهي کیسې او اولسي سندري د متن په کټګوري کي نه سي راتلای.

متون چي له یوه نقل څخه بل نقل ته رالېږدول کېږي، هرومرو ئې په شکل او مفهوم کي لږوډېر بدلون راځي. له دغه بدلون څخه هیڅ متن مستثنی کېدلای نه سي. اسماني کتابونه لا، له قرآن کریم پرته نور ټول په خپله اصلي بڼه پاته نه دي. د قرآن کریم د اصلي متن په ساتنه کي د پاک خدای ﷻ پر ارشاد سربېره چي فرمایلي ئې دي: "انا نحن نزلنا الذکر و انا له لحافظون" (الحجر: ۹ آیت)، د حافظانو رول هم ستر دئ. قرآن کریم د

(c) ketabton.com: The Digital Library

حفاظو په همت او برکت تر نن پوري په پوره امانتدارۍ سره بې له جزئي ترين توپيره خوندي پاته دئ. اسلامي پوهان د قرآن په معجزه توب کي يو دليل همدا راوړي چي په متن کي ئې هيڅ تغير نه دئ راغلی.

نور اسماني کتابونه لکه تورات، انجيل او زبور هيڅ يو په خپل اصلي شکل پاته نه دي او د نورو اسماني اديانو پيروانو دغه تحريف او تصحيف پټ کړی هم نه دئ. دوی دا خبره مني چي د تورات او انجيل اوسني متون لاسوهلي متون دي.

په ارکاييکو متونو کي د تحريف او تصحيف د همدغه جريان ستره والي د متني نقد اړتيا رامنځته کړې ده او نن ورځ وينو چي متني نقد د يوه علمي ډيسپلين په توګه مطرح دئ او ځان ته خپل اصول او روشونه لري.

متني نقاد څوک دئ؟

متني نقاد (Textual Critic) هغه چا ته ويل کېږي چي يو متن دوهم ځل داسي ترتيبوي چي تر ممکني اندازې پوري د مؤلف په لاس ليکل سوي بڼې (original) ته نزدې وي. په اروپايي ژبو کي د اوريجنال (اصل) له پاره د (archetype) يا (autograph) لغتونه هم کارېږي له (archetype) څخه مراد د متن هغه نسخه ده چي نوري موجودي نسخې ټولي ورڅخه په مستقيمه يا غيرمستقيمه توګه کاپي سوي وي او (autograph) معمولاً هغي نسخې ته ويل کېږي چي د مؤلف په خپل لاس ليکل سوې وي. په دې ډول نو ګويا د متني نقاد کاروبار هم له ليکلو (تحريري) موادو سره دئ. هغه څوک چي د خلکو له خولو څخه فولکلوري سندري او کيسې راغونډوي، د متني نقاد په تعريف کي نه ځايېږي. د متني نقاد غايي هدف د يوه داسي انتقادي متن برابرول دي چي اصلي نسخې ته ډېر نزدې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د متني نقد له پاره اوس د (lower criticism) اصطلاح هم کارېږي او له هغې څخه مراد هغه هڅه ده چې نقاد غواړي د متن تېروتني پيدا کړي او له متن څخه ئې وباسي. د دې په مقابل کي د (higher criticism) اصطلاح هم ستېه چې هغه بيا د اصلي متن د تاليف، د ليکلو د نېټې او ځای مسايل څېړي. دا دواړي اصطلاحوي په متني نقد کي شاملي برخي دي.

په لوېديځو ادبياتو کي متني نقاد تر زياتي اندازې له لاتيني آثارو، يوناني ادبياتو (ډرامې)، بايبل او د شکسپير له آثارو سره سروکار لري. د دغو لرغونو او کلاسيکو آثارو په سوو کاپۍ (نقلونه) د زمانې له توپانو څخه ژوندۍ راوتلي دي، خو د هري کاپۍ ارتباط د هغې له اصلي نسخې سره ښر ګند نه دئ او کله کله خو لا مشکوک هم وي. متنپوهانو له پېړيو پېړيو راهيسي هڅه کړې ده معلومه کړي چې د دغو آثارو کوم نقل يا نقلونه له هماغه اصلي نسخې څخه راوتلي دي. متني نقاد دغه مسايل او له هغو سره نوري اړوندي موضوعګاني تر څېړني لاندي نيسي.

د کلاسيکو اروپايي متونو[1] د برابرولو د انتقادي ميتود په برخه کي واردواره درو الماني پوهانو په اساسي توګه کار کړی دئ چې فريدريک وولف، ايمانول بيکر او کارل لشمان نومېدل.

فريدريک وولف Friedric August Wolf (۱۷۵۹–۱۸۲۴) فيلا لوجيسټ وو. د ده نوم د کلاسيکي فيلالوجۍ په بنسټ ايښوونکو کي راځي.

ايمانول بيکر Immanuel Bekker (۱۷۸۵–۱۸۷۱) خپل اوږد عمر د يوناني متونو د انتقادي نسخو تهيه کولو ته وقف کړی وو. ده تر څلورو سوو

---

[1] د کلاسيک کلمه زموږ په ادبي حلقو کي يوازي د "پخواني" په معنا زيات رواج لري خو د کلاسيک مفهوم تر دغه حد پراخ دئ او کلاسيک آثار هغو پخوانيو آثارو ته ويل کېږي چي په خپله نوعه کي د نمونې او سرمشق درجه او حيثيت ولري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زیاتي قلمي نسخې سره مقابله او پر کورنیو باندي ډلبندي کړې. ده د یوناني مؤلفینو شپیته ټوکه آثار چاپ کړل.

کارل لشمان Karl Lachmann (۱۸۵۱-۱۷۹۳) تر بیکر لا هم مخ ته ولاړ او د بېلابېلو نسخو د مقابلې له لاري ئې وښودل چي څه راز کولای سو د خپلو ورکو او لرغونو نسخو په باب قیاس وکړو، د هغو اصلي حالت ځانته معلوم کړو او حتي صفحه بندي ئې کړو.

د پښتو آثارو د انتقادي متونو د برابرولو کار نه دومره اوږده سابقه لري او نه هم په دغه برخه کي له نړۍ والو منل سوو اصولو سره سمون. البته هغه کار چي په دې برخه کي تر اوسه پوري سوی دئ، غنیمت دئ خو بشپړ باید و نه ګڼل سي. زموږ محققین د پښتو انتقادي متونو د برابرولو کار د ختیځ پوهانو (برنارد دورن، هنري راورټي، دارمستتر) په لاس پیل سوی بولي. په رشتیا سره هم د دغو ختیځ پوهانو کار او زیار په دې برخه کي د ستاینې وړ دئ خو د دوی کار هم پر هغو اصولو باندي سل په سلو کي ټیک نه خېژي چي د دوی په وخت کي په اروپا کي منل سوي او معمول سوي ول. د دوی د کار په باب به زه د دې کتاب په څلرم څپرکي کي وږغېږم.

په افغانستان کي د پښتو متونو د برابرولو کار د علامه پوهاند عبدالحي حبیبي (۱۹۱۰ – ۱۹۸۴ع) پر لاس په کندهار کي پیل سوی دئ. لوی استاد حبیبي په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهار څخه د خوشحال ختک (۱۶۱۳ – ۱۶۸۸ع) کلیات د "خوشحال مرغلري" په نامه خپور کړ او هغه ئې له څلورو خطي او یوې چاپي نسخې له مخي برابر کړی وو. تر دې وروسته د پښتو متونو خپرېدل له کندهار، کابل، پېښور او کوټې څخه د رسمي موسسو او انفرادي اشخاصو له خوا روان دي، کله ئې سرعت زیات او کله کم وي. په دغه اوږده موده، څه دپاسه اویا کاله کي چي کوم پښتو متون خپاره سوي دي، هغو ټولو ته مي لاس نه رسېږي، خو کوم چي راته

(c) ketabton.com: The Digital Library

میسر دي، د هغو ټولو کره کتنه به د همدې کتاب په نورو راتلونکو څپر کو کي که د خدای رضا وه، وکړم.

خطي نسخې د متونو د اصلي منابعو په توگه:

موږ چي کله په پښتو ادبیاتو کي د متونو د تصحیح په باب ږغیږو، مراد مو تر ډېري اندازې پوري په لاس کښلي متون (خطي نسخې) وي. خطي نسخې د بشري پوهنو د ټولو څانگو له پاره اصلي منابع دي. د چاپ صنعت تر رواج مخکي د بشري علومو او په هغو کي د لیکل سوو کتابو د تکثیر او خپرښت کار د همدې خطي نسخو او د هغو د کاتبانو پر لاس سر ته رسېدلی دئ. د دوی د نه ستړي کېدونکي تلاښ نتیجه اوس دومره ستره ده چي د نړۍ زیاتره موزیمونه، کتابتونونه او علمي – تحقیقاتي مرکزونه په دغه راز آثارو ډک دي.

خطي نسخه څه ته وایي؟

په مروجو قاموسو کي نسخه (د لومړي توري په پېښ او د درېیم توري په زوَر) د لیکني، مکتوب، یادداښت، مسوده، ... په معنا ثبت سوې ده او عربي لغت دئ. په دغه ژبه کي ئې نور معادل لغتونه یا شکلونه "نسخت، نخسة" دي. په پخوانیو کتابو او قاموسو کي ئې "نسخه" د مطلق کتاب په معنا کار کړې ده.

ځیني محققین د نسخې د تسمیې په وجه کي لیکي چي دا لغت له "نسخ" (د نون په زوَر) څخه مشتق سوی دئ. "نسخ " زایل کولو، د اعتبار له منځه وړلو او د کوم شي ردولو ته وایي (غیاث اللغات). کله چي یو کاتب کوم کتاب له کوم بل کتاب څخه رانقل کړي، په دې ډول گویا لومړی (منقول عنه) کتاب د نوي نسخې په منځ ته راتگ سره له اعتباره ولوېد او

(c) ketabton.com: The Digital Library

رد سو. ځکه نو دې نوي ليکل سوي متن ته "نسخه" وايي.

د "نسخه" کلمې منشاء چي هر څه وي خو مراد ورڅخه هغه مطالب دي چي په بڼکه، نل يا فلزي قلم سره په رنګ يا سياهي پر يوه پاڼه باندي ليکل سوي يا له کوم بل کتابه رانقل سوي وي او په انګرېزي ژبه کي ورته د (manuscript) لغت کارېږي[۱].

خطي نسخو ته له دوو زاويو څخه پاملرنه کېږي. د متونو مصحح له يوه نظره ورته ګوري او هغه نسخه پوه چي سروکار ئې د نسخې له مادي ارزښت او د انتيک پلورني له مارکيټ يا له موزيمو سره وي، بيا له بل لوري ورته ګوري. متن څېړونکي او نسخه پوه دواړو ته د خطي نسخې د کاغذ نوعيت، د ليک (خط) څرنګوالی، د نسخې د پوښ (وقايې)، تذهيب او ميناتور په باب معلومات خورا ډېر اهميت لري خو په دې اهميت کي د دواړو دلچسپۍ جلاجلا استقامتونه لري. د متن څېړونکی د نسخې د کاغذ، د ليک د رنګ، وقايې او تذهيب څېړلو ته ښايي له دې اسيته مجبور وي چي تر کار لاندي نسخه به ئې د ليکلو يا د تاليف نېټه نه لري. خو نسخه پوه ته بيا دا ټول اړخونه هر يو په خپل ځای کي ځکه ډېر مهم دي چي د هغو له مخي د نسخې مادي ارزښت او بيه ټاکلای سي. د متن څېړونکي او نسخه پوه کار يو د بل بشپړوونکی دئ او يو بل ته ګټه رسوي.

د پخوانيو متونو خپرېدل دا لاندي ژبنۍ ګټي لري:

- متون د خپل عصر ژبه تمثيلوي:

ژبه لکه نوري پديدې د زمانې له بدلونو او تحولاتو سره سم تغير

---

[۱] په يوناني طبابت کي ئې "نسخه" د کاغذ هغې ټوټې ته ويل چي طبيب به د دوا (درمل) نوعيت، د استعمال طريقه او د معالجې نوري لارښووني پر کښلې. اوس هم زموږ په معاصر طبابت کي نسخه په همدې معنا کارېږي. د دغې ټوټې کاغذ له پاره په انګرېزي کي (prescription) لغت کارېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مومي او پر خپل حال نه پاتېږي. د زمانې په بدلونو کې ټول هغه ټولنيز، اقتصادي او سياسي تغيرات شامل دي چې يوه ژبه ورسره مخامخ کېږي. پر ديو ملکونو ته مهاجر تونه، له خپل پلرني او اصلي ټاټوبي څخه لېږدېدني، پر نورو ملکو باندي يرغلونه او د نورو له خوا پر ځايي خلکو باندي تاړاکونه او فتوحات، د ژبي د ويونکو د اقتصادي حالت لوړتيا او ځوړتيا، د سياسي رژيمو او واکمنيو اوښتل رااوښتل او نوري دې ته ورته ژوري پېښې پر ژبه باندي اغېزه کوي. د دې اغيزې په نتيجه کي ژبي ته نوي لغات، نوي وراشې او نوي ژبني عناصر ننوزي او هغه چي د ژبي ويونکو ته د هضمولو او منلو وړ وي، په ژبه کي ئې ساتي. څرنګه چي ټولنيزي، اقتصادي او سياسي پېښي هم تل "پښه پر ځای" نه پاتېږي او بدلون مومي، ځکه نو د هر عصر او هري تاريخي مرحلې ژبه ځانته خپلي ځانګړتياوي لري، ځانته خپلي وراشې او اصطلاحات لري، ځانته خپل مروج لغتونه لري او په جزئياتو کي ځانته خپل ګرامري جوړښتونه لري. له يوه تاريخي عصر څخه بل ته د اوښتلو په جريان کي ژبه هغه ځانګړتياوي، وراشې، اصطلاحات او لغتونه له ځان سره ساتي چي د دا بل نوي عصر ايجابات ئې د هضمولو توان ولري.

د همدې تحليل له مخي د هر عصر متون د هماغه عصر د ژبي د سکښت او جوړښت ښکارندويي کوي. که په پخوانيو متونو کي د اوسنۍ زمانې له غوښتنو سره سم بدلونونه راوستل سي او لاسوهني پکښې وسي، ګويا د متن روح او جوهر ته څوک صدمه رسوي. دا مسخه سوی متن نور نه د هماغه خپل عصر ژبه تمثيلولای سي او نه هم په خپل اصل ليکونکي، مؤلف يا شاعر پوري اړه درلودلای سي. دغه راز مسخه سوی متن بيا د يوه ژبپوه له پاره هم ستونزي پېښوي ځکه دی به د ژبي تحول او تطور د يوه داسي متن له مخي څېړي چي هغه متن به د خپل عصر د ژبي نمايندګي نه کوي بلکي د يوه بل عصر د کاتب لاسوهني به ئې رنګ و جوله ورااليشه کړې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

- متون د زړو لغاتو ذخیره لري:

لکه په تېر بحث کي چي مو ولوستل، هر متن د خپل عصر و زمان د مسلطی ژبي نمایندګی کوي. د هر عصر مسلطه ژبه د خپلي زمانې پر مروجو لغاتو باندي ولاړه وي او همدا لغتونه کاروي. د عصر په تېرېدلو سره ځیني لغات مري او ځیني ژوندي پاتېږي او د نوي زمانې په محاروي ژبه کي کارېږي. د لغاتو مړینه دا معنا لري چي له محاورې څخه وزي او خلک ئې نور په خپلوخبرو کي نه کاروي. زاړه متون د هغو لغاتو د خوندي ساتلو ځای وي چي د نوي عصر په محاوره کي د بېلابېلو عواملو له اسیته له استعماله لوېدلي وي.

که متن له هماغه اصلي (Origin) حالت سره سم یا هغه ته په ورنږدې بڼه وساتل سي، نو دغه لغتونه د بیر ته ژوندي کېدلو چانس موندلای سي او بیر ته محاورې ته ورننوتلای سي. د متن د لغاتو اړول یا د چا خبره معیاري کول د خیانت تر درجې پوري دروند جرم او ګناه ګڼل کېدلای سي.

- متون د خپل عصر لیکدود راښیي:

که متن په خپل اصلي حالت باندي وساتل سي نو د هغه له مخي یو محقق د هماغه عصر لیکدود ځان ته معلوملای سي او د لیکدود په مرسته بیا د هماغه عصر د لغاتو تلفظ هم تر یوې اندازې پورې پېژندل کېدلای سي. د شرقي ژبو الفباوي د لغاتو د سم وینګ په بشپړ څرګندولو کي ډېري بریالۍ نه دي، خو محقق د خپلو تجربو له مخي له لیکنۍ ژبي څخه د هماغه عصر د لغاتو وینګ تر یوې اندازې پوري ځانته معلوملای سي. د وینګ معلومېدنه بیا د هماغه عصر د هماغي ټاکلي ژبي په لهجه باندي له پوهېدني سره مرسته کوي. د لهجو پوهېدنه د نوموړي ژبي د معیاریت د ودانۍ له پاره د خښتو کار ورکوي. د لیکدود ارتقایي او

(c) ketabton.com: The Digital Library

انحطاطي سير څېړنه په ژبپوهنه کي خورا مهم بحث دئ او تر سر تېرول ئې د ژبي په کره کولو کي پوهان بې لاري کوي.

د متونو ناقد يا تصحيح کوونکی د عادي ناسخ يا کاتب حيثيت نه لري، بلکي د ده مسئوليتونه د يوه امانتدار په توګه خورا ډېر دي. د مصحح له پاره لازمه ده چي په ځان کي دغه وړتياوي او اړتياوي ولري:

د متن پر ژبه باندي تسلط درلودل.

د متن د ژبي د تاريخي تحول او تطور په باب معلومات درلودل.

د متن له ژبي سره د نورو تړلو ژبو پوهنه درلودل.

د مؤلف په باب معلومات درلودل.

د مؤلف د عصر د تاريخي و ادبي جرياناتو په باب علم درلودل.

د مؤلف د نورو آثارو په باب، که موجود وي، مطالعه درلودل.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

د متن څېړني اصول او روښونه

د متونو د تصحیح اصول:

اوس چي مو د متن په ارتباط یو لړ عمومي احکام او اصول بیان کړل، زه پر ځان لازمه بولم چي د دې ټول بیان په پای کي د متونو د برابرولو په برخه کي هغه معیاري اصول راوړم چي د متنپوهني ټول پوهان ورباندي متفق دي، دا اصول د ډاکټر المنجد له هغي لیکني څخه په پښتو راژباړم چي"قواعد تحقیق المخطوطات" نومېږي.

د ډاکټر صلاح الدین المنجد د دغي عربي مقالې او فارسي ترجمې یادونه د ښاغلي زلمي هیوادمل "د متن څېړني میتودولوژي" نومي کتاب په (دوولسم مخ) کي سوې ده او له یادوني څخه داسي ښکاري چي ښاغلي هیوادمل دا مقالې کتلي یا لیدلي وې. ده د همدې کتاب له ۸۷ مخ څخه تر ۱۱۷مخ پوري د ډاکټرالمنجد د مقالې اردو ترجمه، چي دکتر فضل الرحمن ندوی کړې ده، په پښتو ژباړلې ده. د پښتو ترجمې عنوان ئې "د مخطوطاتو د تحقیق اصول" دئ. ښاغلي هیوادمل تر دغي یادوني لس کاله وړاندي هم په دغه مشخصه برخه کي د ډاکټر منجد د لیکنو حوالې لري[1].

---

[1] وګ: اسماءالحسنی – د سرخبرې، الف مخ، ۱۳۵۹ش، کابل پوهنتون.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ډاکټر المنجد د نوموړي مقالې فارسي ترجمه اوس زما مخ ته پرته ده او عنوان ئې "روش تصحيح نسخه هاى خطى" دئ. دا ترجمه د استاد حسين خديوجم په قلم سر ته رسېدلې ده. ما (هوتک) چي د فارسي ترجمې او د ښاغلي هيوادمل د پښتو ژباړي ځيني برخي سره مقابله کړې، راته معلومه سوه چي په پښتو ژباړه کي له لنډيزه کار اخيستل سوى دئ. زه نه پوهېږم چي دا لنډيز به د اردو مترجم کار وو، که د پښتو ژباړونکي.

ما (هوتک) د متونو د تصحيح په باب د ډاکټر المنجد تر مقالې بله زياته هراړخيزه څېړنه لوستلې نه ده. په دې برخه کي د همدې مقالې د محتوياتو، چي د متونو د تصحيح خورا عمده ټکي لري، دوهم وار رانقلولو او ژباړلو ته ځکه اړ يم چي لومړۍ پښتو ژباړه ئې د اصلي متن لنډيز راته ايسي. په ننني علمي نړۍ کي د علمي مطالبو د بيا بيا ترجمې دود (عنعنه) سته. په عين ژبه کي د مهمو مقالو، رسالو او کتابو بيا بيا ترجمه کول بايد د دغو آثارو د اهميت په معنا وګڼل سي او هره ترجمه له ها بلې سره د مرستندويي ليکني حيثيت لري. زه به تر هر څه دمخه د دغه دانشمندمحقق په باب په لنډ ډول وربغېږم.

ډاکټر صلاح الدين المُنَجِّد څوک وو؟

د ډاکټر صلاح الدين المنجد د ژوند او علمي کارو په باب زه د سيد علي طباطبايي يزدي له هغي ليکني څخه استفاده کوم چي د دغه ستر عالم د وفات پر وخت ئې د (درگذشت صلاح الدين المنجد) تر سر ليک لاندي کښلې ده.

ډاکټر صلاح الدين المنجد په ۱۹۲۰ع کال په دمشق کي زېږېدلى او په ۲۰۱۰ع کال د جنورۍ پر نونسمه په رياض کي وفات سوى دئ. پلار ئې شيخ عبدالله منجد نومېدى او په دمشق کي شيخ القراء (د قاريانو مشر) وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډاکټر المنجد په اسلامي زړو متونو او خطي نسخو کي ژوري څېړني کړي او ارزښتناک آثار ئې کښلي دي چي شمېر ئې تر یو سلو پنځوسو اوړي. ده د خپل مثمر ژوند په اوږدو کي مسکو، کیمبرج، توبینګن، مونیخ، پاریس، تهران، کراچي، دهلي، استانبول، بغداد او د اسلامي هیوادو نورو ښارو ته علمي سفرونه کړي او د نړۍ په مشهورو پوهنتونو کي ئې ویناوي او کنفرانسونه ورکړي ول.

د متونو د تصحیح په باب د ده غوره اثر "قواعد تحقیق المخطوطات" نومېږي چي په عربي ژبه ئې کښلی او د ایراني محقق حسین خدیوجم په قلم په فارسي ژبه ترجمه سوی دئ.

دوکتور صلاح الدین المنجد

د المنجد د رسالې فارسي مترجم استاد سید حسین خدیوجم د مشهد پوهنتون استاد وو. په افغانستان کي ئې د ایران د فرهنګي سلاکار په توګه کار کړی وو. ده د متونو په څېړنه، تصحیح او ترجمه کي څه دپاسه دېرش کتابه خپاره کړي دي چي په هغو کي د امام غزالي د کیمیای سعادت او احیاء علوم الدین ترجمه او تصحیح ئې ما (هوتک) ته معلومه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. استاد سید حسین خدیوجم په ۱۳۶۵ هـ ش کال مړ سوی دئ. خو ما ته د المنجدد دغه کتاب بله فارسي ترجمه هم رامعلومه ده چي د محمود فاضل (یزدی مطلق) په قلم سر ته رسېدلې ده او (روش تحقیق و تصحیح کتابهای خطی) نومېږي.

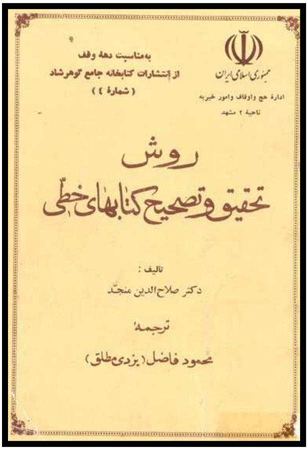

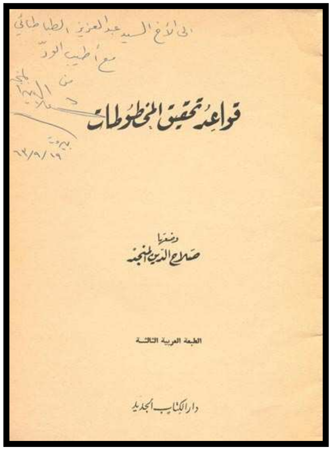

زه به په دې برخه کې د ډاکټرصلاح الدین المنجد له خوا د متن برابرولو په برخه کي ټاکل سوي روشونه د ده د خپلي لیکني له فارسي ترجمې څخه په پښتو راواړوم او خپلي تجربې او خبري به د لمنلیکونو په ډول ورسره مل کاندم.

ډاکټر صلاح الدین المنجد په خپل دغه اثر کي تر یو لړ مقدماتي خبرو وروسته لیکي:

ترجمه: په دې ځای کي مو بږد تالیف د منځته راتګ یا د لیکپوهني او اخځپوهني په باب او یا د کاتبانو د روشونو او د حدیث د اصطلاحاتو په باره کي نه بږغېږو. که څه هم دا ټولي خبري د تحقیق له روش سره مرسته کوي او هر څوک چي د متونو د تصحیح او خپرېدلو کار پیل کوي، باید تر هغه دمخه ئې په دغو مطالبو سر خلاص وي. له دې امله خپلي خبري د تحقیق

(c) ketabton.com: The Digital Library

هغو علمي روشو ته رااړوو چي له څېړونکو سره د متونو د تصحيح او تهيه کولو په کار کي مرسته کوي.

د نسخو راغونډول او اوډل

الف – د نسخو راغونډول:

۱ – که وغواړو چي يو پخوانی متن وڅېړو، نو وار د واره بايد تر ممکني اندازې پوري په هغو بېلابېلو نسخو باندي ځان خبر کړو چي د نړۍ په کتابتونو کي خورې ورې پرتې دي.

۲ – دا کار د بروکلمان کتاب (GAL) او د هغه ضميمو ته د مراجعې له لاري ممکن دئ[1]. که دا کتاب د ستونزي د حل له پاره کافي نه وي، نو بيا دي د هغو کتابتونو د عربي ژبي د خطي نسخو فهرستو ته مراجعه وسي چي بروکلمان په خبر نه وو، يا د بروکلمان د کتاب د ضميمو تر بشپړېدو وروسته برابر سوي دي[1].

---

[1] کارل بروکلمان Brockelmann (سپتامبر ۱۸۶۸ – مه ۱۹۵۶) د شلمي پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي له سترو الماني ختيځ پوهانو څخه دئ. د نورو مشهورو آثارو په څنگ کي ئې د (عربي تاليفاتو تاريخ) ډېر مينه وال لري. دا کتاب د۱۸۹۷ـ ۱۹۰۲ع کلونو تر منځ خپور سو او وروسته بيا يو لړ ضمايم هم پر زيات سول او په پنځو ټوکو کي د ۱۹۳۷ – ۱۹۴۲ع کلو تر منځ نشر سو. د دې کتاب اهميت په دې کي دئ چي ټول هغه آثار ئې راغونډ کړي دي چي په عربي ژبه ليکل سوي دي. ختيځ پوهانو او اسلامپوهانو د دغه کتاب خورا تود هرکلی وکړ (هوتک).

[1] د پښتو نسخو له پاره دا لاندي کتابو ته مراجعه له تصحيح کوونکي سره مرسته کوي:

– فهرست نسخ پشتو آرشيف ملی افغانستان

– پښتو کتابونه: د رازمحمد ويښ ليکنه او ترجمه

– د هند د کتابخانو پښتو خطي نسخې: د زلمي هيوادمل ليکنه

– د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع: د زلمي هيوادمل ليکنه

- (Catalogue of PASHTO MANUSCRIPTS in the libraries of the British Isles)

(هوتک)

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳ – له هغه وروسته چې د نسخو ځای ځایګی مو معلوم کړ، باید د هغو د پېژندني کار د لومړنيو فهرستو په مرسته پيل کړو او د خپلي اړتيا وړ نسخې پکښې غوره کړو، عکس (کاپي) ئې واخلو او په دې ډول باید د داسي یوه صحيح متن تصوير په واک کي ولرو چې د نورو کسانو له لاسوهني او تحريف څخه خوندي پاته سوی وي.

۴ – هغه نسخې چې له نافهرست سوو کتابتونو څخه په لاس راځي، اول ئې باید عکس (کاپي) واخيستل سي او بيا څېړنه ورباندي پيل سي.

ب – د نسخو اوډل (ترتيب):

د نسخو اوډل په دې ډول دي:

۱ – تر ټولو ډېره ښه نسخه چې د تصحيح او نشر پر وخت باید د متن په توګه غوره سي، هغه نسخه ده چې په خپله د مؤلف په لاس کښل سوې وي.

۲ – د مؤلف د نسخې تر موندلو وروسته باید دا خبره وڅېړو چې مؤلف خپل دغه کتاب په یوه وار تاليف کړی دئ او که ئې په څو پړاوو کي. دا کار په دې خاطر ضروري دئ چې موږ ځان ډاډمن کړو چې زموږ په واک کي پر ته نسخه د مؤلف د کتاب وروستی شکل دئ.

۳ – د مؤلف تر خپلي نسخې وروسته وار هغي نسخې ته رسېږي چې مؤلف د نورو کسانو په لاس تر کتابت وروسته لوستلې یا ورته لوستل سوې وي او مؤلف په خپل ليک اعتراف کړی وي چې نوموړې نسخه ئې لوستلې یا ورته لوستل سوې ده.

۴ – تر دې وروسته نو وار هغي نسخې ته رسېږي چې د مؤلف له نسخې څخه نقل سوې یا ورسره مقايسه او مقابله سوې وي.

۵ – بيا نو هغي نسخې ته وار رسېږي چې د مؤلف په ژوند کي کتابت سوې وي او د پوهانو تعليقات او لمنليکونه ورباندي کښل سوي وي.

۶ – ورپسې هغه نسخه راځي چې د مؤلف په زمانه کي کتابت سوې

(c) ketabton.com: The Digital Library

وي خو تعليقات ورباندي كښل سوي نه وي.

۷ – نوري نسخې چې د مؤلف تر مړيني وروسته كتابت سوي وي، پر دوه ډوله دي، پخوانۍ او اوسنۍ. پخوانۍ تر اوسنۍ غوره دي او په هغو كي بيا هغه نسخه غوره ده چې د يوه پوه په لاس استنساخ سوې وي، يا كوم پوه ته لوستل سوې او د هغه د تاييد وړ گرځېدلې وي.

كله كله داسي هم پېښېږي چې پر يوه نوې، صحيح او ډېره دقيقه نسخه باندي پېښ سو چې تر هغي زړې نسخې به غوره وي چې لاسوهنه او تحريف پكښې سوى وي. كله به بيا يوه داسي نوې نسخه په لاس راسي چې د مؤلف له كومي معاصري نسخې څخه سيده او په ښه توگه رانقل سوې وي.

كه مو د مؤلف نسخه و نه موندله، نو د تحقيق هدف مو بايد د متن يوه داسي شكل ته رسېدل وي چې د مؤلف و تاليف ته ډېر نزدې وي او له تحريف او لاسوهني څخه پاک وي، ځكه په عمومي توگه هر څونه چې د خطي نسخې د كتابت نېټه د مؤلف له زمانې څخه ليري كېږي، په هغې كي د كاتبانو لاسوهني زياتېږي.

۸ – كه د يوه كتاب له پاره نوري پېژندل سوي نسخې موجودي وي، د يوې نسخې له مخي د هغه تصحيح او خپرېدل روا نه دي او دا په دې خاطر جائز نه دي چې د كتاب تر خپرېدلو وروسته بيا څېړني او اعراب ايښوولو ته اړتيا پيدا نه سي.

ج – ډلبندي:

ځيني كتابونه د وخت په تېرېدلو سره عام مقبوليت پيدا كوي او په

(c) ketabton.com: The Digital Library

نتیجه کي ئې خطي نسخې زیاتېږي[۱]. په دغو نسخو کي بیا دوې درې یا زیات و کم نوري نسخې داسي وي چي د تېروتنو، یا لمنلیکونو او یا د متن د زیاتوالي او کمښت له مخي ډېري سره ورته وي او داسي ښکاري چي ګویا له یوې واحدي نسخې څخه دي رانقل سوي وي[۲]. په داسي حالاتو کي باید سره ورته (مشابه) نسخې ډلبندي سي او د هر ګروپ (برخي) له پاره د لنډیز په توګه یو توری باید وټاکل سي لکه (الف ګروپ، ب ګروپ، ج ګروپ) او له هر ګروپ څخه باید یوه نسخه غوره سي چي د نسخو د ثبت په وخت کي ئې د اختلافو له پاره استناد په وسي.

د متن څېړنه

د څېړني هدف او روشونه ئې:

له څېړني څخه مراد دا دئ چي بې له شرحو څخه یو صحیح متن رامنځته سي او هغه راز متن وي چي مؤلف ترتیب کړی او کښلی وي. زیاتره محققین دغه ټکي ته متوجه نه دي او په نتیجه کي لمنلیکونه له بې ځایه شرحو او زوائدوڅخه ډکوي[۱]. د مثال په توګه د لغاتو شرحي، د نومو شرحي او له چاپي کتابو څخه د داسي مطالبو نقلونه چي په متن کي هغو ته

---

[۱] په پښتو ژبه کي د اخوند درویزه دمخزن الاسلام او د رحمان بابا د دېوان خورا زیاتي نسخې کاتبانو کښلي دي او هر ځای موندلي کېږي (هوتک).

[۲] په پښتو کي زما د معلوماتو له مخي، د احمد شاه بابا دېوان همداسي ځانګړتیاوي لري او خطي نسخې ئې ډېري سره ورته دي (هوتک).

[۱] په پښتو متونو کي د دغه زوائدو او اوږدو شروحو په مثال کي د تاریخ مرصع متن راوړلای سو چي اصلي متن د ۲۰۰۶ع کال چاپ له مخي (۵۷۲ مخه) او مقدمه و تعلیقات ئې (۷۰۴ مخه) دي. زه (هوتک) هم د اوږدو شرحو په تکلیف باندي مبتلا یم او ځان نه سم ځني خلاصولای (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

اشاره نه وي سوې او دغه راز د مؤلف پر خبرو باندي تعليقات. دغه راز اوږدې اوږدې او ستومانوونکي شرحي کله کله لوستونکی د متن له مطالعې څخه خواتوری کړي.

د متونو څېړنه بايد په لاندي ډول سر ته ورسېږي:

۱ – د کتاب، د هغه د نامه او مؤلف ته د هغه د انتساب د سموالي څېړنه.

۲– که نسخه په خپله د مؤلف په ليک کښل سوې وي، ليکدود ئې بايد په هماغه شکل وساتل سي[۱].

۳ – که مؤلف له نورو کتابو څخه نقل قولونه را اخيستي وي او مأخذ ئې ښوولی وي، بايد هغه کټ مټ ثبت سي. کمي او زياتي، سموالي او ناسم والي ته ئې بايد په لنډ ډول په لمنليکونو کي اشاره وسي. د مثال په توګه بايد وويل سي: دا متن په پلاني کتاب کي د الفاظو په توپير يا زياتوالي او کموالي سره راغلی دئ.

۴ – کله کله مؤلف خپل مأخذ نه وي ښوولی. په دې صورت کي که محقق ته مأخذ ورمعلوم وي، ښه او ډاډمن کار به دا وي چي هر مطلب خپل مأخذ ته حواله سي.

له پورتنيو دوو ټکو (۳ – ۴) څخه يوازي د متن د مطمئن توب او سموالي له پاره استفاده کېږي.

۵ – کله کله قلم د مؤلف له واکه ووزي، يا حافظه ورسره مرسته و نه کړي او په نتيجه کي کوم لغت يا نوم په ناسمه توګه ثبت سي. محقق کولای سي دغه تېروتنه په لمنليک کي سمه کړي او متن په هماغه ډول چي دئ، وساتي. ځکه متن چي مؤلف په خپل خط کښلی وي، د ده د

[۱] ما د حنان بارکزي دېوان د ده په خپل لاس کښلو نسخو له مخي ترتيب کړی دئ خو په افغانستان کي د مروج تعامل له مخي مي (کښي) په (کي) اړولي دی چي بايد نه مي وای اليش کړي (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

افکارو، پوهي او علمي شخصیت نمایندګي کوي.

۶ – که نسخې بېلابېلي وي، یوه نسخه باید د کار د تاداو (اساس) په توګه غوره سي چي په دې ډول اصلي متن خوندي سي.

۷ – په لمنلیکونو کي د نسخو توپیرونو ته یعني د روایتو اختلافو ته اشاره کېږي.

۸ – د روایت د اختلاف په صورت کي باید مصحح د هر روایت په باب تر تحقیق وروسته، په متن کي هغه څه ثبت کړي چي د سموالي له مخي تر نورو غوره وي. د لاسوهلي او تحریف سوي روایت یا بل اشتباهي مطلب یادونه په لمنلیکو کي کېږي.

۹ – که په یوه نسخه کي کوم مطلب ولیدل سي چي په اصل نسخه کي راغلی نه وي، دغه مطلب باید پر اصل نسخه باندي ور زیات سي او په لمنلیک کي ورته اشاره وسي. البته دا کار هغه وخت صحیح دئ چي محقق ته ثابته سي چي نوموړی مطلب د کتاب په اصلي متن پوري اړه لري او ناسخ یا کاتب له خوا پر زیات سوی نه دئ. که ورته ثابته نه وي، نوموړی مطلب باید په لمنلیک کي راوړل سي، یا هغه ته اشاره وسي.

۱۰ – که کوم توری یا کومه کلمه له متن څخه لوېدلې وي، محقق ته اجازه سته چي لوېدلې برخه پر متن باندي ورزیاته کړي. په دې شرط چي زیاته سوې کلمه باید په ېتریو (لویو قوسو) کي کښېږدي. قدماوو (اولنیو) هم د حدیثو په کتابو کي د هغه څه زیاتونه مجاز بللې ده چي د حدیث له متن یا سند څخه به لوېدلې وه[1].

۱۱ – که په نسخه کي کوم ځای سوری یا ځیري سوی وي او د متن

---

[1] بناغلي هارون په دې باب له ابن کثیر څخه یو مهم متن په خپل کتاب کي راوړی دئ. وګورئ: تحقیق النصوص –قاهره، ۱۹۵۴.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یوه برخه له منځه تللې وي او دغه له منځه تللې برخه په کومه بله خطي یا چاپي نسخه کي موجوده وي او دغه متن له لومړۍ نسخې څخه نقل سوی وي، مصحح کولای سي دغه کمبوت د هغه له مخي پوره کړي او په لمنلیک کي ئې یادونه وکړي. زیاته سوې برخه باید په پټریو (قوسو) کي ونیول سي. خو که محقق کمبوت ځای یا نالیکلې برخه په بل مأخذ کي پیدا نه کړي، باید متن هماغسي ناقص پرېږدي او په لمنلیک کي دي لوېدلي یا نالیکلي برخي ته اشاره وسي.

۱۲ – ځیني مصححان د زیاتو نسخو د سته والي په صورت کي، د یوې باوري نسخې له غوره کولو څخه ډډه کوي، یعني په یوه وخت کي پر څو نسخو باندي تکیه کوي. دا کار که څه هم مصحح ته نامحدوده آزادي ورکوي خو له دې آزادۍ سره سره بیا هم څوک د تېروتني له بابته مطمئن کېدلای نه سي. دا کار هغه مصحح په ښه توګه کولای سي چي د کتاب د مؤلف او د هغه د سبک او ژبي په باب ښه پوره معلومات ولري. سره له دې هم ښه دا ده چي پر یوه نسخه باندي اعتماد وسي او هغه بیا له نورو نسخو سره مقابله سي او غوره او سم ثبت ئې انتخاب کړه سي.

۱۳ – اولنیو محققینو که به د کوم کتاب دوې نسخې وموندلې، یوه به ئې له بلي سره مقابله کوله او اختلافونه به ئې د یوې نسخې په لمن کي نقل کول او ورته لیکل به ئې "فی نسخة کذا". په دغه راز مواردو کي به هغه څه چي په لمنلیک کي نقل سوي ول، ډېر اعتبار درلود. مصحح کولای سي د لمنلیک او حاشیې په منځ کي یوه خوا غوره کړي او په حاشیه کي هغه ته اشاره وکړي.

۱۴ – کله کله یو عالِم سړی کوم کتاب مطالعه کړي او ځیني عبارتونه ئې ورسم (اصلاح) کړي. دغه سم سوي عبارتونه د نسخې ارزښت ورزیاتوي. که مصحح له دغو سم سوو عبارتو سره موافق وي، کولای سي

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي په متن کې ئې راوړي او په لمنليک کې هغه ته اشاره وکړي.

په کلي ډول بايد په لمنليکونو کې د نسخې ټولو تعليقاتو او حاشيو ته اشاره وسي.

ليکدود:

که نسخه د مؤلف په خپل خط وي، حق دا دئ چي مصحح متن هغه راز نقل کړي لکه مؤلف چي تدوين کړی دئ. مګر د عربي ليک خو د زمانې په تېرېدلو سره بدلون موندلی دئ نو ښه دا ده چي متن د نن ورځي په ليکدود خپور سي[۱]. اولنيو دا کار روا بللی دئ[۲].

کله کله له داسي پخوانيو کتابو سره مخامخ کېږو چي کلمات ئې ټکي نه لري او نن ورځ بې له ټکو څخه د هغو خپرول ممکن نه دي. کله بيا

---

[۱] په پښتو کي هم د نني ليکدود مراعاتول مناسب کار دئ ځکه که روښاني کتابونه په روښاني الفبې او د خوشحال خان او کورنۍ آثار ئې په ځنځيري الفبې خپاره سي، لوستونکي به ستونزي ورسره ولري. ډاکټر صلاح الدين المنجد په دې برخه کي زياتره هغه مسايل بيان کړي دي چي د عربي ژبي د متونو په برابرولو کي ډېر په درد خوري. خو څرنګه چي په پښتو آثارو کي هم عربي عبارتونه، آيات، احاديث او عربي مقولې او لغات زيات ليدل کېږي، ځکه ئې زه دلته په بشپړه توګه راژباړم چي له يوې خوا به د لوستونکو په درد وخوري او له بلې خوا به د المنجد دغه ارزښتناکه ليکنه هم نيمګړې سوې نه وي. د ښاغلي هيوادمل صاحب په ژباړه کي ما ته دغه برخه مختصره ښکاره سوه. ښايي اردو ژباړونکي له اختصاره کار اخيستی وي (هوتک).

[۲] وګ: الصلاح الصفدی، الوافی بالوفيات، ج اول، مقدمه (تحقيق هـ ريتر) استانبول ۱۹۳۴.

د هيوادمل صاحب په ژباړه کي دغه اثر "مقدمة الوافی بالوافيات" د صلاح الدين صفدری ليکنه بلل سوې ده. زما د څېړني له مخي د دغه اثر مؤلف "صلاح الدين خليل بن ايبک صفدی" نومېږي. صفد (د دوهم توري په زېر) د فلسطين يو پخوانی ښار وو چي د اسرائيلو د اوسني هيواد په شمال کي پروت دئ. يهوديان ئې د اسرائيلو څلرم مقدس ښار بولي. نور درې ئې يوروشليم، حبرون او طبريه دي (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر داسي متونو پېښېږو چي اعراب پکښې مراعات سوی نه وي يعني همزه، پېښ، زور، زېر، تشديد او جزم نه لري او که دغه متون پر هماغه لومړني شکل باندي پرېښوول سي، اشتباهات منځ ته راوړي نو بهتره دا ده چي په دې صورت کي دغه لاندي لارښووني مراعات سي:

۱ – د کلمې د سر همزه (د ابتدا همزه) که ئې معنا اړوله، بايد هر وخت پر خپل ځای پاته وي. لکه أعلام او إعلام.

۲ – د "الف مقصوره" او "ی" تر منځ د اشتباه ليري کولو په نيامت دي تر "ی" لاندي دوه ټکي کښېښوول سي لکه : أبی، أبي.

له بده مرغه په مصر کي د "ی" چاپي توري دغه دوه ټکي نه لري(۱).

۳ – تشديد بايد هر وخت پر تورو باندي کښېږدو.

۴ – د عَلَم نومونو ليکنه هغه شان ضروري ده لکه نن ورځ چي رواج لري(۲). د مثال په توګه د "سليمن" پر ځای دي "سليمان"، د "حرث" پر ځای دي "حارث"، د "خلد" پر ځای دي "خالد"، د "معويه" پر ځای دي "معاويه"، د "مرون" پر ځای دي "مروان" وليکل سي.

په دې ځای کي د دغه ټکي يادونه بې مناسبته نه ده چي عربي علمي ټولني د (تاريخ دمشق) د خپرولو پر وخت نظر درلود چي هغه نومونه چي په قرآن کي راغلي دي، بايد په پخواني ليکدود سره وليکل سي لکه: اسحق، ابراهيم، اسمعيل. خو زما په عقيده ښه دا ده چي د ځينو هغو کلمو الفونه ورکول سي چي پخوا حذف سوي ول لکه: د "لکن" پر ځای "لاکن"، د "هؤلاء" پر ځای "هاؤلاء"، د "هذا" پر ځای "هاذا" او نور. بايد وويل سي چي نن ورځ په مراکش کي دغه الف ټولو نومړو کلموته ورکول کېږي.

---

(۱) مونږ په پښتو تورو کي دغه ستونزه نه لرو (هوتک).

(۲) له عَلَم نومونو (اسماء عَلَم) څخه مراد مشهور نومونه دي. عَلَم د اول او دوهم توري په زور (فتحه) سره (بيرغ) ته وايي او مجازي معنا ئې (مشهور) هم بلل سوې ده (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵ – عددونه باید بېل سره ولیکل سي لکه: د "سبعمئة" یا "سبعمایة" پر ځای دي "سبع مئة"، د "ثلثمئة" یا "ثلاثمایة" پر ځای دي " ثلاث مئة" ولیکل سي.

د دې خبري یادوني ته به اړتیا نه وي چي محقق باید د کتاب په سریزه کي د نسخې د معرفۍ پر وخت د کتاب د اصلي لیکدود په باب وړغېږي او د هغه ځیني نمونې (بولګې، بېلګې) راوړي او دغه راز د هغي طریقې یادونه هم باید وکړي چي مصحح د دغه لیکدود د اړولو له اسیته غوره کړې ده.

د لنډیز نخښي:

کله کله په متونو کي پر داسي کلمو او جملو پېښېږو چي ډېري تکرار سوي وي لکه پر پیغمبر باندي صلوات (درودونه)، د متوفی کسانو له نامه سره رحمة الله، له صحابه وو سره رضی الله عنه او د حدیثو په کتابو کي د (حدثنا، أخبرنا، أنبأنا) کلمات او نور. اولنیو (قدماوو) ځینو دغو کلماتو ته د لنډېز نخښي ټاکلي او د ځینو کتابو نومونه ئې هم مختصر کړي دي یا ئې په یوه یا دوو تورو اشاره ورته کړې ده.

د لنډېز ځیني دغه نخښي داسي دي:

رحمه الله – رحمه،رح

تعالی – تع

رضی الله عنه – رضه،رض

الی آخره – الخ

انتهی – اه

حدثنا – ثنا

أخبرنا – انا

أنبأنا – انبا

(c) ketabton.com: The Digital Library

کله کله د حدثنا، أخبرنا، أنبأنا کلماتو لنډيز نخښې نه يوازي راويانو ته د حديث د استناد په برخه کي کاروي، بلکي په خپله په متن کي ئې هم راوړي[1]. د حديثو په کتابو کي د صحاح سِتّه او نورو له پاره لنډيز نخښې ايښ‌دي لکه:

بخاري (خ)، مسلم (م)، ترمذي (ت)، ابی داود(د)، نسائي (ن)، قزويني (ق)[2].

ځيني ختيځ پوهان د هغو کلماتو په برخه کي چي زياتي تکرارېږي، د لنډيز د دغي طريقې پالل مجاز بولي او کېدلای سي چي څوک ئې په لمنليکونو کي د هغه مأخذ له پاره هم کار کړي، چي ډېر تکرارېږي. (۱۴ ب) (۱۴ ب) د لنډيز نوري نخښې چي ما (هوتک) ته په نورو منابعو کي په مخه راغلي دي، دا دي:

خ: د بلي نسخې (نسخه بدل) ثبت

خ ل: د بلي نسخې (نسخه بدل) ثبت

خ / م: مؤخّر / مقدّم

ح: د شک او احتمال وړ

---

[1] (وګ: د حسيني نسخه "ذيل علی البحر" (د عارف حکمت مخطوطه، مدينه). د هيوادمل په ترجمه کي دغه نوم "الزيل علی الصبر" دئ (هوتک).

[2] وګ: ابن عساکر، معجم الشيوخ النبلاء (نسخې په دمشق او د بيت المقدس په خالدية کي). په سريزه کي وايي: "د دې هر ګروپ له پاره مي يو توری ټاکلی دئ چي له تلواري (کم فرصت) ليکوال سره مرسته وکاندم، ځکه جزء د کل استازی دئ".
د مقالې په فارسي ترجمه کي د ابن عساکر د دغه اثر نوم "معجم الشيوخ النبل" ثبت دئ. خو ما (هوتک) چي د ابن عساکر د آثارو ليست وکوت، هورې ئې نوم "معجم الشيوخ النبلاء" وو او ما همداسي وکيښ. د هيوادمل صاحب په ژباړل سوي متن کي يوازي "معجم الشيوخ" ليکل سوی دئ او د "النبلاء" قيد نه لري. نبل، نبلاء د سورېې د يوه ښار نوم دئ چي حلب ته نږدې پروت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

صح: تصحیح سوی شکل

لا: زائد لفظ

ز: زائد

او نور (وګ: رهنمای تصحیح متون، د جویا جهانبخش لیکنه)

د اِعراب شکل:

په متن کي د اِعراب[۱] له پاره باید له دې لاندي طریقې څخه کار واخیستل سي:

۱ – که ټول متن او یا ئې یوه برخه معربه وي، باید ټول متن ته اِعراب ورکول سي.

۲ – قرآني آیاتو او احادیثو ته اِعراب ورکول واجب (حتمي) دي.

۳ –هغو شعرونو ته باید اِعراب ورکړه سي، چي لوستنه ئې سخته وي.

۴ –هغو کلماتو ته باید اِعراب ورکول سي چي بې له اعرابه ئې په معنا کي څوک تېروزي لکه معلوم او مجهول ماضي فعل (ضَرَبَ د ضاد په زور – ضُرب د ضاد په پېښ).

۵ – عَلَم عجمي نومونه چي معرّب یا مرّکب سوي دي د رجالو له کتابو یا تذکرو څخه په استفادې سره باید معرّب سي.

۶ – که متن له لویه سره معرّب وي یا وروسته بل چا معرّب کړی وي، په سریزه کي ئې باید یادونه وسي.

سرلیکونه (عنوانونه):

د بابونو او فصلونو سرلیکونه باید د متن تر حروفو غورس ثبت سي.

---

[۱] اعراب د یوې کلمې پر تورو باندي د حرکاتو (فتحه، کسره، ضمه) ایښوولو ته ویل کېږي (هوَتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د متن وېش او نومره ايښوونه ئې:

۱ – د مؤلف وېش، ترتيب او فصل بندي بايد په چاپ کي مراعات سي.

۲ – هغه متنونه چي په اساس کي پر فصلو باندي وېشل سوي نه وي، که لازمه وبلل سي، کېدلای سي چي په داسي ډول پر فصلو باندي ووېشل سي چي متن پکښې تاواني نه سي. د هر فصل له پاره بايد يو سرليک (عنوان) وټاکل سي او په پټريو کي وليکل سي.

۳ – که متن پر باب او فصل باندي وېشل سوی وي، بابونو ته ئې نومرې بايد ورکول سي.

۴ – که تر تصحيح لاندي متن ژباړل سوی وي، د ژباړونکي نوم بايد د متن تر حروفو په کوچنيو تورو سره د صفحې پر يوه لوړه څنډه يا د صفحې په منځ کي وليکل سي.

۵ – د حديثو په کتابو کي بايد احاديثو ته نومرې ورکول سي.

۶ – شعري دېوانونه يا بايد پر هغه شکل پرېښوول سي چي فصل بندي سوي وي، يا بايد قافيې د الفبا په ترتيب ورته واوډل سي او قصيدې او قطعې بايد نومرې ولري.

۷ – ښه به دا وي چي د منظومو او منثورو متنونو ليکو ته نومرې ورکول سي يعني د ليکو (کرښو) پر هرو درو، درو يا هرو پنځو، پنځو باندي نمره کښېښوول سي.

ټکي، فاصلې او اشارې:

۱ – ټکی (نقطه) بايد د هغو جملو په پای کي راسي چي معنا ئې پای ته رسېدلې وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – فاصله (ویرگول، کامه) باید داسي (،) کښېښول سي. دغه راز فاصله باید له ټکي سره یو ځای یعني (؛) و نه لیکل سي.

۳ – د پوښتني او حیرانتیا (تعجب) نخښي (؟ – !) باید په خپلو مناسبو ځایو کي کښېښوول سي.

۴ – د "قول" کلمي تر مشتقاتو (قالَ، قیلَ) وروسته دي دوه ټکي سر پر سر کښېښوول سي لکه قالَ محمد:

۵ – په مسجعو متونو کي دي سجعي یوه له بلي څخه د ویرگول (،) په واسطه جلا سي.

۶ – که په متن کي ځیني ځایونه کنډو وي، پر ځای دې ټکي کښېښوول سي، یعني په هر کنډو ځای کي دي درې ټکي (...) ولیکل سي.

قوسونه، کرښکي او نخښي:

– د قرآن آیتونه دي په دا ډول قوسو ( ) کي ثبت سي.

– که د کوم کتاب نوم په متن کي راغلی وي، په مزدوجه فاصله یا گیومه " " کي دي ونیول سي.

– دوه لنډي خطونه (ـ ـ): معترضه جمله دي د دغو خطو په منځ کي راوړل سي.

– دوه عمودي (| |): د دوهمي نسخې هغه جملې دي ،چي په متن کي نه وي راغلي، د دغو دوو خطو په منځ کي راوړل سي.

– مات قوسونه: په دغو قوسو کي دي مصحح هغه بیان راوړي چي دی ئې له خپله ځانه پر متن باندي ور زیاتوي لکه هغه توري او کلمې چي د جملې له سیاقه سره مناسبي وي، باید په دغو قوسو کي ثبت سي.

– مربع ډوله قوسونه یا پټریان [ ]: هغه مطالب چي له دوهمي نسخې

(c) ketabton.com: The Digital Library

څخه پر اصلي نسخه باندي ورزياتېږي، يا په هغو باندي استشهاد کېږي او يا نوي عنوانونه اصلي متن ته ورکول کېږي، بايد په دغو پتريانو کي وي.

- عادي قوسونه ( ): د متن د مخونو شمېر دي په دغو قوسو کي وليکل سي. که مخونه پر الف او (ب) باندي سره بېل سوي وي نو دي د مثال په ډول داسي (۲۵ الف) او (۱۶ب) وليکل سي.
-)) ـ دغه راز قوسونه له "كذا" سره مترادف دي او په هغو ځايو کي کارېږي چي د متن لوستنه د څېړونکي له پاره سخته وي. تر مشکوک عبارت وروسته دغه نخښه ايښوول کېږي.

د خطي نسخو هره نسخه بايد په داسي توري سره وښوول سي چي د مؤلف له نامه څخه، يا د هغي کتابخانې له نامه څخه چي نسخه پکښې خوندي وي، يا هم د هغه ښار له نامه څخه چي دغه کتابتون پکښې واقع وي، اخيستل سوی وي.

د بېلابېلو خطي نسخو مجموعې ته دي په ابجد تورو سره اشاره وسي. لکه "ب" گروپ، "ج" گروپ.

لمنليکونه (حاشيې):

تر اوسه پوري چي مو کوم مطالب بيان کړل، هغه د متن په خارجي شکل او بڼه پوري اړه لري، مگر د مصحح علمي او انتقادي کار د هغه له لمنليکونو (حاشيو) څخه ښر گندېږي. ختيځ پوهان دغو لمنليکونو ته د يوه خاص هنر په سترگه گوري، داسي هنر چي پوهي او مهارت ته اړتيا لري.

عربو محققينو د لمنليکونو له پاره ډول ډول لاري پاللي دي. ځيني ئې د نسخو اختلافونه په لمنليکونو کي راوړي او تعليقات و ملحقات په جلا

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه د کتاب په پای کې پر زياتوي. دا روش په خاص ډول سره د زياترو فرانسوي ختيځ پوهانو له خواپالل کېږي.

دوهمه ډله د نسخو اختلافونه او تعليقات سره يو ځای کوي او وروسته يې په لمنليکونو کې راوړي او دا دواړه بيا د يوې کرښې په واسطه سره جلا کوي. دا روش د ځينو الماني ختيځ پوهانو له خوا پالل کېږی.

دريمه ډله بيا دا دواړه روشونه سره يو ځای کوي.

څلرمه ډله د کتاب په مخونو کې له متن پرته بل څه نه کاږي يعني د روايتو اختلافونه او تعليقات د کتاب په پای کې راوړي.

زموږ د ځينو څېړونکو روش بيا داسي دئ چي يوه ډله په تشريحاتو، تعليقاتو او د لغتو په تفسير کې افراط کوي او بله ډله بيا په کلي توګه ددې ورڅخه کوي.

که د متونو له تصحيح او څېړني څخه مراد د صحيح متن، د هغه شان متن منځ ته راوړل وي چي په خپله مؤلف تدوين کړی وي، نو دې هدف ته د رسېدو له پاره د لومړۍ ډلي روش سم ښکاري؛ ځکه د نسخو اختلافونه موږ ته هغه صحيح عبارت راښيي چي په متن کې بايد راوړل سي. له دې امله نو په لمنليکونو کې بايد يوازي د نسخو اختلاف راوړل سي او په دوهم ګام کې بايد له لمنليکونو څخه د هغو مأخذو د ښوولو له پاره کار واخيستل سي چي په متن کې د هغو يادونه سوې اود محققينو د خبرولو له پاره ګټور وي.

د هغو مأخذو د تشريح او معرفۍ له پاره، چي په متن کې يې يادونه سوې وي، بايد دا لاندي ټکي په پام کې ونيول سي:

۱ – په متن کې د رانقل سوو مطالبو مأخذونه دي په لمنليکونو کې وښوول سي. لکه: ابن سعيد ويلي دي ... په لمنليک کې دي ورته وکښل سي "په طبقات پلاني ټوک پيستاني مخ کې".

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲ – د قرآني آيتونو په برخه کي دي د آيت شمارې او د سورة شمارې ته اشاره وسي.

۳ – د احاديثو له پاره دي د حديث مأخذ ته اشاره وسي. لکه "احمد په خپل مسند کي ويلي دي" دلته دي د مسند ټوک او د حديث شمارې ته اشاره وسي. البته په دې شرط چي احاديثو ته شمارې ورکول سوي وي.

۴ – شعرونه او شواهد: که ممکنه وي اړوندو دېوانو او د ادبياتو په کتابو کي د موجودو روايتو اختلاف ته دي اشاره وسي. خو که د شعر ويونکی معلوم نه وي، محقق بايد تر خپله وسه پوري هڅه وکړي چي ويونکی ئې معلوم کاندي. له دې بحث څخه په متن کي راغلي عَلَم نومونه او د ځايو نومونه او مشکل لغتونه پاتېږي. که په متن کي د کوم عَلَم نوم او د ځای نوم يا کوم لغت تصحيح ته اړ وي، بايد سمون ئې په لمنليک کي ياد سي. خو که غواړئ چي د کوم عَلَم نوم شرحه بيان کړی يا د کوم ځای جغرافيايي موقعيت څرګند کړی يا د کوم لغت شرح وکاږی، ښه دا ده چي دا خبري د کتاب د پای په ملحقاتو کي راوړل سي څکه په دې ډول به متن په ډېرو لمنليکونو باندي دروند سوی نه وي. که د ملحقاتو په راوړلو سره هم د کتاب متن درنېدی او ستونزي ئې منځ ته راوړلې، بيا دي د اشخاصو د نومو په برخه کي يوازي د مړيني کال ته، بې له مأخذه اشاره وسي او د ځايو د نومونو له پاره دي د هغه موقعيت او مأخذ په لنډ ډول بيان سي. خو د لغاتو په برخه کي دي، په تېره بيا هغه لغات چي په قاموسو کي نه وي ثبت سوي يا په پخوانيو تمدنو پوري اړه ولري، ښه دا ده چي د هغو د تشريح او تفسير له پاره د کتاب په پای کي يو فهرست راوړل سي.

اجازات او سماعات:

۱ – څرنګه چي اجازات (د حديث لاس پر لاس کېدل يا له کوم چا

(c) ketabton.com: The Digital Library

 څخه اوربدل یا پر کوم چا باندي د حدیث لوستل) د حدیثو د کسانو د احوال په څېړنه او د هغوی د عصر په پېژندنه کي اهمیت لري، نو د حدیثو د کتاب خپرولو پر وخت دي هغه اجازات په چاپي متن کي راوړل سي چي په خطي نسخو کي ثبت سوي وي.

۲ – هره لیکه (کرښه) دي، چي په هغې کي اجازه یا سماع وي، جلا نقل سي.

۳ – دغو لیکو ته دي نمرې ورکړه سي او هره نمره دي په قوسینو کي ونیول سي.

۴ – سماعاتو ته دي د لنډیز نخښي ورکړه سي او د دغو نخښو توري باید د متن تر تورو نري (نازک) وي.

۵ – سماعات دي د متن تر تورو په کوچنیو تورو ثبت سي. د سماع تر نقلولو وروسته دي د سماع د اوربدونکي او ویونکي او لیکونکي نوم، د اوربدونکو شمېر او د سماع ځای او نېټه راوړه سي.

فهرستونه:

له فهرست لیکني څخه مراد د خپاره سوي کتاب له مطالبو څخه د استفادې اسانه کول دي، داسي چي هر محقق ته د کتاب د مطالبو موندل ممکن سي. له همدې اسیته دئ چي د ختیځپوهانو له هغو کتابو څخه زیاته استفاده سوې ده چي ګټور فهرستونه ورته برابر سوي دي.

فهرستونه د کتاب د موضوع له مخي ډول ډول وي. د هر کتاب د ټولو ګټورو مطالبو له پاره داسي فهرستونه ترتیب کېدلای سي چي په نورو کتابو کي په نُدرت سره تنظیم کېږي. خو باید پام مو وي چي دا راز فهرست ته نوښت (ابتکار) نه ویل کېږي. ځیني محققین د مطالبو د فهرست په تنظیمولو کي بې فایدې افراط کوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځيني کسان د هغو لغاتو له پاره فهرست جوړوي چي په قاموسو کي راغلي وي. دا کار د اريانتيا وړ دئ ځکه چي قاموسونه په خپله تنظيم سوي فهرستونه دي. هغه تقليدي فهرستونه چي نن ورځ تنظيمېږي، عبارت دي له:

١ – د نارينه وو، ښځو، قبايلو او کورنيو... د نومونو فهرست.

٢ – د ځايو او هيوادو فهرست.

٣ – د هغو کتابو فهرست چي په متن کی راغلي وي. دا فهرست د مؤلف د مأخذو د پېژندني له پاره، چي کله ډېر زيات وي، ګټور وي.

هر کتاب ته دي د موضوع په تناسب فهرست جوړ سي.

د شعر د دېوان يا د ادبياتو د کتاب له پاره دي د شعرو د قافيو فهرست واوډل سي. د حديثو د کتابو له پاره دي د احاديثو فهرست جوړ سي او د هغو لومړي توري دي د الفبې په ترتيب واوډل سي. د جغرافيايي کتابو له پاره دي د تاريخي ځايو فهرست او نخشې تنظيم سي. د تذکرو په کتابو کي دي د نومونو له يادوني څخه ډډه وسي او يوازي دي د ليکوال يا شاعر د ژوندليک فهرست تنظيم سي. د تاريخ کتابو ته دي د هغو مهمو پېښو فهرست جوړ سي چي په کتاب کي راغلي دي او دې ته ورته نور فهرستونه.

دغه راز د هغو لغاتو له پاره فهرست ته اړتيا سته چي د پخوانيو مدنيتو نخښه وي يا په فرهنګو کي ثبت سوي نه وي او د تصادف له مخي په کتاب کي راغلي وي. د دغو فهرستو د جوړولو اړتيا ځکه سته چي امکان لري په راتلونکي کي د لغاتو د دغه راز فهرستو څخه يو قاموس تاليف سي چي له اوسنيو قاموسو سره به توپير ولري. اوسني قاموسونه د لغاتو له بدلون او پراختيا سره ګام پر ګام روان نه دي.

فهرستونه دوه ډوله دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

١ – ساده او معمولي فهرستونه چي په هغو کي عَلَم نومونه راغلي وي. په دغو فهرستو کي دي د هغو مخونو شمارې ته اشاره وسي چي دغه عَلَم نومونه پکښې درج وي.

٢ – مفصل فهرستونه چي په هغو کي عَلَم نومونه راوړل کېږي او وروسته ئې د يوې داسي کوچنۍ نخښي په واسطه سره يادونه کېږي چي د کتاب په هر مخ کي په هغې سره عَلَم سوي وي. له دغو فهرستو سره دي موضوعي فهرستونه، چي په دې وروستيو وختو کي ئې محققين ترتيبوي، مل سي. د موضوعي فهرستو اوډل که ډېر زيار او کوښښ ته اړتيا لري خو هغومره گټه بيا هم لري.

په هر حال هغه کسان چي د فهرستو په تنظيمولو گوتي پوري کوي، بايد د څېړني او تحقيق له روشو سره اشنا هم وي.

(د فهرستو بحث د هيوادمل صاحب په ترجمه کي ډېر لنډ سوی دئ. زما په مأخذ کي ئې تفصيل څه زيات دئ، هوتک).

د سريزي کښلو روش:

مصحح چي د متن د چاپ له کاره وزگار سو، بيا نو بايد د سريزي ليکل پيل کړي. دا کار د دې له پاره دئ چي کله کله مصحح مجبورېږي په سريزه کي د کتاب مخونو ته اشاره وکړي خو دا کار تر هغو پوري ممکن نه دئ څو د کتاب د ټول متن چاپېدل بشپړ سوي نه وي.

په سريزه کي بايد درې مطلبه شامل وي:

١ – د کتاب د موضوع معرفي کول او د هغو ټکو بيانول چي د کتاب تر تاليف دمخه څرگند سوي وي.

٢ – په خپله د کتاب معرفي کول او د هغو کتابو په منځ کي ئې د مقام

(c) ketabton.com: The Digital Library

روښانه کول چي پر همدې موضوع باندي تالیف سوي دي. دغه راز د هغو نوو مطالبو معرفي کول چي دغه کتاب ئې لوستونکو ته وړاندي کوي. د نوموړي اثر ارزښت او د مؤلف مقام او ژوندلیک ئې له مأخذ سره یو ځای بیانول.

۳ – د هغي نسخې معرفي کول چي د تصحیح له پاره غوره سوې ده او متن ځنی جوړ سوی دئ.

د نسخې د معرفی له پاره باید دغه لاندي لار ښووني مراعات سي:

۱ – د هغه څه معرفي کول چي د کتاب پر لومړي مخ باندي ثبت سوي وي لکه: د کتاب نوم، د مؤلف نوم. دغه راز د کتاب د نامه او مؤلف ته د هغه د انتسابولو د مسئلې د سموالي (رشتیاتوب) څېړل[1].

۲ – د نسخو د لیکلو نېټه او د نسخې د کاتب یادونه. د هغو کسانو نومونه دي هم تر ممکني اندازې پوري راوړل سي چي د دغه اثر نوم ئې په خپلو تالیفاتو کي راوړی وي.

۳ – که په کتاب کي د مؤلف نوم راغلی نه وي، مصحح باید د مؤلف د پېژندلو له پاره کوښښ وکړي یعني د کتاب د موضوع او سبک، د متن د نومونو او د هغو مؤلفینو له ویناوو څخه دي د ده د پېژندني په برخه کي استفاده وکړي چي په خپلو آثارو کي ئې له دغه نومورکي مؤلف سره د لیدني کتني یادونه کړې وي.

که کتاب د لیکني نېټه ونه لري، د نسخې عمر دي د لیک او کاغذ له مخي وټاکي.

---

[1] په زیاترو پښتو او فارسي نسخو کي د کتاب او د مؤلف نوم ئې پر لومړي مخ باندي لیکل سوي نه وي. د کتاب او د هغه د مؤلف نوم زیاتره د حمد و صلوات او مقدماتي خبرو په پای کي معمولاً د "امابعد" تر کلماتو وروسته راځي. په زیاتره خطي نسخو کي د "امابعد" کلمات یا په بیل رنگ لیکل سوي وي یا ئې توري د متن تر تورو غورس وي (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴ – د نسخې د مخونو د شمېر، د هغو د اوږدوالي (طول) او پسور (عرض) اندازه، په هر مخ کي د ليکو (کرښو) شمېر او د هري ليکي د اوږدوالي ټاکنه او د لمنليکونو او د هغو د اوږدوالي ټاکنه ضروري ده.

۵ – د ليک (خط) د ډول ټاکل او دا چي نسخه ټوله په يو ډول خط ليکل سوې که په دوو بېلابېلو خطونو.

۶ – د هغه ليکدود معرفي کول چي د نسخې کاتب پاللی دئ او د هغو لغاتو د بېلګو ليکنه چي مصحح د هغو ليکدود په چاپ کي وراړولی دئ.

۷ – د ليک د رنګ او د رنګ د توپير ښوول. کله کله متن په تور رنګ ليکل سوی وي او سرليکونه ئې په سره رنګ وي، کله ئې فاصلې په سره او شين (آبي) رنګ کښلي وي. دې ټولو ته بايد اشاره وسي.

۸ – د کاغذ او د هغه د ډول پېژندنه.

۹ – زياتوني.

۱۰ – په لمنليکونو کي تعليقات.

۱۱ – اجازات (مناوله[١]، د قرائت اجازه، د سماع اجازه): په سريزه کي دي دې ټولو ته اشاره وسي او اصل دي ئې د کتاب په پای کي ور زيات سي.

۱۲ – تمليکات، (د هغو کسانو معرفي چي د هغوی مالکيت د کتاب پر مخونو باندي ليکل سوی وي[٢].

۱۳ – د نسخې د سر او پای د مخونو عکس يا د کتاب له متن څخه د کوم بل په زړه پوري مخ عکس. تر عکسو لاندي بايد په متن کي د دغه عکس د اړوند مخ نومرې ته اشاره وسي.

---

[١] مناوِله هغي اجازې ته ويله کېږي چي شيخ، خپل کوم د سماع وړ کتاب و خپل مريد ته ورکړي او ورته وواېي چي ته د دغه کتاب له مندرجاتو څخه روايت کولای سې (هوتک).

[٢] د کتابو څښتنان زياتره خپل مهرونه پر کتاب باندي لګوي يا کله کله خپل نوم ليکي. د مهرونو لوستنه تجربه او مهارت دواړه غواړي (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

که د مؤلف د لیک نمونه پیدا سي، ښه دا ده چي عکس (کاپي) ئې پر چاپي کتاب باندي ورزیات سي.

۱۴ – که د باوري نسخو شمېر زیات وي، باید ټولي معرفي سي.

۱۵ – د خطي نسخې تر پېژندني وروسته د لنډ نخښو او رمزونو جدول راځي لکه: د نسخو نخښي او د قوسونو نخښي او ...

د مأخذو فهرست:

محقق د هر متن د څېړني او تصحیح له پاره زیاتو مأخذو ته رجوع کوي چي په سریزه یا لمنلیکونو کي د هغو یادونه هم کوي. د دغو مأخذو له پاره باید د کتاب په پای کي یو فهرست جوړ سي او د کتاب او مؤلف نوم او د چاپ نېټه او د هغه د مصحح نوم باید په دغه فهرست کي راوړل سي. د چاپي کتابو په برخه کي دي د کتاب د مؤلف تر نامه وروسته د هغه د مصحح نوم هم یاد سي. د مثال په توګه:

معجم البلدان، د یاقوت حموي لیکنه، د وستنفیلډ تصحیح، د لایپزیک چاپ ۱۸۷۰.

که په لمنلیک کي مأخذ د لنډیز په شکل لیکل سوی وي باید دغه لنډیز نخښه د هغه له بشپړ نوم سره یو ځای په جدول کي ذکر سي. لکه:

وفیات = وفیات الأعیان، د ابن خلکان لیکنه، قاهره، پلانی کال.

* * *

دا ول هغه عمومي روشونه چي د متونو په تصحیح کي باید له هغو څخه کار واخیستل سي. د دغي مجموعي په تنظیمولو کي مو داسي صحیح روش غوره کړی دئ چي نه د ختیځ پوهانو د پټو سترګو پیښې پکښې سوي دي او نه هم هغه ګډوډۍ او بې هدفۍ پکښې سته چي د ځینو عربو تصحیح کوونکو په کار کي لیدل کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

د متونو په مسخه کېدلو کې د پیوریزم اغېزه:

له سوچه توب سره مینه د پښتنو د ژوندانه هري برخي ته لار موندلې ده او په دې لړ کي ئې د ژبي د سوچه کولو اشتها خورا زياته ده. دا اشتها په اولنيو ليکوالو کي هم وه او په اوسنيو کي هم. د ژبي د سوچه توب پر کم و کيف باندي زه په خپل بل کتاب (پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه) کي ښه په پراخه توگه ږغېدلی يم، خو په متونو کي د لغاتو د پښتو کولو پر هڅه باندي دلته په همدې کتاب کي څېړنه کوم. دلته زه په دې باب نه ږغېږم چي دا کار ښه دئ که بد؟ دلته مي مراد دا دئ چي موږ د اولس له ژبي سره څومره بې باکه يو او ځانته مو څومره د مداخلې حق ورکړی دئ.

په دې بحث کي به خبره د خوشحال خان له کلامه راونښلوم او هغه لغتونه به د الفبې په ترتيب راوړم چي خوشحال خان يو راز کښلي خو ناسخينو او کاتبانو يا کوم بل چا پښتو کړي دي.

د خوشحال خان په کلام کي:

اول – لومړی:

د خوشحال خان د کلام په خطي نسخو کي د (لومړي) لغت د (اول) له پاره نه په سترگه کېږي. دی هر وخت (اول) کلمه کاروي. که په کم

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای کي (لومړی) کلمه راغلې هم وي، په هغه کي به غالباً د کاتبانو او ناسخانو سليقه او انتخاب شامل وي. د کندهار په لهجه کي هم (لومړی) کلمه وارده سوې کلمه ده. اولس د (اول) کلمه وايي.

زه لـــــومړی په اشنايي‌ه نازېدلم
واړه غم و، چي پرې ښه وپوهېدلم
(١٣٣– مخ)

"لومړي" ته ئې په حاشيه کي کښلي دي "په لومړی، دريمه او ځلورمه کي: اول". دا لغت د چاپي نسخو تر تيبوونکو وراچولی دئ.

د همدې غزل په ځلرم بيت کي بيا په خپل اصلي شکل ځني پاته سوی دئ.

سر اول د يار د ياد په بالين کښېږدم
لـه غــه پســه په پالنگ باندې ځملم
(١٣٣– مخ)

د خوشحال خان په بل اثر (فراقنامه) کي هم د (اول) کلمه زياته راغلې ده.

اول هی توبه له خپله
وريسې تــوبه له بله
(٥٨ – مخ)

که د خوشحال په لهجه کي (لومړی) تر (اول) زيات مروج وای، په پورتني بيت کي ئې د (اول) پر ځای کارولو هيڅ راز مشکل نه پېښاوه.

د خوشحال خان په عصر کي د (اول) کلمه د ده تر لهجوي اورشو دباندي هم داستعمال پراخ رواج درلود. رحمان باباوايي:

که د ستا د ښکلي مخ عاشقان ډېر دي
زه پـــه واړو کښي اول يـم دويم نه يـم
(٧٥– مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلته هم رحمان بابا د (اول) پر ځای (لومړی) راوړلای سوای خو داسي ښکاريږي چي د اول رواج تر لومړي ډېر مسلط وو.

د پښتو په ځينو لهجو کي د (اول = لومړی) له پاره د (ړومبی) کلمه هم رواج لري. حميد مومند وايي:

چي ئې زه په ړومبي پند پوري خندا کړم
ناصحان پــه نصيحت کا ريشــخندي بيا
(کليات: ١٠مخ)

خو د اشرف خان هجري په دېوان کي د (اول) له پاره (اوبنړی) کلمه راغلې ده.

چي هلک له نسه پرېوځي بې خبره
په اوبنړی قــدم ئې تل ځکه ژړا ده
(١٢۴– مخ)

د (اوبنړی) کلمه که په نني ليکدود باندي وکښل سي، (اوبڼی) ځني جوړيږي. دا لغت که د ناسخانو له خوا سم ثبت سوی وي، په شنلو ارزي.

عبدالقادر خان خټک هم د خپل پلار په شان د (اول) کلمه په پراخه توګه راوړې ده چي يو دوه مثاله ئې داسي دي:

اول علم بيا عمل دريم اخلاص دی
دا درې خــويه مــرد عــالم رباني کا
(٢٨– مخ)

يا:

د اتمام سعی کوه چي کار شروع کړې
يا هــرګــز اول د چارې آغــازمــه کــړه
(٢٠٣– مخ)

ميرزاخان انصاري وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

روح چي ورغی تر تخته
د زړه تــخـت اول اول و
(۳۵– مخ)

مولوي بريالی وايي:

د رقيب په خوشگويي به غلط نه سم
پای بســته وي پــه اول مــزله بيهاړ
(اهاړ – ۹۰مخ)

د (اول) کلمه به له (فارسي) سره مشترکه وي خو په پښتو کي دونه اخښل سوې ده چي نور مشتقات ئې هم زيږولي دي. "اولني"، "اول واريز اولاد"، ... په ورځنۍ محاوره کي معمول او مروج کلمات دي.

***

بازۍ – لوبي:

بازي د (لوبي) په معنا سره د خوشحال خان په وينا کي ډېره ليدله کېږي. ما ته داسي څرگنده سوې ده چي د خوشحال په کلام کي "لوبي" د مطلق "بازۍ" په معنا نه دي کار سوي بلکي مراد ورڅخه "ټوکي، تمسخر، ساتېری، تفريح..." هم دي. د پښتو په لوېديځه لهجه کي تر (لوبي) د (بازۍ) لغت زيات رواج لري. په کندهار کي د "بازی، تفريح" له پاره د "سات" کلمه هم کارېږي.

د خوشحال په کلام کي د (بازۍ) کلمه په دې څو مثالو کي لولو:

مخ ئې لکه اور دی، پرې پرتې دي توري زلفې
څــه رنگه بازي کا پــه ســره اور کي تورارقــم
(۱۲۴– مخ)

يا:

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا هم ځای د تعجب دی که ئې وینې
چې مـغول کاندي بازئې په افغان
(۱۶۱- مخ)

کم ځای چې (لوبي) راوړي دي، هورې چا ته داسي شک ورلوېدلای سي چې دا به د خوشحال خان خپل انتخاب نه وو.

عاقــلان له دې دنیا سره کا لوبې
لکه پېغله جن بازي کا په لوځکو
(۱۷۸- مخ)

په حاشیه کې دا یادونه پر زیاته کړې ده چې په لومړۍ خطي نسخه کې د (لوبې) پر ځای (بازي کا) راغلی دئ.

لوستونکو ته دي معلومه وي چې"لومړۍ نسخه" هغه خطي نسخه ده چې که ټوله د خوشحال خان خټک په خپل خط کښل سوې نه وي، یوه برخه خو ئې هرومرو د ده په لاس کښل سوې ده او که دا امکان هم بیخي مردود وګڼل سي، دونه خو سړی په یقین سره ویلای سي، چې د ده له خوا کتل سوې او تحشیه سوې ده. یا:

په بازۍ بازۍ وژلي ګڼل نه شي
په خندا خندا خونونه کا خونریزه
(۲۱۹- مخ)

یا:

پاسې یا کــــوزې دا کارسازۍ
په ښـــوښـــو رنګه دلــنوازۍ
اسمان ته ګوره مځکي ته ګـوره
دا چــارې نه دی لـــوبې بازۍ
(رباعیات: ۲۸۱مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې څلوريځه کي د"لوبي" مفهوم تر "بازۍ" پراخ دئ.
عبدالقادر خان خټک د "بازۍ" کلمه داسي راوړې ده.

په جهان کي نوي نوي بازۍ کيږي
لا يوه تمــامــــه نه، بلــه برپای کا
(۲۶- مخ)

که زما اټکل سم وي، نو په پښتو کي "بازي" د انګرېزي ژبي د (Play) او "لوبه" د (Game) کلمې معادله راتلای سي.

بازۍ د رقص کولو په معنا هم کارېږي. د "بازيګر" او "بازينګر" نومونه د "لولۍ، رقاصې" له پاره هم کار سوي دي او په کلاسيک ادب کي ئې مثالونه سته. ميرزاخان انصاري وايي:

د کثرت بازار ئې جوړ کړ لون لون
په هــر ځــه کي تماشا د بازيګري
(۲۴۴- مخ)

په کندهارکي د لوټن (ملاقي) کوترو له پاره د (بازۍ) کلمه هغه وخت کارېږي چي کومه کوتره په هوا کي پرله اوړي او رااوړي.

"لوبي کول" په متعدي صورت کي له يو چا څخه په خپله ګټه کار اخيستلو ته وايي. د مثال په توګه د افغانستان جمهور رئيس د شمالي اتحاد په ګټه لوبول کېږي. دلته له لوبولو څخه مراد (بازۍ) نه دي.

له پښتو څخه اوس د "بازي" کلمه په قصدي توګه ايستل کېږي او ځای ئې "لوبه" نيسي. دا کار زما په خيال له ژبي سره خوشي لوبي کول دي.

* * *

بېلتون، هجران:

عبدالقادر خان خټک د "معظم" په مرثيه کي وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ژړا پــــه واویلا لــه مــــوږه بیل شــو
هجران هیڅ دلسوزي نه وکړه قصاب شو
(۴۳۶- مخ)

د "هجران" کلمه د عبدالقادرخان خټک د دېوان په کندهار چاپ کي (بېلتون) سوې ده. دا تصرف او په نوموړي دېوان کي نور تصرفات زه غالباً د هغي نسخې د کاتب له خوا گڼم چي د کندهار چاپ ورڅخه تهیه سوی دئ. د پښتو کولو دغه راز هڅي که په ښه نیت هم سوي وي، د ژبي په گټه کار نه دئ. ځکه د همدغه مسخه سوي متن له مخي بیا سبا یا بل وخت ژبپوهان د عبدالقادر خان د ژبي پر سکښت او جوړښت باندي قضاوت کوي او څر گنده خبره ده چي په قضاوت کي به ئې غبرگ غاښونه وتلي وي.

٭٭٭

پاشیده، دوړولی:

خوشحال خان وايي:

پرهارونه مې په زړه تازه، تازه شي
دوړولی پر پرهـار باندې نمک دی
(۳۲۳- مخ)

د کلیات مرتب په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخوکي (پاشیده) د (دوړولی) پر ځای باندي راغلی دئ. دا غزل ما په کندهار چاپ کي پیدا نه کړه، ښايي تر تېر سوی به یم؟ د (دوړولی) بدلون زما په خیال د ارمغان د مرتب کار دئ. ما ته د حیرانتیا ځای دا دئ چي په ټولو قلمي نسخوکي له دغه راز عمومیت سره نو په متن کي د "دوړولی" کلمه په کم منطِق ځای سوې ده؟

٭٭٭

خوش چشمه، خوښ ستر گي، خوږ ستر گي:

خوشحال خان یو ځای د خپل ټاټوبي (سرای) په باب وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځوانان ئې چاق تندرست، چست و چالاک دي په هر کار کې
خـــوښ ســـترګې، سپین او ســـره، بلـند بالا دي پـــه نمای
(۳۳۱- مخ)

په حاشیه کې ئې ورته کښلي دي چې په ټولو قلمي نسخو کې د (خوښ سترګې) پر ځای (خوش چشمه) دئ او په ارمغان کې ئې (خوږ سترګې) کړی دئ. د چاپي دېوانو د ترتیبوونکو دې خبرې ته پام سوی نه دئ چې دلته د (خوش) صفت نه د (خوښ، خوشاله) په معنا راغلی دئ، نه د (خوږ، شېرین) په معنا. دلته له (خوش چشمه) څخه مراد (ښایسته سترګې) ده.

هی! توبه د لاسوهونکي له بې رحمیه!

* * *

د رستم لینده، کمان رستم:

د هجری په دېوان کې یو بیت داسې دئ:

د رســتم لینده ګـــردون په اوږه کیدي
غوټیالی چې ترې بیسره تر نقاب شي
(۵۲۴- مخ)

ما چې تر کمه ځایه پوري د اشرف خان هجري دېوان مطالعه کړی دئ، راته ښکاره سوې ده چې اشرف خان د فارسي ترکیبو له استعمال سره زیاته مینه لري. دا خو مي ګرسره زړه ته نه لوېږي چې ده دې د فارسي لغتو د پښتو کولو هڅه کړې وي. که ئې فرضاً زړه غوښتلي وای چې د (کمان رستم) پر ځای پښتو معادل راوړي خو (سره و زرغونه، د بوډۍ ټال) به ئې راوړی وای. زه یقین ته په نزدې ګومان سره ویلای سم چې د کاتبانو د پښتو کولو هوس د اشرف خان هجري خپله سلیقه وراړولې ده. زه د خپل ګومان له پاره د هجري همدغه غزل د استشهادپه توګه راوړلای

(c) ketabton.com: The Digital Library

سم چي په هغې کي ئې د عادي پښتو لغاتو پر ځای لا هم فارسي معادل لغات راوړي دي. د دې غزلي څو نور بيتونه داسي دي:

همیشه فلک لیده لکه دریاب شي
شبانه قمر نُما لکه آفتاب شي
هر صورت چي مخامخ شي و اوبو ته
آئینه ئې د شبیه قعر د آب شي
نه به نوم د مهر وه نه د مهتابې
د مخ شکل دي سورج کله مهتاب شي
په سبزه دریاب دي مخ هسې جلوه کا
لکه مِهر مه نُما په شنه تالاب شي
(الخ)

* * *

دریاب، سیند:

خوشحال خان د (دریاب) او (سیند) کلمې دواړه راوړي خو هره یوه په خپله خاصه معنا سره کاروي. (سیند) زیاتره د (رود= river) په معنا او (دریاب) د (بحر= ocean) په مفهوم استعمالوي. په ترکیبي صورت کي هم (سیند) کاروي. د اوښکو سیند،... د کندهار په لهجه کي هم دغه شان قاعده عامه ده. کندهاریان وايي:

"د ارغنداو رود ته مو مېله وایستله". یا "په کراچي کي د دریاب غاړي ته ووتلو". دلته له رود څخه مطلب سیند او له دریاب څخه مطلب بحر دئ.

په دې لاندي متلو کی هم د دریاب کلمه له هغه "سمندر" سره سر نه خوري چي په پښتو کلاسیک ادب کي زيات راغلی دئ.

"د سپي په خوله دریاب نه مرداریږي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

"ښه وکه (وکړه) په دریاب کې واچوه".

"دریاب که لوی دئ چمچه دي خپله".

د "رود" لغت د ملکیار په سندره کي د "سیند" له پاره راغلی دئ:

کــــه روده روده
د تــــرنک روده
خاوند دي وچ کا
چي زړگی مومي
زمــا خپله سوده

د لغمان ولایت د "سرخرود" سیمي په نامه کي هم رود د سیند له پاره کار سوی دئ. د سرخرود سیمي ته اوس د "سره رود" سیمه وایي خو محلي خلک ئې لاتر اوسه هم "سرخرود" بولي.

خو د خوشحال خان په چاپي کلیات کي داسي ځایونه د چا مخ ته راځي چي د کلیات مرتب د (سیند) کلمه د خطي نسخو د ثبت پر خلاف راوړې ده. یو ځای داسي لولو:

له دوو سترگو مې روان د اوښکو سیند شو
د دې ســــیند دپاســــه زه لکــه حــباب ځــم
(۱۳۴- مخ)

په حاشیه کي ورته راغلي دي چي په خطي نسخه کي دواړه ځایه (دریاب) دئ. ښه! چی داسي ده نو دا "سیند" بیا په کوم مجوِّز ورواچول سو؟ ښایي جواب به داسي وي چي د "دریاب" په راوړلو سره د شعر وزن ورانېږي او رشتیا هم ورانېږي، خو زه دا احتمال هم لیري نه بولم چي د خوشحال خپل بیت به داسي وو:

له دوو سترگو مي روان دریاب د اوښکو
د دریاب دپاســـــه زه لکــه حــباب ځــم
(والله اعلم بالصواب)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حمیدوایي:

لا مې زیات په ژړا سوز د سوي زړه شي
په دریاب کي اور رالـــــگي مـــــقرر
(کلیات ۷۰-مخ)

(په پورته بیت کي باید "مقرر" تحقیق سي. ما ته "مکرر" ښه ایسي)

میرزاخان انصاري ویلي دي:

خدای بې مثله پاک دریاب دی
کـــه د زړه پـــه دیـــد عـــــزلت کا
(دېوان – ۲۲مخ)

د دریاب له پاره د "سمندر" کلمه د اردو ژبي "خیرباقي!" دئ چي پښتو ته راننوتلی دئ او له بده مرغه د دغه نوي مهاجر په منلو سره مو د پښتو ژبي دوه لرغوني لغتونه د لحد مېلمانه کړي دي.

"سمندر" په پښتو او فارسي ادب کي جلا معنا لري.

خوشحال خان وایي:

جـــــهان که واړه ســــره ســـــور اور شي
گـومـــــان ومـــه کـړه چي عــارف نور شي

که سمندر غوندې په اور کښې کار نه کا
عـارف ئې مه گـــڼه مـــخ دې ئې تور شي
(د خوشحال رباعیات – ۱٦۵مخ)

رحمان باباویلي دي:

کښت د عشق په تو ده زمکه آسان نه دی
ســـــمندر بـویه په دې صحـــرا ځـــما
(۱۸– مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:

ږدي په خـــوله د سمندر مُهر د مومو
چي څوک ما منع کوي د عشق له شوره
(۳۸- مخ)

یا بل ځای وایي:

د بلبلو و چـــمن و ته پروازوي
سمندر کا مدام اور وته آهنګ
(۷۱- مخ)

حمید وایي:

الـهي د مـحبت ســوز و ګــداز را
په دا اور کي د سهي سمندر ساز را

د حمید مومند په پورتني رانقل سوي بیت کي چي څوک د "سوز و ګداز" قرینې ته وګوري نو د "سهي" پر ځای "ستي" ډېر ورسره وایي.

حمید د "رود" ویی هم راوړی دئ:

په ژړا کي دې دوې سترګې
دوه رودونـــــه کـــا ذاهب
(۳۹- مخ)

حمید بل ځای وایي:

هسې یـــم په درد و غم کي د دلبر خوښ
لکه اوسي په سره اور کي سمندر خوښ
(کلیات - ۹۶مخ)

دلته د "سمندر" لغت د "بحر" په معنا نه دئ بلکي مراد ئې د غټ موږک په اندازه یو افسانوي حیوان دئ چي وایي په اور کي اوسي او کله چي له اوره راووزي، مري. د سمندر نوم له یوناني سالامندرا

(c) ketabton.com: The Digital Library

(salamandra) څخه اخیستل سوی او فرانسوی شکل ئې (salamandre) دئ (د تفصیل له پاره وګورئ: افغان قاموس، غیاث اللغات، لغتنامه دهخدا).

په عربي ژبه کي "السمندر، السمندل" کلمات سته او عربي قاموسو په هغه معنا سره ثبت کړي دي چي په پښتو کلاسیک ادب کي ئې مثالونه موږ ولوستل. په "المورد" انګرېزي - عربي قاموس (د بیروت چاپ ۱۹۷۲ع) کي ئې ورته کښلي دي: "غطایة خرافیه زُعم أنها قادرة علی العیش في النار".

ترجمه: (دغه حیوان - ه) د خرافاتي کیسو له مخي په اور کي د ژوند کولو توان لري.

دوهمه معنا ئې په "حیوان من الضفدعیات" کړې ده چي پښتو ژباړه ئې "د اوبو حیوان؟" کېږي.

د سمندر کلمه د کندهاري شاعرانو په کلام کي هم سته. مولوي بریالی (شهید) وايي:

په لقب د سمند آتش مزاجه
تن پخته سر په تنور سو بریالی
(اهاږ - ۲۸مخ)

د "رود" کلمه نور مشتقات هم لري چي یو ئې "رودبار" دئ. رودبار د (رود غاړو) ته وايي (وګ: د همدې کتاب ۴مه برخه) دا کلمه د کندهار ښکاریان هم ډېره استعمالوي. د دوی په نظر د رودبار د هېلیو غوښه د چمنانو او تالاوونو د هېلیو تر غوښی خوندوره وي. د تالاوونو د هېلیو غوښه یو رازسوړ بوی (وږم) کوي.

* * *

(c) ketabton.com: The Digital Library

دستار، بګړۍ:

د (بګړۍ) له پاره د (دستار) کلمه د خوشحال خان خټک شعوري انتخاب دئ او ستر ارزښت ورته لري. دا چي د خټک یوه اثر له پاره چي ئې (دستار نامه) نوم ټاکلی دئ، دا هسي ناڅاپي ټاکنه نه ده. د ده د اشعارو په چاپي دېوانو کي له یو دوو ځایو پرته، چي د (پګړۍ؟) کلمه ئې راوړې ده، نور هر ځای د (دستار) لغت راوړي. هغه ځایونه چي (دستار) پکښې (پګړۍ) سوی دئ، دا دي:

ملامت ئې د عاشق د سر پګړۍ ده
دا پګـړۍ له سره چـیرته اچـوم
(۱۲۹- مخ)

دې بیت ته په حاشیه کي لیکل سوي دي "په لومړۍ، دریمه او څلورمه کي په دواړو مسریو کي د (پګړۍ) په ځای (دستار) دئ" دا تصرف د چاپي دېوانو د ترتیبوونکو له لاسه پېښ دئ. اوس د دې کلمې تړل په خوشحال خان پوري، هغه هم د (پ) په توري، نوې خبره ده.

میرزاخان انصاري د احداد د زوی عبدالقادر پر مرګ باندي داسي وایي:

د روښان د کورسرور وې
د افغان د سـر دسـتاره
(۱۲۹- مخ)

کامګار خټک وایي:

و لحد ته به ئې کـــوز کاندي سرتوری[1]
دا چي اوس په سر دستار په خیال روان ځي
(۱۲۵- مخ)

---

[1] د دې بیت دوهم نیم بیتی په چاپ کي وران سوی او ما دلته سم کړی دئ. چاپي ثبت ئې داسي دئ:
"دا چي اوس په سر دستار له خیاله وران ځي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کندهاري شاعرانو په کلام کي هم (دستار) کلمه په مخه راځي:

مولوي بريالي ويلي دي:

ايږدي که کج دستارپر کج کاکل ورسره ښايي
دا کج خـــاصيت د پاج دئ گل نه دئ ملامت
(اهار – ۱۴مخ)

بگړۍ که پگړۍ؟

هجری وايي:

اکــوړی چي د انــدوه لښــکرو وه نيو
مگر وران شول د برک د پگړۍ ولونه
(۱۷۲– مخ)

عبدالقادرخان ويلي دي:

څــو شکر خوری خـــاورې خــورې شــولې
ډيري بگړۍ د خـــيال خــــورې شـــــولې
چي تل ســـــورلي ئې په عــراقــــــيانو وه
اوس تورې خاورې پرې پاس سورې شولې
(۴۱۲– مخ)

د کندهارپه لهجه کي د ستار ته (بگړۍ) وايي. مولوي صالح محمد هوتک ويلي دي:

کوټې ډک د عقله ښه دئ او لـه فکره
په کار نه ده پر وچ سر د بگړۍ پلـنډه
(پاشلي ويناوي – ۹۱مخ)

حاجي ولي محمدمخلص کندهاری وايي:

په سرو پسي نن گـــرزو لــه اړۍ
کي کالي وي د خـــمتا او د وړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

سر په کار لرو چي ډک وي د مغزو
نه تړلې پر کـــوم تش کډو بګړۍ
(کليات: ۲۰۹-مخ)

په لس زره پښتو لغتونه (د پښتو ټولني چاپ ۱۳۲۰ش) کي (بګړۍ)، په پښتو سيند کي (پګړۍ)، په ظفراللغات کي هم (پګړۍ) ثبت دئ.

ځيني څېړونکي فکر کوي چي د (بګړۍ) په کلمه کي د (بګ) ريښه ستره. (بګ) غټ ته وايي. (بګ سړی، بګه ښځه). خو ځيني کسان (جهاني صاحب) بيا (بګړۍ) پښتو ته له هندي څخه راغلې کلمه بولي. که داسي وي نو بيا د کلمې د اصل (ب) د پښتو له قاعدې سره سمه په (پ) باندي اوښتې ده او د کندهار لهجې ئې د اصل (ب) ساتلې ده. د (ب) او (پ) اِبدال خو په پښتو و فارسي کي ډېر سته:

اوربوز، پزه، پوزه – بينی
پرې کول، بريدن
بيګاه – پګاه
بزه، پسه
پردی، بيګانه
بالا، بلند، پورته
باستانی، پخوانی
بادشاه، پاچا
برګ، پاڼه ...

په (پ) باندي د (ب) د اړولو بل مثال هم ما ته د خوشحال خټک کليات په لومړي ټوک، ۲۰۵مخ کي په مخه راغی هورې ئې (بهي – مېوه) د (پهي) په شکل کښلې ده. خو دا بدلون طباعتي تېروتنه نه معلومېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بیمارو سترګو تل پهې کیښوی شي
د خوشحال په لېمو پښه کښېږده ګستاخه
(۲۰۵- مخ)

په متن کي (کیږده) دئ.

یا:

څو رنګه مخونه په دا خاورو کي بدرنګ شول
څو د خیال کړې پګړئې یاد لري جهان
(۱۶۰- مخ)

یا:

که هر څو باز لري غوټه مهینه
په همت لږ دی بیا تر شاهینه
کږه پګړۍ دې په سر هغه کښېږدی
چه برابرې نېزې وهینه
(رباعیات - ۲۹۰ مخ)

د حمیدله یوه بیته داسي ښکاري چي (پګړۍ) د مغولو جامه وه. دی وايي:

ګاه جوګیان ګاه سنداسیان ګهې سکان شي
ګه مغل غوندې پګړۍ، ګاه افغانان شي
(کلیات: ۳۵۰-مخ)

یا:

د ساقي د میو هسې شان اثر دی
په خمار کي مې دستار له سره خور شو
(۱۸۵- مخ)

خوشحال خان خټک د (مندیل) لغت هم د دستار؟ په ځای کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

راوړی دئ.

ســـــر تـر پایه منافـق واړه بد بوی دی
که په سر ئې سپین منديل دی لکه اوری
(۳۴۴- مخ)

یا بل ځای وایي:

خـیال خـیال ئې تـرپوه، بدرۍ و مه خوره
د منډیل شملې پرې ایښې سور د خنگې
(۴۵۷- مخ)

منديل عربي ويی دئ چي قاموسونو د بګړۍ په معنا هم راوړی دئ خو زياتره ئې په دسمال يا هغه ټوکر معنا کړی دئ چي د مخ خولې (عرق) په پاکوي (دهخدا). د منديل جمع (مناديل) ده. په ظفراللغات کي ئې عربي لغت بللی دئ او معنا ئې "پگهړی، لنگی، ...، دستار" ورته کښلې ده. د منډيل په شکل ليکنه ئې نوې پديده ده.

یا:

په خیال خیال ئې ترپوې، بدرۍ و مه خوره
د منډیل شملې پـرې ایښې سور د خنگې
(۴۵۷- مخ)

خنگې = خنگ ئې. خنگ آس ته وايي (د شمس الدين کاکړ د دېوان لغتنامه).

په دستارنامه (۱۲مخ) کي راغلي دي: "... دا هسې دستار، دستار باله نه شي – څه شو که زرزري منډيل په سر کا...". رحمان بابا وايي:

په دستار کښې ئې مسواک وي
تـــــر بـغل لانـدې خـــنجـر
(۴۳- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

یا:

د ریا خرقه ئې خدای مه کړه په غاړه
رحمان کـوږ د ستار تړلی قلندر دی
(۹۴– مخ)

عبدالقادرخان وايي:

نن ئې یيا کښيښو په سرباندي دستار کج
لــکه مست هــاتي په لار کوي رفـتار کج
(۴۸– مخ)

حميدمومندوايي:

دا شېوې له فقير ښايي چي بې غم وي
بېهوده پـــه سر دستار تړي امير کج
(۵۴– مخ)

د (دستار) کلمې د دومره پراخ استعمال له مخي د (پګړی) کلمې پر راوړلو باندي شک کول بې بنیاده خبره مه بولئ.

٭٭٭

دننه، درونه:

خوشحال خان وايي:

خپل ژوندون د دوی د مخ دپاره غواړم
لــه دننه مې خـــبر دي ښـــايســـته
(۳۰۰– مخ)

مرتب لیکي چي په ټولو قلمي نسخو کي د " له دننه" پر ځای "له درونه" کښل سوی دئ.

٭٭٭

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډک، پُر (پور):

نورو حـریفانو وا ړو ډکي پیالې نوش کـړې
ښه چي د خوشحال پیاله ئې ډکه په بَکس کړه
(۲۶۸- مخ)

په قلمي نسخو (دریمه، څلورمه) کي د دوهمي مسرۍ (ډکه) د (پور) په شکل ثبت ده.

یا:

لکه ډک په ښو گلونو په هر کال و
د دې باغ هغه گلونه سږ کال نشته
(۲۸۴- مخ)

دې بیت ته هم په حاشیه کي زیاته سوې ده چي په قلمي نسخو کي (پور) د (ډک) پر ځای راغلی دئ.

* * *

ډول ډول، لون لون:

د خوشحال خان د دېوان چاپوونکو د (لون لون = رنگارنگ) کلمه په (ډول ډول) اړولې ده.

چي په ښاخ ئې ډول ډول میوې زانگي
لا به کلـه د وصـال د ونې بر خـورم
(۱۴۰- مخ)

په حاشیه کي ورته کښلي دي "په قلمي نسخو کي د (ډول ډول) په ځای (لون لون) دی".

عبدالقادر خان ویلي دي:

په بیاض کي مې د شعر لون لون
شگفته دي تر دا به هزار هزار گل
(۴۲۶- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حاشيه کې ئې ورته کښلي دي چې په (ک) نسخه کې د "لون لون" پر ځای "ډول ډول" ثبت دي.

* * *

زړه ازاره، دل آزاره:

خوشحال خان وايي:

په زړه سنګه، شوخه شنګه
جـفا خــــويــه، زړه ازاره
(۲۱۱– مخ)

په حاشيه کې ورته کښلي دي چې په لومړۍ، دوهمه، دريمه او ځلورمه خطي نسخه کې "... دل ازاره" ده. (زړه ازاره) ترکيب د چاپي دېوان د ترتيبوونکو لاسوهنه ده.

* * *

زړه سنګو، سنګدل:

خوشحال خان ويلي دي:

چې ئې مينه د زړه سنګو روزي نه شوه
په قـيامت به د هغــو تله وي ســپکه
(۲۲۹– مخ)

دا کلمه هم ما ته د (سنګدل) ترجمه ايسي او د خان خپل ايجاد ئې نه بولم. خوشحال خان د (سنګ دل) کلمه په خپله اصلي بڼه بل ځای راوړې ده.

بل ځای:

ســـتا د زړه ســــختي مې ســر ترپايه وليدله
سنګ به سينه وور کړي ستا له هسي سنګه دله
(۲۳۵– مخ)

ځای ځای ئې د "دل سنګ" په شکل هم کار کړی دئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په محشر به مینه وړمه د دل سنګو
که په دا د رنیړي تَله د اعـــــمال
(ارمغان: ۱۰مخ)

سنګدل صفت د هغه وخت په ادب کي مروجه اصطلاح وه. رحمان بابا ويلي دي:

ډېر عــزيز دي موم دلان تر سنګدلانو
ته يو څاڅکی شه د اوښو ګوهر مه شه
(۱۵۹– مخ)

عبدالقادرخان وايي:

په خوارۍ مونده شي کام له سنګدلانو
په محنت سره ســـره زر خيېږي له ګاړه
(۱۹۴– مخ)

کامګار خټک وايي:

ولې سنګدلې کړې مانوې مې زړه دلـبره
زړه زما هـــرګوره ډېر نازک دی تر زجاج
(۳۰– مخ)

***

بړمنځ، شانه:

عبدالقادرخان وايي:

عمر مې په کم شي که يـو تار د زلفو کم شي
فهم کړه اې ډمې! بړمـنځ پرې ورو ورو چلوه
(۲۴۲– مخ)

په حاشيه کي ليکلي دي چي په الف نسخه کي د "بړمنځ" پر ځای "شانه" راغلې ده . ما ته د الف ثبت د قادرخان خپل اصل ثبت ښکاري.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

سینه، ټټر:

خوشحال خان وايي:

وچ ککړ ټټر داغ داغ په منځ کي هيڅ نه
چي ناري د جــــدايیه وهي ناى دى
(۳۱۲- مخ)

په ټولو قلمي نسخو کي د "ټټر" پر ځاى "سینه" ثبت ده.

***

صاحب، څښتن:

خوشحال وايي:

لکه سپى د خپل څښتن جـــور و جفا وړي
خوار عاشق تر معشوقي پوري بې ننگ دى
(۳۱۱- مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (څښتن) پر ځاى (صاحب) ثبت دئ.

یا:

که مي یاد، که مي نایاد کاندي مخدوم دى
د چــاکــر مي له څښتنه حـجت کــوم دى
(۳۳۷- مخ)

د دې مخ په دوهمه حاشیه کي لیکل سوي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د (څښتن) پر ځاى (صاحب) ثبت دئ.

***

کر او کوره:

کوڼ او کوره :

د دنیا د سود دپاره کوڼ او کوره
څه خــو شـرم مروت وته وگـوره
(۲۸۳- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

د کلیات ترتیبوونکي ورته کښلي دي چي دا کلمات په "لومړۍ، دریمه، څلورمه" خطي نسخه کي "کر و کوره" دي.

***

لیدن ، دیدن:

خوشحال وايي:

عاشقانو دي ارزو وکړه لیدن ته
چي د کښلي مخ صفت دې شنفته شو
(۱۸۰- مخ)

د دغه مخ نهمه حاشیه وايي چي په ټولو قلمي نسخو کي د (لیدن) پر ځای (دیدن) راغلی دئ. یا:

زه ئې قتل په لیدل یم
دارانه ده پروا داره
(۲۱۱- مخ)

دلته ئې هم په حاشیه کي کښلي دي چي په ټولو قلمي نسخو کي د (لیدل) پر ځای (دیدن) لیکل سوی دئ. یا:

تر لیدلو نه ئې نه لیدل بهتر دي
چي و مخ ته ئې نظر کیږي په کرکه
(۲۲۹- مخ)

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي لومړۍ مسرۍ په خطي نسخو کي داسي ښوول سوې ده: "تر دیدنه نه ئې نه دیدن بهتر دی".

قادرخان خټک ویلي دي:

یو دیدن د ښکلیو کړم ښه آوازآورم
خدای مې وبخښه اقرار په خپل تقصیر یم
(۱۱۷- مخ)

د دغه بیت "دیدن" په (ک) کي په "لیدل" اوښتی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دیدن کلمه په کلاسیک ادب کي په پراخه توګه کار سوې ده.

کامګار خټک وايي:

چي ئې منع کـړ کامګار ستا له دیدنه
په تیره توره دې سر شي د دربان غوڅ
(۳۲– مخ)

***

مچه، بوسه:

که دې زړه وي چي دا خوږ خاطر مې روغ کړې
د لبانــــو مچـــه راکـــــړه مومـــيايي ده
(۲۹۱– مخ)

محشي وايي چي په "دوهمه، دریمه" نسخه کي "بوسه" ده.

***

میان، منځه:

عبدالقادر خان وايي:

د عشق پـه کـار کي چي څوک صـادق شي
د يــــار د مهـــر هالـــه لايـــق شـــي
دويــــي د دواړو تـــــر ميـــــان ووزي
عاشق معـشوق شي معـشوق عاشق شـي
(۴۰۲– مخ)

د دې څلوریځي د دریم نیم بیتي د "میان" کلمه په (ک) نسخه کي "منځه" سوې او په (ه) نسخه کي "مینځه" سوې ده. له دې څخه معلومېږي چي د هري نسخې کاتب د خپلي دلچسپۍ له مخي په متن کي لاس وهلی دئ.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

مېلمستيا، مهماني:

مېلمه، مهمان:

مېلمستيا مې د زړه وينې ورته کښېښوې
چې مېلمه مې شـــو د يار خيال په سترگـو
(۱۷۸- مخ)

خيال بايد دوې څپې ولوستل سي.

دا دواړه کلمې د محشي په حواله، په خطی نسخو کي د (مهمانی) او (مهمان) په شکل ثبت دي خو د چاپي دېوان ترتيبوونکو هغه پښتو کړي دي. دا کار خو په ښه نيت سوی دئ خو پر هغه باندي د خوشحال د شعر نوم ايښوول د زړه ورو کار دئ؟

* * *

ناپوه، نادان:

پوه، دانا:

دا لغتونه هم خوشحال خان زياتره د (نادان) او (دانا) په شکلو کي ليکلي دي خو په چاپي دېوانو کي (ناپوه) او (پوه) سوي دي:

د خوشحال ويل که دُر قيمت بها دي
و ناپوهـــــو ته بتر دي تر کونجـکو
(۱۷۸- مخ)

په لمنليک کي ورته کښلي دي چي په قلمي نسخو کي "و نادان وته بتر دي تر کونجکو".

* * *

ور، در (دروازه):

د خاطـــر ور مي تړلی دی په غيرو
له عـالمه سره ناست په فکر ستايم
(۱۳۹ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

(ور) ته ئې په حاشيه کي کښلي دي "قلمي (نسخې) او ارمغان: در".
دا تصرف هم د چاپي متن پر ترتيبوونکو تاوان دئ.

په قلمي نسخو کي د (ور= دروازه) له پاره هر وخت (در) راغلی دئ.

دا کلمه په پښتو کي نور مشتقات هم لري لکه (دربدره)، (درګاه)، (دروېزه)، ... د کندهار په لهجه کي (در) او (دروازه) عام استعمال لري. د خوشحال خان د دېوان په ځينو چاپي نسخو کي (در) په (ور) اوښتی دئ.

يا:

ســـتا په ورد ســرفـــراز و
تل سجود دی د بې نيازو
(۱۷۳- مخ)

په لومړۍ خطي نسخه کي د (ور) پر ځای (در) دئ او دې خبري ته په حاشيه کي اشاره سوې ده.

يا:

زه چي ستا له غمه زار کړم ستا په در کي
که دې غـــوږ زما په زار وای څه به ښه و
(۱۷۵- مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي "د کامل په دواړو چاپونو او کندهار چاپ" کي (در) په (ور) اوښتی دئ. دا کار دونه زيات تکرار سوی چي د کليات ترتيبوونکی اړ سوی دئ د ۲۶۱ مخ په لومړۍ حاشيه کي داسي وکاږي: "يادونه: په قلمي نسخو کي د (ور) په ځای هر چيرې (در) راغلی دی نو دې يادونې ته بياضرورت نشته".

* * *

وژو، کشتن:

د خوشحال خټک په کلياتو کي لولو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

پهٔ وژو د عـــــاشــقانو هسې ځغــلې
نیم بسمل ئې پهٔ ځای پرېښوم له تلواره
(۲۱۵- مخ)

پهٔ قلمي نسخو کي د (وژو) پر ځای (کشتن) ثبت دئ. یا:

لیچي څه لـره غـړي توره وکاږي
که د خوارو د وژو پهٔ آهنگ نه ده
(۲۷۶- مخ)

دلته ئې هم پهٔ حاشیه کي ورته کښلي دي چي پهٔ قلمي نسخو کي (کشتن) دئ.

* * *

هدیره، گورستان:

د خوشحال خان پهٔ دې لاندي بیت کي د دېوان د حاشیه لیکونکي پهٔ استناد د قلمي نسخو (گورستان) پهٔ (هدیره) الیش کړی دئ:

هدیره ئې د شهید پهٔ څنگ کي بویه
هر سړی چي مړ پهٔ توره د بیلتون شو
(۱۸۶- مخ)

* * *

یکدل او یکزبان:

یو زړه او یو زبان:

خوشحال ویلي دي:

چي پهٔ مینه کي یو زړه او یو زبان وي
تر هـــــــر چا د هغو چار پهٔ برکت ده
(۲۷۷- مخ)

پهٔ قلمي نسخو کي (یکدل و یکزبان) دئ او دا خبره د همدې مخ پهٔ دوهمه حاشیه کي سوې ده.

* * *

(c) ketabton.com: The Digital Library

دلوی احمدشاه باباپه کلام کي[۱]:

د لوی احمدشاه بابا په کلام کي دغه راز ژباړل سوي کلمې بېخي ډېري دي. چا راته وويل چي دا خو ښه کار سوی دئ، ما په جواب کي ورغبر گه کړه چي په ښه و بدکي ئې زه څه نه وايم خو دونه خبره ده چي د کوم شاعر په کلام کي دا راز لاسوهنی وسي، دا کلام نو بيا د شاعر خپل کلام نه دئ او په لاسوهونکي پوري تړل کيږي.

آفتاب:

لمر:

احمدشاه بابا وايي:

د سهار آفتاب راوخوت
پرې چمن کـوي زېبونه
(۱۲۷- مخ)

د لوی احمدشاه بابا دېوان په لومړي چاپ (۱۳۱۹ش = ۱۹۴۰ع، پښتوټولنه) کي اول نيم بيتی "د سهار لمر چي راوخت" سره اوښتی دئ او دا اړونه بيا په هغه چاپ کي هم اخيستل سوې ده چي د مومن موحد په زيار په (۱۳۷۸ش = ۱۹۹۹ع کي د کندهار او پېښور چاپونو له گډولو څخه برابر سوی دئ. تر دې وروسته به زه لومړی چاپ په (ل) او د مومن موحدچاپ په (م) سره ښيم.

آهوچشمه:

هوسۍ سترگې:

احمدشاه باباويلي دي:

---

[۱] يادونه: په دغه بحث کي هر بيت ته د مخو شمېر د (لوی احمدشاه بابا دېوان مشهور په دېوان هرا) دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هـم په حسن ښايسته ده
آهو چشمه خوش رفتاره
(۹۶- مخ)

په (ل) کې دوهمه مصرع "هوسۍ ستر ګې زړه آزاره" ده او په (م) کې بيا "آهوستر ګې زړه آزاره" ځني جوړه سوې ده.

د همدې مخ په يوه بله غزل کې بيا له "آهوچشمه ګل اندامه" څخه په (ل) کې "هوسۍ ستر ګه ګل اندامه" جوړه سوې ده او په (م) کې بيا څه ګوتې په وهلې دې او "هوسۍ ستر ګې ګل اندامه" کړې ئې ده. بل ځای:

آهـــو چشـــمه ګل بـــدنه
تل په زړونو تاخت کوينه
(۱۳۶- مخ)

په (ل) او (م) کې "هوسۍ ستر ګې ګل بدنه" دئ.

اشنا:

مين:

احمدشاه بابا وايي:

د اشنا لـــورى دې کوم دئ
چې دا هسې تېز رفتار ځې
(۱۴۱- مخ)

په (ل) او (م) کې "د مين لورى دې کوم دى" ثبت دئ.

د همدې غزل په څلرم بيت کې بيا (يار) لغت په پېښور چاپ کې په (اشنا) سره اړول سوى دئ.

بسته:

تاړه:

احمدشاه بابا وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خــزان باد دي بسته سي
چي بلبل به سي پرې خوار
(۳۸- مخ)

په (ل) او (م) کي د اولي مصرع پر ځای "د خزان باد دي تاړه سي" راغلی دئ. د کاتب دې ته نه دئ پام سوی چي (تړل) فعل د (باد) له پاره نه کارېږي، بلکي د باد له پاره (بندول) فعل سم ايسي.

بلندۍ:

هسکواله:

لوی احمدشاه بابا ويلي دي:

معشوقه په بلندۍ لکه اسمان سوه
و اســــمان و ته لاس نه رسي د چا
(۲۵- مخ)

د لوی احمدشاه بابا دېوان په لومړي چاپ (ل) کي "بلندۍ" په "هسکواله" باندي اړول سوې ده او دا اړونه بيا (م) هم اخيستې ده.

بهار:

پسرلی

احمدشاه بابا وايي:

د بــهار وريځ ورېږي
مين بلبل په هوسېږي
(۱۶۶- مخ)

په (ل) او (م) کي "د پسرلي وريځ وريږي" دئ.

دغه راز د همدې غزل شپږم بيت:

ديدن گل د نوبهار دئ
د بلبل زړه پــر نازېږي

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کي (د نوبهار) په (د پسرلي) سره اوښتی دئ.

په پېښور چاپ کي (پر) هر ځای په (په) اوښتی دئ.

لوی احمدشاه بابا وايي:

گوره پر مخ شنه خالونه
زېب که شـنه گلان زمـا
(۳۱- مخ)

په پېښور چاپ کي " گوره په مخ شنه خالونه" سوی دئ او (م) هم اخیستی دئ.

بل ځای:

پر یوه ســکونت نه که
د هر گل دئ یار اغیار
(۳۹- مخ)

په پېښور چاپ کي "په یوه سکونت نه که" سوی دئ.

بل ځای:

عاشقي ده لـکه غرونه پر ما باندي
د دې غـــرونو څه طاقت دئ د بشر
(۴۰- مخ)

په پېښور چاپ کي "عاشقي ده لکه غرونه په ما باندي" سوې ده.

بل ځای:

احمدشاه بابا وايي:

پر سینه پرتې قراري
د عاشق د زړه خونخواري، ریحان زلفي سنبل
(۵۲ - مخ)

په پېښور چاپ کي "په سینه پرتې قراري" ځني جوړ سوی دئ او (م)

(c) ketabton.com: The Digital Library

هم اخیستی دئ.

بل ځای:

احمدشاه بابا ویلي دي:

چي عاشق په رونا درومي
پر غافـــــل تیاره بلا ده
(۸۸- مخ)

په پېښور چاپ کي "په غافل تیاره بلا ده" ثبت دئ یعني (پر) ئې په (په) اړولی دئ.

بل ځای احمدشاه بابا ویلي دي:

د اشنای دیدن باران دئ
لــکه زمـــکه په اوبېږه
(۱۰۰- مخ)

په پېښور چاپ کي دوهمه مصرع "لکه زمکه پرې اوبېږه" سوې ده.

د همدې غزل په مقطع کي لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

"احمد" نفس سره دعوه ده
ربه تـــــه پـــــر ودرېــږه

(درېدل) دلته د (پلوي، ملگریت) په معنا راغلی دئ. د پېښور چاپ ترتیبوونکي ته دا لغت نااشنا ښکاره سوی دئ یا به د هغې نسخې کاتب ته نااشنا ښکاره سوی وو، چي د پېښور چاپ ترتیبوونکي استفاده څني کړې ده، ځکه ئې د مقطع دوهم نیم بیتی ټول اړولی او"ربه ته پرې ورحمېږه" کړی ئې دئ. بل ځای:

ولي زړه پـــه خـــــبر نه دئ له رفتنه
چي دا هسي ژر تېرېږي درېغه درېغه
(۱۰۴- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پېښور چاپ کي "ولې زړه پرې خبر نه دی له رفتنه" ثبت دئ.

بل ځای:

براير مــين پــــه ولي
سړی وباسي له ژواکه
(۱۰۶– مخ)

په پېښور چاپ کي له"... په ولي" څخه " پر ولي" جوړ سوی دئ.

بل ځای:

پر باړخو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې
چي د دې نيازمنو کډي پــه ارمان له کوره ولاړې
(۱۴۶– مخ)

په (م) کي "په باړخو مي سپيني ويني د هجران له اوره ولاړې" ثبت دئ.

∗∗∗

پريرويه:

پري مخه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

پري رويه مــاه پيــکره
د آفتاب په څير عليا ده
(۸۸– مخ)

په (ل) کي اول نيم بيتی "پري مخه سپوږمۍ ډوله" سوی دئ او (م) هم کټ مټ اخيستی دئ.

بل ځای:

نرگس چــشمه پريرويه
عاشقان باسې له ژونده
(۹۰– مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) کي اوله مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م) هم کټ مټ اخيستې ده.

بل ځای:

خوش آهنگه پريرويه
گـوره زړه اخلي مينه
(۱۳۶- مخ)

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتی "خوش اهنگه پري مخه" دئ.

***

پري چهره:

پري مخه:

احمدشاه باباويلي دي :

نازنينه پري چــهره
ده راغلې له گلزاره
(۹۵ - مخ)

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتی "نازنينه پري مخه" سوی دئ؟

***

جدايي:

بېلتون:

احمدشاه بابا وايي:

په شـــمال د جـــدايي ئې راضي نه ســــم
په دې خوښ يم که وصال وي په اورو کښې
(۱۵۲- مخ)

په (ل) او (م) کي "په شمال د بېلتانه به راضي نه سم" دئ.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاه:

کوهي:

چي په چاه دي د زنخ آب حيات دئ
عـاشقانو زندگي په زنخدان ستا
(۲۷- مخ)

په (ل) چاپ کي ئې لومړۍ مصرع "چي په کوهي دي د زنخ آب حيات دی" کړی دئ او (م) هم همداسي اخيستی دئ. په نورو ټولو نسخو کي د (کوهي) پر ځای (چاه) راغلی دئ او دا تصرف د ژبي د سوچه کېدلو تر افسون لاندي سوی دئ.

د همدې غزل د پای له خوا د اول بيت لومړی نيم بيتی ئې سر تر نوکه ټول اړولی دئ. لوی احمدشاه بابا ويلي دي:

د عشق طوق ئې پر گردن درته ولاړ دئ
همېشه د هــو ناري کړي قـمريان ستا

په (ل) کي لولو:

"غړوندی د عشق په غاړه تل ولاړ دی"

(م) هم دغه ژباړل سوې مصرع کټ مټ اخيستې ده. بايد وويل سي چي د پښتو په ځينو لهجو کي (غړوندی) د ښارويو له پاره کارېږي (د رفيع صاحب له خولې – اکتوبر ۲۰۱۰ع).

* * *

خدنگ:

غشي:

احمدشاه بابا وايي:

په تېره خـدنگ دا ولي
د عاشق کـومه سزا ده
(۸۸ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) کي (خدنگ) په (غشي) سره اليش سوی دئ او (م) هم اخيستی دئ.

***

خزان:

منی:

احمدشاه بابا ويلي دي:

د گلـــزار به هـــوس وکــه
چي تمام د خزان شپې سوې
(۱۵۴- مخ)

په (ل) او (م) کي "چي تمام د مني شپې سوې" دئ.

***

دامه:

لومه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

دی له دامه نه خلاصيږي
که ځان سل گــړی تالاکه
(۱۰۶- مخ)

په (ل) او (م) کي "له دې لومي نه خلاصيږي" ثبت دئ. په پېښور چاپ کي ئې د دوهمي مصرع "سل گړی" په "سل ځلي" اوښتی دئ.

***

درد:

وير:

احمدشاه بابا ويلي دي:

بيا هاله به ته د غم له درده خلاص سې
چي د زړه ترکـــه هـــوا کـــړې زمـا دله
(۱۱۹- مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کي له اول نيم بيتي څخه "بيا هاله به ته د غم له ويره خلاص سې" جوړ سوی دئ. (وير) خو هم (غم) ته وايي او دلته د غم تکرار شعر عيبجن کړی دئ. (د غم درد) دلته مناسب ترکيب دئ چي د ناسخ په قلم مسخه سوی دئ.

***

دُرونه:

مرغلري:

احمدشاه بابا وايي:

سپين ئې غاښ لکه درونه
بې بها قيمت لرينه
(۱۳۶- مخ)

په (ل) او (م) کي "سپين ئې غاښ دي مرغلري" دئ.

***

دل آزاره:

زړه آزاره:

احمدشاه بابا وايي:

دل آزاره شوخ و شنګه
تل په وروځو جنګ کوينه
(۱۳۶ - مخ)

په (ل) او (م) کي " زړه ازاره شوخ و شنګه" دئ.

***

دلخراب:

زړه خراب

يار خلوت کښي وو له ما سره جوړ سوی
زړه مي ريږدي له رقيبه دلخراب
(۳۲ - مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) کي دوهمه مصرع "زړه مي رېږدي له رقيبه زړه خراب" او (م) هم همدا شان نقل کړی دئ. د لاسوهونکي په دغه مصرع کي د "زړه" ويي د تکرار عيب ته هيڅ پام سوی نه دئ. بل ځای:

راسه نن سينه کباب يم

ومي گوره دل خراب يم

(۶۲ – مخ)

په (ل) او (م) کي دوهم نيم بيتی "ومي گوره زړه خراب يم" سوی دئ.

***

دلفريبه :

زړه فريبه:

احمدشاه بابا وايي:

دا خوشبويه عطرناکه

دلفــــريبه دلــربا ده

(۸۸ – مخ)

په (ل) او (م) دوهم نيم بيتی "زړه فريبه دلربا ده" ثبت دئ.

***

دل آرامه:

زړه آرامه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

آهو چشمه گل اندامه

دل آرامــه مه پيکره

(۹۶ – مخ)

د دوهمي مصرع (دل آرامه) په (ل) او (ک) دواړو کي "زړه آرامه" سوی دئ.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

دیدن:

لیده:

احمدشاه بابا ویلي دي:

د اشنای دیدن باران دئ
لکه زمـکه پــه او بېږه
(۱۰۰ – مخ)

په (ل) او (م) کي اول نیم بیتی داسي دئ: "د اشنای لیده باران دی".
باید وویل سي چي دلته "زمکه" هم د لهجوي دلچسپیو تر اغېزي لاندي د شاعر د خپل وینگ پر خلاف، چي "مځکه" ده، اړول سوې ده.

بل ځای:

که دي ښاد په دیدن نه کړم
دی بــه و مري ستا له غمه
(۱۲۲ – مخ)

په (ل) او (م) کي "که دي ښاد په لیدو نه کړ" دئ.

د همدې غزل په څلرم بیت کي وایي:

زړه چي ستا په دیدن ښاد وي
هــغه زړه تل وي بې غـــــمه

په (ل) او (م) کي دلته هم (دیدن) په (لیدو) اوښتی دئ.

بل ځای:

"احمد" تل کوي شکرونه
پــه دیدن ئې تسلې سوې
(۱۵۴ – مخ)

په (ل) او (م) کي "په لیدو ئې تسلې سوې" ثبت دئ.

بل ځای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اشنای دید ئې مــرهم دئ
بې دې کوم پرهـار رغېږي
(۱۶۶ – مخ)

په (ل) او (م) کې "د اشنای لید ئې مرهم دی" ثبت دئ.

***

دیده :

سترگه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

مـخـــامـخ راته ولاړه
نه سوه وږې دیده سېر
(۴۲ – مخ)

په (ل) او (م) کي "نه سوه وږې سترگه سېر". باید وویل سي چې د بابا په کلام کي "دیده" جمع نوم دئ او باید په "سترگي" اړول سوی وای.

***

راسه:

راشه:

لوی احمدشاه بابا وایي:

و عاشق ته جواب ورکړې
بــیا ناري وهې چي راسه
(۱۰۰ – مخ)

د دې غزلي نوري قافیې (بې هراسه، لاسه، تاسه، اساسه، کم وکاسه، له آسه) دي خو د پېښور چاپ ترتیبوونکي د شینیت تر اغېزې لاندي د شاعر په کلام کي لاس وهلی، "راسه" ئې "راشه" کړی او شعر ئې عیبجن کړی دئ.

بل ځای لوی احمدشاه بابا ویلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لــــويو لـــويي څه کـــمه نه سي
که هلک ته چيري و وائې "چي" راسه
(۱۰۰ – مخ)

د دې غزل نوري قافيې (باسه، وسواسه، دپاسه، مواسه، جارباسه، تاسه، له آسه) دي. دلته بيا د پېښور چاپ ترتيبوونکی د شعر قافيو ته متوجه دئ خو د (راسه) منلو ته د شينيت په حکم تيار نه دئ، ځکه ئې نو بيا په شعر کي لاس وهلی دئ او دوهم نيم بيتی ئې"که و هلک ته چيرې وائې دلي پاسه" کړی دئ. د (م) چاپ هم دغه لاسوهنه نقل کړې ده او ده بيا له"وائې" څخه "ووائې" جوړ کړی دئ. دا نو بيا په لاسوهنه کي بله مداخله ده او شعر ګويا مسخ المسخ سوی دئ.

* * *

زلفي:

ځنې:

احمدشاه بابا وايي:

زړه دغې ناداني وړی
پر ګـردن زلفي چـاپېر
(۴۲ – مخ)

په (ل) کي "پر ګردن ځنې چاپېر" سوی دئ او (م) هم دغه شکل اخيستی دئ.

* * *

سخره:

ښاخونه؟

احمدشاه بابا ويلي دي:

د قدرت او به ئې ورکړې
له وچ ســخره کا اشجـار

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع داسي اليشه سوې ده:

"وچ ښاخونه کا اشجار"

د همدې غزل "مقطع" شاعر داسي ويلې ده:

"احمد شاه" شپه ورځ ثناکه
عـــقل دچار سي په دا کار

دلته (رسي = رسېږي) دئ يعني په دې کار باندي د چا عقل رسېږي. په پېښور چاپ کي د شينيت تر اغېزې لاندي "عقل دچار شي په دا کار" کړی دئ.

***

سخي:

ښکلې؟

احمدشاه بابا وايي:

د ښايست مخی ئې نسته
هـــم سخي ده بې ادراکـه
(۱۰۷ – مخ)

په (ل) کي دوهمه مصرع "هم ده ښکلې بې ادراکه" ده او (م) هم اخيستې ده. دلته ئې په دغي لاسوهني سره شعر ډېر عيبجن کړی دئ ځکه د اول او دوهم نيم بيتي توپير د معنا له مخي هيڅ نسته دواړه يو مطلب دئ!

***

سروه:

سبر:

احمدشاه بابا ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

عاشقان ئې زخمي کړي
جوړه سـروه د جویباره
(۹۵ – مخ)

په (ل) کي دوهم نیم بیتی داسي دئ: "په قد سبر د جویباره" او (م) هم کټ مټ اخیستی دئ.

بل ځای:

نــازنینـه دل آزاره
جوړه سروه صنوبره
(۹۶ – مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهم نیم بیتي څخه "جوړه سبر، صنبره" جوړ سوی دئ.

بل ځای:

پـــه قد سروه صنوبر ده
زړونه ځکه ګرېوان چاکه
(۱۰۷ – مخ)

په (ل) او (م) کي "په سبر صنوبره" دئ.

بل ځای:

په قد ســروه صــنوبره
سپین چوړائې مړوندونه
(۱۲۵ – مخ)

دغه (سروه) هم په (ل) او (م) کي "سبر" سوې ده. بل ځای:

سروه قــده ګل عـذاره
خوښ رفتاره ځي مهینه
(۱۳۶ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کي دغه ځای (سبرقده) سوی دئ.

* * *

سوختنه:

سوځلو:

لوی احمدشاه بابا ويلي دي:

بې سوختنه آرام نه که
بېگانه له پلار و موره
(۹۷ – مخ)

په (ل) کي له لومړۍ مصرع څخه "بې سوځلو آرام نه که" جوړ سوی دئ او (م) هم اخيستی دئ.

* * *

سينه:

ټټر:

احمدشاه بابا وايي:

راسه نن سينه کباب يم
ومي گوره دل خراب يم
(۶۲ – مخ)

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتی "راسه نن ټټر کباب يم" څني جوړ سوی دئ. د لوی احمدشاه بابا په لهجه کي (ټټر) دومره زيات استعمال نه درلود.

بل ځای:

دم په دم ئې يار ياديږي
سينه سوې لکه سکوره
(۹۷ – مخ)

په (ل) او (م) کي "ټټر سوی لکه سکوره" ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای بیا د (سینه) پر ځای (زړګی) راوړل سوی دئ:

احمدشاه بابا ویلي دي:

د ښایست هوسناک ډېر دي
د چــا، چــا ســینه سپنده
(۹۰ – مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع "د چا چا زړګی سپنده" ثبت سوې ده.

✶ ✶ ✶

سیمین تنه:

سپین تنه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

سیمین تنه ګل بدنه
جهانګیره سراسره
(۹۶ – مخ)

په (ل) او (م) کي له اول نیم بیتي څخه "هم سپین تنه ګل بدنه" جوړ سوی دئ.

✶ ✶ ✶

سیه چشمه:

توري سترګي:

احمدشاه بابا وایي:

سیه چشمه دلربایه
شکرلبه قد عرعــره
(۹۶ – مخ)

په (ل) او (م) کي اوله مصرع "توري سترګي دلربایه" کړې ده.

✶ ✶ ✶

(c) ketabton.com: The Digital Library

سیه:

تور:

احمدشاه بابا وايي:

هم خوشخويه عنبربويه
توري زلفي سيه مارونه
(۱۲۵ – مخ)

په (ل) او (م) کي له دوهمي مصرع څخه "توري زلفي تور مارونه" جوړ سوي دي.

* * *

شکرلبه:

خوږه شونډې:

احمدشاه بابا وايي:

شکرلبه سیم غبغبه
موکمره یک تنها ده
(۸۸ – مخ)

په (ل) نسخه کي اول نیم بیتی "خوږه شونډې سیم غبغبه" دئ او (م) هم نقل کړی دئ.

بل ځای:

احمدشاه بابا وايي:

سیه چشمه دلربایه
شکرلبه قد عرعره
(۹۶ – مخ)

دوهمه مصرع په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه قدعرعره" سوې ده.

بل ځای:

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکرلبه سیم غبغبه
زمـا خونه به تالاکه
(۱۰۸ – مخ)

په (ل) او (م) کي "خوږه شونډه سپین غبغبه" دئ.

* * *

شېرین عمر:

خواږه عمر:

احمدشاه بابا ویلي دي:

لکه اور ته ناقـــراره ځي ســتیه
شیرین عمر وته شا کړې زما دله
(۱۱۹ – مخ)

په (ل) او (م) کي "خواږه عمر وته شاکړې زما دله" دئ.

* * *

شېرین اشنای:

خوږ مین:

احمدشاه بابا ویلي دي:

نه ئې لاس وي نه ئې پښې وي
شـــېرین اشــــنای روانیږی
(۱۶۵ – مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه نیم بیتی "خوږ مین ئې روانیږي" ثبت سوی دئ.

* * *

ښوراښور:

شوروشر:

احمدشاه بابا وايي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دا ډېر ډېر ښورا ښور دي نه پوهېږم
هسي نـــرم زړگی چا کړې زمـــا دله
(۱۱۹ - مخ)

د پېښور چاپ ترتيبوونکي لکه چي د"ښوراښور" په پوهېدلو کي ستونزه درلوده ځکه ئې له هغه څخه "په دا ډېر ډېرشور و شر دي نه پوهېږم" جوړ کړی دئ. له (زړه) سره (شر و شور) نه لگېږي. (شروشور) عموماً په سر کي وي نه په زړه کي.

* * *

عاشقان:

مينان:

احمدشاه بابا وايي:

عاشقان ئې په اور وسوه
ســور پېزوان لکه اخگر
(۴۱ - مخ)

په (ل) او (م) کي "مينان ئې په اور سوي" ځني جوړ سوی دئ او نوري ټولي خطي او چاپي نسخې چي ما ليدلي دي، "عاشقان" راوړي دي.

بل ځای:

د معشوق تعريف مي وکړ
عاشــــقان به ئې لـولينه
(۱۳۷ - مخ)

په (ل) او (م) کي "مينان به ئې لولينه" دئ.

* * *

عشق:

مينه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته مي غوټه د ګرېوان ځې
تل د عشق غوټه په غاړه
(۹۹ – مخ)

دلته بيا خبره بالعکس ده. په خطي نسخو کي د عشق پر ځای مينه راغلې ده.

* * *

فراق:

بېلتون:

لوی احمدشاه بابا وايي:

زړه بې څرنګ غوښي ويني ژړا نه که
د فراق اوښي په سترګـــو تړي ډنډه
(۹۲ – مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع داسي ژباړل سوې ده: "د بېلتون اوښي په سترګو تړي ډنډه".

* * *

کج رفتاره:

کوږ رفتاره:

احمدشاه بابا وايي:

سنبل مويه کج رفتاره
تل د زړونو سـر وهينه
(۱۳۶ – مخ)

په (ل) او (م) کي "سنبل مويه کوږ رفتاره" دئ. بل ځای:

ته وچا وته هـــــم ګورې
که تل هسي کج رفتار ځې
(۱۴۱ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کې "که تل هسې کوږ رفتار ځې" دئ.

***

کښېښو:

کیښود:

چې ئې سر په مینه کښېښو
هغه یوه محبوبا
(۲۶ – مخ)

په (ل) او پېښور چاپ کې "... کیښود" سوی دئ.

بل ځای:

سر و مال دې یار ته کښېږدې
په دنیا کوې ناڅار
(۴۰ – مخ)

په پېښور چاپ کې "سر و مال دې یار ته کیږدې" سوی دئ او (م) هم اخیستی دئ. یا بل ځای:

که د یار په عشق سر کښېږدې
"احمد" ها له کا اختر
(۴۱ – مخ)

په پېښور چاپ کې (کیږدې) سوی دئ.

***

کښېووت:

کیووت:

چې د زلفو په دام کښېووت
دا عاشق ووې بلا
(۲۶ – مخ)

په پېښور چاپ او (م) کې ".... په دام کیووت" سوی دئ.

***

(c) ketabton.com: The Digital Library

لبان:

شونډان:

احمدشاه بابا وايي:

سـره لبان ئې ښنگه خاندي
دا سپین غابښ ئې مرغلري
(۱۴۴ – مخ)

په (ل) او (م) چاپ کي "سره شونډان ئې ښنگه خاندي" سوی دئ او داسي معلومېږي چي دا لاسوهونکی د لویديځي لهجې ويونکی وو.

* * *

له دسته ... له پا:

له لاسه ... له پښو:

لوی احمدشاه بابا ويلي دي:

چي له دسته نا اميده هم له پا سي
بل اميد ئې پاته نه سي بې له خدا
(۲۵ – مخ)

په (ل) کي لومړی نيم بيتی داسي اړول سوی دئ:

"چي له لاسه نا اميده هم له پښو سي"

په (م) کي هم دغه ترجمه سوي کلمات اخيستل سوي دي.

لوی احمدشاه بابا هر ځای "تل تتله" کار کړی دئ، خو په (ل) کي "تل تر تله" سوی دئ او (م) هم په پټو سترگو اخيستی دئ.

دغه عشق به له تانه ځي تل تتله
له سوا وو په سـوا کړې ته سوا
(۲۵ – مخ)

* * *

(c) ketabton.com: The Digital Library

ماه پیکره:

سپوږمۍ مخه:

احمدشاه بابا ویلي دي:

پري رویه مـــاه پیـــکره
د آفتاب په څیر علیا ده
(۸۸ – مخ)

په (ل) کي اول نیم بیتی "پري مخه سپوږمۍ ډوله" سوی دئ او (م) هم کټ مټ اخیستی دئ. د "سپوږمۍ ډوله" ناوړه ترکیب په ټول پښتو ادب کي نه دئ په ستر گه سوی.

***

موی کمره:

ملاوېښته:

احمدشاه بابا وایي:

له دې حُسنه ئې څه وایم
موی کـــــمره قد بلنده
(۹۰ – مخ)

په (ل) او (م) کي دوهمه مصرع په "ملاوېښته ده قدبلنده" سره الیشه سوې ده.

***

میان:

منځ:

احمدشاه بابا وایي:

نفس په میان زموږ رقیب دئ
نصیحت نــــه سي له نصـوح
(۳۶ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (ل) او (م) کي اول نيم بيتی "نفس په منځ زمور رقيب دئ" سوی دئ.

***

نادان:

ناپوه:

احمدشاه بابا ويلي دي:

دی نادان دئ هوښيار نه دئ
خــپل نصيب ئې مبـتلا که
(۱۰۶ – مخ)

په (ل) او(م) کي اوله مصرع "دی ناپوهه نه هوښيار دی" سوې ده

***

ناداني:

ښکلي:

احمدشاه بابا ويلي دي:

زړه دغې ناداني وړی
چي ځليږي لکه لـــمر
(۴۱ – مخ)

په (ل) او(م) کي "زړه مي دغې ښکلي وړئ" سوی دئ.

بل ځای ئې د (ناداني) پر ځای (شها) راوړی دئ:

د بابا خپل کلام داسي دئ:

زړه دغې ناداني وړی
پر گردن زلـفي چاپېر
(۴۲ – مخ)

خو په (ل) او (م) کي داسي اړول سوی دئ:

زړه مي دغې شها وړی
پر گــردن څوڼي چاپېر

(c) ketabton.com: The Digital Library

په پښتو کي "څوڼي" د نارينه وو اوږدو وروښتانو ته ويل کيږي او د "زلفو" له پاره که د پښتو معادل لغت مراد سي، نو بيا "کوڅۍ" ئې مناسب معادل دئ، نه "څوڼي".

* * *

نرگس چشمه:

نرگس سترگي:

احمدشاه بابا وايي:

نـرگس چشمه پريرويه
عاشقان باسې له ژونده
(۹۰ – مخ)

په (ل) کي او له مصرع داسي ده: "نرگس سترگي پري مخي". (م) هم کټ مټ اخيستې ده.

هجران:

بېلتون:

لوی احمدشاه بابا ويلي دي:

هجـــران وصل گنه يو دئ
زړه خلاص نه د غم له شوره
(۹۷ – مخ)

لومړی مصرع په (ل) او (م) کي "بېلتون وصل گڼه يو دی" ثبت دئ.

بل ځای:

د هجران نوم چيري مه اخله" احمده"
له هجرانه رېزمرېزيـم په هډو کښي
(۱۵۲ – مخ)

په (ل) او (م) دواړو کي دواړه (هجرانه) په (بېلتون) سره اوښتي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

بل ځای:

د هجـــران په اور دي سوي
په وصال ئې زرغونې سوې
(۱۵۴ – مخ)

لومړی نیم بیتی که څه هم په (ل) او (م) کي یو څه توپیر لري، خو په دواړو کي (هجران) په (بېلتون) سره اوښتی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د ژبپوه ستونزي او د متنپوه مسئوليتونه

پر خطي نسخو باندي د اعتبار ستونزه:

له موجودو پښتو متونو څخه د ژبي اساسي څېړنه که نامکنه نه ده، نو ګرانه خو هرومرو ده. له يوې خوا د متن د ليکوال يا شاعر په لهجه باندي پوهېده غواړي او له بلي خوا د متن په لوستلو کي دقت او احتياط. پر پښتو متونو باندي بشپړ اعتماد په څو دليله ګران دئ.

يو دا چي لکه وړاندي چي مو ويلي دي، د پښتو الفبې د ايجاد له زمانې څخه بيا تر ننه پوري د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو له پاره کافي نه ده.

په زړه پوري خبره دا ده چي د دغي علمي نيمګړتيا ماهيت ته د خوشحال دانشمند زوی عبدالقادر خان خټک هم متوجه سوی دئ. دی وايي:

د حرفونو لوښی تنګ معنی وي ډېره
پــه بيان نه ادا کيږي صفت ستاسې
(۳۳۸ – مخ)

دی د حروفو لوښی تنګ ګڼي او ګويا د ده په نظر د الفبې حروف د لغت يا معنا د افادې او بيان تر عهدې سم نه سي وتلای.

پښتو ليکدود د واولونو (vowels) په افاده کولو کي خو بيا بېخي زياتي ستونزي لري. په پخوانيو خطي نسخو کي د واولونو د افادې له پاره له عربي حرکاتو (فتحه، کسره، ضمه) څخه کار اخيست سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد د خپل ناچاپ اثر "ادبي قاموس" د دریم ټوک پر اوله پاڼه باندي د یوه یاداښت په ترځ کي کښلي دي:

"د متنونو په لوستلو کي سختۍ:

۱ – په پخوانیو متنونو کي د ځ او څ توپیر نسته، ځکه نو اوس د څ او ځ په ږغونو (تورو) کي چي له محاورو څخه لغت نه وي اخیستل سوی او له زړو متنونو څخه اخیستل سوي وي، ګډون راځي.

۲ – د حرکتونو مسأله:

په پخوانیو متنونو کي ځیني حرکتونه چي اوس په تورو ښوول کېږي، نه ښوول کېده.

اوس مشکله ده د هغو تورو صحیحه ادا پیدا کړو. په تېره بیا چي هغه لغت له محاورې لوېدلی وي".

له بده مرغه د پښتو آثارو قلمي نسخې د شاعر یا مؤلف په خپل قلم ډېري نادري او د نشت په شمار دي. د حنان بارکزي دېوان له دې لړ څخه مستثنی دئ. د ده دېوان ټولي خطی نسخې چي زما تر نظر تېري سوي دي، ټولي د ده په خپل قلم خطاطي سوي دي.

هغه نسخې چي بیا د کاتبانو په لاس کښل سوي دي، نوري دنګلې لري.

د هجري په دېوان کي هغه کلمات چي په شین باید ولیکل سي، په ښین ئې لیکي او برعکس ئې لا هم. دوی ته هره (ژ) ږې (ږ) ایسېدلې ده او برعکس ئې هم. دا عملیه په نورو دېوانو کي هم لیدل کېږي.

د عبدالقادر خان په دېوان کي لولو:

د سرونو نردبان ساز کړه باندي خیږه
مــرتبې ته خـــتل نه په اسـاني دي
(۴۴۸ – مخ)

دلته د شاعر په خپل کلام کي باید "خیژه" وي خو په "خیږه" راغلی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ. "خیر" د داني یا زخم وچ پوستکي ته وایي.

(د کشینې، کښېنې،...) مثالونه تاسي وړاندي ولوستل.

د هجري په دېوان کي حتي د یوه بیت په دوو نیم بیتیو کي د "اوري" او "اروي" دوه رازه املاوي راغلي دي:

هجري غــاو کله څوک اوري د بتانو
چي به اروي اوس وګړي ستا غیاث
(۳۰۹/۲مخ)

پر دغسي نامتجانسه املاء به څوک څرنګه د هغه وخت ژبه تحلیل کړای سي.

په دې څېړنه کي ما د رحمان بابا د دېوان له هغه چاپ څخه استفاده کړې ده چي د اروابناد سید رسول رسا په تصحیح او مقدمه چاپ سوی دئ. دا چاپ د پادري هیوز د هغې نسخې افسیټ دئ چي نوموړي مستشرق خپور کړی او د اشنغر د تنګي اوسېدونکي مولوي احمد ئې تصحیح کړې وه[1]. دې چاپ ته اروابناد سید رسول رسا یوه جامعه او مغتنمه سریزه کښلې ده او په هغې کي ئې د رحمان بابا پر ژوند او شعر ښه خوندور تحقیق کړی دئ. په دې څېړنه کي ئې د رحمان بابا هغه مشهور بیت دوه واره راوړی دئ، چي لومړی نیم بیتی ئې "چي منکر پرې اعتراض کولای نه شي" دئ. خو دواړه واره رانقل سوی بیت نه دا چي یو له بله سره فرق لري، بلکي د ده په لاس له خپور سوي متن سره هم توپیر لري. دا بیت د سریزي په (۳مخ) کي داسي دئ:

چه منــکر پرِ اعتراض کــولی نه شی
اې رحمانه! دا دِ شعر دی که اعجاز؟

[1] وګ: د دغه چاپي دېوان د سریزي ۱۷مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (۱۹مخ) کې بیا داسې دئ:

چه منکر پرِ اعتراض کولی نه شی
دا دِ شعر دی اې رحمانه! که اعجاز؟

د متن په (۵۴مخ) کې داسې دئ:

چه منکر پرِ اعتراض کولی نه شي
دا دِ شعر دي رحمانَ که اعجاز

سید رسول رسا د پښتو ژبې نقاد محقق وو. د فارسي ادب پراخه مطالعه ئې درلوده او د انګرېزي ژبې د زده کړې له برکته ئې له لوېدیځو ادبیاتو سره هم بلدتیا درلوده. د ژبې او متونو په باب ئې لیکنې تر زیاتې اندازې دقیقې او پخې دي. د داسې چا په څېړنه کې چې متون دونه (دومره) بدل سوي وي، له نورو به څوک څه ګیله وکړي.

د همدې چاپ په ۱۳۴مخ کې (خوښ خورم، خوش خورم) په یوه بیت کې راغلی دئ.

مه کړه خدای چه څوک بې یارَ خوښ خورم وي
زه به او سم بې تا خوش خورم په څه

د متونو د مسخه کېدو په جریان کې ناقلینو خپله شخصي سلیقه هم پر شاعر باندې تپلې ده. احمدشاه بابا ته یو ځای د خپلې سلیقې له مخې د "شها" پر ژیړه غاړه باندې تار تار زلفې ښکلې ښکاره سوي دي او ویلي ئې دي:

همېشه پر ژیړه غاړه
دوی خفته لکه ښامار دي
(۱۵۹ – مخ)

خو د (ل) کاتب یا مرتب د خپل ذوق پر اساس له هغه څخه "همېشه پر سپینه غاړه" جوړ کړی دئ او (م) هم کټ مټ اخیستی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

علامه رشاد رحمة الله عليه د پښتانه مصنفين په لومړي ټوک ۵۸ مخ (ناچاپ) کي د شېرخان سوري له خولې ليکي چي نوموړي په متونو کي لاسوهنه "خيانت " بللی دئ. د شېرخان سوري خپل بيان داسي دئ:

"التماس از درگاه واهب العطيات چنان است که اين مخدره؟ جلباب افکار را در نظر فاضلان سخنور و سخنوران فضيلت گستر بطرزی جلوه دهد که در عصمت خانه او هيچ خاينی دست نيابد چرا که چون اکثريت کتب متقدمين و متاخرين بنظر اين داعی درآمده منحرف شده و اصلا بر هيئت اصلی خودنمانده.

اين گلدسته هر چند که دستمال هر ناکس نگردد باطراوتست، و گوهر هر چند که از لوث دست اندازی هر خسيس مصئون ماند بالطافت[1]".

ما ته يو وخت داسي په زړه کي راګرزېده چي د پښتو متونو پر هغه ثبت باندي ډېر حساب کېدلای سي چي مستشرقينو راوړي دي ځکه مستشرقين د متن بدلولو له پاره هيڅ راز انګېزه نه لري. که د هغوی په متن کي تېروبېر راغلی وي، ملامتيا ئې د خطي نسخې کاتب ته وراوړي. خو بيا هم د مستشرقينو په انتخاب کي بيا نور عوامل هم شامل کېدلای سي. دا چي نوموړي د پښتونخوا په کومه سيمه کي، د کومي لهجې له ويونکي يا ويونکو سره ډېر وخت اوسېدلی دئ. د پښتو د زده کړي معلم يا استاد ئې په کومه لهجه ږغېدی، ... دا ټولي خبري د مستشرق پر قضاوت باندي اغېزه کوي.

د پخوانيو متونو ژبنۍ څېړنه د ژبي د متخصصينو کار او مسئوليت دئ هغوی ئې په تحول او تطور تر بل هر چا ښه پوهېږي. مګر دا خبره بايد هم

---

[1] کابل مجله: ۲کال، ۳ ګڼه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په یاد ولرو چي د ژبي ماهران خو هم د چا خبره جادوګران نه دي چي پټې دي پر معلومي وي. هغوی ځان ته د څېړني ټاکلي اصول لري او له دغو اصولو څخه په کار اخیستلو کي لازمو وسایلو ته اړتیا لري. د ژبپوه له پاره په لازمو وسایلو کي یو هم پخواني متون دي. هر څونه چي دا متون له غل وغشه پاک وي او د لیکوال یا شاعر ژبه تمثیل کړای سي، هغونه (هغومره) د ژبي د متخصص کار اسانه کوي. د متونو مقایسوي څېړنه د ژبي له متخصص سره د لهجو په پېژندنه کي هم مرسته کوي. متون د ژبني ماهر له پاره د اومو موادو یا په بل عبارت د لابراتواري معایناتو کار ورکوي. لکه یو طبیب چي د دقیقو او باوري معایناتو له مخي د رنځ په تشخیص کي نه خطا وزي دغه راز ژبپوه ته هم که دقیق متون برابر سي، دی ئې په ژبني تحلیل کي پر کړه نه ځي.

د متونو په ناسم تفسیر کي د ملامتیا ګوته ژبپوه ته دونه نه نیوله کېږي لکه متنپوه ته چي نیوله کېږي. پر ناسم متن چي ژبپوه د خپل استدلال ماڼۍ ودروي، معنا به ئې دا وي چي پر لوټه ئې تاداو ایښی دئ.

د متونو څېړنه که د داسي چا له خوا سوې وي چي د متن د لیکوال یا شاعر د ژوند زمانې ته ئې نږدې ژوند کړی وي دا خو به تر ښو لا هم ښه وي ځکه د متن څېړونکي او متن لیکونکي تر منځ ژبنی واټن پراخ سوی نه وي. هر څونه چي دا واټن پراخېږي، هغونه ئې د ژبنیو تحولاتو د بدلون امکان ډېرېږي. له بده مرغه زموږ کلاسیک متون د شاعر تر زمانې درې څلور پېړۍ وروسته په انتقادي توګه برابرېږي. کاشکي داسي وای چي د شاعر یا لیکوال په خپل لاس کښلي متون موږ ته د زمانې له آفاتو څخه خوندي پاته سوي وای. دا کار خو په پښتو متونو کي، لکه مخکي چي مي هم اشاره ورته کړې ده، د "کرک اګۍ" ده چي موندل ئې د ناممکناتو تر سرحده ناشونی کار ایسي. ځکه نو ژبپوه ته په کار ده چي د متن په تحلیل کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

هري راغلي كلمې، لغت او قاعدې ته سم د لاسه تسليم نه سي.

د دغه حقيقت په پام كي نيولو سره ژبپوه ته په كار ده چي د متن د كره شكل موندلو پېښې ته هم اوږه وركړي. كه دا كار و نه كړي او په خپل تحليل كي پر يوه ځانګړي متن باندي تكيه وكړي، نو تر څو چي حقيقت معلومېږي، اوز كلي به وران سوي وي.

د متونو د مسخه كېدو په باب به د دې اوږده بحث له پاى سره د ښاغلي غضنفر له يوې مقالې څخه يو پاراګراف ونښلوم، چي ما د ۲۰۱۰ع كال د مى مياشتي پر۱۶مه په تاند ويبپاڼه كي ولووست او ښه خوند ئې راكړ. ده كښلي دي:

"موږ له شلمې پېړۍ راهيسې معمولا په دريو دليلونو د پخواني شعر په معنا كې تصرف كړى دى: يا مو د خپلې زمانې او تېر وخت د ژبې، سبک او فكر تر منځ فرق هېر كړى دى، يا مو د خپلو اوسنو نظريو د تاييد لپاره د پخوانو د نظرونو په معنا كې ګوتې وهلي دي او يا مو ګومان كړى دى چي كه د خپلو پخوانو مشرانو نظرونه د اوسني وخت له منل شويو نظرونو سره ورته وبولو، دا به مو د مشرانو حق په ځاى كړى او دوى به مو په اوسنيو خلكو منلي وي".

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځلرم څپرکی

په پښتو متونو کي پرتې ستونزي

تېروتني - لاسوهني:

د تېروتنو او لاسوهنو مشکل یو په بل کي دونه تداخل لري او دونه سره اخښلی و بخښلی دئ چي سره بېلول ئې یو څه سخت کار دئ. د متن یوه برخه به ښایي زما په نظر لاسوهنه وي خو په حقیقت کي به هغه د تېروتني ښکار ګرځېدلې وي او بر عکس ئې لا هم ممکنه ده. دا چي د مشکل کومه برخه باید تېروتنه وبلل سي او کومه ئې لاسوهنه، تر یوې اندازې پوري د څېړونکي یا لوستونکي په خپل برداشت او قضاوت اړه لري. خو ځله بېلول ئې هم باید ناشونې خبره ونه ګڼله سي. زه به تر خپله وسه پوري هڅه وکړم چي تېروتني او لاسوهني سره بېلي کړم خو که ځای ځای را څخه ګډې سوي وي، د محترمو لوستونکو لارښووني ته تیار آماده ناست یم.

۱ -تېروتني:

د پښتو په خطي او چاپي نسخو کي به داسي یوه نسخه څوک پیدا نه کړي چي له تېروتنو دي خالي وي. د ځینو چاپي نسخو د تېروتنو لیست ته چي څوک وګوري، حیران پاته سي. تېروتنه یوه داسي پېښه ده چي خورا زیات عوامل لري. د کاتب بېسوادي، بې پروایي، ستړیا، د فکر غیر

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاضري، تلوار، د کتاب له ژبې سره نابلدتیا او نور عوامل ئې په مثال کي راوړلای سو. ما ته داسي شواهد رامعلوم دي چي د کتابو سوداګرو به پښتو کتابونه په داسي کسانو خطاطي کول او خپرول، چي د پښتو ژبې په تور و سپین به نه پوهېدل او متن به ئې ګویا رسامي کاوه. په دغه شان حالاتو کي تېروتنه یوه حتمي خبره ده[1].

زموږ کلاسیک متون هم لا تر اوسه پوري په هغه راز تهیه سوي نه دي چي د هغو د (original) اصلي نسخو بشپړه نمایندګي دي وکولای سي. ځیني چی ئې په انتقادي توګه د څو خطي او چاپي نسخو له مخي برابر سوي دي، هغه هم د "خو" له اعتراضه یا په بل عبارت له تېروتنو څخه په بشپړه توګه نه دي خلاص او بشپړ اعتماد پر کول ګران دي. د دې اعتراض عوامل به ډېر وي، خو زه به ئې یو څو لږ څه په تفصیل سره وڅېړم.

- د پښتو الفبې نیمګړتیا:

د پښتو الفبې د ایجاد له زمانې څخه بیا تر اوسه پوري دې حد ته نه ده لوړه سوې چي د ټولو آوازو او حرکاتو د افادې او ښوولو وظیفه دي په بشپړه توګه سرته ورسوي، په تېره بیاد واولو (vowels) په افاده کولو کي خو ئې بېخي ملا ماته ده. په پخوانیو خطي نسخو کي د واولو د افادې له پاره د عربي لیکدود له حرکاتو (زور، زېر، پېښ) څخه کار اخیست کېدی. د ئې ګانو له پاره له زېره، د واوونو له پاره ئې له پېښه او د الفونو او (ه) له پاره ئې له زوره (فتحې) څخه استفاده کوله. دا حرکتونه د پښتو واولو له پاره ځکه کافي نه ول چي پښتو پنځه ئې ګاني، دوه واوه او یو زوه ره کی درلود او عربي حرکتونه درې دانې ول. له دې اسیته نو د متن په لوستنه کي

---

[1] اروابناد دوست محمد خان کامل صاحب لیکي چي د تاریخ مرصع د چاپ پر وخت د مطبعې "سنګساز ... د پښتو په یوه توري هم نه پوهېږي کمال محنت ئې د ستاینې دی" (وګ: تاریخ مرصع – مقدمه، ۵۲مخ، د ۲۰۰۶ع چاپ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکي له حدس و گومان څخه کار اخیست او هغه راز به ئې لووست لکه د ده په خپله مورنۍ لهجه کي چي ئې زده کړي ول.

- د لیکدود عدم تجانس:

د اعتراض بل عامل دا دئ چي د متن لیکدود یو راز نه وي او د نسخې تر پایه پوري په متجانس ډول تعقیب سوی نه وي. د مثال په توگه په عین متن کي "استوږنه، استوگنه، استوگه" مخي ته راځي او لوستونکی نه پوهېږي چي د مؤلف یا شاعر خپله لیکنه او وینگ به څه راز وو؟

د لیکدود د دغه رنگارنگۍ د ښوولو له پاره به لوستونکو ته زه یو لړ مثالونه له مختلفو چاپي نسخو څخه رانقل کړم. له "ارمغان خوشحال" څخه به ئې راپیل کړو.

(ژغ)، (غږ) دواړه راوړي:

د سپوږمۍ په شغله یون کا
ژغ کا زاڼي پـــه اســـمان
(۷۳- مخ)

دغه راز په (۹، ۱۷، ... مخو) کي هم (ژغ) راغلی دئ.

خوشحال خان د خپل زوی اشرف خان په باب وایي:

چه زما د لښکر غږ شي
اوبـــه کیږي د ده ځـان
(۳۵- مخ)

(ږغوي) د (ژغوي) په شکل کاږي.

څوک له ورایه درته ناست وي
ژغـــــوي چنـگ و ســــرنا
(۴۶- مخ)

لوستونکي داسي فکر کوي چي د متن ترتیبوونکي د خټکو لهجه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پام کي نیولې ده. خو څلور بیته وروسته بیا (غوړ) په (ړ) لیکي:

نه دي غوړ د اوربډو شته
نه دي سترګي شته بینا

(ښورول) او (ښورېږي) په (ش) کاږي:

د جاهل په بخره تش سر شورول وي
آفرین مي په خبرو دانشمند کړ
(۶ – مخ)

په هزار رنګه هوا په زړه کښې ورشي
ورځ وشپه سره شورېږي ناقرار
(۴۲– مخ)

خو (ښوروا) بیا په (ښ) لیکي:

چي ښوروا خوري د مغولو واړه سپي دي
د سګانو په خوله څه اخلم نومونه
(۳۰– مخ)[1]

---

[1] د (ښ) او (خ) د ګډولو مسئله همدا نن ورځ هم د یوې ستونزي په شکل ان د پخو لیکوالو په لیکنو کي پاته ده. د مثال په توګه "لوښې" ئې د (لوخې) پر ځای کښلي وي (تل افغان ویبپاڼه –د جون ۴مه ۲۰۱۱ – که ملا عمرووژل شي نو بیا؟ د حقیار لیکنه). په داسي حال کي چي د لیکوال مراد له "لوښې" څخه هغه واښه ډوله نبات دئ چي په ځنګلو او چمنو کي ولاړې وي. دا لغت که په (ښ) ولیکل سي، نو (لوښې) خو د (ظروف) معنا لري نه د (لوخو).

دغه راز د همدې لیکوال په یوه بل مضمون کي مي "کلک پوخ" ولووست چي مراد ئې "کلک پوښ" وو (لراو بر ویبپاڼه: ۴جون ۲۰۱۱ ع –د حرمینو هنداره – دوهمه برخه). پوښ که د (پوخ) په شکل ولیکل سي معنا ئې د (خام = اوم) ضد ده خو که د (پوښ) په بڼه وکښل سي، د وقائې، پشتي معنا لري. دغه راز بې پروایی د ژبي ملا ورماتوي. خو د معیار ټپکه داران سر نه په خوږوي. دوی خپل ټول فشار پر (سو) او (شو) اچوي او له معیاره ئې مراد بس همدا یوه وړه موضوع ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خېښ د (خوينښ) او (خويش) په دواړو شکلو ليکي:

چي ئې خوينښ کړې يا ئې دوست کړې لا بلا شي
د ددانــــو څه غـــــرض له احــــترامــــه
(۴۴- مخ)

درې مخه وروسته بيا ليکي:

کله ځويه درته ښه کا
کله خـــويش واقـربا
(۴۷- مخ)

(شامت) او (شومت) دواړه ليکي:

دا شامت زمونږه خپل دی چه مو کار هسې مشکل دی
گـــنه تـــه څه هسې نه ئې چــــــه خپل ور تړې لـه رده
(۲- مخ)

بل ځای:

د هــغو په مــــرگ ثواب گټلی بويه
چه ئې سيزي له شومته غاړې غرونه
(۷۴- مخ)

ځای (ور) ليکي (۲ - مخ)، ځای بيا (در) کاږي (۲۵ - مخ).

نه مي کار په خاص وعام نه په ديوان دی
نه پــــــه در ولاړ د هـــــــريوه مردک يم

د خوشحال خان په بل اثر دستارنامه (د ۱۹۹۱ع چاپ) کي يو ځای "سيژمې (۶۴مخ)" ليکي بل ځای "سيږمې (۱۲۱ مخ)". يو ځای ئې "شوروا (۷۱مخ) "خو بل ځای بيا "ښوروا (۷۶مخ)" کښلې ده.

داسي ليکدودي رنگارنگۍ نوري هم ډېري سته او دا کار د ژبپوه له پاره د خوشحال د ژبي په څېړنه کي مشکلات پېښوي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اشرف خان هجري دېوان هم له دغه راز رنګارنګيو څخه خلاص نه دئ. يو څو مثاله ئې داسي دي:

که زه سرشندم په کشليو عيب نشته
دا خصلت د محبت چه ســــر ګيا کا
(۷ – مخ)

د دېوان مرتب خو په خپل فکر باندي د "شندم" او "شکليو" کلمات ګويا د اشرف خان هجري په ختېکواله لهجه ثبت کړي دي خو دې ته ئې پام نه دئ کړی چي د "شندل" او "ښندل" تر منځ د معنا ډېر توپير سته (وګ : د ليکونکي اثر، له کندهاره تراټکه: ۱۷۲مخ)

نندارهٔ د باغ کــوي برقــه پسر کـــړي
چه ګل بوی په دماغ صاف لږي يکباره
(۱۲۷– مخ)

له "لږي" څخه ئې مراد "لګي" دئ چي د "لګېدل" مصدر د حال صيغه ده.

"لږي" په همدې ليکدود له "لږ = کم (د ډېر ضد)" سره اړېکی لري.

د دېوان په همدې مخ کي بيا "تيږه = ډبره" په ګاف ليکل سوې ده.

پـــه نخوت طاؤس کتی په اورد ؤسه
تش صورت په تيګه ناست د مخ له تاره
(۱۲۷ – مخ)

د "ګ" او "ږ" سره اړولو له لوستونکي څخه د شاعر ژبه بالکل ورکه کړې ده. که د مرتب په خيال د شاعر په لهجه کي (ږ) د (ژ) په شکل ويل کېدله، نو په "ګ" باندي ئې د اړولو ضرورت څه وو؟ له يوه مخه به ئې ټولي (ږې ګاني) په (ژ) باندي کښلي واى. د ليکدود دغه راز نه يووالي د شاعر ژبه او لهجه راڅخه ورکه کړې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا څو مثاله وګورئ:

خدايګو = خدايږو:

ورزِ = ورځې:

خدايګو شک ګمانی نه يم په خپل ورزِ
ناپرسه ئې معذب په سالها کړم
(۸۵ – مخ)

غوګونو = غوږونو:

که طوطا دِ بيان واروی په غوګونو
په زبان به ئې بند ايښی د لکنت وی
(۲۰۸ – مخ)

آهوتږه = آهوتګه:

وې مِ حال د وطن وايه آهوتږه
بلکه يون دِ په سرعت نسيم ته شا کا
(۲۵۷ – مخ)

لږي = لګي، لګېږي:

هر عاشق د يار په مينه تازه کيږي
په خټک تر قندو ښه لږی سخط ستا
(۲۹۷ – مخ)

د (ش) او (ښ) سره اړولو هم دغه راز پسات پېښ کړی دئ.

"بهښت" هم ليکي او "بهشت" هم.

که بهښت له ښايسته مخَ خالی وی
عاشقانو به ياد کله که، قسم دی
(۱۸۵ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

چه په بد عمل آرزو د بهشت کاندِ
تش دِباد پیمانه کاندِ مدّعی دی
(۵۴۲ – مخ)

"مهی" او "ماهی" دواړه لیکي:

هغه مرغ چه په هوا مهی په سیند وی
نهایت دواړه فــــناوارداجـــال کا
(۲۸۱ – مخ)

اجال = اجل:

د مین ژوندون مشـــــکل دی بې صنمه
د ماهی موت (په) خشکی حیات دریاب
(۳۰۰ – مخ)

د عبدالقادر خان خټک نوی چاپ دېوان (د ۱۳۶۸ش = ۱۹۸۹ع کال چاپ) که څه هم تر ټولو نورو چاپو په دقت سره ترتیب سوی دئ خو لیکدودي اختلافونه ئې د پام وړ دي.

د "راخیژې" پر ځای ئې "راخیږې" ثبت کړی دئ.

پروت عبدالقادر دی د غفلت په توره شپه کي
کله به راخـــیږې د تـــوفیق کښــلیه آفـتابه
(۱۵۴ – مخ)

یا:

د سرونو نردبان ساز کړه باندي خیږه
مـرتبی ته خـتل نه په اســـانی دي
(۴۴۸ – مخ)

که د دېوان متن پسې تعقیب سي، چا ته داسي فکر پیداکېږي چي د دېوان د ترتیبوونکي په نظر د عبدالقادرخان خټک په لهجه کي (ږ) په (ژ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

او (ښ) په (ش) سره اوړي. خو نه پوهېږم دلته ئې د کوم مجوِّز په حکم د (ژ) پر ځای (ږ) لیکلې ده؟ دغه شان لاسوهني د شاعر خپله ژبه له لوستونکي څخه پټوي او نه به پوهېږي چي په دغو آوازو کي د شاعر د لهجې خپله ادا څه راز وه؟ کله "وربل" او کله بیا "اوربل":

چی دا هسی رنگ په سرو لمبو کی اوسی
په خپل زړه پوري حیران یم ستا وربل ته
(مخ – ۱۶۵)

بیت مي کټ مټ رانقل کړی دئ. د یاګانو مراعات ئې نه دئ کړی.

که طالع د عاشقانو توري نه وي
تور اوربل ئې په مخ ولې تار په تار شو
(مخ – ۱۳۹)

کله "کشینوي، کشیني" کاږي او کله بیا "کښیني":

کشینوي چی کشینی گرد غبار د غم له دله
شی چی نشی دا په بیدلانو شوا خونه
(مخ – ۲۳۰)

په اړخونو ئې لک شوی غشی ښه دی
نه چی کښینی بدکاران د چا تر څنگ
(مخ – ۸۵)

یو ځای "کشیژدي" لیکي او بل ځای بیا "کښیږدي"

د پیوند په پرې کولو فقیري شي
نه په دا چی خپله کشیژدي پیوند و نه
(مخ – ۲۳۱)

د دنیا خوښی که واړه ورته کښیږدی
دروغجن دی که پرې غم د آشنا ورکا
(مخ – ۱۷)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دې بيت کې ئې "خوښي" په ښين سره کښلې ده خو بل ځاى ئې "خوشي" د "خوښي" پر ځاى ليکلى دئ.

خــرمى د شاه جـــهان جـــهان پرې نه شــوه
اورنگ زيب په څه خوشي کاندي که پوه دى
(۲۷۱ – مخ)

د ديوان مرتب فکر کوي چي د "خوښي" کلمه ئې د عبدالقادرخان په لهجه ثبت کړې ده خو دې ته ئې بيا پام سوى نه دئ چي "خوشي" د (چټې، بې ځايه) معنا لري. په لومړي نيم بيتي کي "پرې نه شوه" هم ما ته "پرېنښووله" ايسي؟

خو بل ځاى ئې بيا د "شادان" کلمه په "ښادان" باندي اړولې ده.

د پتنگ مـشرب پيدا کـړه په مـعاش کى
د هر چاڅراغ چى بل شى پرې ښادان وي
(۳۱۸ – مخ)

که په خټکواله لهجه کي (ښ) د (ش) په شان تلفظ کېږي او مرتب زياتره ښينونه په (ش) سره اليش کړي دي، نو دلته بيا ولي دا قاعده ځني پاته سوې ده. يو ځاى ئې "چمجي" بل ځاى ئې "چنجي" ليکلى وي.

که هر څــو نازک بدن شى
لکــه گل هسى په تن شى
چى لــحد د ده وطن شى
د چمجيو په خوردن شى
(۴۷۰ – مخ)

ښکلى مخ به يى د گور خاورې بدرنگ کا
نازک تن به يى د گـــور چنجي وخورينه
(۴۸۳ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

لوستونکی به په "چمجی" او "چنجی" کي کوم یو د عبدالقادر خان خپل کلام وګڼي.

د حمید مومند کلیات خو مي هیڅ فکر نه کاوه چي لیکدودي تجانس دي ونه لري. ځکه په ډېر دقت او صلاحیت برابر سوی او مرتب ئې هم د پوره صلاحیت څښتن دئ. مګر ما ته پکښې دا څو ځایه د اندېښنې وړ وایسېدل.

"پرښتې" (۲۷مخ) او "فرښتې" (۳۲مخ، ۷۱مخ) دواړه لیکي (دا کار د میرزا خان انصاري د کابل چاپ دېوان کي هم سوی دئ او په یوه بیت (۲۲مخ) کي "پرښتو" کښلی او پنځه بیته وروسته ئې بیا "فرښتو" لیکلی دئ)، "مښک" د کلیاتو د دېوان په برخه کي هر ځای په (ښ) لیکي خو "مشکین" بیا په (ش) کاږي (۹۷مخ) چي زه ئې په دلیل پوه نه سوم. دا بیت هم ولولئ:

دا د ترکـــو د مشکینو زلفو تور دی
چي وګړې پرې کوي ګمان د مښــکو
(۱۸۰ – مخ)

خو د کلیاتو د (نیرنګ عشق) په برخه کي بیا (مشک) هم په شین لیکي:

عشق و مشک نه شي ساته پټ و پنهان
دا خـــبره ده مشــهوره پــه جـــهان
(۴۱۰ – مخ)

د میرزاخان انصاري په دېوان کي په ۱۸۹مخ کي "مشک" خو په ۲۰۲مخ کي بیا "مښک" لیکل سوی دئ.

د کندهار په لهجه کي "مشک" ویل کېږي او د نورو لهجو ویونکي فکر کوي چي دا به هم په (ښ) وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مولوي بريالی وايي:

چي د مشکو عطر پاشي په صحرا کي
د ختن بې غزالې نسته لــــړمـون بل
(اهار – ۷۵مخ)

(پنهم – ۴۰۶مخ، ۴۴۵مخ) او (پنهان – ۴۱۰مخ) دواړه راوړي. د لوستونکي له پاره گرانه ده چي په دې دوو کي به کم يو د حميد خپل تلفظ وي.

لنډه (ي) او اوږده (ې) سره قافيه کړې ده. د (ح) رديف په يوه غزل کي (۵۷مخ) ئې (خاندې، لاندې، وړاندې، مړژواندې، اوېزاندې) له (کاندي، گويادي) سره قافيه کړي دي. دا راز قافيه تړل د حميد له "موشگافۍ" څخه ليري خبره ده. حميد به هرومرو (خاندې، لاندې،...) او (کاندي،...) يو راز سره تلفظ کول. دا اوسنی دوه رنگي توب د لاسوهونکو کار دئ. (خرخښو) په ۱۷۴مخ کي په (ښ) او په ورپسې مخ کي په شين (خرخشو) ليکي. حتي په ۱۷۶مخ کي په يوه بيت کي لومړی (خرخښو) او دوهم وار (خرخشو) راغلی دئ.

د فلک پــه خرخښو ونښته لاړه
چي جهان ئې وېرېده له خرخشو
(۱۷۶ – مخ)

د اول نيم بيتي لاړه = ناړه ده.

د (خرخشو) او (خرخښو) توپير په وييپانگه کي هم نه دئ ښوول سوی. په دغسي دوگانگي کي به ژبپوه د حميد خپل تلفظ څه راز معلوموي؟ په ۱۹۴مخ کي (ښکته) او په ۱۹۶مخ کي ئې (کښته) ليکي:

چي مې زړه په سود و زيان شي پورته ښکته
هـــــغه دم مې محبت وهي پــــه لــته
(۱۹۴ – مخ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

طلبوه سرفرازي په سـرکـوزي کي
راکوزېږي په هله وکي همای کښته
(۱۹۶ – مخ)

(خیژه) زیاتره همداسي کاږي (۲۳۴مخ، ۲۵۲مخ، ...) خو په (۳۵۴مخ) کي بیا دوه ځایه (خېږي) او (خېږه) راوړی دئ. په (۳۵۴مخ) کي هم "خېږه" کاږي. زه نه پوهېږم چي د کلیات مرتب خو به د (خیژه) او (خېږه) لغتونه سره جلا نه بولي؟ د میرزا خان انصاري په دېوان (۲۳۰مخ، د کابل چاپ) کي په دوو پرله پسې بیتو کي (وخیژي) او (وخیږي) دواړه راغلي دي.

(کله چي (ته) د (تله، تلئ) په معنا راوړي د (ه) پر سر باندي همزه ایږدي (۴۱۶مخ) او هدف ئې دا دئ چي له (ته = تو) سره ئې التباس ورک کړي. دا ئې ښه کار کړی دئ. زه (هوتک) چي د (دی = او) او (دئ = است) توپیر په همزه باندي کوم، هم مي هدف د التباس ورک کېدل دي. خو زما له دې قاعدې سره د معیار ټېکه داران موافق نه دي خو د حمید مومند د کلیات مرتب چي بیا عین عمل سر ته رسولی دئ، بیا نه تا کړي نه ما کړي، ټول پټه خوله ناست دي. دغه ته یو بام و دوې هواوي وایي).

د لوی احمدشاه بابا په پېښور چاپ دېوان کي هم پر دغه راز پېښو پېښېږو. دی وایي:

عــاشق وږی د دیدن دئ
ترخه وېل ئې کړې نمړې
(دېوان هِر۱۴۷–مخ)

په پېښور چاپ (۱۹۰مخ) کي دوهم نیم بیتی "ترښه ویل ئې کړې نمړې" ثبت دئ.

زه د رنګارنګیو په برخه کي خپل ځان ته هم ګوته نیسم او یقین مي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ چي که بل څوک بیا زما (هوتک) په لاس ترتیب سوي متنونه ولولي، تر دا نورو دېوانو به زياتي اندېښمني خبري پکښې پيدا کړي. د دېوانو ترتيبول جلا پوهنه ده او زموږ کارونه غیرمسلکي. له ناچارۍ مو لاس په پوري کړی دئ. ما چي د نورو شرقي ژبو د دېوانو کار يو څه کتلی دئ، رامعلومه سوې ده چي پښتنو ته لا خورا ډېر ګړنګونه او پاڼونه په مخ کي ګوري. په تشو غټبازيو به ځانونه نه خطا باسو.

په متونو کي تېروتني هم پر دوو برخو وېشل کېدلای سي:

الف: ارادي:

د کلماتو په املاء کي ارادي بدلونونه په ښکاره توګه تېروتني ايسي خو دا تېروتني نه دي او کله کله د شعري اړتیاوو له اسیته پېښي سوي وي. د پښتو په ځينو دېوانو کي د قافيوي ضرورت له مخي د "عبث" لغت د "عبس" په شکل ليکل سوی وي. دا تېروتنه ارادي ده. خوشحال خان ویلي دي:

سر ئې هوري کندهار، بل ئې دمغار دی
تر دا مــنځ پــراته هـــمه واړه عبس دي

د "خوشال خان خټک کلیات" په ۲۵۵ مخ کي دا بیت داسي دئ:

سر ئې هـورې کندهار، لم ئې دمغار دی
په دا منځ کي میشته واړه پرې عبس دي

زما يقين دئ چي خوشحال خان دا بيت په دغه شکل نه دئ ويلی؟ ځکه د "پرې عبس" د بېخونده ترکيب دکارولو توقع د پښتو ژبي له يوه مبتدي څخه لاهم نه سي کېدلای.

د اړوندي غزلي نوري قافيې (ناکس، جوس، هوس، جرس او نوري) دي ځکه نو د "عبث" لغت هم د "عبس" په شکل کښل سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

میرزا حنان هم پر دغه پله ګام ایښی دئ:

په لويي د زمانې خوشي غلط سوم
لکه دود پر سر د اور د رومي عبس

له دې مثالو څخه باید داسي نتیجه وانه خیستله سي چي ګویا خوشحال خان او میرزا حنان د "عبث" لغت په اصلي کښنګ باندي نه پوهېدل. دوی دا کار ارادي کړی دئ او دا تېروتنه په ارادي توګه پېښه سوې ده. د متن ناقدین ئې باید د سمولو هڅه و نه کړي.

ب: غیر ارادي:

غیر ارادي تېروتني د کاتب له بېسوادۍ، د کلماتو له ورته والي (مشابهت) او د لغاتو د ناسم لوستلو له اسیته پېښېږي.

د لوی احمدشاه بابا په کلام کي یو ځای لولو:

"احمد" چي دا بیان که هر طالب به طبع وايي
ګــرانه نه ده دایماً تحقیق به کاندي فضـلا

په پېښور چاپ کي د (دایماً) کلمې تنوین په پام کي نه دئ نیول سوی او (دایمان) ځني جوړ سوی دئ.

په متونو کي د هغو تېروتنو تشخیص دونه ګران کار نه دئ چي د کاتب له بېسوادۍ او یا د ناپوه کاتب د لاسوهني له امله منځ ته راغلي وي خو د هغو تحریفونو پیداکول لږ څه ستونزمن وي چي کاتب یا مرتب ئې په شعوري توګه د ځینو ټاکلو انګېزو او ژبنیو تمایلاتو په موخه په متن کي راولي. د تحریفونو د پېژندني د دې ستر کار له پاره د شاعر یا لیکوال د فکري مسیر او هغو معیارو پېژندنه لازمي ده چي د هغو پر بنسټ شاعر یا لیکوال خپل اثر تخلیق کړی دئ. د دې پر څنګ د هغو ژبنیو ځانګړتیاوو نسبي پېژندنه هم حتمي ده چي د شاعر یا لیکوال په لهجه کي په عیني

(c) ketabton.com: The Digital Library

توگه موجود ول. دې هدف ته د رسېدو له پاره د متن د ټولو نسخه بدیلونو راوړل د متن د مرتب ستر رسالت دئ. د همدغو نسخه بدیلونو سته والی له ژبپوه سره مرسته کولای سي چي د شاعر د ژبي او لهجې په تشخیص کي له تېروتنو راوګرزي.

موږ مخکي د شېرازي حافظ د دېوان خبره وکړه. د دغه لوی عارف پر دېوان باندي د تېرو پنځوسو – شپېتو کالو راهیسي د پارسي شعر او ادب سترو ادبپوهانو او شاعرانو کارکړی دئ او تر اوسه لا هم دې مرحلې ته نه دئ رسېدلی چي څوک ووایي دا پلانی چاپ نو ګویا کټ مټ د حافظ خپل کلام دئ. په هر چاپ کي هڅه سوې ده چي متن د شاعر خپل کلام ته تر ممکني اندازې پوري ورنزدې سي او له دې ټولو هڅو سره سره د متن مرتب لیکي " امیداست ... روزی برسد که با احتمالی نزدیک به یقین بتوان گفت که دیوان کاملی ازآن خاکیِ افلاکی فراهم شده است" (وګ: حافظ به سعی سایه، ص ۲۱ – چاپ ۱۳۷۶ تهران، نشر کارنامه).

د متونو په برابرولو کي چي د نورو ژبو د پوهانو دغه راز دقت او احتیاط او زموږ پښتنو بې پروايي څوک وګوري، نو بې اختیاره ئې باید پر تندي باندي د ملامتیا خولې راماتي سي ځکه د متونو په برابرولو کي ځانو ته د دونه مداخلې حق ورکوو، لکه له نوموړي لیکوال څخه چي مو د دغه راز لاسوهني لیکلې او لاسلیک سوې اجازه تر لاسه کړې وي.

۲ – لاسوهني:

په متن کي لاسوهنه (مداخله) څه ته وايي؟

لاسوهنه د یوه متن په لیکدود، ژبه، لغاتو او د جملو په جوړښت کي تصرف کولو او د هغو اړولو ته وايي. او دوه رازه ده: روا لاسوهنه او ناروا لاسوهنه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

موږ په تېرو بحثو کي د ژبي د تحول او بدلون په باب يو څه رږغېدلي يو او دا مو منلې ده چي د ژبي وينګ، کښنګ، سکښت او جوړښت پر يوه حال نه پاتېږي او بدلون مومي. د مثال په توګه، په روښاني ليکدود کي ئې د (ږ) توری داسي کيښ چي (د) ته به ئې په منځ کي ټکی ورکړ، په خوشحالخاني ليکدود کي ئې د (ځ) توری د (ح) په شکل کيښ او په غېږ کي به ئې همزه ورته ايښووله، پښتو مرکې بيا د دغه آواز د ښوولو له پاره (ح) ته يو ټکی پر سر او بل ټکی په غېږ کي ورکاوه او اوس ئې موږ د (ځ) په شکل کاږو.

د متن تصحيح کوونکی که نن په روښاني ليکدود باندي ليکلي متنونه چاپ ته تياروي، حتمي نه ده چي د (ږ) توری دي هغه راز وليکي لکه روښانيو چي کيښ.

بل مثال:

په پخوانيو فارسي کتابو کي ئې ګاف د کاف په شکل کيښ او "عجمي کاف" به ئې باله. اوس که د دغو فارسي متونو د چاپ په وخت کي څوک ګاف د کاف په بڼه وکاږي، متنپوهان ئې نه مني او غندي ئې.

ښه! دا کار خو هم په متن کي لاسوهنه ده. مګر دا راز لاسوهنه د متن اصل او جوهر ته تاوان نه رسوي. که د متن ناقد په خپلو خبرو کي د متن اصلي ليکدود راوښيي او خپله لاسوهنه هم بيان کړي او پټه ئې نه کړي. دې لاسوهني ته روا لاسوهنه وايي. دې راز لاسوهني ته اړتيا سته او په متن کي بايد همدغه شان بدلون راوستل سي.

خو که په کوم لغات کي بيا د همدغه پورته ياد سوي توري (ځ) موقعيت او ځای ته بدلون ورکړه سي، دې راز لاسوهني ته ناروا لاسوهنه ويل کېږي. د مثال په توګه:

په متن کي "روځ" ليکل سوې وي او موږ ئې "ورځ" کړو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په متن کي "غبر" ليکل سوی وي او موږ ئې "بږغ" کړو.
په متن کی "بږغ" ليکل سوی وي او موږ ئې "غبر" کړو.
په متن کي "پر" ليکل سوی وي او موږ ئې "په" کړو.
په متن کي "په" ليکل سوی وي او موږ ئې "پر" کړو.
په متن کي "دوې" ليکل سوی وي او موږ ئې "دوه" کړو.
په متن کي "کښي" ليکل سوی وي او موږ ئې "کي" کړو.
په متن کي "دستار" ليکل سوی وي او موږ ئې "پګړۍ" کړو.
په متن کي "عشق" ليکل سوی وي او موږ ئې "مينه" کړو.
په متن کي "ماهی" ليکل سوی وي او موږ ئې "کب" کړو.

* * *

په متونو کي مداخله خپل حدودوثغور لري. دا کار ما هم کړی دئ. خو مداخله بايد د شاعر ژبه وراليشه نه کړي. که ئې ليکدود د اوسني وخت د غوښتنو له مخي اصلاح سي، دا مداخله روا مداخله ده د مثال په توګه هغه وخت (ڼ) د (نړ) په شکل ليکل کېدی، که ئې موږ اصلاح کړو، دا کار ناروا مداخله نه ده، مګر که په متن کي (ورونړه) ليکل سوي وي او موږ ئې د خپلي لهجوي اغېزې له اسيته (رونه) ثبت کړو، دې ته د متن مسخه کېدل ويل کېږي. که موږ د متن د ليکوال له خوا استعمال سوي لغتونه او کلمات وراړوو، دا راز لاسوهني ناروا لاسوهني دي. که ما کړي وي که بل چا، بايد مخه ئې ونيول سي.

لاسوهني د چا له لاسه پېښېږي او ولي پېښېږي؟

د لاسوهنو د ملامتۍ بار د خورا ډېرو کسانو پر اوږو پروت دئ. له دې پړې څخه نه کاتب ځان خلاصولای سي، نه ناسخ او نه د متن معاصر مصحح. زه به دا بحث دلته يو څه سره راغونډ او طبقه بندي کړم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

الف – ناسخان، کاتبان او د متن تر تیبوونکي د خپلي لهجې ښکار سي:

علامه رشاد (۱۹۲۱ – ۲۰۰۴ع) رحمة الله علیه د کاتبانو د بې پروایيو په باب د مولانا نورالدین عبدالرحمان جامي (۱۴۱۴ – ۱۴۹۲ع) څو بیته راوړي دي چي دلته ئې تیمناً رانقلوم:

فغان از دست آن کاتب که کلکش
به بیش وکم نویسی شد فسانه
زبیش وکم نویسی های او شعر
زبحر و وزن ماندبر کرانه

(لس مقالې: ۶۸مخ، د ۱۳۶۷ش کال چاپ)

د علامه رشاد مرحوم د دغه اثر چاپي نسخه خورا زیاتي چاپي تېروتني لري او د کاتبانو، چاپوونکو او خپروونکو د بې پروایيو ډېرغوره مثال کېدلای سي.

خوشحال خټک هم د کاتبانو له بې پروايۍ څخه د خپل یو اثر "فضل نامه" په خاتمه کي سر ټکولی دئ. دی وايي:

وردي نه ئې شي دوه لاسه
نه تر خط نه تر قرطاسه
یو چي خام بېهوده خط کښي
بل که ښه کښي چي غلط کښي
د کاغذ مخ توروینه
خط چي خام بېهوده کښینه
خدای ئې واخله که ښه خط کښي
که ئې ځای په ځای غلط کښي

(وګ: د خوشال خان خټک کلیات ۱۱۵۳مخ، د ۱۳۸۷ل چاپ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

په" لس مقالې" کي هم د خوشحال خان د دغي ناراضۍ يادونه سوې ده.

د اصل مطلب د لا ښه وضاحت له پاره به د عبدالقادر خان خټک په کلام کي دا لاندي بيت په ګډه سره لولو:

دا ځلېږي پر عبدالقادر ور نه سودمن شو
چي به بيا پـه ښايسته وو اعتميد کا
(۱۵مخ)

دې بيت ته ئې په حاشيه کي کښلي دي چي په نورو نسخو کي د "ور نه سودمن شو" پر ځای "ځني سودمن شو" ثبت دئ. مرتب په خپله لهجه کي د "ځني سودمن شو" ترکيب نه لري او دا ورته ناسم ترکيب ښکاره سوی دئ ځکه ئې پر هغه يوازني ثبت باندي اعتماد کړی دئ چي د ده له لهجې سره ئې سر خوړ، نه د عبدالقادرخان له لهجې سره. د متن پوهني اصول له مرتِّب څخه غواړي چي هر ثبت چي زياترو نسخو اخيستی وي، هغه بايد متن ته داخل سي. دلته "ځني سودمن شو" زياترو نسخو ثبت کړی دئ خو ده د (ج) نسخې ثبت ځکه غوره ګڼلی دئ چي د ده له لهجې سره ئې سمون درلود. دغه راز شخصي دلچسپي د متن ورانولو اول ګام دئ.

بل مثال د عبدالقادرخان له دېوانه:

پرورش د بهره مندو بوټيو وکړی
بې بـهره بوټی وکاږی له بنـياده
(۱۷۴مخ)

په حاشيه کي ئې ورته کښلي دي چي په (ک، هـ،الف) نسخو کي د (بوټيو) پر ځای (بوټو) ثبت دئ خو ده د هغي يکړي نسخې ثبت (بوټيو) غوره ګڼلی دئ چي د ده لهجې ته نژدې وو. د خوشحال خان خټک او د ده د

(c) ketabton.com: The Digital Library

کورنۍ د ټولو شاعرانو په کلام کي مغيره جمع بې له (ياء) څخه په سترګه کېږي. تفصيل ئې ما په خپل بل کتاب (له کندهاره تر اټکه) کي ورکړی دئ. لوستونکي دې هورې وګوري.

په خطي نسخو کي د تحريف او بدلون خبره دونه عامه ده چي په شرقي ژبو کي د هيڅ ژبي خطي آثار پر يوه مخ ځني وتلای نه سي. د فارسي ژبي د "مقبول عام" شاعر حافظ شيرازي د ۱۳۷۶ش = ۱۹۹۷ع کال چاپ دېوان له هغو څوارلسو معتبرو او مستندو نسخو څخه برابر سوی دئ چي د اروابناد استاد داکټر پرويز ناتل خانلري (۱۹۹۰ع مړ) له خوا ځانګړي سوي دي. خو د دې معتبرو او مستندو نسخو تر منځ توپير دونه زيات دئ چي په درست دېوان کي داسي غزل نسته چي په ټولو نسخو کي دي يو راز ثبت سوې وي. دا چي د پارسي ادب د دغه راز مشهور شخصيت د دېوان دغه حال وي نو د پښتو ارياني خو دي خدای ناره واوري.

ب – د متن ليکونکي او برابروونکي د شخصي قضاوت ښکارسي:

د خطي نسخو کاتبانو او د چاپي متن برابروونکو په متن کي په بې مسئوليتۍ سره لاس وهلی دئ. دوی په خپل رسالت او مسئوليت يا نه پوهېدل يا ئې لاسوهنه د دوی په نزد د اصلاح او سمون په نيت کوله. دوی فکر کاوه چي په دې لاسوهنو سره د منقول عنها نسخې د ليکوال غلطۍ او تېروتني ورسموي خو خبر نه ول چي په دې کار سره ئې د متونو د تاراج او مسخه کولو عمليه تر سره کوله.

لاسوهني که جمع بندي کړو، نتيجه به ئې داسي راووزي:

۱. کاتب د خپلي لهجې تر اغېزې لاندي راغئ او د خپل تلفظ او وينګ ارجحيت ئې دې ته اړ باسي چي په متن کي د ده په نظر اصلاحات راولي. (نه) د (څخه) پر ځای راوړي او برعکس لا هم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲. له کاتب څخه د ناپوهۍ او غفلت له اسیته په متن کې بدلونونه راځي او کله کله خو د تلوار له خاطره هم د متن اصلي جوله الیشه کېږي.

۳. کاتبان د ژبي د سوچه کولو په ناروغي اخته وي. دوی غواړي له متونو څخه د پر دیو ژبو اغېزې پوچې کړي خو پام ئې نه وي چي په دې عمل سره د متن له خپل اصلي مخ څخه پزه هم ورپرې کوي. (وګ: د همدې لیکني د پښتو سوو لغتو برخه).

ج – د چاپي متونو برابروونکي هم د کاتبانو او ناسخانو په شان د متن په مسخه کولو کي شامل دي. پر دوی باندي هم پورتني بیان سوي حالتونه تطبیق کېدلای سي او پر څنګ ئې نور مشکلات دا وي چي ښایي هغه نسخه یا نسخې، چي دی چاپی متن ورڅخه برابروي، زړه وي، ورَسته وي، شوړېدلې یا اوبو وهلې وي، نیمګړې وي ... او نوري ټکي و ډبري پر رالوېدلي وي او له سم لوستلو ئې ایستلې وي. د متن ترتیبوونکی ئې د خپل عندي قضاوت تر اغېزې لاندي رانقلوي او خپروي ئې.

ښایي د چاپی متونو د تصحیح په کار کي غفلت سوی وي، لوستل ئې سخت وي، توري په مطبعه کي سم نه وي لګېدلي.

ښایي د لیکوال یا شاعر په خپل خط د لیکلو نسخو نه سته والي دي د چاپي متن د ناسم والي عامل ګرځېدلی وي.

د – د مادي ګټې په خاطر نسخې زړول، زړې ښوول، غلطي نېټې وراچول هم د لاسوهنو له پاره زمینه برابروي. زما په کتابتون کي د یوسف و زلیخا یوه خطي نسخه سته چي د کتابت نېټه ئې په عدد او تورو (۹۰۵هـ ق) ښوول سوې ده. خو نسخه له ورایه معلومېږي چي د عبدالودود په نامه یو چا له روس سره د جهاد په کلونو کي د بلوچستان د سورخاب په کمپ

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي خطاطي کړې ده او د دغه تقلب هدف ئې د پيسو تر لاسه کول وو.

هـ - د کتابت او تاليف د نېټو سره ګډول:

د متونو په برابرولو کي د ټولو متنپوهانو پر دا يوه خبره باندي اتفاق دئ چي د متن په تهيه کي بايد هغه نسخه د اصل په توګه ونيول سي چي په زماني لحاظ تر نورو زړه وي. هر څونه چي نسخه زموږ زماني ته نزدې استنساخ سوې وي، هغونه ئې د تحريف، بدلون او لاسوهني احتمال زيات وي. د نسخې د زړتابه په برخه کي بيا يوه ستونزه دا ده چي کاتبان پر نسخه باندي د کتابت نېټه ليکي او دا خبره نه ليکي چي منقول عنها نسخه، يعني هغه نسخه چي ده دا خپله نسخه څني رانقل کړې ده، په کومه نېټه ليکل سوې وه.

د متن برابروونکي ته يوازي په پښتو پوهېدل کفايت نه کوي، عربي او فارسي هم ورته په کارده. د نسخو د کتابت تاريخ زياتره په عربي وي. عربي حساب خو ئې بايد هرومرو زده وي. کاتبان د نسخو په پای کي يو راز مکرر عبارتونه راوړي او اکثره په فارسي، عربي يا په دواړو ژبو ګډوډ وي. تمت بالخير ...

کله کله د يوې خطي نسخې په پای کي کومه نېټه په نظم، په نثري عبارت يا په عدد ليکل سوې وي او مصحح فکر وکړي چي دا عدد د استنساخ نېټه ده، خو هغه د کتاب د ليکلو تاريخ وي. يا برعکس؟ د احمدشاه باباد دېوان د پای څلوريځه ئې مثال دئ:

کتاب ختم شو په دوشنبې
يارانو موږ څو تاسي دلې
په آخره ورځ د روژې
سنه هزار و صد شصت و سې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دغه ۱۱۶۳هـ ق ځينو څېړونکو د دېوان د استنساخ کال ګڼلی دئ؟ چي سهي نه دئ. تفصيل ئې ما د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ۱۲مخ کي بيان کړی دئ.

و- نسخې ته اوبه رسېدل، اوبوزو وهل، په صحافت کي متن کنډو کول، د ګنډلو پر وخت متن ضايع کول هم کله کله د لاسوهني عامل کېدلای سي. مصحح چي له دغه راز ستونزو سره مخامخ سي د متن د بشپړولو له پاره بايد له ځانه تصرف وکړي. د تصرف له پاره که پياوړي او قوي او منطِقي قرينې موجودي نه وي، له ناوړي لاسوهني سره به ئې هيڅ توپيرنه وي.

د متونو برابرول ځان ته اصول لري چي نه مراعاتول ئې د دغو تاريخي پاڼو د سوځولو حيثيت لري. د متونو په سمولو کي که د يوې کلمې يا يوې فقرې د لوستلو په برخه کي چا له حدس و ګومان څخه کار واخيست، ګويا پر غلطه روان سوی دئ. د متن په تصحيح کي حدس هغه وخت مجاز دئ چي د احتمال له پاره ئې د نورو معتبرو نسخو ملاتړ موجود وي. هسي هوايي حدس وهل د متونو د برابرولو معتبر پوهان نه خوښوي او په کلکه ئې ردوي. هر چا که د هرې کلمې ثبت ته د شک په سترګه کتل، دغه شخص دقيق متن تهيه کولای سي.

ز – د خطي نسخو ناسمه لوستنه:

د خطي نسخې متن سم نه وي لوستل سوی . کله کله له کاتبانوڅخه زور – زېر پاته سوي وي. (شو)، (شوه) هم لوستل کېدلای سي او سوی هم دئ.

د عبدالقادر خان خټک په دېوان (۱۳۶۸ش چاپ) کي لولو:

(c) ketabton.com: The Digital Library

حکومت ناستی په پل د جهنم دی
سهل کله د عالـــم حکمرانی ده
(۴۳۹مخ)

ما ته د دغه بیت اول نیم بیتی داسي سم ایسي:

"حکومت ناستی پر پله د جهنم دی"

"پر" خو کاتب او مرتب له خپلي لهجې سره سم اړولی دئ او د دې راز اړوني مثالونه په کلاسیک ادب کي په پېخر دي. د "پل" پر لام باندي په غالب گومان سره زور (فتحه) یا له کاتبه پاته سوې ده او یا مرتب نه ده لیدلې. پر دغه بیت باندي به وروسته نور بیان هم ولولی.

اشرف خان هجري وایي:

نه به وصل د رانجـــا وشي له هــیره
نه به هیر دیدې روشني په رانجا کا
(۴- مخ)

په متن کي "روشن" دئ چي د یوې هجا کمبود په شعر کي سکته راوړې ده. په اصل کي ښایي تر نون لاندي زېر یا له کاتبه پاته سوی وي، یا به د متن چاپوونکي دقت نه وي ورته کړی.

په خطي نسخو کي د اعراب له پاره مشترکه قاعده نسته هر لیکوال او خطاط ئې په خپل فکر او پوهه د تورو پر سر یا تر هغه لاندي ایښدي. لوستونکي زیاتره د دغو حرکاتو په لوستنه کي غلطي کوي. د عبدالقادر خان ختک د دېوان د ۴۳۹ مخ بیت چي مخکي مو راووړ او تبصره مو پر وکړه، دلته بیا هم صدق کولای سي.

حکومت ناستی په پل د جهنم دی
سهل کله د عـــالم حکـــمراني ده

دلته وینو چي په بیت کي "په پل" ثبت سوی دئ چي سم شکل ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

"په پله" يا "پر پله" دئ. د لام زور (فتحې) ته پاملرنه نه ده سوې يا له کاتبه (زور) پاته سوی دئ او په دې ډول د متن "په پل" باندي ژبپوه د خپل ژبني تحليل تاداو ايږدي او موږ ئې فکر کولای سو چي د دې تحليل تاداو به څونه لړزانده او غيرواقعي وي.

ح – زموږ زياتره متون د سرکاري او رسمي پروژو په خاطر تهيه سوي وي او تر سر تېري سوي وي او د پروژې د بشپړولو له اسيته په متن کي راز راز لاسوهنو لارموندلې وي.

ط – تعجيل:

کله کله پر يوه متن باندي دوه تنه په عين وخت کي کار پيل کړي او هر يو بېړه کوي چي تر ها بل چا دمخه متن خپور او وياړ ئې تر لاسه کړي. د دغي بېړي او تلوار له خاطره هم په متن کي د لازم دقت اصول تر پښو لاندي کېږي او ناروا لاسوهنو ته زمينه برابرېږي .

ی – او په پای کي بايد ووايم چي د متن څېړني لازمه پوهه نه لرل هم د ناروا لاسوهني عامل کېدلای سي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهمه برخه

- پښتو متون د متن څېړنې په رڼا کې
- افغانستان – تر ۱۳۵۲ ش کال وړاندې چاپ سوي متون
- افغانستان – تر ۱۳۵۲ش کال وروسته چاپي متون

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړی څپرکی

پښتو متون د متن څېړني په رڼا کي

دا څپرکی د متونو د کار د حوزو له مخي اوډل سوی دئ او د هري حوزې متون په جلاجلا توګه تر څېړني لاندي نيول سوي دي.
پښتو متون لکه وړاندي چي مو هم اشاره ورته کړې ده، د خپرېدو څو مرکزونه لري او له هر مرکز څخه راپاته آثار د متنپوهني له مخي ارزيابي کېدلای سي. زه به په دې برخه خپل کار د ختيځپوهانو له آثارو څخه راونښلوم او لوستونکي به وګوري چي د ختيځپوهانو کار تر کومي اندازې پوري د متن څېړني پر اصولو باندي ولاړ دئ؟

د ختيځ پوهانو په لاس تهيه سوي متون

۱- برنارد دورن او "کريستوماتي[(۱)]" ئې:

په پښتو متونو کي د ختيځپوهانو د کار په سر کي لومړی شخص

---

(۱) هيوادمل ليکي چي د کريستوماتي په باب د رشاد څېړنه له متن سره مل چاپ نه سوه خو يوه برخه ئې د کابل مجلې د ۱۳۵۹کال په ځينو ګڼو کي چاپ سوه.(وګ: د اسماءالحسنی سريزه "ک" مخ). دا مجله زما سره نسته. که د ژوند پر مېنه پاته وم او دغه مجله مي لاس ته راغله، د دې حاضر کتاب په دريم ټوک کي به ئې ورسره مل کړم (انشاء الله).

(c) ketabton.com: The Digital Library

الماني الاصله روسی عالم جوهانزالبريخت برنهارد دورن (۱۸۰۵ – ۱۸۸۱ع) Johannes Albrecht Bernhard Dorn دئ چي د بوريس اندريیویچ دورن Boris Andreevich Dorn په نامه هم يادېدی. پروفيسر بوريس اندريیویچ برنارد دورن د المان د (Saxe- Coburg) په سيمه کي زېږېدلی وو[1] او د روسيې د سن پترزبورگ په ښار کي مړ سوی دئ. ده پر نورو علمي دندو سربېره په پترزبورگ پوهنتون کي د سانسکريټ او پښتو ژبو تدريس کاوه.

دورن د پښتو خريستوماتي (پښتو منتخبات) په نامه د پښتو نظم و نثر کلاسيک متون خپاره کړي دي او زموږ محققين دغه کار د پښتو انتقادي متونو په لړ کي راوړي. کله چي پروفيسر دورن د پښتو کريستوماتي خپروله، د ده د پلرني وطن، المان درو تنو نورو ژبپوهانو فيردريک وولف (۱۷۵۹ – ۱۸۲۴ع)، ايمانويل بيکر (۱۷۸۵ – ۱۸۷۱ع) او کارل لشمان (۱۷۹۳ – ۱۸۵۱ع) د نقدي متونو (Textual Criticism) په برخه کي لومړني اساسي گامونه اخيستي ول او اروپايي څېړونکي د دغو متونو د تهيه کولو په اصولو باندي پوهېدل. طبيعي خبره ده چي پروفيسور دورن هم د دغو پوهانو له کار او زيار څخه ناخبره نه وو او حتی ويلای سو چي دی په خپله هم د همدغو فيلالوجيستانو په کتار کي ولاړ شخصيت وو. خو کله چي موږ د ده خريستوماتي گورو، په دغه مجموعه کي ټول راغونډ سوي متون د نقدي متنپوهني پر اصولو باندي برابر نه ښکاري.

د پښتو خريستوماتي د نثر په برخه کي د افضل خان خټک کليله و

---

[1] د (saxe-coburg) سيمه يوه (Duchy) وه. ډچي ئې هغې سيمي ته ويله چي د (Duke) له خوا به اداره کيدله. (Duke) تر پاچا رالاندي يو اشرافي لقب وو چي د الماني شاهانو په وخت کي رواج وو. دغه سيمه اوس (Bavaria) او (Thuringia) نومېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دمنه (عیاردانش)[۱]، د اخوند درويزه ننګرهاري مخزن الاسلام او د اخوند قاسم فوايدالشريعة، د تورات او انجيل د پښتو ژباړو ځيني نمونې ثبت کړي او د نظم په برخه کي ئې د عبدالقادرخان خټک يوسف و زليخا، د عبيدالله يوه غزله، د رحمان بابا د ديوان، د ميرزا د ديوان، او په خاتمه کي ئې د بابوجان قصيدې نمونې راغونډې کړې دي.

زما سره همدا اوس دپښتو خريستوماتي (Chrestomathy) هغه چاپ پروت دئ چي په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال د کابل پښتو ټولني دوهم وار چاپ کړی دئ او سريزه ئې د ښاغلي پوهاند محمدصديق روهي په قلم په پښتو ژباړل سوې ده.

پروفيسور دورن چي د دغو منتخباتو په سريزه کي کوم مطالب راوړي دي، له هغو څخه معلومېږي چي د دغي مجموعې د ترتيب په وخت کي له ده سره د عیاردانش کومه چاپي نسخه او د ايسټ انډيا هاوس د يوې خطي نسخې اقتباسونه موجود ول[۲].

په متن کي ئې دا خبره نه ده ښوولې چي دا متن د چاپي نسخې له مخي ترتيب سوی دئ که د بلينډ له خوا د ورلېږل سوي خطي اقتباسو له رويه. ده د عیاردانش د يوې برخي لغړ متن بې له اختلافي برخو ثبت کړی دئ. نه ئې چاپي نسخه معرفي کړې ده او نه هم د خطي نسخې د اقتباساتو پر ځانګړتياوو رڼا اچولې ده چي په دې ډول څوک ويلای سي چي په خريستوماتي کي د عیاردانش منتخبه برخه د انتقادي متن پر اصولو

[۱] دا برخه دی د خوشحال خټک له قلمه بولي چي تېروتنه ده.

[۲] د خطي نسخې اقتباسونه ورته د ده د ملګري بلنډ (N.Bland) له خوا ورلېږل سوي ول (وګ: د دغي مجموعې د سريزې د پښتو ژباړې اووم مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

برابره نه ده[1].

د ده له سریزي څخه دا هم ښکاري چې د اخوند درویزه د مخزن الاسلام یوه خطي نسخه، د ډاکټر لیډن (Dr.Leyden) له خوا د مخزن الاسلام ژباړل سوي برخي او د لندن په ایسټ انډیا هاوس کي د "مخزن پښتو" نسخه ورته پرتې وې[2].

ایسټ انډیا هاوس د انګلستان د لندن ښار په (لیډن هال) کوڅه کي واقع او د ایسټ انډیا کمپنۍ مرکزي دفتر هم په همدې هال کي وو. د دغه هال تصویر لاندي وګورئ:

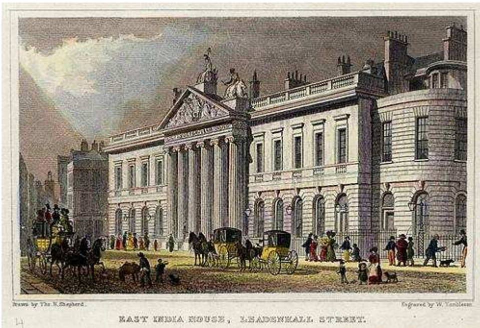

ایسټ انډیاهاوس ـ لندن ، انګلستان

---

[1] دورن د عیاردانش د ژبې په باب یوه جالبه خبره کوي او وایي: "... عیاردانش د افغانی ژبی د لویدیځې لهجی د لیکنې تر ټولو غوره مثال ګڼل کیدای شی. په حقیقت کی، کومه ژبه چی دی ئې استعمالوی، په لوړه سویه تنقیح شوی ده "(د سریزي اووم مخ). د پښتو د کلاسیکوآثارو ژبه ما (هوتک) په خپل کتاب "له کندهاره تر اټکه" کي د پښتو له لویدیځي لهجې سره مقایسه کړې ده او خورا ډېر مشابهتونه مې ښوولي دي دا کتاب پروسږ کال (۱۳۸۹ش) کال په کندهار کي د علامه رشاد خپرندویه ټولني له خوا چاپ سو.

[2] د مخزن پښتو دغه نسخه د (Professor D.Forbes) له خوا ورته لېږل سوې وه. (وګ: د نوموړي سریزي اووم – نهم مخونه).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په خریستوماتي کي د مخزن الاسلام انتخابي برخي هم د نقدي متن پر اصولو باندي ډېري برابري تهیه سوي نه دي او اختلافي بدیلونه او توپیرونه ئې ښوول سوي نه دي خو په سریزه کي د مخزن په باب او په هغه کي د کارول سوي ژبي پر ځینو ځانګړ تیاوو روښا اچول سوې ده چي دا کار ئې د نقدي متن برابرولو له اصولو سره سم دئ.

د خریستوماتي په نثري برخه کي دریم متن د فوایدالشریعة دئ چي د دورن د خپلوځر ګندوونو له مخي له هغي نسخې څخه اقتباس سوی دئ چي مستېر بلینډ ورسپارلې وه. (وګ: د سریزي څوارلسم مخ). مستېر بلینډ بیا دغه نسخه د ایسټ انډیا هاوس له کومي بلي نسخې سره مقابله کړې وه او د دورن په وینا ئې "د یو زیات شمېر مشکوکو او نامفهومو عبارتونو پر تلنه هم پرغاړه" اخیستې وه.

دورن نه د خپلي نسخې او نه هم د ایسټ انډیا هاوس د نسخې په معرفۍ کي څه لیکلي دي او نه ئې هغه "مشکوک او نامفهوم عبارتونه" راښوولي دي چي د مستېر بلینډ له خوا ئې "پر تلنه" سوې وه. دا کار ئې د متن څېړني له اصولو څخه سرغړونه ده. خو ده یو کار له همدې اصولو سره برابر کړی دئ او هغه دا چي د اقتباس سوي متن ځیني هغه برخي ئې چي د جمال الدین الحسینی له کوم فارسي اثر څخه اخیستل سوي دي او د دغه فارسي اثر یوه نسخه بیا هغه وخت د سن پترزبورګ په شاهي کتابخانه کي موجوده وه، مقایسه کړي دي[1].

---

[1] علامه رشاد دغه اثر فارسي اثر او د هغه مؤلف مورږ ته داسي راښیي: "د فوایدالشریعت وروستي څو بابه چي د حضرت پیغمبر ﷺ شمائل پکښي څېړل سوي دي، د امیر جمال الدین عطاءالله بن فضل الله الحسینی الهروي (۹۲۷هـ ق مړ) له "روضة الاحباب فی سیرالنبی والآل والاصحاب" څخه اخیستل سوي دي (وګ: د ګلشن روه د سریزي ۳۶مخ – ۱۳۵۶ش چاپ).

د تورات د پښتو ترجمې اقتباس ورته پروفیسر روډیګر (Professor Rodiger) ورلیږلی وو او اصلي نسخه ئې نه وه کتلې او طبیعي ده چې د نقدي متن حکمورباندي کېدلای نه سي[۱].

د پښتو انجیل اقتباسات ئې له هغي چاپي نسخې څخه کړي دي چي په ۱۸۱۸ع کال په سیرامپور کي چاپ سوې وه. نورتفصیل ئې نسته. دا متن هم نقدي متن نه سو بللای[۲].

د خریستوماتي په منظومه برخه کي لومړی د عبدالقادرخان خټک "یوسف زلیخا" ده چي په فارسي کي نورالدین عبدالرحمن جامي (۱۴۱۴ – ۱۴۹۲ع) نظم کړې ده. پروفیسر دورن د عبدالقادرخان خټک د دغي پښتو ترجمې اقتباسات له یوې نسخې څخه رااخیستي دي چي د مستر بلینډ له خوا ورکول سوي ول. ټول متن یو سلو اته مخه دئ. د یوسف زلیخا دغه اقتباس سوي متن ته هم انتقادي نه سو ویلای.

دوهمه منظومه ټوټه د عبیدالله نومي شاعر یو نظم دئ چي په کتاب کي "غزل" او په سریزه (پنځلسم مخ) کي بیا قصیده بلله سوې ده چي دا دواړي خبري سمي نه دي. پروفیسر دورن وایي چي دا غزله؟ د رحمان بابا د دېوان پره یوه پاڼه باندي کښل سوې وه. دې نظم ته ئې غزل ویلې ده په داسي حال کي چي د نظم تر مطلع وروسته د هر بند درې مصرعوي قافیوي

---

[۱] پروفیسر روډیګر د جرمني په (Saxony-Anhalt) ایالت کي د (Halle) ښار اوسېدونکی وو. دا ښار د دغه ایالت په جنوب کي د (Salle) رود پر څنډه پروت دئ. پروفیسر روډیګر د عبراني ژبي ماهر وو او د ده په لاس د (Gesenius) د عبراني ګرامر څورلسم چاپ بیا چاپ سوی دئ. د دغه ګرامر مؤلف هنریک ویلهلم جیسینیوس (۱۷۸٦ – ۱۸۴۲ع) الماني اوریینټالیست (orientalist) وو.

[۲] سیرامپور د هند د لوېدیځ بنګال په ایالت کي د هوګلي (Hooghly) سیند پر غاړه د یوه ښار نوم دئ. هوګلي سیند د ګنګارود یو ښاخ دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هماهنگۍ لري او څلرمه مصرع د مطلع قافیه تعقیبوي. دغه راز نظمو ته د شعر په اصنافو کي "مربع" ویل کېږي او د غزل نوم پر ایښوول تېروتنه ده. نه ئې د رحمان بابا د دېوان له لیک سره د عبیدالله د نظم د لیکدود پر مشابهت یا اختلاف باندي څه ویلي دي او نه به ورته د شاعر په باب د څېړني امکانات میسر ول.

تر دې وروسته د رحمان بابا له دېوان څخه ښه زیاته برخه اقتباس سوې ده چي ۵۹ مخه ئې نیولي دي. پروفیسر دورن ویلي دي چي له ده سره د دغه دېوان دوې نسخې وې، له یوې سره د میرزا دېوان هم یو ځای ګنډلی وو. دورن دا نسخه له فون فرین څخه تر لاسه کړې وه او بله نسخه دورن ته د تهران په دربار کي د روسیې د سفارت سکرتري ورکړې وه. ده متن د همدې دوهمي نسخې له مخي برابر کړی دئ او د لومړۍ نسخې بدیلونه ئې په لمنلیکونو کي راوړي دي. په سریزه کي ئې د دې دواړو نسخو لیکدودي توپیرو ته هم اشاره کړې ده او په مثال کي ئې (ږ) او (ژ) راوړې ده چي په یوه نسخه کي (ږ) او په بله کي (ژ) کښل سوې ده. ده د دغو دوو نسخو پر توپېرو باندي د تبصرې وعده د دې نظمونو دوهم چاپ وخت ته پرې ایښې ده خو دا وخت ئې له بده مرغه موندلی نه دئ.

په هر صورت په خریستوماتي کي د رحمان بابا د دېوان منتخب کلام یوازنۍ برخه ده چي له نیمګړ تیاوو سره سره بیا هم د متن څېړني پر تول تر زیاتي اندازې برابره خېژي.

د دې مجموعي ورپسې برخه د میرزا له دېوان څخه منتخبات دي. دا برخه له یوې واحدي نسخې څخه تهیه سوې ده او له واحدي نسخې څخه د متن تهیه کول په اوس وخت کي لا هم چي د متن څېړني اصول وضعه سوي او عام سوي دي، مشکل کار دئ. پروفیسر دورن هم د دغي برخي په باب د ستونزو خبره کوي او د میرزا د کلام پر سخت والي باندي ئې حمل

(c) ketabton.com: The Digital Library

کوي. دی وايي: "د مرزا شاعرانه ترهات ډېر مشکل او د رحمان د اشعارو نه اوچت دی. د املا په لحاظ د اخوند درویزه له لیکنو سره نږدې ښکاری" (د سریزي شپاړسم مخ).

د مرزا کلام رشتيا هم د رحمان بابا د کلام سلاست نه لري او د موضوع په لحاظ هم د تصوف غامض مطالب د شعر په قالب کي بيانوي. دغه غُمض ئې د کلام په پوهېدنه کي مشکلات پېښ کړي دي او له همدې اسیته پیر محمد کاکړ ویلي دي:

د میرزا شعر به ښه وو ولي دريغه
په وحشي الفاظو ده کړ ویران شعر
(دېوان – ۷۷مخ د صحاف چاپ)

د پښتو منتخباتو د متني برخي وروستي دیارلس مخه د بابوجان قصیده ده او په دې برخه کي پروفیسر دورن خپله تبصره په دوو لیکو (کرښو) کي ځای کړې ده او کښلي ئې دي دا يو مذهبي نظم دئ "چي بابوجان له عربي څخه رااړولی دی" (د سریزي اوولسم مخ).

د پښتو منتخبات وروستي دوه سوه دېرش مخه لغت نامه (Glossary) ده چي په سریزه کي ئې د دغه کار پر مشکلاتو باندي خبري کړي دي. د دورن پر دغه کار باندي رېغېدل زما د همدې کتاب موضوع نه ده خو که څوک پر پښتو قاموسونو او فرهنګونو باندي څېړنه کوي، د دورن د کار يادونه له ضروریاتو څخه ده.

د دورن په پښتو منتخباتو کي د راغلو متونو عکسي چاپ نسته چي د هغو له مخي مورږ د نسخو پر لیکدود باندي ورږغېږو او همدا نیمګړتیا په خپله پر دې خبره باندي شهادت ورکوي چي دا منتخبات سره له دې چي د پښتو ژبي په ادبي تاریخ کي فوق العاده اهميت لري خو په مجموع کي ویلای سو چي د پښتو خریستوماتي مؤلف په ځینو محدودو برخو کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

نقدي متن څېړني اصول پالللي دي ځکه ئې په پښتو کي د دغي پوهني پر لور لومړنی ګام بللای سو.

۲ - هنري جورج راورټي او "ګلشن روه" ئې:

تر پروفیسر بوریس اندرپیویچ دورن وروسته د انګرېزي افسر هنري جورج راورټي (۱۸۲۵ - ۱۹۰٦ع) Captain H.G.Raverty "ګلشن روه" نومې مجموعه مخې ته راځي. ګلشن روه واردواره په ۱۸٦۰ع کال کي د انګلستان په هرتفرډ (Hertford) کي، دوهم وار په ۱۸٦۸ع په لندن کي او دریم وارپه ۱۹۷۷ع کال په کابل کي خپور سوی دئ. پر دغه وروستي چاپ باندي د پوهاند عبدالشکور رشاد (۱۹۲۱ - ۲۰۰۴ع) په قلم ۱۹۲ مخیزه څېړنه سوې او د همدې چاپ په سر کي راغلې ده. په دغه څېړنه کي د هنري جورج راورټي د ژوند، په پښتو کي او پر پښتو باندي د هغه د علمي آثارو او په خپله د ګلشن روه مجموعې پر محتویاتو، د هغې پر شکلیاتو، لیکدود او نورو ژبنیو ځانګړ تیاوو باندي عالمانه خبري سوي دي. زه د دې مجموعې پر ترتیب او تدوین باندي د متن څېړني د اصولو په روڼاکي یو څه رڼغېږم.

ګلشن روه نومې مجموعه د نثر او نظم دواړي برخي لري. د نثر په برخه کي ئې د افضل خان ختک د تاریخ مرصع، د اخوند قاسم د فوایدالشریعة، د افضل خان خټک د علم خانه دانش، د بابوجان د کتاب[۱]، د اخوند درویزه ننګرهاري د مخزن الاسلام[۲] او د عبدالقادرخان خټک له

---

[۱] د علامه رشاد د تحقیق له مخي په ګلشن روه کي د بابوجان منتخبات نثر نه دئ.

[۲] په ګلشن روه کي د دغه کتاب نوم مخزن الاسرار راغلی دئ چي تېروتنه ده. د اخوند درویزه دغه اثر خوشحال خان خټک په سواتنامه کي هم "مخزن الاسرار" بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ګلدسته څخه منتخبې برخې راغلي دي. د نظم برخه ئې د رحمان بابا، خوشحال خان خټک، حمید مومند، خواجه محمد، میرزاخان انصاري، محمدکاظم خان شیدا، اشرف خان خټک، یوسف زلیخا (د عبدالقادر خټک ترجمه)، د عبدالقادر خان خټک او د احمدشاه ابدالي له دېوانو څخه منتخب اشعار لري.

دا مجموعه په داسي وخت کي خپرېږي چي د افغانستان تاریخي هیواد د کورني نفاق په لمبو کي د نن په شان سوځي او څوک د علم او ژبي خوا ته لږ پاملرنه لري. پښتو آثارو او قلمي نسخو د "انځرګل" حیثیت مونلی وو چي نوم ئې وو خو پیدا کول ئې د غره خاته وه. د پښتو شاعرانو او مؤلفینو آثار زیاتره د پښتنو د خپلي بې غورئ له امله د دوی له پلرني ټاټوبي څخه بهر وتلي ول. د مجموعې مؤلف چي اصلاً نظامي افسر خو پر څنګ ئې د ژبو او تاریخ د مطالعې په برخه کي د پوره صلاحیت څښتن هم دئ، د پښتو آثارو د راغونډولو او د خپل مطبوع دولت د استعماري ګټو د خوندي کولو له پاره د پښتو ژبي د زده کړي په اهمیت پوره خبر دئ. ده خپل دغه کتاب اصلاً د پښتو ژبي د زده کړي په نیامت کښلی دئ.

مؤلف د متونو د تصحیح او برابرولو په اړتیا او اصولو باندي ښه پوره پوه ښکاري. ځکه د ده د علمي فعالیت په زمانه کي اروپایي متنپوهانو د متن څېړني اصول تر چاڼ ایستلي ول. د مجموعې په سریزه کي هنري جورج راورټي داسي وایي:

"په دي کتاب کښِ مي حصي له لسو کتابو د نظم او شپږو کتابو د نثر درجي کړي دي ... دا واړه په نظر دقیق او فکرعمیق سره مقابله شوي دي له څو زړو نسخو سره چه مشهوري دي او له نورو کتابو سره چه په لاس مي اتفاقا راغلي وؤ...." (وګ: دیباچه ۴ – مخونه. نقل قول د ګلشن روه په

(c) ketabton.com: The Digital Library

خپل ليکدود اخيستل سوی دئ).

خو دی د خپلو اقتباسو منابع، يعني هغه خطي نسخې چې استفاده ئې ځني کړې ده، نه معرفي کوي او نه هم د متن اختلافي بديلونه راوړي چې د هغو له مخي لوستونکی د ده د مقابلې کار وځېړلای سي.

لکه ده چې هم د همدې ديباچې په پای کې اشاره ورته کړې ده، ده د يوه بل اثر د ليکلو تابيا درلوده او غوښتې ئې دي چې په هغه کې د دغو اقتباسو د ويونکو او ليکونکو په باب وړغېږي، ځکه ئې نو دا اثر بې له کومي تبصرې او حواشيو ترتيب کړی دئ. له همدې امله موږ د ګلشن روه مجموعه د متن څېړني پر اصولو باندي برابره نه سو بللای خو له اهميته ئې په هيڅ ډول سترګې نه پټوو. همدا منابع ول چې زموږ د ژبې د ادبي خوځښت له پاره ئې د شلمي پېړۍ د سر په کلونو کې تاداوونه جوړ کړي ول او زموږ محققينو په دې برخه کې نور محققانه آثار نه درلودل يا ئې بيخي لږ درلودل. تر "ګلشن روه" د "پښتومنتخبات" (کريستوماتي) د متن څېړني پر اصولو باندي نسبتاً سمه خېژي.

٣- دارمستتر او "د پښتونخوا د شعر هارو بهار" ئې:

جيم دارمستتر (١٨٤٩ - ١٨٩٤ع) فرانسوی عالم وو چې د فرانسې په يوه پخواني ايالت الزاس (Alsace) کې له يهودي مور و پلار څخه زېږېدلی وو[1]. د دوی د کورني نامه (Darmesteter) ريښه په دارمستات

---

[1] د الزاس ايالت د راین (Rhine) رود پر لوېديځه غاړه د سويټزرليند پولي ته نژدې پروت دئ. دا ايالت تر ١٨٧٠ع کال وروسته د جرمن امپراتورۍ يوه برخه سوه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(Darmstadt) کي د دوی د پخوانۍ استوګني له ځای سره اړه لري[1].

دارمستتر په پاریس کي تحصیل وکړ او تر تحصیل وروسته په (College de France) کي د پروفیسر په توګه مقرر سو. ده په ۱۸۸٦ع کال له یوه هیئت سره هندوستان ته سفر وکړ او هورې ئې د پښتنو اولسي سندري راغونډې کړې.

جیمزدارمستتر له یوې انګلیسۍ لیکوالي سره واده وکړ چي نوم ئې (Anges Mary Frances Robinson) وو. دارمستتر په ۱۸۹۴ع کال مړ سو. ده له شرقي ژبو سره دومره مینه درلوده چي پر قبر ئې لا هم د "شب درمیان و خدا مهربان" جمله په فارسي رسم الخط لیکل سوې ده.

د دارمستتر مشر ورور ارسین دارمستتر (۱۸۴٦ - ۱۸۸۸ع) هم فیلالوجیست وو.

د جیمز دارمستتر مشهور پښتو اثر "د پښتونخوا د شعر هاروبهار نومېږي چي واردواره په ۱۸۸۸ع کال په پاریس کي چاپ سو چي تر دغه چاپ نهه اتیاکاله وروسته په کابل کي د پښتو ټولني له خوا د دریم وار له پاره بیا چاپ سو. پر دغه چاپ باندي د جیمز دارمستتر پېژندګلوي ښاغلي دکتور روان فرهادي په فارسي کښلې او ښاغلي حبیب الله رفیع په پښتو اړولې ده او توضیحات ئې د پوهاندحبیبي په قلم لیکل سوي دي. د پښتونخوا د شعر هاروبهار د اولسي ادبیاتو یوه مجموعه ده چي د خلکو له سینو څخه راغونډې سوي دي. د متن څېړني پوهان ټول په دې عقیده دي چي متن باید هرومرو تحریري وي. د شفاهي ادبیاتو راغونډول د متونو په کار کي نه سي راتللای او له همدې اسیته زه د دارمستتر پر دغه اثر باندي زما په همدې کتاب کي د ویلو څه نه لرم.

---

[1] دارمستات په جرمني کي د یوه ښار نوم دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د جیمز دارمسستر مقبره

۴- پادري هیوز او "کلیدافغاني" ئې:

کلید افغاني د تامس پاټریک هیوز (۱۸۳۸ – ۱۹۱۱ع) په زیار د پښتو نثر او نظم راټوله سوې مجموعه ده چي په برتانوي هند کي د هغو انګلیسي زده کوونکو له پاره د تدریسي کتاب (Text Book) په توګه لیکل سوی او د پنجاب د انګلیسي حکومت تر نظارت او حمایې لاندي د ۱۸۷۲ع کال په نومبر کي د لاهور په سرکاري مطبع کي چاپ سوی دئ. د کتاب تر نامه لاندي "منتخبات د نثر او د نظم د پښتو ژبي" عبارت هم لیکل سوی او مُرَتِّب ئې "پادري هیوزصاحب ساکن د پښاور" ښوول سوی دئ.

د دغه کتاب په سر کي د "ګنج پښتو" په نامه یو کتاب دئ چي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

هشنغر د تنګي اوسېدونکي مولوي احمد کښلی دئ. دغه کتاب د کلید افغاني ۱۲۸ مخونه نیولي دي.تر دې وروسته (تاریخ د سلطان محمود غزنوي) راځي چې له (تاریخ فرشته) څخه د مولوي احمد په قلم په پښتو ترجمه سوی دئ. دا ترجمه په ۷۶ مخو کي ځای سوې ده. ورپسې د افضل خان خټک د (تاریخ مرصع) د هغې برخي یوه حصه رانقل سوې ده چې تر دې پخوا هنري جورج راورټي په (ګلشن روه) کي رااخیستې وه. په کلید افغاني کي د ګلشن روه له له اقتباسي برخي څخه (۴۹مخه) رااخیستل سوي چې د کلید افغاني په ۳۵مخونو کي ځای سوي دي.پر دغه ځای باندي د کلید افغاني د نثر برخه پای ته رسېږي او بیا نو د نظم په برخه کي وار د واره "قصه د شهزاده بهرام او د ګل اندامي، تصنیف د فیاض" راځي (۵۶مخه)، ورپسې د "انتخاب د دیوان د عبدالرحمان مهمند ساکن د بهادر کلي" (۳۱مخه)، بیا "انتخاب د دیوان د خوشحال خان خټک" (۳۰مخه)، تر هغه وروسته د (چمن بې نظیر) په نامه د پنځه دېرشو پښتو شاعرانو ګلچین شروع کېږي چې په هغو کي پر خوشحال خان او عبدالرحمان سربېره د دغو شاعرانو د نظم نمونې د الفبې په ترتیب راوړل سوي دي:

معزالله (۳ غزلي)، شیدا (۲ غزلي)، کامګار (۳ غزلی)، حمید (۳ غزلي)، محمدي (۴ غزلي)، یونس (۳ غزلي)، صدیق (۲ غزلي)، کاظم، فتح علي، پیرمحمد، خواجه محمد، غفور (۲ غزلي)، علیم، صدر خوشحال (۲ غزلي)، اشرف (۳ غزلي)، خوشحال (۲ غزلي)، (قلندر ۲ غزلي)، فاضل (۳ غزلي)، دولت، صمد، ابوالقاسم، احمدشاه، رحمان، عصام، میرزا، عبدالقادر (۲ غزلي)، سکندر، حسین (۲ غزلی)، براهیم، عبدل (۲ غزلي)، عثمان (۲ غزلي)، مهین، فضیل، احمد.

پر دغه ځای "کلیدافغاني تمام شه" عبارت راغلی دئ او تر هغه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وروسته "انشاء د پښتو" شروع کېږي چي پنځلس مخه ئې نیولي دي او په هغو کي نونس (۱۹) پښتو خطونه (مکتوبونه) راغلي دي. د کلید افغاني ټول مخونه له غلطنامې پرته (۴۱۸) دي. له دې سره د پادري هیوز دوې مقدمې هم سته چي په انګرېزي ژبه ئې کښلي دي. په هغو کي د کلید افغاني په تهیه کولو او کښلو کي ئې د مولوي احمد د همکارئ یادونه په ښو الفاظو کي کړې ده او هغه ئې خپل دوست او عالم افغان (پښتون) بللی دئ.

کلید افغاني د پښتو نظم و نثرد یوې خطي مجموعې د ارزښت په اندازه ځای لرلای سي. متن ئې په لاس خطاطي سوی دئ خو د خطاط نوم ئې نسته. د متن په ترتیبولو کي د متنپوهني د اصولو څرک کورتې نه پکښې لیدل کېږي. نه ئې خطي مأخذونه راښوولي دي، نه ئې د ترتیب و تنظیم اصول. له همدې اسیته زه هم د نوری تبصرې له پاره څه نه لرم.

د کلیدافغاني مجموعه دوهم وار د څېړندوی عبدالله خدمتګار په سریزه په دوو وروستیو پېړیو کي د پښتو چاپ شوو آثارو د سیمینار په مناسبت د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا آمریت له خوا د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع کال د زمري پر ۱۵مه چاپ سوی دئ. د دغه چاپ په سر کي د وخت د اطلاعاتو او کلتور وزیر پوهاند دوکتور نوین یوه یادونه راغلې ده (۱مخ) ورپسې د (خدمتګار څو خبري) سته چي په هغو کي د استعماري هیوادو پر پراختیا غوښتونکي پالیسي باندي رڼغېدلی دئ او د کلیدافغاني دمولف پر هلوځلو ئې رونړا اچولې ده او په ضمن کی ئې د کتاب معرفي هم کښلې ده. دغه راز ئې د مؤلف پادري هیوز د مقدمو پښتو ترجمه هم رانقل کړې ده چي مترجم ئې (صفی الله اسدسفیر) ښوولی دئ. څېړندوی خدمتګار د کتاب پر مطالبو او اشخاصو باندي په ۱۱۵مخو کي ښه مغزن تعلیقات کښلي دي او د هغو په پای کي ئې د الفبا پر ترتیب څلور مخه لغتنامه هم کښلې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دې حاضري لیکني په وخت کې ما (هوتک)ته د کلید افغاني د دغه دوهم چاپ کاپي سوی چاپ پروت دئ چې نه ئې د ناشر او نه ئې د چاپ د ځای نوم سته. غالباً به په پاکستان کې له اجازې پرته چاپ سوی وي. دغه کاپي ښاغلي جهاني د استفادې له پاره له ویرجینیا څخه رالېږلې ده چې مننه مې مخکې هم کړې ده.

د تامس پاټریک هیوز په باب په افغاني منابعو کې چا ډېر څه نه دي کښلي او زه غواړم چې د ده پر ژوندلیک باندې همدلته یو څه وړغېږم.

Thomas Patrick Hughe (۱۹۱۱ – ۱۸۳۸) د ۱۸۳۸ع کال د مارچ پر ۲۶مه د انګلستان په هنلي شرافسایر (Henley Shrophsire) نومې کاونټې کې زېږېدلی دئ. (شرافسایر) اوس د (شراپشایر – Shropshire)په شکل تلفظ کېږي. دغه سیمه د انګلستان د (Wales) په لوېدیځ کې پرته او په دولتي تشکیلاتو کې د جنوبي میډلینډز یوه ناحیه ده.

د هیوز د پلار و نیکه په باب زیات معلومات نسته.پلار ئې تامس هیوز نومېدی او اسپوان (ژرندګری) وو. د هیوز مور و پلار له دوو اولادونو سره یو ځای دلډلو (Ludlow) په ښارګوټي کې، چې د (Teme) رود پر غاړه پروت دئ، ژوند کاوه. پلار ئې د ده په لس کلنې کې مړ سو. په ۲۶ کلنۍ کې ئې د ۱۸۶۴ع کال د اګسټ پر ۱۷مه له الیزالوئیډ (Eliza Lloyd) سره په مانچسټر کې واده وکړ. تر واده تقریباً یوه میاشت دمخه هیوز د عیسوي مبلغینو په ټولنه کې شامل سوی وو او ډېر ژر یعني د ۱۸۶۴ع کال د سپتمبر پر دوولسمه ئې پېښور ته د عیسوي مُبَلِّغ په توګه حرکت وکړ او هورې شل کاله پر دغه دنده باندې پاته سو. اته اولادونه ئې په پېښور کې وزېږېدل چې دوه ئې د کولرا په ناروغۍ په وړکتوب کې مړه سول او نور ژوندي پاته سوي اولادونه ئې په هماغه وړکتوب کې بیرته انګلستان ته له خپلې مور سره یو ځای ولېږل. دی به په څو کلونو کې یو وار

(c) ketabton.com: The Digital Library

انګلستان ته ورتلی. په پېښور کې د هیوز ټول شل کلن ژوند یا شاوخوا کلیو او ښارونو ته په سفر کې یا په خپل دفتر او حجره کې تېر سوی دئ. هیوز ته په پېښور کې د ده د استوګنې په وخت کې معلومه سوې وه چې پښتانه په مېلمه پالنه کې مشهور دي او مېلمه پال څوک ئې خوښېږي هم. ځکه نو ده ځانته خپله حجره جوړه کړه چې تل به له مېلمنو ډکه وه. ده په پېښور کې د یوې کلیسا په جوړولو کې ستره ونډه واخیستله. دی پوهېدلی وو، چې د عیسوي تبلیغ پر وخت د سیمې د کلتور او ژبې زده کړه ډېره مهمه ده او په همدې منظور ئې نه یوازې پښتو ژبه زده کړه، بلکې خورا نادري پښتو قلمي نسخې ئې د خپل تېروني پښتانه اشنا مولوي احمد په توسط راغونډې کړې. دا نسخې ئې په پېښور کې د ده د ماموریت تر پایته رسېدلو وروسته د انګلستان موزیم ته وبخښلې. هیوز د سیمې د اوسېدونکو په خوی و عادت دومره بلد سوی وو، چې د خپلې جوړې سوې کلیسا ودانې ئې د یوه مسجد په شکل ډیزاین کړې او ډیکور کړې وه. پر سر ئې منارې ورکړي وې او په دننه کې ئې هم سیمه ییز مواد په خپله سلیقه سره اوډلې ول.

هیوز په پېښور کې تر شلو کالو اوسېدلو وروسته انګلستان ته ستون سو. هورې ئې ځان ته مناسبه دنده و نه موندله او د ۱۸۸۴ع کال د مې پر ۲۱مه ئې له خپلو پنځو اولادو سره مخ پر امریکا ونیو. کشر زوی سیدني ئې په انګلستان کې پرېښوو. په امریکا کې ئې د نیویارک ښار په کلیساوو کې کارونه وکړل او په ۱۹۱۱ع کال مړ سو.

پادري هیوز رسمي زده کړې بشپړې کړې نه وې خو یو شمېر افتخاري لقبونه ئې د کار په دوران کې ګټلي ول. په ۱۸۷۶ ع کال ئې د الهیاتو لیسانس او ۱۸۸۶ع کې ئې په همدغه برخه کې دوکتورا د (Archobishop of Canterbury) له خوا تر لاسه کړې وې او په ۱۸۹۷ع

(c) ketabton.com: The Digital Library

کال ئې په اناپولیس کي له سینټ جان کالج څخه افتخاري (LLD) هم اخیستې وه. دی ډېر پر کاره لیکوال او محقق وو. د مرگ تر وخته پوري ئې قلم له لاسه وانه چاوه. د ده د کار ساحه د عیسویت تبلیغي اورشو وه خو په دغه بهیر کي ئې پر اسلام، پښتو او پښتنو باندي هم لیکني کړي دي. د هیوز څېړني د برنارد دورن، کپتان راورټي، دارمستتر او بیلیو له څېړنو سره توپیر لري. دغو یاد سوو ختیځ پوهانو تر یوې سیاسي تګلاري لاندي خپلي څېړني کړي دي خو د پادري هیوز ماموریت یا میشن ایډیالوژیک وو. په سیاسي او استعماري اهدافو کي د مفتوحه سیمو د کلتور او ژبو زده کړه د سیاست له پاره استخدامېږي او د هغو د مسخه کولو اړتیا پکښې مطرح نه وي. خو په ایډیالوژیک ماموریت کي د محقق تلاښ د خپلي ایډیالوژۍ د خپرېدلو له پاره وي او په دې لړ کي د هر راز کلتوري او مذهبي مسخ او تحریف له پاره ایډیالوژیک جوازونه لري. د همدې استدلال له مخي زما مشوره زما د دې حاضر کتاب درنو لوستونکو ته دا ده چي د اسلام، پښتنو او پښتو په برخه کي د هیوز لیکني په دقت او لازم احتیاط سره ولولي.

د پادري هیوز په سوو لیکنوکي دا لاندي کتابونه او مقالې د افغانستان، پښتو، پښتنو او اسلام په باره کي لیکل سوي دي:

- کلیدافغاني چي پورته مو معرفي کړې ده.
- سیاه پوش کافران (۱۸۷۳ع کال)
- افغانان
- افغاني جنډه (۱۸۷۴ع)
- د شیخ عبدالقادر ابن شاه ولي الله دهلوي د قرآن اردو ترجمې ته په انگرېزي ژبه مقدمه (۱۸۷۶ع)
- د سوات اخوند (۱۸۷۶ع)

(c) ketabton.com: The Digital Library

- د کاشغر پاچهي (۱۸۷۶ع)
- ديوان عبدالرحمان د مولوي احمد په مرسته (۱۸۷۷ع لاهور)
- د اسلام پر مذهبي سيستم باندي يوه کتنه (۱۸۷۷ع)
- د پښتنو اسرائيلي منشاء (۱۸۷۷ع)
- د نجد وهابيان په هندوستان کي (۱۸۷۷ع)
- افغان او پټان
- آيا پېښور په افغانستان کي شامل دئ؟ (۱۸۸۲ع)
- د مانکي ملا (۱۸۸۳ع)
- د اسلام ډکشنري (۱۸۸۵ع)
- د زمري سر له کابل څخه (۱۸۹۲ع)

په پېښور کي د پادري هيوز د تبليغي او سياسي ماموريت، پښتو ته د ده د کار پر څرنګوالي او د ده د ليکنو څېړنه به په هغه کتاب کي، که د خدای رضا وه، ولولئ چي ما (هوتک) ئې د کښلو اراده کړې ده.

۵- هنري بيليو (H.W.Bellew) او "دېوان خوشحال خان" ئې:

دغه کتاب د هارون خپل په قلم داسي معرفي سوی دئ:

ديوان خوشحال خان

شاعر: خوشال خان خټک

سموونکی: ډاکټر هـ . و. بيلو، چي د خوشال خان خټک د لمسي (افضل خان خټک) د قلمي نسخې له مخي ئې د دېوان د تصحيح او تنقيح چاري بشپړي کړي دي.

خپروونکی: نامالوم. کتاب د سلطان بخش داروغه په اهتمام چاپ سوی دئ.

د چاپ ځای: د جېلخانې مطبعه، پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ کال : ۱۲۸۷هـ ق/ ۱۸۶۹م

ټول مخونه: ۶۰۷

موضوع: دا چاپ تر دغه مهاله، د خوشال خان خټک د دېوان تر ټولو بشپړ متن دئ، چې پر غزلو او ترجيع بندو سربېره، څلوريځې هم پکښې چاپ سوي دي. دېوان د کښته پښتنو په ليک دود کښل سوی دئ؛ او د چاپ کيفيت يې ښه نه دئ.

په برېټيش کتابتون کې د الماری نخښه: ۱۴۱٦۳.d.۱۳

په برېټيش کتابتون کي، د خوشال خان خټک د دېوان د خطي نسخو او د هغه د دېوان د ځينو غوره سوو ښو د الماری نخښې دا دي: (وګ: خپل، هارون، د پښتو د پخوانيو چاپي آثارو تشريحي کتابښود، بېنوا ويبپاڼه).

ښاغلي هارون خپل د دغه چاپ نور تفصيل نه دئ ورکړی او ما هم دغه چاپي نسخه نه ده کتلې. خو دونه راته معلومېږي چي دا نسخه د خوشحال خان د دېوان دوهمه برخه ده چي تر لومړۍ برخي يو کال وروسته د همدغه ختيځ پوه په همت خپره سوې ده.

هيوادمل په "ننګيالی د زمانې" ۱۸۱مخ کي ليکي: "د خان دېوان لومړی ځل پېښور د جيل په مطبعه کي د دوکتور بيليو په زيار د سلطانبخش داروغه په اهتمام چاپ شوی دی. د دې نسخې لومړۍ برخه ۸۹ مخه ده په ۱۸۶۹م کال چاپ شوې دويمه برخه ئې چي په ۶۰۸ مخ کي پای ته رسېدلې په ۱۸۷۰م کال چاپ شوې ده. دواړه برخې ئې يو ځای صحافي شوې او په يوه ټوک کي وړاندې شوې دي...".

دې ته ورته عبارت د خوشال خان خټک کليات (چاپ – دانش) په سريزه کي هم اخيستل سوی دئ.

د دوکتور بيليو د خپلي يادوني له مخي دغه دېوان د افضل خان خټک له نسخې سره مقابله سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دوهم څپرکی

پښتو متون د متن څېړني په رڼا کي

(افغانستان – تر ۱۳۵۲ش کال وړاندي چاپ سوي متون)

په افغانستان کي د پښتو انتقادي متونو د تهیه کولو کار، لکه د پښتو ادب نور اساسي کارونه، د علامه عبدالحي حبیبي (۱۹۱۰ – ۱۹۸۳ع) په لاس له نن څخه دواویا کاله مخکي په کندهار کي پیل سوی دئ. علامه مرحوم کله چي په کندهار کي د طلوع افغان اخبار د چلولو مسئولیت پر غاړه لاره، په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال کي ئې د "خوشحال خان خټک مرغلري" په نامه د پښتو د پلار خوشحال خټک کلیات چاپ کړ. زه به په افغانستان کي د نقدي متن څېړني په باب خپل تحقیق له همدې کتابه راونښلوم.

۱– د خوشحال خان خټک مرغلري:

د خوشحال خان دغه کلیات په څلورو برخو (غزلیات، قصائد، رباعیات، مقطعات او متفرقات) کي له څلورو خطي نسخو او څو چاپي نسخو له مخي د اروانښاد علامه عبدالحي حبیبي په تصحیح او تحشیه ترتیب سوی او په ۱۱۲۸مخو کي د پنځو سوو ټوکو په تېراژ د ۱۳۱۷ ش کال د غویي په میاشت د کندهار په مطبعه کي چاپ سوی دئ. د خطاطۍ کار ئې زما د معلوماتو له مخي د میرزا عبدالودود هوتک (۱۹۰۳ –

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۹۴۷ع) په لاس سر ته رسېدلی دئ[۱].

د کتاب په سر کي ئې "له ویونکو سره یو څو خبری" تر عنوان لاندي په اتو مخو کي هغه څه راوړي دي چي د متني نقد ننني پوهان ئې لازم بولي. په دغه برخه کي ئې د دغه کلیات د چاپ پر اړتیا خبري کړي دي، پر هغو قلمي او چاپي نسخو رڼغېدلی دئ چي د کلیاتو په تهیه کولو کي ئې استفاده ځني کړې ده، د قلمي نسخو ځانګړتیاوي ئې لنډي راښوولي دي او د خپل کار په باب ئې لوستونکو ته بیان کړی دئ. ده د کلیاتو د متن له پاره هغه نسخه د اساس په توګه ټاکلې ده چي د ډاکټر هنري والټربیلیو Henry Walter Bellew له خوا د افضل خان خټک له قلمي نسخې څخه ترتیب سوې او په ۱۸۷۰ع = ۱۲۸۷هـ ق؟ کال د سلطان بخش داروغه په اهتمام د پېښور په جېلخانه کي چاپ سوې ده. دا نسخه د ارواښاد امین الله خان زمریالي (۱۹۸۲ع مړ)، چي په دغه وخت کي د کابل د پښتو ټولني غړی وو، په کتابتون کي خوندي وه او ارواښاد حبیبي ته ئې د استفادې له پاره کندهار ته ورلېږلې وه. ارواښاد حبیبي کښلي دي: "... په چاپي نسخو کښ خو اساس او اصل هغه نسخه ده، چه ... دَ ډاکټر ډبلیو بلیو انګلیس مستشرق له خوا ... طبع او نشر شوې ده.

تر دغه وروسته چه ټولی، نوری نسخې په پېښور کښ د دغه له رویه چاپ شوی دی، هر چا له ځانه لاس پکښ وهلَی او تقریباً اصل کتاب ئې ورک کړی دی، موږ دغه نسخه اساس وګرزوله ... او د څلورو نورو قلمی او

---

[۱] ما چي له پوهنځی څخه د فارغېدلو پر وخت خپل مونوګراف د ارواښاد علامه رشاد تر لارښووني لاندي کیښ، هورې مي دا خبره کړې ده او ارواښاد علامه هم تایید کړې ده. (وګ: دلیکونکي اثر،میرزا عبدالودود هوتک ۱۹۹۸ع کال چاپ) خو ښاغلي همېش خلیل په خپل یوه اثر (تول پارسنګ – ۲۶مخ، چاپ ۱۹۹۲ع) کي د خوشحال خان خټک مرغلري خطاط سید حسین بللی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشخطو نسخو سرَه مقابله کړه، زوائد مو ټوله ولیکل ..."(۳مخ).

قلمي نسخې ئې داسي راښوولي دي:

"(۱) مهمه نسخه چه په تقریباً (۱۵۰۰) مخ کښ پر اعلا کاغذ خورا خوشخط په (۱۱۴۲) هجری کال په اتلسم د جمادی الثانی د شیخ محمد اعظم نومسلم په خط په امر د اسدخان لیکلې شوې او بیا ملا عبدالحلیم نامی حاشیه پر لیکلې او مشکلات ئې حل کړی دی.

دا نسخه په ترتیب کښ له نورو سره سمه ده، د لیکلو ځای ئې ندی معلوم، په املا کښ هم له نورُ قلمی نسخو څخه فرق نلَرِی، د ځنو لغاتو په حل کښ موږ له دغی نسخې څخه کومک اخیستی، او حواله مو ورکړې ده، دا نسخه څلوېښت کاله پسله وفاته د خان لیکلې شوې ده.

(۲) دوهمه قلمی نسخه په تصرف دَ ع، ج، ا، ا نښان محمدگل خان وزیر صاحب داخله دَه چه ډېره خوشخط او صحت ته نیژدې ده، دا نسخه په قندهار کښ لیکلې شوې ده، اما د لیکلو کال او لیکونکی ئې ندی معلوم، ډېر زوائد هم لَرِی، په خط او املا او ترتیب کښ له نورو قلمی نسخو سره فرق نلری.

(۳) دریمه نسخه په تصرف د پښتانه فاضل جناب مولوی ابوالوفاء صاحب قندهاری ده، چه موږ ته ئې له حیدرآباد دکنَ راولېږله، دا نسخه که څه هم په خط کښ تر نورو پاته ده، اما ډېر زوائد لری او اکثر بیتونه ئې په نورو کښ نشته، او بشپړه ښکاره کیږی، د دې کتاب قطعات په غره دَ شعبان ۱۱۷۰ کال، او رباعیات ئې په ۲۷ د ذیقعده ۱۱۷۱ کال او غزلیات ئې په ۷ د ذیقعده۱۱۷۱کال او قصائدئې په ۲۴ د شعبان ۱۱۷۰ هجری کال لیکل شوی دی، د کتاب لیکونکی ندی معلوم، مگر د شاهجهان پور په ښار کښ لیکل شوی دی، اړ دا ښکاره کیږي چه کاتب ئې په پښتو نه پوهېدَی، محض ئې نقل اخیستی دَی، ولی چه ډېر ځایونه سهوِ او خطا لرِی.

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۴) څلورمه نسخه په تصرف دَ جناب حاجی احمدعلی خان هوتک دَ قندهار وه، چه خورا خوشخطه او صحیح وه، ترتیب او لیک او املا ئې لکه نوری قلمی نسخې هغسی دِی، فرق نه سره لری دَ کتاب د لیکلو کال او کاتب ئې ندی معلوم." (۴مخ)[1].

تر دې وروسته د خطي نسخو د لیکدود توري له مثالو سره یو ځای راوړي (۷مخ) او راښیي چې د خوشحال خان او د هغه د کورنۍ ټول قلمي دېوانونه په همدې لیکدود کښل سوي دي. دا هغه لیکدود دئ چې اوس ئې موږ د خټکو د لیکدود یا ځنځیري لیکدود په نامه بولو. ورپسې د نسخو عمومي املایي ځانګړتیاوي بیانوي او ورسره د خپل کار روش او سموني هم په لنډ ډول لیکي. د نسخو اختلافونه او د لغاتو حل په اړوند مخ کي په حاشیه کي راوړي او د ناحل سوو لغاتو لیست د کتاب په پای کي ورسره مل کوي.

ارواښاد حبیبي دغه کلیات تر زیاتي اندازې پوري د متن څېړني له معاصرو اصولو او روشو سره برابر تهیه کړی دئ. هغه وخت په اسلامي نړۍ او شرق کي د متن څېړني له پاره ټاکلي اصول د یوه کتاب یا رسالې په شکل تدوین سوي نه ول. د علامه حبیبي په لاس تر دغه متن زیات وکم پنځه ویشت کاله وروسته د متني نقد اصول د ډاکټر صلاح الدین المنجد په قلم په یوه رساله کي بیان سول چي اوس د متنپوهني ټول لارویان ورڅخه کار اخلي او ما هم د همدې کتاب په سر کي راوړي دي.

له دې ښېګڼو سره سره بیا هم دغه متن ځیني اصولي کمزورۍ لري. زما په قاصر فکر به غوره دا وای چي د متن له پاره لومړۍ قلمي نسخه چي

[1] دا وروستۍ نسخه د مرحوم حاجي محمداکبر هوتک د کتب خانې نسخه وه چي اوس د ښاغلي حمدالله صحاف په خطي کلکسیون کي خوندي ده. دا نسخه ما کتلې ده. حاجي احمدعلي خان هوتک د حاجي محمداکبر هوتک زوی وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خوشحال خټک تر وفات څلوېښت کاله وروسته استنساخ سوې وه، د اصل په توګه ټاکل سوې وای. د ډاکټر بیلیو چاپي متن که څه هم د افضل خان خټک له نسخې څخه ترتیب سوی دئ او غالباً به تر لومړۍ قلمي نسخې د مؤلف زمانې ته نزدې وه، خو چاپي متن د هغې نسخې نقل دئ او په نقل کي د تېروتنو احتمالات هرومرو سته. که داسي وای چي د افضل خان خټک نوموړې نسخه په سر سره د علامه حبیبي په واک کي وای نو بیا باید هماغه نسخه د اساس په توګه ټاکل سوې وای.

د کلماتو شکل ئې هم ځای ځای واړولی دئ، چې باید لاس نه وای په وهل سوی. د مثال په توګه "زر= زود" ئې "ژر" کړی،"خور، سور" ئې "خپور، سپور" کړی دئ. له دې صراحت سره سره چي وایي " کلمه دَ کښ د پښتو له ظرفی کلماتو څخه ده په ټولو قلمی نسخو کښ په یاء (کښی) لیکلې ده ...." مګر په متن کي ئې ځای ځای ګویا"د قافیې د مجبوریت" له مخې "کښې" لیکلې ده او نور ئې یو مخ "کښ" کښلی دئ. د "کښ" له پاره ئې دلیل دا راوړی دئ چې دا شکل ډېر مروج دئ. دا تصرف باید نه وای پېښ سوی او "کښی" باید لکه څرنګه چې په اصل کي ثبت وه، له یاء سره یو ځای کښل سوی وای. دا چي د "ئې" غائب ضمیر او "یې" فعل تر منځ ئې توپیر کړی دئ، دا کار ئې بیا په زړه پوري دئ.

په هر صورت په افغانستان کي د پښتو تحقیقي متونو د پیلامې په توګه "د خوشحال خټک مرغلري" ډېر دروند کار او نېکمرغه آغاز دئ او موږ ئې د ارزیابۍ په وخت کي باید "عالي" وبولو.

۲- د عبدالقادر خان خټک دېوان:

د عبدالقادرخان خټک دېوان واردواره ادبي نړۍ ته د لوی استاد پوهاند عبدالحي حبیبي په زیار په ۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع کال له کندهاره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پنځو سوو ټوکو په ټېراژ خپور سو. ټول دېوان له مقدمې (۲۷مخه)، تصحیح او د نادرو لغاتو له لیست سره یو ځای ۲۳۷مخه کېږي. د دېوان په مقدمه کي د عبدالقادرخان خټک (۱۰۶۳هـ ق زوکړی) پر ژوند، شاعرئ او تالیفاتو باندي د هغه وخت د موجودو منابعو له مخي تفصیلي خبري سوي دي. زما د معلوماتو له مخي د دې دېوان خطاط هم میرزا عبدالودود هوتک دئ.

مرتب وایي چي دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ. لومړئ نسخه چي د دغه دېوان په ترتیب کي ورڅخه د اصل په توګه کار اخیستل سوی دئ، د لیکلو تاریخ نه لري خو دوهمه ئې "روز جمعه بتاریخ ۲۳ شهر شوال ۱۱۸۲هـ" استنساخ سوې ده. د دوهمې نسخې زوائد ئې په متن کي د کوچنئ دایرې په نخښه نښاني سوي دي.

په دېوان کي لومړی "بدلي"، بیا "رباعیات"، ورپسې "متفرقات" او تر هغه وروسته "د ځنو کلماتو املا" او "د پښتو نادر لغات" راغلي دي.

د دېوان په متن کي د اصلي نسخې ثبت ته ارجحیت ورکړه سوی دئ د دغي خبري یادونه ئې "د ځنو کلماتو املا" په یوه صفحه بحث کي سوې ده.

د نسخو بشپړه معرفي نه لري او د نسخو توپیرونه، د لغاتو معناوي، نالوستي ځایونه او نوري لنډې تبصرې د هر مخ په لمنلیک کي راوړل سوي دي. د لغاتو حل او د کلماتو لوستل ئې ځای کمزوري او کله کله خو لا ناسم هم دي.

په دې دېوان کي ځیني داسي قراین لیدل کېږي چي د متن ځیني لغتونه له فارسي او عربي شکله څخه اړول سوي او پښتو سوي دي لکه:

لبان – شونډان، آهو چشمو – هوسئ ستر ګو، سنګدل – ډبر زړه، زلفي – څڼې او نور. دا کار په نورو دېوانو کي هم سر ته رسېدلی دئ او ما ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

تفصيلي بيان د همدې کتاب په دريم ځپرکي کي راوړی دئ. د دغو پښتو سوو لغاتو يادونه د ښاغلي همېش خليل له خوا د عبدالقادر خان خټک دېوان (چاپ ۱۹۶۷ع) کي هم سوې ده[1].

د عبدالقادرخان خټک د کندهار چاپ اهميت په دې کي دئ چي ادبي نړۍ ته ئې د لومړي وار له پاره د دغه شېرين کلام شاعر دېوان وړاندي کړ. خو د متن څېړني له مخي هغه دقت او اصوليت چي "د خوشحال خان خټک مرغلري) په برابرولو کي مرعات سوی دئ، د عبدالقادر خان خټک په دېوان کي لږ په ستر گه کېږي. دليل به ئې ښايي

---

[1] د "هذا ماکنزتم (نقد)" ښاغلي مؤلف مشتاق مجروح يوسفزي د خپل دغه کتاب په ۶۳۴ – ۶۳۶ مخونو کي زما په لاس د ميرزاحنان بارکزي د دېوان په سريزه کي هغه راغلی نقل راوړی دئ چي ما پکښې د متونو په ترتيب کي د شاعر خپلي لهجې ته د پاملرني پر اصل باندي ټينگار کړی دئ. ښاغلي مؤلف له دغه نقل قول څخه داسي نتيجه اخيستې ده چي گويا زه "... د احمدشاه بابا، پيرمحمد کاکړ، شمس الدين کاکړ او د ميرزاحنان بارکزی د ديوان د لهجوا ړولو خبره" کوم خو "د عبدالقادر خان خټک له ديوانه سره شوی دغه زياتی" بيخي نه يادوم. (وگ: ۶۳۵مخ). په دې برخه کي بايد عرض وکړم چي زما خبره عمومي ده او د کوم مشخص شاعر په باب کي مطرح نه ده. د هري لهجې د شاعر ژبه بايد هغه راز ثبت سي لکه شاعر چي په خپله خبري په کوي. د شاعر په ژبه کي تصرف ادبي خيانت دئ. البته د وخت و زمان له تقاضاوو سره سم د املاء يا ليکدود سمول په دغه تصرف کي نه سي راتللای. د عبدالقادرخان خټک د دېوان دغو پښتو سوو لغاتو ته ما ځکه اشاره نه ده کړې چي يو خو د ميرزاحنان بارکزي د دېوان د څېړېدلو پر وخت (۱۳۷۰ش) ما ته معلومه وه چي د عبدالقادرخان خټک دېوان په کابل کي د نورالله ولسپال په زيار او د علامه رشاد مرحوم په لارښوونه بيا چاپ سوی وو (۱۳۶۸ش). په دغه چاپ کي د کندهار د لومړي چاپ ټول پښتو سوي لغات بيرته په اصلي بڼه ثبت سوي ول. دوهم دا چي د ميرزا حنان د دېوان په سريزه کي د عبدالقادرخان د دېوان نيمگړتياوي بيانول بې مناسبته کار هم وو او دئ. کله چي مي د لوی احمدشاه بابا دېوان ترتيباوه، په هغه کي مي بيا د دغه دېوان د کابل چاپ ټول پښتو سوي لغتونه په خپل اصلي شکل وليکل او په سريزه کي مي تفصيلي خبري هم پر وکړې.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا وي چي د خوشحال خان خټک مرغلري که څه هم د چاپ له مخي د ارواښاد حبيبي لومړی ادبي سوغات دئ، خو پر متن باندي د څېړني په برخه کي ئې دوهم کار وو. يعني ارواښاد لومړی د عبدالقادرخان خټک ديوان له دوو نسخو څخه برابر کړی وو او بيا ئې د خوشحال مرغلري تهيه کړي دي. دغه جريان ته ارواښاد حبيبی د عبدالقادرخان خټک ديوان په مقدمه کي (۱ – ۲ مخونه) تفصيلي اشاره کړې ده.

محققينو ته زما وړانديز دا دئ چي د اړتيا په وخت کي دي د عبدالقادر خان خټک د ديوان د کابل له دوهم چاپ څخه استفاده وکړي.

۳ - لوی احمدشاه بابا:

په دغه نامه د لوی احمدشاه بابا شعري مجموعه د ارواښاد عبدالحي حبيبي په زيار د پښتو ټولني (کابل) له خوا په ۱۳۱۹ ش کال د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سوې ده. د کتاب قطع جيبي ده او ټول مخونه ئې څلور سوه څلور دي چي په دې کي يوسلودوشپېته مخه د سر خبري دي، دوه سوه اتلس مخه "د احمدشاه بابا وينا"، اووه مخه د ماخذونو ليست، پنځه مخه "د سړو نومونه"، پنځه مخه فهرست او څلور مخه "تصحيح او سمون" نيولي دي. د کتاب په سر کي (دريم مخ) د لوی احمدشاه بابا تصوير او په پای کي د لوی احمدشاه بابا د مقبرې عکس سته چي د کتاب د پشتۍ (وقائې) پر لومړي مخ باندي هم راغلی دئ. د کتاب د پشتۍ پر وروستي مخ باندي د پښتو ټولني د هغه وخت نښان چاپ سوی دئ.

د لوی احمدشاه بابا د کلام دغه مجموعه له درو قلمي نسخو څخه ترتيب سوې ده چي:

يوه د ارواښاد حبيبي د کتابتون نسخه وه. دا نسخه علامه مرحوم په سندھ کي ميندلې وه او وايي چي "خوشخط طلاکاری ده، ليکونکی او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

لیک تاریخ ئې نه دی ښکاره".

دوهمه نسخه د کابل د پښتو ټولني د کتابخانې نسخه وه او علامه حبیبي کښلي دي چي "دا نسخه هم خوشخط طلاکاری ده، مګر ډیری غلطۍ لری او ناپوه کاتب مسخ کړې ده".

دریمه نسخه یوه نیمګړې خو صحیحه نسخه وه او داسي بدلي ئې درلودې چي په نورو دوو نسخو کي نه وې. علامه زیاته کړې ده چي دا نسخه "لمړی د قندهار د سدوزو د کورنۍ په تصرف کښ وه، اوس د قندهار د بلدئې د ریاست په موزیم اړه لري". دغه نسخه د لوی احمدشاه بابا د وفات په کال (۱۱۸۶هـق) لیکل سوې وه.

له دغو نسخو څخه به ښایي اوس د کابل د پښتو ټولني نسخه لا خوندي پاته وي خو زما د معلوماتو له مخي د کابل د دولتي مرکز خطي نسخې د افغانستان ملي آرشیف ته وړل سوي دي. د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د چاپي فهرست په ۴۶ – ۴۸ مخونو کي د احمدشاه بابا د دېوان څلور نسخې ثبت سوي دي چي یوه ئې لا هم د هغې نسخې ځانګړ تیاوي نه لري چي علامه حبیبي "د پښتو ټولني د کتابخانې نسخه" بللې ده. د نورو دوو نسخو په اړه هم زما سره معلومات نسته. د علامه حبیبي د کتابتون خطي نسخې معرفي سوي نه دي او د کندهار ښاروالۍ موزیم خو زما د متعلمۍ په وخت کي لا هسي په نامه پاته وو، نوم ئې وو خو مواد ئې له یو څو زړو سِکو او زړو تَوَرو او یو شمېر رسامیو پر ته نور څه پاته نه ول.

له دې یادوني څخه مطلب دا دئ چي که دغه نسخې اوس زموږ په واک کي وای، نو به بیا ځوک دلاسوهونکي او بدلونونو راوستونکي په باب وروستۍ فیصلې ته رسېدلی وای. د (لوی احمدشاه بابا) د دېوان په دغه چاپ کي یوه خبره بیخي واضح ده او هغه دا چي د بابا په کلام کي زیاتره

(c) ketabton.com: The Digital Library

کار سوي فارسي او عربي لغتونه او ترکیبونه د سوچه توب پالني په روحیه پښتو سوي دي چې ما ئې تفصیلي څېړنه په دریم څپرکي کې کړې ده. څوک نه سي ویلای چې دا به د قلمي نسخو د کاتبانو کارنامه؟ وي که د چاپي متن د ترتیبوونکي. علامه حبیبي خو چې زموږ په یاد دئ او له لیکنو سره ئې بلد یو، له دغه راز سوچه پالني څخه ئې هر وخت په شفاهي او تحریري توگه خپل ناراضي توب ښوولی وو. د لوی احمدشاه بابا د دېوان د ترتیبولو پر وخت علامه مرحوم (۲۹ – ۳۰ کلن) زلمی وو. د هغه وخت په زلمیانو کي د نن په شان د سوچه توب تمایل ژوندی وو. له امکانه لیري نه ده چي دغه تصرف دي د دېوان د ترتیبوونکي له خوا تر سره سوی وي. د نومونو د پښتو کولو تمایل ما د خوشحال خټک مرغلري په ۳ مخ کي لیدلی دئ چي د کندهار د یوې سیمي "ده خواجه" نوم ئې " د خواجه کلی" کښلی دئ.

د لوی احمدشاه بابا د دېوان په دغه چاپ کي د بابا د کلام ډېره برخه خوندي سوې ده خو ټول کلام ئې نه دئ. د چا خبره کمزوري شعرونه ئې ځني ایستلي دي چي ما ئې تفصیلي بیان د (لوی احمدشاه بابا دېوان – مشهور په دیوان هِرا) ۱۴ – ۱۵ مخونو کي کړی دئ. د نسخو ځیني بدیلونه ئې رااخیستي دي. ځیني گران لغتونه ئې په لمنلیکونو کي معنا کړي دي. په متن کي ئې املایي لیکدود تر ډېري اندازې پر خپل حال پرې ایښی دئ او د کلمو د پای تر هې گاني ئې لاس اړولی دئ او "ښکار ته، ولار ته" ئې د "ښکارت، ولارت" په شکل راوړي دي. دلیل ئې دا لیکلی دئ چي د (هـ) ورکولو په صورت کي ئې له "ضمیر مخاطب" سره التباس پېښېدی. "کښي" ئې د "کښ" په شکل کښلی دئ. یاگاني ئې له اوږدې (ې) پر ته چي د نني لیکدود په شان ئې دوه سر پر سر ټکي ورکړي دي، نوري ئې ټولي بې ټکو لیکلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دغه متن کي که د لغتو د پښتو کولو افراط نه وای، نو بیا چا ویلای سوای چي تر زیاتي اندازې ئې د متني کره کتني اصول مراعت کړي دي. دا چي نړۍ ته ئې د لومړي ځل له پاره د احمدشاه بابا دېوان وړاندي کړی دئ، په خپل ذات کي ډېر ستر کار دئ. د دغه دېوان تر خپرېدلو پخوا د بابا شعرونه په متفرق ډول ځینو ختیځ پوهانو خپاره کړي ول او دېوان ئې خپور سوی نه وو.

۴ - پټه خزانه:

پټه خزانه د پښتنو شاعرانو تذکره ده، چي د پښتانه ټولواک شاه حسین هوتک (۱۷۲۲-۱۷۳۷ع) په پاچهي کي د ده د دربار د منشي محمد هوتک په قلم په کندهار کي لیکل سوې ده. د لیکلو کال ئې (۱۱۴۱ - ۱۱۴۲هـ ق = ۱۷۲۸ - ۱۷۲۹ع) دئ او یوازنۍ موجوده نسخه ئې په (۱۳۰۳هـ ق = ۱۸۸۵ع) کال کي استنساخ سوې ده. دا خطي نسخه اوس د افغانستان په ملي آرشیف کي خوندي او د دغه آرشیف د پښتو خطي نسخو د فهرست (د ۱۳۶۵ش کال چاپ) په ۵ مخ کي ثبت ده.

دغه خطي نسخه په ۱۳۲۲ش = ۱۹۴۳ع کال کي د علامه عبدالحي حبیبي لاس ته ورغله او د تصحیح، تحشیې او تعلیق کار ئې په ۱۳۲۳ش =۱۹۴۴ع کال کي بشپړ او په همدې کال ئې د پښتو ټولني (کابل) له خوا د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ او خپره کړه. په دغه وخت کي علامه حبیبي د ادبیاتو فاکولتې رئیس او د پښتو ټولني کفیل وو.

دپټې خزانې لومړی چاپ په سر کي څلور مخه "مقدمه مدون و مصحح"، "شرح رموز کتاب" او "فهرست کتاب" لري. ورپسې متن شروع کېږي په یوه مخ کي اصل متن او په مقابل مخ کي ئې فارسي ترجمه راوړې ده. دغه برخه ئې ټوله ۲۰۳ مخه ده. تر هغه پسې د تعلیقاتو برخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیل کېږي چي ټوله ۶۹ مخه کېږي. په دغه برخه کي د کتاب پر نثر او نظم باندي هم محققانه خبري سوی دي. د کتاب په پای کي "مراجع و ماخذ" او "اسماء الرجال، اسماء الاماکن" راغلي دي. زما سره چي همدا اوس د دغه لومړي چاپ پټې خزانې نسخه پرته ده د پای له خوا نیمګړې ده او پر وروستی پاڼه باندي ۲۸۳ نومره لیکل سوې ده. په دغه چاپ کي د شاه حسین هوتک، خوشحال خان خټک، رحمان بابا، حاجي میرویس خان، د نارنج ماڼی د کنډوالو، د حاجي میرویس نیکه د مقبرې او شاه محمود هوتک عکسونه او دغه راز د پټې خزانې د خطي نسخې د اول او وروستي مخ (۱۱۱مخ) فوټوکاپي پر روغني کاغذ چاپ سوي او له کتاب سره مل دي.

د متن په هر مخ کي د ګرانو لغتونو، د تاریخي کسانو او ځایو د نومونو نسبتاً تفصیلي حاشیې راغلي دي.

کتاب د پښتو په لوېدیځه لهجه کښل سوی دئ او د هغه وخت د کندهاری لهجې بشپړه نمایندګي کولای سي.

د متنپوهني د اوسنیو معیارو له مخي د دې متن لویه نیمګړتیا دا ده چي د کتاب اصل یعني نسخه ئې معرفي کړې نه ده. نه د نسخې پر لیکدود رغېدلی دئ او نه ئې د کاغذ او رنګ پر نوعیت باندي خبري کړي دي. یوازي ئې دونه قدر لیکلي دي چي "این کتاب نایاب پټه خزانه (گنجینه پنهان) نامدارد، که درسال (۱۱۴۱ – ۱۱۴۲ هـ) بامر و اراده پادشاه جوان و معارف دوست و پښتو پرور اعلیحضرت شاه حسین هوتک، در قندهار از طرف محمد بن داؤد خان بن قادر خان هوتک نگاشته شد و مؤلف دانشمند آن از رجال دربار آن پادشاه ادیب و ادب پرور بوده و از نویسندگان زبردست زبان ملی است که کتاب خود را در شرح حال شعرای پښتو بر سه خزانه نهاده ... و یک خاتمه دارد، ... نسخه ازین گنجینه شاهوار که تاریخ ادب و شعر زبان ملی را از (۱۰۰ تا۱۱۰۰ هـ) حاوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

است و شرح احوال و اشعار (۵۱) نفر شعرای قدیم و معاصر مؤلف را دارد، در بهار سال ۱۳۲۲بدستم افتاد،..." (الف مخ)[۱].

نور متن د متنپوهني پر اصولو تر ډېري اندازې پوري برابر دئ.

په ډېره خواشيني سره بايد ووايم چي په پټه خزانه کي راغلي اشعار اوس د ځينو ناپوهو او غرضي کسانو له خوا په تدريسي کتابو او نورو ليکنو کي په مسخه سوي شکل چاپېږي او له بده مرغه د معياري ليکدود په نامه د لرغونو متونو د تاراج کار په خپله د پښتنو په لاس روان دئ. گوره چي د مرگي په خوب دغه بيده قوم به کله په خپل خير و شر پوه سي؟

۵-د پير محمد کاکړ دېوان:

پيرمحمد کاکړ د پښتو ژبي دېوان لرونکی شاعر دئ. د دېوان خطي نسخې ئې لږ. موندل سوي دي. دا چي د ده له علمي او ادبي شهرت سره سره ئې ولي د دېوان نسخې ډېري تکثير سوي نه دي، علت ئې دا وو، چي دی د لوی احمدشاه بابا تر وفات وروسته د پاچا د کشر زوی شهزاده سليمان د پلوۍ له اسيته د تيمورشاه سدوزي په دربار کي مغضوب سو او له نظره ولوېد. د پاچهي دربار د مغضوبو شاعرانو او عالمانو آثار د پراخ تکثير او خپرېدلو چانس نه لري. د ده د دېوان معلومي نسخې چي ځای ځای ئې يادوني سوي دي، دا دي:

- يوه نسخه د کابل د پښتو ټولني په کتابتون اړه درلوده چي ابراهيم کاکړ خطاطي کړې ده (د صحاف چاپ ديوان، د رفيع سريزه - ۱۹مخ). د

---

[۱] د پټي خزانې کتاب په افغانستان کي دننه او تر هيواد دباندي مخالفين هم لري او په مخالفت کي ئې کتابونه هم ليکل سوي دي. ما (معصوم هوتک) د دغه کتاب په اړه پر متفرقو ليکنو سربېره د (پوخ کاڼی) په نامه يو کتاب کښلی دئ او په خپل بل اثر (سل بگړۍ يو پوړنی) کي مي د دغه اثر او د هغه د ليکوال په باب تفصيلي خبري کړي دي. محترم لوستونکي دې هورې ولولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

استنساخ کال ئې کاتب ۱۲۰۳ هـ ق کښلی دئ چي وروستنيو څېړنو دا نېټه د کاتب بې پروايي بللې ده او وايي چي دا کال ۱۲۳۰هـ ق دئ (هماغه مخ).
زه خبر نه یم چي دا نسخه به اوس هم د پښتو ټولني په کتابتون کي وي که یا؟ د افغانستان په ملي آرشيف کي د پيرمحمد کاکړ د دېوان دوې خطي نسخې سته چي د يوې کاتب ملا مختار کشميری ښوول سوی دئ (فهرست – ۴۹مخ) او وايي چي د بلي نسخې کاتب او د کتابت کال معلوم نه دئ.

– بله خطي نسخه د "شاهي کتبخانې" وه چي وايي "خوش خطه او مطلا ده، په کشمير کي ليکلې شوې ده" (د پيرمحمد کاکړ د دېوان، چاپ ۱۳۲۵ش د سريزي ۲مخ).

ما (هوتک) ته داسي فکر پيدا سو، چي دا نسخه او د ملي آرشيف لومړۍ خطي نسخه به ښايي يوه وي. او دليل مي ځان ته دا تراشه چي دواړي د کشمير کار دئ او نفيسي طلاکاري نسخې بلل سوي دي. خو ارواښاد بېنوا د دغي نسخې د کاتب نوم او د کتابت کال او دغه راز نوري مفصلي ځانګړ تياوي نه دي کښلي، چي د هغې له مخي دي زما ګومان په يقين رابدل کړي.

– د ښاغلي حبيب الله رفيع لاس ته هم يو وخت د پيرمحمد کاکړ د دېوان يوه نيمګړې نسخه ورغلې وه چي دوی ئې يادونه د پيرمحمد کاکړ دېوان (د صحاف چاپ) په (۱۵مخ) کي کړې ده.

– د دغه دېوان بله خطي نسخه اروښاد مولوي ابوالوفاء صاحب له د کن څخه علامه حبيبي ته له يوه ليک سره رالېږلې وه چي اروښاد بېنوا ته د دېوان د انتقادي متن د چاپ پر وخت رسېدلې وه. دا نسخه د پای له خوا نيمګړې ده او د کاتب نوم او د استنساخ کال ئې نامعلوم دئ. د دغي نسخې يادونه اروښاد بېنوا د مولوي ابوالوفاء صاحب له ليک سره يو ځای د چاپيي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېوان په پای کي راوړې ده.

په یادو سوو خطي نسخو کي له لومړۍ نسخې څخه یوه کاپي علامه حبیبي په خپل خط او د " دوو درو تنو" نورو په مرسته اخیستې وه. ارواښاد عبدالرؤف بېنوا د پیرمحمد کاکړ د دېوان د انتقادي متن د برابرولو پر وخت دغه کاپي د خپل کار له پاره د اصل په توګه ټاکلې ده (د دېوان سریزه – ۳مخ) او د دغه دېوان د شاهي کتابخانې د خطي نسخې او یوې بلي چاپي نسخې سره ئې مقابله کړې ده او زموږ تر بحث لاندي چاپي دېوان همدغه دئ. دا دېوان په ۱۳۲۵ش = ۱۹۴۶ع کال د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سوی دئ او لکه وړاندي چي اشاره ورته سوې ده، د تدوین او مقابلې کار ئې ارواښاد بېنوا کړی دئ او مفصله سریزه ئې هم پر کښلې ده. د دغه چاپ قطع لویه ده او د مخونو شمېر ئې د سریزي په ګډون ۱۴۲ دئ. په چاپ کي توري ځای ځای سم نه دي لګېدلي او د مثال په توګه "صید" د "مید" په بڼه چاپ سوی دئ (۵۵ مخ)، په ۷۲مخ کي د پای بیت لومړی نیم بیتی "ګلرخان به ګهي ناست ګهي نیاز کړي" ثبت سوی دئ چي زما یقین دئ دا به "... ګهي ناز ګهي نیاز کړي" وي. په ۷۱ مخ کي "برائې په خواب عین د عشق ولید" ثبت دئ چي "عین" به غالباً "غبن" وي؟ دغه راز طباعتي ستونزي هغه وخت د کابل په مطبعه کي زیاتي وې او د انجمن تاریخ له خوا چاپ سوي کتابونه زیاتره د تورو دغه راز ناسمي لګېدني لري. ځای ځای د حاشیو او متن لمبرونه سره تېروبېر سوي دي (۳۰مخ) او دې ته ورته نوري طباعتي تېروتني ئې په مجموع کي لږ دي. په اویایم مخ کي د "سرپوښه بازار" حاشیه یو څه تفصیل غواړي او هغه دا چي د احمدشاهي کندهار په مرکز کي اوس د سرپوښه بازار په نامه یو بازار سته. سرپوښه بازار د سردار کهندل خان (۱۸۵۵ع مړ) د واکمنۍ په وخت کي ودان سوی دئ او دغه وخت پیرمحمد کاکړ ژوندی نه وو. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیر محمد کاکړ په دې بیت کې "خیال د حسن دي راوښود په وجود کښې
+ په لنبه د عشق سرپوښه بازار وسو" له "سرپوښه بازار" څخه به د شاعر
مراد "سرپوښه چارسو" وو، چې د احمدشاهي عصر ودانۍ وه او په
۱۳۱۲ش = ۱۹۳۳ع کال د وزیر محمدګل خان مومند په امر ونړول سوه
(وګ: احمدشاهي کندهار - ۳۰مخ). ځیني خلک سرپوښه بازار ته
"سرپوښه چارسو" وايي. دا نوم پر دغه بازار باندې د چارسو د ګومبتې تر
نړولو وروسته باب سوی دئ.

د دغه چاپ چارې تر زیاتې اندازې پورې د نقدي متنپوهنې پر اصولو
سمې سر ته رسېدلې دي. د متن "اصل" معرفي سوی دئ، اختلافي ځایونه
ئې د نسخو له حوالې سره یو ځای په حاشیو کې ښوول سوي دي. د خطي
نسخو د لیکدود په باب ئې یادوني کړي دي او هڅه ئې کړې ده چې د خطي
نسخو لیکدود په متن کې وپالل سي او په دې لړ کې ئې د هغو کلماتو د پای
توري بې حرکته پرې ایښي دي چې په اوسني لیکدود کې ئې پای ته
ملفوظه (هـ) ورکوله کېږي. د لیکدود په برخه کې ئې "امانتداري" دې حد
ته رسولې ده چې "مانۍ" او "بڼ" ئې په ترتیب سره د "مانړۍ" (۱۸مخ) او
"بنړ" (۶۴مخ) په شکل کښلي دي. په داسي حال کې چې د دغه دېوان د
چاپ پر وخت په افغاني لیکوالو کې د (ڼ) د کښلو مسئله حل سوې وه او
(نړ) شکل ئې ناسم بلل سوی وو. د همدغې فیصلې اغېزه ده چې د همدې
متن په نورو ځایو کې "باڼو" په (ڼ) لیکل سوی دئ. د لیکدود دغه عدم
تجانس د متني ناقد د کار په کمزوریو کې راځي.

د دغه چاپي متن (اصل) هم له لاسوهنو څخه خلاص نه دئ. څرنګه
چې دا (اصل) هم له بلې نسخې راکاپی سوی دئ او حاضر چاپي متن له
هماغې منقول عنها نسخې سره مقابله سوی نه دئ (ځکه د چاپي متن د
برابرولو پر وخت اروانښاد بېنوا ته دا معلومه نه وه چې دغه منقول عنها نسخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

چیري وه؟) دا نسخه د ښاغلي رفیع صاحب د لیکني له مخي د وروستیو ځېړنو له لاري د پښتو ټولني په کتابتون کي پیدا سوه. (وګ: د پیرمحمد کاکړ دېوان، د صحاف چاپ – ۱۳، ۱۹مخونه)، ځکه نو څوک په غوڅه توګه حکم نه سي کولای چي دا لاسوهني د کومي نسخې د ناقل کارنامه وي.

د لاسوهنو او ناسم لوست څو مثاله به ئې لاندي ولولو:

پیرمحمد کاکړ وایي:

کږې ورځي کوږ باڼو چي دي رایاد شي
کـابه غشي مي تــــر زړه لـــو ېږي آزاد
(چاپي متن، ۳۳مخ)

په دوهمه حاشیه کي ورته کښلي دي چي د شاهي کتبخانې په نسخه کي (کج باڼو) دئ. په (کوږ باڼو) او (کج باڼو) کي یو هرومرو لاسوهنه ده. ما ته (کوږ باڼو) لاسوهنه ایسي.

بل ځای:

که هر څونه یم دلبره خردمند
له ما واخله ته د مهروفا پند
(۳۴ – مخ)

په حاشیه کي کښلي دي چي په (ش) نسخه کي "که هر چند" ثبت دئ. د (ش) نسخې د یوه بل مخ "هر چند"هم په چاپي متن (۵۲ مخ) کي "هر څو" سوی دئ.

دلته هم په (هر چند) او (هر څو) کي یو ترکیب هرومرو د پیرمحمد کاکړ نه دئ. زه چي د هغه وخت ادبي ژبي ته ګورم او وینم چي حتي تر ننه پوري لا د نورو ژبو، په تېره بیا عربي و فارسي ژبو کلمات د یوه شاعر د پوهي نخښه ګڼل کېدله او ګڼله کېږي، نو ویلای سم چي په تېرو بیتو کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

(هر چند) د شاعر خپل انتخاب دئ او (هر څونه، هر څو) د لاسوهونکي سوغات.

بل ځای:

خوند د خوږو شونډو به دي هېر تر مرگه نکړم
تل مي پر مــــذاق ده گلابي حــــلوا لــــــذيذ
(۳۶- مخ)

د دوهمي حاشيې له مخي په (ش) نسخه کي "خوند د شکرلبو" دئ. ما په دريم څپرکي د (شکرلبو) د ترجمه کولو مثالونه د نورو شاعرانو په دېوانو کي هم راوړي دي او د پير محمد کاکړ په همدې دېوان (۹۶مخ) کي مي هم په سترگه سوی دئ. دلته په ډاډه زړه ويلای سم چي د (خوږو شونډو) توصيفي ترکيب د شاعر نه دئ، بلکي د لاسوهونکي اراده پکښې شامله ده.

بل ځای:

زه په هجران کښي رقص، ورته له شوقه وهم
چي مــــوافق پر رباب، مــــطربان کاندي آواز
(۴۳- مخ)

په دوهمه حاشيه کي ئې کښلي دي چي په (ش) نسخه کي د (کاندي) پر ځای (کاږي) ثبت دئ. په دې دوو کي خو يوه هرومرو له شاعر پرته د بل چا لاسوهنه ده. زما د مطالعې او مشاهدې له مخي خو د پير محمد کاکړ په لهجه کي (آواز کښل) مروجه خبره ده. د مثال په توگه ويل کيږي: "دونه غټ آواز ئې راباندي وکيښ چي لار او گودر ئې راڅخه ورک کړل" او په دې دليل به غالباً (... مطربان کاږي آواز) د شاعر خپل کلمات وي.

دغه راز لاسوهني خورا ډېري دي. فراق په (بېلتون) اړول سوی دئ

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۵۳ مخ)[1]، (ډک) د (پُر) پر ځای کار سوی دئ (۵۸ مخ)، (دِل) په (زړه) الیش سوی دئ (۶۴مخ)، (فراق) بل ځای (هجران) سوی دئ (۱۱۴مخ)، (کښلو) په (ښکلو) بدل سوی دئ (۴۶ مخ)، د (فلک) پر ځای (اشنای) راوړل سوی دئ (۶۱ مخ)، (ویده) د لهجوي علاقمندۍ له مخي (اوده) سوی دئ (۶۱ مخ) او نور. د ناسمو لوستنو په لړ کي دا څو مثاله راوړم:

د پیرمحمد کاکړ په دېوان کي لولو:

روغ صورت دي ښه نعمت دئ شاکر او سه
هــغه گــوره چي په لاس په پښه شــل شي
(۱۰۸– مخ)

د دوهم نیم بیتي وزن هغه وخت پوره کېږي چي (پښه) ویی دوې څپې (د لومړي په پېښ) ولوستل سي. دا راز تلفظ ما له ځینو کسانو څخه په لوېدیځه لهجه کي اورېدلی دئ خو عام تلفظ ئې یوه څپه او د (پ) په سکون دئ. د دېوان مرتب دغه بیت ته په حاشیه کي کښلي دي چي په (ش) نسخه کي (په پښو) ثبت دئ. زما یقین دئ چي همدا ئې د شاعر خپل کلمات دي او نیم بیتی باید داسي وي:

---

[1] دلته شاعر د (ف) ردیف په یوه غزل کي (ناڅاپه) د شعري اړتیا له مخي (ناڅاف) لیکلی دئ. په کلاسیک ادب کي د کلماتو د دغه راز ارادي تحریف نور مثالونه هم سته. د مثال په توگه (عبث) ئې د (عبس) په شکل کښلی وي. پیرمحمد کاکړ کښلي دي: (فراق ئې راغی آخر ناڅاف). د نسخې کاتب په خپل زعم غوښتي دي چي د پیرمحمد کاکړ غلطي وراصلاح کړي او په څنگ کي ئې ژبه هم ورسوچه کړي. نو ئې ټول بیت داسي اړولی دئ: (بیلتون ناڅاپه شو رامضاف).

دلته باید یوه خبره په پام کي ونیول سي چي کله کله شاعر خپل اشعار دوهم وار گوري او په بیتو کي اصلاحات راولي، روانی ته ئې گوري او سموني پکښې راولي. دغه راز لاسوهني باید په مستنده توگه د شاعر په خپل لاس او قلم وي. خو که د شاعر په خپل قلم نه وي نو بیا د ناروا لاسوهني نوم ورکول کېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"هغه گوره چي په لاس وپه پښو شل شي"

(لاس) ویی د جمع له پاره هم راځي. بل ځای:

راشـــه راشـــــه نېکـنامي په دنیا پېره
نشته سود تر دا په پورته که سودا کړې
(۹۵ – مخ)

په (ش) نسخه کي د (تر دا) پر ځای (تر دې) ثبت سوی دئ. د لوېدیځي لهجې ویونکو ته ښکاره ده چي په دغه لهجه کي د مقایسوي پرتلې په برخه کي (تر دې) ترکیب ډېر رواج لري. (تر دا په پورته) د لوېدیځي لهجې وینګ نه دئ. مرتب ته په کار وه چي په دغه بیت کي ئې د (ش) نسخې ثبت غوره کړی وای. د همدې غزلي نهم بیت داسي دئ:

دا مال نه دئ چي دي پاته شي په کور کښي
هـغه مـال دئ چي تو ښه ئې د عقــبا کــړې

د دوهم نیم بیتي (هغه مال) په (ش) نسخه کي (مال هغه) لیکل سوی دئ. په (مال هغه) کي تر (هغه مال) تاکید زیات دئ او مرتب باید دلته هم د (ش) نسخې ثبت ته ترجیح ورکړې وای. (هغه مال) ترکیب خو له ګرامري لحاظه سم دئ خو په خبرو کي کله کله د فقرو کلمات د تاکید او نه تاکید په حکم مخ و شا ته کېږي. رحمان بابا وايي:

بیا راتله دي دې جهان ته بل وار نشته[1]
بل وار نشـــته بل وار نشــــــته وار دئ دا
(۱۵ مخ – د پښتو ټولني چاپ، ۱۳۵۶ ش)

---

[1] په چاپي متن کي "بیا راتله دې جهان ته ..." ثبت سوی دئ چي د کتابت سهوه ئې بولم ځکه د (دي) له پاره ئې ځای یو څه خالي پرې ایښی دئ. د پښتو ټولني په لومړي چاپ او د عبدالرحمن بابا دېوان په هغه چاپ کي، چي د میان سید رسول رسا په دیباچه چاپ سوی دئ (۱۹۷۶ ع)، "بیا راتله دي دې جهان ته ...." دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د بابا مقصد په (وار دئ دا) کي پر (وار) باندي زيات تاکيد کول دي. هغه کسان چي د ژبي په بارکيو ئې سر خلاص وي، د دغه راز تاکيد په راوړلو ښه پوهيږي.

پيرمحمد کاکړ د پښتو ژبي له ډېرو وتلو او مشهورو شاعرانو څخه دئ. دی چي په احمدشاهي دربار کي ئې د قدر وړ مقام لاره او د شاهي کورنۍ استاد وو. د ده د ژوند او ادبي کارو په برخه کي د ښاغلي رفيع صاحب ليکنه چي د دغه دېوان د صحاف چاپ په سر کي راغلې ده، ډېر څه لري او تر دې ګړيه ئې بايد وروستۍ څېړنه وبولو. په دغه څېړنه کي د پيرمحمد کاکړ د زېږېدني د ځای په باب زه يو څه ملاحظات لرم چي د دې بحث خاتمه به هم پر همدې بيان باندي وکړم. علامه حبيبی په پښتانه شعراء لومړي ټوک ۲۴۰مخ کي[1] داسي نظر ورکړی دئ چي پيرمحمد کاکړ په ږوب کي زېږېدلی دئ. علامه مرحوم به دا خبره ښايي له دې اسيته کړې وي چي ږوب د کاکړانو اصلي ټاټوبی وو او دئ. دا نظر تر پښتانه شعراء وروسته نورو ليکنو هم اخيستی دئ. له دې يادوني څخه ځيني ليکوال داسي نتيجې ته هم رسېدلي دي چي پيرمحمد کاکړ اصلاً د کندهار نه وو او د ده په دې لاندي بيت ئې خپل نظر پياوړی کړی دئ چي وايي:

د بې نيازو په ديار کښې ځيګرخون شوم
پيرمحـــمد ځـکه هـــوا د بل هـيواد کا
(۶مخ د صحاف چاپ)

خو زه د پيرمحمد کاکړ د دې بيت په حکم د ده د پلار و نيکه ټاټوبی کندهار بولم چي ده غالباً کندهار ته د ورغوښتلو پر وخت ويلی دئ:

---

[1] حواله مي د ښاغلي رفيع صاحب د ليکني څخه اخيستې ده. اصل ماخذ راسره نسته (م. هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

غــم د ځــان ژاړم زه پیر محمده
که څه مزار ته د پلار و مور ځم
(۶۴ مخ د کابل چاپ)

له دې بیت څخه واضح څرگندیږي چې د ده د پلار و مور مېنه او هدیره دواړه په کندهار کې وه. دا چې د ده زوکړه په (رږوب) کې ښوول سوې ده، پیاوړی استناد نه لري او پر حدس و گومان ولاړ حکم دئ. خو ږوب ته ئې لېږدېدنه او بیا بیرته د کندهار ښار ته ورتگ او هورې ئې مړینه او مزار مستند حقایق دي.

د پیرمحمد کاکړ مزار د کندهار ښار د حضرتجي بابا د زیارت لوېدیځ لور ته د شاه ولي پر غاړه وو. پر دغه ځای باندې اوس (۲۰۱۱ع) یوه تجارتي ودانۍ ولاړه ده او د پیرمحمد کاکړ قبر د دغې ودانۍ په یوه برخه کې محاط سوی دئ. ما د کندهار دولتي او فرهنگي چارواکو ته یو وخت وویل چې د دغه قبر له پاره یوه چاره وسنجوي. دوی راسره ښه کړې وه خو اوس حوادث داسې راغلي دي چې وایي یو وخت د یو چا پر کلي باندې د اوبو سېلاب راغلی وو او د ده انا (نیا) اوبو اخیستې وه. ده نورو خلکو ته د مرستې په نیامت ور ږغ کړل چې" آ خلکو! انا ئې یووړه". خلکو په جواب کې ورته ویلې ول "انا دې په اور پسې سي، غاړې غرونه ئې یووړل".

۶- د رحمان بابا دېوان:

د رحمان بابا دېوان د کابل پښتو ټولنې دوه واره چاپ کړی دئ. لومړی چاپ د اروانښاد عبدالرؤف بېنواپه قلم ترتیب او تدوین سوی دئ او سریزه ئې هم پر کښلې ده. دغه متن د افغانستان مشهور خطاط اروانښاد عزیزالدین وکیلي پوپلزي په خپل ښکلي خط خطاطي کړی او په ۱۳۲۸ش = ۱۹۴۹ع کال په افسیټ توگه چاپ سوی دئ. قطع ئې جیبي

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. د رحمان بابا په چاپ سوو دېوانو کي هيڅ يو د دغه چاپ له نفاست سره سيالي نه سي کولای. د دې نسخې د نفاست او ښکلا په باب ارواښاد مولوي ابوالوفاء صاحب په يوه ليک کي، چي په ۱۳۳۱ش = ۱۹۵۲ع کال ئې له حيدرآباد دکن څخه د هغه وخت د پښتو ټولني د لوی مدير صديق الله رشتين په نامه کابل ته لېږلی دئ، داسي ويلي دي:

" ... د عبدالرحمن بابا ديوان داسي ښکلی چاپ شوی دی چی مثل نه لری، ستر گی يی په ديدنه مړيږی..."[1].

زما سره د دغه چاپ يوه نيمګړې نسخه سته چي زموږ په کور کي زما د وړ کتوب له وخته موجوده وه. دا نسخه د سر له خوا له ۱۲مخ څخه شروع سوې ده او پای ئې پر ۱۶۱مخ ولاړ دئ. ښاغلي حبيب الله رفيع په پښتو پانګه – ۱۳۸مخ کي د دې نسخې ټول مخونه ۲۶۰ ښوولي دي. ويل کېږي چي دغه چاپي متن له څو نسخو سره مقابله سوی دئ خو نسخه بدیلونه ئې په متن کي ښوول سوي نه دي. ارواښاد مولوي ابوالوفا صاحب په خپل ليک کي چي پورته مو هم اشاره ورته کړې ده، زياتوي: "... ليکن د ډيرو قلمی او چاپی نسخو سره مقابله او د اختلاف د جمع کولو او د تحقيق کار د دی ديوان لا پاتی دی. خدای دی وکی چی ګانده ټولنه د دی مهم کار دپاره موفقه شی. ولی چی دا ديوان ډير کار غواړی ولی چی هر چا پکښی لاس وهلی دی...".

ابوالوفاصاحب دراک عالم او د متنپوهني په کار کي د زياتي تجربې څښتن وو.

که زما سره د رحمان بابا د ديوان د موجودي نسخې د سر خوا نيمګړې نه وای نو به مي د بينوا مرحوم له سريزي څخه د ويلو ډېر څه

---

[1] (رښتين، صديق الله، پوهاند، ادبي ليکونه – ۳۵مخ،۱۳۶۱ش).

(c) ketabton.com: The Digital Library

درلوداى. اوس همدومره څه وه چي ومي ويل.

د كابل پښتو ټولني تر دغه چاپ اته ويشت كاله وروسته د رحمان بابا د ديوان انتقادي متن برابر كړ او دا وار ئې متن د څلورو چاپي او شپاړسو خطي نسخو له مقابلې څخه برابر كړ. د متن د تهيې او اهتمام كار څېړنيار محمدعارف غروال او د نسخو د مقابلې چاري د پښتو ټولني غړو پر غروال سربېره څېړنمل عزيزالله او څېړونكي محمدعمر او نورو سر ته رسولي دي. ښاغلي حبيب الله رفيع اته پنځوس مخه سريزه پر كښلې ده او د پښتو ټولني رئيس څېړنوال محمدصديق روهي په دوو مخونو كي يو يادانبت پر ليكلى دئ. څېرنيار محمدعارف غروال په اوو مخونو كي هغه چاپي او خطي نسخې معرفي كړي دي چي دا متن ځني برابر سوى دئ. د پاړكو لاربنود ئې (۲۱مخه) هم حبيب الله رفيع ترتيب كړى دئ. په پاى كي ويى پانگه لري (۱۳مخه) چي څېړنيار محمدعارف غروال ترتيب كړې ده. متن د ضميمې په گډون ټول ۲۹۴مخه دئ. د خطاطۍ چاري ئې نصيرهنر پښتون سر ته رسولي دي او د چاپ كار په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع كال د كابل په دولتي مطبعه كي د ۳۰۰۰ ټوكه په تېراژ بشپړ سوى دئ[1].

دا متن خورا مفصل نسخه بديلونه لري او د رحمان بابا په كلام كي د ادبياتو د څېړونكو له پاره كافي اندازه مواد لري. متن په داسي وخت كي د پښتو ټولني غړو تهيه كړى دئ چي د دغي ټولني د مشرتابه چاري د هيواد يوه پېژندلي اكاډميک شخص څېړنوال محمد صديق روهي ته سپارلي سوي وې. اروانباد روهي د متني نقد (textual criticism) په اصولو پوه سړى وو. د ده له سپارښتني سره سم د دغه متن په برابرولو كي د متني نقد اصولو ته پاملرنه سوې ده. خو څرنگه چي د متن مقابله كوونكي او

---

[1] همدا متن دوهم وار په كوئټه كي د مذهبي كتب خانې له خوا په ۲۰۰۴ع كال كي چاپ سوى دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

برابروونکي په خپله د انتقادي متونو د تهيې په کار کې د زياتي علمي او عملي تجربې خاوندان نه ول، ځکه ارواښاد روهي د دغه چاپي متن په سر کې په خپلو خبرو کې ډېره پر ځای خبره کړې ده چې ويلي ئې دي: "د ادبياتو څېړونکي د خپلو علمي څېړنو دپاره، البته، په دې نسخه باندي بسنه او قناعت نشي کولی ځکه سره له دې کتاب له يو شمېر نسخو څخه ترکيب شوی دی خو هره نسخه ئې د متني کره کتني (textual criticism) له مخي ځانګړې مطالعه او ژوره څېړنه غواړي. له دې امله، د دې نسخې په چاپيدلو سره د ادبي کره کتونکو وظيفه پای ته نه رسيږي بلکه په نوي افق کې به خپلو څېړنو ته دوام ورکوي".

د دې متن د لوستلو پر وخت زه پوه نه سوم چې د متن برابروونکو کومه نسخه د اصل په توګه ځانته ټاکلې وه. د اصل نسخې ټاکل د متن برابروونکي تر ټولو مهمه دنده ده او متني ناقدين ئې جدي سپارښتنه کوي. د ښاغلي رفيع صاحب د سريزي په اووم مخ کې يو ځای داسي اشاره سته چې د هغې له مخي څوک ويلای سي چې اصل نسخه به د پښتو ټولني د کتابتون کومه نسخه وه. خو په څلورپنځوسم مخ کې د پښتوټولني د کتابتون نسخې په شمار څلور ښوولي سوي دي او څوک نه سي ويلای چې دا به نو کومه يوه وه؟ د اصل نسخې مبهم پرېښوول د دغه چاپ غټه نيمګړتيا ده. نور نو دغه متن د رحمان بابا د ټولو هغو چاپي دېوانو په منځ کې تر ټولو د ډاډ وړ متن دئ چې ما ته ئې د مطالعې زمينه برابره سوې ده.

د رفيع صاحب سريزه په خپل وخت کې غنيمت څېړنه وه او اوس هم له ادبي څېړونکو سره د څېړني په کار کې ښه پوره مرسته کولای سي. خو د دغي سريزي تر ليکني وروسته موږ د رحمان بابا د ژوند او مړيني په باب نوي حقايق موندلي دي (د يونس خيبري په مرثيه کې د علامه رشاد له خوا د رحمان بابا د مړيني تاريخ موندل) چې له هغو څخه استفاده د دغي

(c) ketabton.com: The Digital Library

سریزي محتوی نوره هم غښتلې کولای سي.

۷- د کاظم شیدا دېوان:

د کاظم شیدا دېوان واردواره د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په تدوین، تصحیح او مقابله د کابل پښتوټولني په ۱۳۳۳ش = ۱۹۵۴کال د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ کړ[۱]. په سر کي د مدون په قلم یوویشت مخه سریزه لري، بیا ۲۲۱مخه متن او ورپسې څلور مخه غلطنامه راغلې ده. د وقائې په دوهم مخ کي د هغه وخت د پښتو ټولني لوی مدیر صدیق الله رشتین یو مخ یادونه کښلې ده. دا کتاب د پښتو ټولني د خپرونو ۱۰۷ لمبر کتاب دئ چي د چاپي تصحیح او کتني چاري ئې ښاغلو صدیق الله رشتین او حفیظ الله سر ته رسولي دي[۲].

دا متن د درو قلمي نسخو له مقابلې څخه برابر سوی دئ چي یادونه ئې د سریزي په (ر) مخ کي راغلې ده.

لومړۍ نسخه د پېښور د اسلامیه کالج په "کتبخانه" کي له ساتل سوي نسخې څخه رانقل سوې ده. دا کاپي د ارواښاد خان عبدالولي خان (د

---

[۱] د دې کتاب پر لومړي مخ باندي ۱۳۳۱ لیکل سوی دئ چي دا کال د کتاب د وقائې د څلرم مخ له ۱۹۵۴ع سره سر نه خوري. خو له ښه مرغه د وقائې په دریم مخ کي بیا دا کال سم سوی دئ او د چاپ نېټه ئې "د زمري میاشت ۱۳۳۳ش" کښلې ده. ما ته داسي ښکاري چي د کتاب د وقائې لومړی مخ په ۱۳۳۱ش کال کلېشه سوی چي غالباً د عزیزالدین وکیلي په قلم ده. بیا نو د کتاب چاپ تر ۱۳۳۳ش کال پوري ځنډېدلی دئ او د چاپ مسئولینو د وقائې پر دریم مخ باندي د مطبعې په تورو ۱۳۳۳ش سنه کښلې ده خو د کلیشې ۱۳۳۱ ته ئې پام سوی نه دئ (م. هوتک).

[۲] دغه حفیظ الله نومی زه نه پېژنم. د شمس الدین کاکړ دېوان هم د ده په تصحیح چاپ سوی دئ. دغه سړی خو به د کندهار د عالي دارالمعلمین استاد ارواښاد حفیظ الله خان نه وي. نوموړی د کندهار د بالاکرز وو او د پښتو ادبیاتو د تدریس وظیفه ئې پر غاړه وه. زه ئې د شاګردۍ ویاړ لرم. ډېر معزز او محترم استاد وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خان عبدالغفار خان د زوی) په شخصي لګښت د کوم چا په لاس رانقل سوې ده. ارواښاد بېنوا ته دا نسخه "بیخي بشپړه" ایسېدلې ده او لیکلي ئې دي چي "دا نسخه بیخي بشپړه ده خو ځای په ځای املائی غلطۍ ډېری لری، خو بیا هم څنګه چه کامله نسخه وه نو دلته اساس وګرزوله شوه" (د سریزي (ر) مخ). د دغي کاپۍ په باب به وروسته یو څه په تفصیل سره وږغېږم.

دوهمه نسخه د پښتو ټولني د کتابتون نسخه وه چي "ډېره مهمه او زړه نسخه" وه او د خټکو په لیکدود لیکل سوې وه. دې نسخې د سر، منځ او پای له خوا کمبوتۍ درلودې.

دریمه نسخه د هغې نسخې نقل النقل وو، چي وایي "په ۱۳۲۵هـ ق کال په پېښاور کښې د اکبرپوری د عبدالمستعان کاتب په خط نقل شوې وه" او مولانا ابوالوفاصاحب بیا په کندهار کي له هغې څخه په ۱۳۴۰هـ ق کال یو نقل اخیستی وو. له دغه نقل څخه بیا ارواښاد علامه حبیبي په ۱۳۱۵هـ ش کال د ځان له پاره یوه کاپي استنساخ کړې وه. له یوې نسخې څخه نقل اخیستل او بیا له هغې څخه بله کاپي رانقلول که په هر څونه دقت سر ته رسېدلې هم وي، بیا ئې هم هرومرو له اصل سره توپیر حتمي دئ. دا زما خپله تجربه ده چي د متنپوهني د نورو محققینو پوهانو او نسخه پېژندونکو څېړنو هم تایید کړې ده. زموږ تر بحث لاندي دغه دریمه نسخه هم له دې حکم څخه مستثنا کېدلای نه سي.

لکه څنګه چي مو وړاندي وویل، د کاظم شیدا دغه دېوان له همدغو درو نسخو څخه برابر سوی دئ. نسخه بدیلونه ئې د اړوند مخ په لمنلیکونو کي راوړي دي او پر څنګ ئې د لازمو کلماتو، لغاتو، د سړو او ځایو د نومونو

(c) ketabton.com: The Digital Library

لنډه توضیح او معنا هم په لمنلیکو کې راغلې ده[1]. په متن کې چاپي غلطۍ ډېرې دي او سره له دې چې څلور مخه ګڼه "غلطنامه" ئې په پای کې وراچولې ده خو بیا هم د نورو چاپي متونو په شان، غلطۍ ځنې پاته سوي دي. د مثال په توګه په ۱۷مخ اوله حاشیه کې "زوړ" د "زړ" په شکل لیکل سوی دئ او په غلطنامه کې ئې یادونه نه ده سوې، په ۱۸ مخ کې د حاشیو لمبرونه ناسم دي او په غلطنامه کې ئې اشاره نه ده ورته کړې، په ۴۸ مخ کې د دوهمي حاشیې لمبر په متن کې نه دئ راغلی او غلطنامه هم د دې غلطۍ یادونه نه لري، په ۸۳ مخ کې د "نښتو" کلمه د "نشتو" په شکل لیکل سوې ده او غلطنامې ئې سمه بڼه نه ده راوړې، په ۱۹۷ مخ کې هم د حاشیې اړوند ځای په متن کې معلوم نه دئ او غلطنامه هم څه نه راښیي، ... او نور. ښایي د چاپ مصححینو به تر هغو غلطیو لاس اړولی وي چې لوستونکي ئې د متن له سیاقه څخه حلولای سي.

که موږ د هغه وخت تحقیقي چاري په پام کې ونیسو نو د کاظم خان شیدا دغه دېوان د متني نقد پر اصولو یو څه سم خېژي. د نه دقت مثالونه ئې لږ دي. ما پکښې دا یو مثال د یادوني وړ وموند چې په (۸۴مخ) کې ئې د "سلومه" کلمې ته په حاشیه کې کښلي دي: "دا کلمه حل غواړي" خو په (۱۶۴مخ) کې ئې د همدې کلمې معنا د پښتو قاموس په حواله "نامدار" لیکلې ده.

د دغه انتقادي متن دې لاندي یو څو مواردو ته کره کتونکی ګوته نیولای سي:

---

[1] په دغو لمنلیکونو کي چي د ثبت اختلافو ته څوک ګوري، نو د کاتبانو لاسوهنو ته حیران پاته سي. د کاظم خان شیدا دېوان مشکل متن دئ او د مشکلو متونو په رانقل کولو کي د لاسوهنو امکانات ځکه زیات وي چي کاتبان ئې په پوهېدلو کي ستونزي لري د نقل پر وخت په لوستنه کي له حدس وګومان څخه کار اخلي او همدا حدس وګومان ئې کله کله پر خوله غوزاروي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د حاشیو په برخه کې:

د متنپوهنې ماهران وايي چې که ناقد ته د بدیلو نسخو ثبت تر اصل نسخې غوره ښکاره سو، باید چې متن ته ئې داخل کړي او د اصل نسخې ثبت په حاشیه کې راوړي. د کاظم خان شیدا په متن کې دغه اصل باید په دې لاندې برخوکې تطبیق سوی وای:

– د ۱۹مخ دوهمه حاشیه باید په متن کې شامله سوې وای. د حاشیې ثبت "تند نفس په څراغ پُکه + څو روښا ئې کاندي ورکه" او د متن دا "تند نفس په څراغ ځکه + خو روښا ئې کاندي ورکه" دئ. په دې دوو کې د حاشیې ثبت صحیح ایسي ځکه نو باید متن ته پورته سوی وای.

– د ۲۲مخ د حاشیې "…. شسته کړه" په متن کې "وللی" سوی دئ. څرنګه چې د حاشیې ثبت د اسلامیه کالج د نسخې (اصل) ثبت دئ او د شیدا د کلام له عمومي روحیې سره برابر هم دئ، باید په متن کې اخیستل سوی وای.

– د ۲۴مخ اوله حاشیه "شفق وار مي په پرهار نمک اولی دی"هم د کاظم خان شیدا د کلام له مسلطي سلیقې سره برابر دئ او د "خوښ یم زه لکه شفق نمک په زخم" پر ځای باید په متن کې داخل سوی وای.

– د ۲۶ مخ د دوهمي حاشیې ثبت "هر چه مات د زنګ لښکر کا سکندر شي" د متن تر ثبت "هر څوک مات د زنګ لښکر کا سکندر شي" غوره معلومېږي، باید ځایونه ئې سره الیش سوي وای.

– د۴۷ مخ اوله حاشیه ځکه باید متن ته لوړه سوې وای چې د متن په اړوند غزل کې دا بیت د غزلي وروستی بیت دئ او د مقطع ځای ئې نیولی دئ خو دا مقطع د شاعر نوم نه لري او د حاشیې ثبت "شیدا آب هسی په خوله کی د شمشیر یم" د شاعر نوم لري. د دغه استدلال له مخي باید د حاشیې نیم بیتی متن ته شامل سوی وای.

(c) ketabton.com: The Digital Library

– د ۵۶مخ اوله حاشیه "د شپې (له خوابه)" باید په متن کي "د پښې له خوابه" پر ځای راغلې وای.

– د ۵۷مخ اوله حاشیه "چه محتاج دي خیاط نشي پیرهن ته" د متن تر ثبت "چه محتاج د خیاط نشي پیرهن ته" سم ایسي باید په متن کي راغلی وای. په قلمي نسخه کي به غالباً د متن "چه محتاج د خیاط ..." په نیم بیتي کي تر دال لاندي (زېر) ایښوول سوی وو، چي مراد ئې "... دي خیاط" دئ. په لیکدود کي د اعراب پالل او په هغه کي بیا بې پروایي دغه راز جنجالونه لري او متني ناقد ئې باید په پام کي ونیسي. د دغه مخ حاشیه ګونګه هم ده ځکه د نیم بیتي څنګ ته (نسخه) لیکل سوې ده او څوک نه پوهېږي چي د مدون مراد کومه نسخه ده. په ۷۲ مخ او ۱۵۵مخ کي هم د اړوندي نسخې په باب صراحت نسته.

– په ۶۷ مخ کي د حاشیې "(ته چي لري کړې نقاب) له رخشان نمره" د متن تر "ته چه لری کړې نقاب رخشانه نمره" هم د ګرامر په لحاظ او هم د مفهوم له مخي غوره دئ او باید په متن کي شامل سوی وای[1].

– د ۷۸مخ حاشیه که په متن کي شامله سوې وای، په بیت کي به ئې د "میدان" ویي د تکرار مخه نیولې وای او د شعر عیب به ئې له منځه وړی وای.

د پیوریزم نخښي او مثالونه:

– په لسم مخ کي د پای له خوا دریم نیم بیتی "ګه خوړل کا ګاهی

---

[1] نمر دلته د "مخ" په معنا دئ. رحمان بابا وایي:

مخ ته که دي نمر وایم د نمر زلفې تار تار نشته
سرو که ستا قد بولم د سروې یون رفتار نشته

(دېوان: ۱۳۵مخ، د ۱۳۵۶ش کال چاپ)

(c) ketabton.com: The Digital Library

شومی" ثبت دئ. د ښاغلی حنیف خلیل د چاپ د۴۷۱مخ په حواله[1]، دغه نیم بیتی "خوړل" کلمه په خطی نسخو کي "خورش" راغلې ده او ده هم د خپل چاپ په ؟ مخ کي "خورش" اخیستی دئ. د چاپي نسخو "خوړل" ما ته د ژبي د سوچه کېدني اغېزه ښکاري او یقین مي دئ چي د بېنوا مرحوم په نسخو کي که هم د "خوړل" په شکل وي، د شیدا خپل کلام ئې نه بولم.

– د ۱۱۴ مخ د حاشیې ثبت "منور ئې لکه نمر زما چشمان کړل" د متن تر ثبت "پرې مي سترگی منوری لکه نمر شوې" ما ته د شاعر خپل کلام ته نزدې ایسي. دلیل مي دا دئ چي د شیدا په کلام کي موږ فارسي کلمات او ترکیبونه تر پښتو لغاتو او جوړښتونو زیات وینو. د حاشیې دغه ثبت د اسلامیه کالج د نسخې ثبت ښوول سوی دئ او د منطق په حکم باید پښتو سوی شکل ئې د دغي نسخې له کاپۍ او د پښتو ټولني له نسخې څخه اخیستل سوی وي. زه په دغه برخه کي لاسوهنه له امکانه لیري نه بولم او د متن ثبت راته د شاعر د کلام پښتو سوی شکل معلومېږي. د لغاتو او جملو د پښتو کولو مصیبت ما په خپل همدې کتاب کي مفصل بیان کړی دئ. دغه پښتو سوی ثبت د کاظم خان شیدا په نورو چاپو (د همېش خلیل او حنیف خلیل) کي هم اخیستل سوی دئ. د حنیف خلیل د څېړني له مخي د کاظم خان شیدا په ټولو چاپي دېوانونو کي د اسلامیه کالج نسخه د اصل په توگه غوره سوې ده. بېنوا مرحوم د ۱۱۴مخ حاشیه د اسلامیه کالج د نسخې ثبت بللی دئ او ښاغلو همېش خلیل او حنیف خلیل د دغه بیت د ثبت نور بدیلونه راښوولي هم نه دي. نو دلته دوه احتماله تصور کېدلای سي لومړی دا چي ښایي د اسلامیه کالج له نسخې څخه به د ولي خان مرحوم له خوا گومارل سوي کاتب دغه لاسوهنه کړې وي او یا به همېش

---

[1] پر دغه چاپ به په خپل ځای کي وږغېږم.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خلیل صاحب او حنیف خلیل صاحب د اسلامیه کالج په نسخه کي دا بیت په همدې شکل موندلی وي. څرنګه چي په دې برخه کي دوی صراحت نه لري نو طبیعي ده چي زه بیا د نوري تبصرې له پاره مواد نه لرم.

– د ۲۱۸مخ په دې بیت کي:

"په سینه کښې جنان سوزی
چــه بهر شی جهان ســوزی"

(بهر) ویی د حنیف خلیل د تحقیق له مخي د (خارج) لغت پر ځای راغلی دئ (وګ: د حنیف خلیل په زیار د کاظم خان شیدا دېوان – ۴۷۱مخ). دغه تبدیلي د ژبي د سوچه کولو په نیامت سر ته رسېدلې ده.

د کاظم شیدا د کابل چاپ دېوان په باب د هغه تر خپرېدو ۱۳ کاله وروسته ښاغلي همېش خلیل "دیوان کاظم خان شیدا" چاپ کړ. د دغه چاپ د سریزي په (و) مخ کي ئې ولیکل چي "د کابل چاپ نسخه ... ډېره نیمګړتیا لری ...." د ښاغلي همېش خلیل چاپ نسخه بدیلونه هم نه درلودل او د متني نقد پر اصولو برابرنه دئ تهیه سوی ځکه نو په هغه وخت کي چا ته نه څرګندېدل چي دا نیمګړتیا د ناسم ثبت په برخه کي ده که د غزلو او نورو اشعارو د کمبوتۍ په حصه کي. دا خبره ښاغلي حنیف خلیل د اروانښاد بېنوا تر چاپ دروپنځوس کاله وروسته او د ښاغلي همېش خلیل تر چاپ څلوېښت کاله وروسته سپینه کړه. حنیف خلیل د دغه مطلب د څېړلو په ترڅ کي، چي د کاظم خان شیدا د چاپي دېوانو په ترتیبولو کي له کومي نسخې څخه د اصل په توګه کار اخیستل سوی دئ، لیکلي دي: "... مطلب دا شو، چي د چاپ شویو دیوانونو ټولو مرتبینو د اسلامیه کالج نسخه کتلې ده البته همېش خلیل صاحب د بېنوا د چاپ نسخې په واسطه کتلې وه، خو ډېره عجیبه خبره دا ده، چي په اسلامیه کالج پېښور کي د شیدا د دیوان همدغه یوازینۍ نسخه ده، چي ټولو مرتبینو کتلې ده او بیا هم ځینې

(c) ketabton.com: The Digital Library

خبرې داسې دي لکه چې دوی خو یا دغه نسخه کتلې نه وي او که کتلې ئې وي نو بیا ئې دومره سنګینې تحقیقي غلطۍ کړې دي چې د شیدا د دیوان شکل ئې بدل کړی دی مثلا دا لاندینۍ خبرې:

(۱) د بینوا صاحب چاپ کړی دیوان بیخي د اسلامیه کالج د نسخې مطابق نه دی. په دې نسخه کې، چې کوم کلام موجود دی هغه په مکمل شکل چاپ دیوان کي راغلی هم نه دی. دیوان نیمګړی چاپ شوی دی او ورسره ځینې غزلې او نور کلام کي د مصرعو او الفاظو شکل هم د موجوده قلمي نسخې سره بدل دی ... بدلون او نیمګړتیا دومره لري، چې موازنه ئې ګرانه ده، ..." (د سریزي ۳۴مخ).

له دې اوږده نقل قول څخه دا څو ټکي څرګندېږي او هغه دا چې د اسلامیه کالج په قلمي نسخه کي چې کومي غزلي او نور کلام سته د دغي نسخې په هغه کاپي کي ټول نه وو اخیستل سوی چې بېنوا مرحوم ته د ارواښاد خان ولي خان له خوا استول سوې وه. په دغه کاپي کي هم تر غزلو او اشعارو لاس اړول سوی دئ او هم د مصرعو او الفاظو شکل وربدل سوی دئ. خو بېنوا ته دا نسخه د اسلامیه کالج نسخه ښکارېدله او ده ته دا زمینه برابره نه وه چې دغه کاپي دي له خپل اصل یعني د اسلامیه کالج له نسخې سره مقابله کړي. د کلام د دغي نیمګړتیا او د مصرعو او الفاظو د شکل د دغه بدلون مسئول هغه کاتب دئ چې ولی خان مرحوم د اسلامیه کالج د نسخې د رانقلولو له پاره ګومارلی وو او له خپله جېبه ئې د دغه استنساخ په بدل کي حق الزحمه پیسې هم ورکړې وې. بېنوا مرحوم ته د شیدا د دېوان د چاپ پر وخت دغه حقیقت نه معلومېدی چې دا نسخه د اسلامیه کالج د نسخې مسخه سوې کاپي ده. دا حقیقت ښاغلي حنیف خلیل ته دروپنځوس کاله وروسته هغه وخت څرګند سو، چې د اسلامیه کالج نسخه ئې په خپله اصلي بڼه کي وکتله. که دغه راز واقعیتونه ما (هوتک)

(c) ketabton.com: The Digital Library

ته روښانه سوي نه وای، ما به د (پښتو متون سمېدل غواړي) کتاب د ليکلو ستومانوونکي کار ته اوږه نه وای ورکړې. په ډېر تاسف سره بايد ووايم چې د ادبي او تاريخي آثارو او نسخو د مسخه کولو جريان اوس هم په نوو انګېزو او نوو شکلونو سره روان دئ. د دې ستري فاجعې مخه نيول په کار دي.

۸ - د عبدالحميد دېوان:

په دغه نامه د پښتو ژبې د نازکخيال شاعر پر ديوان چې د ارواښاد صديق الله رښتين په "مقدمه، تصحيح او اهتمام" برابر سوی دئ ږغېږم. د دې کتاب اوله برخه چې د "حميد پېژندګلي او شاعري" نومېږي، په ۱۳۲۰ش = ۱۹۴۱ع کال د ارواښاد پوهاند رښتين په قلم ليکل سوې او په همدغه کال ئې د مطبوعاتو د رياست له خوا د اقتصاد اوله جايزه ګټلې وه. وروسته ئې د حميد دېوان هم ورسره يو ځای کړ او د (عبدالحميد ديوان) په نامه د ۱۳۳۱ش = ۱۹۵۲ع کال په حمل کي د پښتو ټولني (کابل) له خواد زرو ټوکو په تېراژ د کابل په عمومي مطبعه کي چاپ سو[1].

لکه وړاندي چي ويل سوي دي د دې کتاب اوله برخه (۲۸مخه) د حميد پر ژوند او شاعرۍ باندي بيانونه لري او دوهمه برخه ئې د اشعارو دېوان دئ چي ۱۲۶ مخه ئې نيولي دي. د دېوان په سر کي "يادګيرنه" راغلې ده او په هغې کي د دېوان د ترتيبولو پر کار باندي ږغېدلی دئ او هغه نسخې ئې معرفي کړي دي چي نوموړی دېوان ورڅخه تهيه سوی دئ. په

---

[1] د دغه چاپ سريزه په ۱۳۳۰ش کال کي کښل سوې ده او همدا کال ئې په پای کي ليکل سوی دئ. د دېوان د ترتيبوونکي د آثارو په هغه ليست کي چي د کتاب د وقائې په دريم مخ کي راغلی دئ، هم د همدې دېوان د چاپ کال ۱۳۳۰ ښوول سوی دئ. ښاغلي زلمي هيوادمل د عبدالحميد مومند دېوان د سريزي په ۹۱مخ کي هم دغه کال ۱۳۳۰ش ښوولی دئ، خو د عبدالحميد دېوان د وقائې پر څلرم مخ باندي د پښتو ټولني تر نښان لاندي (حمل ۱۳۳۱) کښل سوي دي او ما همدغه کال د کتاب د چاپ کال ګڼلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

دې نسخو کي يوه قلمي ده او دوې نوري چاپي دي. وايي چي قلمي نسخه "د پښتو په پخواني خط ليکل شوې ده". ما (هوتک) ته نه معلومېږي چي د پښتو له پخواني خط څخه د مرتب مراد څه دئ؟ دا نسخه د ليکلو تاريخ نه لري، د کاغذ د پاڼو له مخي زړه او پخوانۍ نسخه ده او مرتب زياتوي: "دا نسخه چه مونږ وکتله تر زياتي اندازې صحيح ده او ډېره لږه غلطۍ لرى د دې نسخې په وقايه باندى د شيراحمد نوم ليکل شوى دى نو ښايى چه د ده په قلم نقل شوى وى". پر قلمي نسخو باندي کله کله د نسخو مالکان خپل نومونه کاږي او کله کله د نسخو لوستونکي هم خپل نوم د ياداښت په توګه پر ليکي نو حتمي نه ده چي دا نوم دي د نسخې د ناسخ نوم وي[1].

ارواښاد مرتب د دېوان په ترتيبولو کي همدغي قلمي نسخې ته "زيات اعتبار" ورکړى دئ. په هغو دوو چاپي نسخو کي چي د دغه دېوان په برابرولو کي کار څني اخيستل سوى دئ، يوه ئې بشپړه ده چي وايي "په لاهور کى د ملا عبدالغفار قندهارى د فارسى حاشيې سره په ۱۳۳۱ق چاپ شوى ده، لاکن زياته غلطى لرى او د لغاتو اکثرى معنى ګانى هم صحيح نه دى ليکل شوى"[2]. بله چاپي نسخه ئې "نيمګړې" بللې ده چي وايي "د سر او آخر پاڼي ئې نشته".

په "يادګيرنه" کي دا خبره هم ياده سوې ده چي دا دېوان ئې په "نوى املا او رسم الخط" نقل کړى او ليکلى دئ.

---

[1] دا قلمي نسخه مرتب ته "عبدالله خان افغاني نويس د نقل او مقابلې دپاره" ورکړې وه چي مرتب د دېوان په ۱۵۴مخ کي "تشکر" څني کړى دئ. د "تشکر" په يادونه کي د محمدګلاب ننګرهارى نوم سته او وايي چي "د دى دېوان په نقلولو کښى ډېر زحمت ويستلى او د دريو نسخو له مخه ئې دا دېوان نقل کړى دى".

[2] ښاغلى هيوادمل دغه نسخه د حميد د دېوان څلورم چاپ بللى دئ او وايي چي ټول مخونه ئې ۱۲۶؟ دي. ده د ملا عبدالغفار کندهاري له نامه سره "هوتک" هم کښلى دئ. (وګ: هماغه دېوان ،هماغه مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دېوان په سر کي د "لاس پوری کول" تر سرخط لاندي مرتب، چي په هغه وخت کي د پښتوټولني لوی مدير وو، په دوو مخوکي خپلي خبري کړي دي او دغه دېوان ئې "د حميد دُرومرجان" بللی دئ.

د عبدالحميد دېوان چاپي نسخه چي همدا اوس زما مخ ته پرته ده، نيمگړې ده او له بده مرغه د الف رديف اته مخه ئې کنډو دي. د دغي نسخې اوله غزله په دې لاندي مطلع سره شروع سوې ده:

"واقع شوی دی بيا کوم تقصير له ما؟
چــــه تېرېږی دلـــربا دلگـــر له مـــا"

د دېوان په پای کي اووه مخه لغتنامه لري چي لغتونه پکښې د الفبې پر ترتيب برابر اوډل سوي او معنا سوي دي. تر هغې وروسته "د سمونی پاڼه" راغلې ده چي درې مخه ئې نيولي دي.

د دغه دېوان د ترتيب په وخت کي د متني کره کتني چاري د پيل په هماغه لومړيو پړاوو کي وې او د متونو تصحيح کوونکو هم د دغه علمي ډيسيپلين له اصولو سره ډېر بلد نه ول. دا متن په حاشيو کي نسخه بدېلونه لري، د متن له پاره ئې قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکلې ده، په حاشيو کي ئې د ځينو لغاتو او نومو په برخه کي لنډې ځرگندوني هم کړي دي چي دا کارونه د متني نقد پر اصولو برابر دي. خو لکه وړاندي چي مو وويل، د متن د تصحيح کار په دغه وخت کي د خالپوځو (خاپوړو) په حالت کي دئ. که څه هم تر دغه متن وړاندي د خوشحال خټک مرغلري او د عبدالقادر خټک دېوانونه له کندهاره خپاره سوي ول، خو بيا هم مصححينو په دې برخه کي کافي تجربه نه درلوده، ځکه نو زماپه نزد د دغه متن هغه ځايونه چي گوته ورته نيول کېدلای سي، دا دي:

– ځيني حاشيې کمزوري دي. په ۴۸ مخ کي دوهمه حاشيه چي وايي: "په بله نسخه کښی – ..." دلته بله نسخه گونگ عبارت دئ. بايد يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

څه مشخص سوی وای. په ۶۲ مخ دریمه حاشیه کي کښلي دي: "په یوه نسخه کښې ..." دلته هم د متني کره کتني اصول حکم کوي چي نسخه باید مشخصه سوې وای. په لمنلیکونو کي دغه راز ځایونه نور هم سته.

– ځیني حاشیې باید متن ته پورته سوي وای .

د۶۶مخ حاشیه وایي چي: "په قلمی نسخه کښې چندڼ راغلی دی" خو په متن کي "سندل" ثبت دئ. دلته باید د اصل (قلمي نسخې) ثبت غوره سوی وای. سندل – صندل د چندڼ کلمې معرب (عربي سوی) شکل دئ.

د۸۵ یم مخ حاشیه "کودی" باید متن ته شامله سوې وای. په متن کي راغلي دي " مخ زما تر یاره پورې تورکالی نسکور دی"، له (نسکور) صفت سره (کودی = کودری) سم وایي. "کالی نسکور دی" د کاتب تصرف بولم او ښایي کاتب د (کودي) لغت په پوهېدلو کي مشکل درلود.

په ۹۰ یم مخ کي دوهمه حاشیه "د غم اورشو"باید متن ته تللې وای او د متن ثبت "په تمامې دنیاورې دغه اورشو" باید حاشیې ته کښته سوی وای. په همدې مخ کي اوله حاشیه "عاشقۍ ئې د منصور کانه راوکړه" بایدپه متن کي د "عاشقۍ د منصورکار راته روا کړ" پر ځای راغلې وای. زما خیال دئ چي د نسخې نقل کوونکي ته (کانه) لغت نااشنا وو. سر ئې نه په خلاصېدی، ځکه ئې په بیت کي تصرف کړی او په بېخوندۍ سره ئې مسخه کړی دئ.

په ۹۳ مخ کي د دوهمي غزلي د پای له خوا د دریم بیت د سر نیم بیتی داسي دئ: "ډېرو سولو د هجران خضر پښېمان کړ". په حاشیه کي ورته کښلي دي چي په چاپي نسخه کي (ډېرو ښښلو) دئ. زما په فکر دلته د چاپي نسخې او زموږ تر بحث لاندي متن ناقلینو دواړو غلطي کړې ده. اصل نیم بیتی باید داسي وي: (ډېرو شوګلو د هجران خضر پښېمان کړ). دلته

(c) ketabton.com: The Digital Library

(شوګي) لغت په مغيره حالت (شوګو) کي راغلی دئ. (شوګي) سخت درد، قلنج ،... ته وايي. ناقلين لکه چي په دغه لغت نه پوهېدل. د عبدالحميد مومند دېوان او د عبدالحميد مومند کليات ترتيبوونکي د (شوګه) په معنا پوهېږي خو په دغه بيت کي ئې ورته فکر سوی نه دئ او "ډېرو سولو د هجران ...." ئې ثبت کړی دئ. حميد مومند د (شوګو) کلمه په خپل بل اثر نيرنګ عشق کي هم راوړې ده:

يـــوله ځلې د سـبق سبقت انديش
به له شوګو د رخصت په خاطر رېش
(کليات: ۴۳۹مخ)

په ۹۶ يم مخ کي "هر دقت چه دې په مخکي حسن راوړی" په حاشيه کي ليکل سوي دي چي په نيمګړې چاپي نسخه کښې د راوړی په ځای (وکه) دی". (وکه) بايد متن ته داخل سوی وای او (راوړی) بايد حاشيې ته کښته سوی وای. له (دقت) سره د (کېدل) فعل سم راځي. دقت کېږي، راوړل کېږي نه!

په ۱۲۰ مخ کي د دوهمي حاشيې (خاوري) ويی بايد په متن کي د (مينه) پر ځای داخل سوی وای. بيت داسي دئ:

"څه فساد دی ستا پــــه مينه کی حـميده
چه د مينې په کيميا کښې سره زر نه شوه"

اول نيم بيتی که د چاپي نسخې له ثبت سره سم "څه فساد دی ستا په خاوره کښي حميده" راغلې وای د بيت مفهوم به ډېر سم سوی وای. حميد ځان ته وايي چي ستا په خاوره = خټه کي څه فساد سته چي د ميني په کيميا سره نه سره زر کېږي. په متن کي د (ميني) کلمې تکرار د حميد له "موشګافی" څخه ليري خبره ده.

په ۱۴۲ مخ کي هم د دوهمي حاشيې "د عشق په شور کي" د متن تر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ثبت "له حمیده صبر مه غواړه ناصحه + دغه توان ورڅخه لاړ د عشق په تور کي" له بیت سره ښه سر خوري. له حمید څخه د صبر دغه توان د "عشق په شور کي" تللی دئ، نه "د عشق په تور کي". د عشق شور د اصل قلمي نسخې ثبت هم دئ، باید د مرتب د خپل اقرار په حکم "ډېر اعتبار" ورکول سوی وای.

په ۱۴۴مخ کي یو بیت داسي دئ:

"د پردو وینو زول هرگوره گران دی
ځکه اچوی په غېږ کی مینا وینې"

د دغه مخ په دوهمه حاشیه کي کښلي دي چي په چاپي نسخه کي د (غېږ) پر ځای (قی) راغلی دئ. په دوهم نیم بیتي کي باید (قی) راغلی وای ځکه د (قي = استفراق) په وخت کي څوک له خولې څخه ویني اچوي. له مینا (جام) څخه هم د میو د راتوئېدلو پر وخت (د قی کولو پر وخت) ویني راځي. دلته هم باید د حاشيې ثبت په متن کي شامل سوی وای.

دغه راز نور موارد هم سته.

- د متن د تصحیح کار ځای ځای تر سر تېر سوی دئ. د مخونو لمبرونه ناسم لگېدلي دي. ۱۰۸ مخ، ۸۰۱ سوی دئ، ۱۴۷ مخ ۷۴۷ سوی دئ،....

د لیکدود یو رنگتوب (تجانس) ئې بد نه دئ خو په متن کي ئې (کي) او (کښې) دواړه راوړی دئ . ان تر دې اندازې چي په یوه بیت کي ئې دا دواړه شکله لیکلي دي:

"څه فساد دی ستاپـــه مینه کی حـمیده
چه د مینې په کیمیا کښی سره زر نه شوه"

زموږ د مشرانو د وخت امکاناتو ته چي څوک وگوري او په نني معیار ئې و نه تلي، نو دا متن له دې ټولو ټکو سره سره بیا هم په خپل وخت کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

دقیق کار وو او د ننني متني ناقدینو د کار له پاره د یوه تاداو حیثیت لري. پاک خدای دي زموږ مشران ټول وبخښي. د علم و ادب درانه بارونه ئې تر موږ پوري رارسولي دي.

۹- د شمس الدین کاکړ دېوان:

د شمس الدین کاکړ دېوان د کابل پښتو ټولني واردواره چاپ کړی دئ. مقدمه ئې ښاغلي عزیزالله واصفي کښلې ده او د تصحیح چاري ئې هم ده سرته رسولي دي. د اهتمام کار ئې حفیظ الله نومي بشپړ کړی دئ. په ۱۳۳۳ش = ۱۹۵۴ع کال د کابل په عمومي مطبعه کي د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دئ. د دېوان په سر کي د هغه وخت د پښتو ټولني لوی مدیر ارواښاد صدیق الله رښتین په یوه مخ کي یوه یادونه پر لیکلې ده. مقدمه ئې (۱۱مخه) د نورو دېوانونو پر خلاف د کتاب په پای کي راغلې ده. د دېوان ټول مخونه ۱۶۹ دي.

دا دېوان د متني نقد له اصولو سره سم تهیه سوی نه دئ. داسي ښکاري چي له یوې واحدي نسخې څخه به برابر سوی وي ځکه حواشي یا نسخه بدیلونه نه لري. لغتنامه ئې هم نه ده ورته ترتیب کړې او غلطنامه هم نه لري. اصل نسخه چي دا چاپي متن ځني برابر سوی دئ، نه د مقدمه لیکونکي له خوا او نه هم د پښتو ټولني د لوی مدیر له خوا راپېژندل سوې ده. د افغانستان په ملي آرشیف کي د شمس الدین کاکړ د دېوان دوې قلمي نسخې سته چي یوه ئې "عبدالواحد بن فیض محمد قندهاری" په کتابت او دوهمه ئې د "محمدگل خوشکاوی"په قلم لیکل سوې ده. زه فکر کوم چي دا چاپي متن به په همدې دوو نسخو کي له یوې څخه تهیه سوی وي. که څه هم د ملي آرشیف د پښتو خطي نسخو په فهرست کي ئې کښلي دي چي د دغه دیوان یوه خطي نسخه د افغانستان د علومو اکاډمۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

په کتابخانه کي هم سته. د اکاډمۍ کتابخانه هماغه د پښتو ټولني کتابتون وو. له امکانه ليري نه ده چي دا چاپ له هماغي نسخې څخه رانقل سوی وي. څرنګه چي چاپي متن د متني کره کتني پر پرنسيپو برابر نه دئ، ځکه نو دا ټولي خبري حدسيات دي او حدسيات د نني معيار له مخي د اعتبار وړ خبري نه سي کېدلای.

د شمس الدين کاکړ دغه دېوان تر چاپ ۳۴ کاله وروسته د صحاف نشراتي موسسې (کوټه) له خوا په ښکلې قطع او صحافت بيا چاپ سوی دئ. د تصحيح او ډيزاين چاري ئې صحاف نشراتي موسسې سر ته رسولي دي دا متن ئې ما (هوتک) ته کاناډا ته رالېږلی وو، ما مرور پر وکړ، ټايپي تېروتني مي ورسمي کړې او دوهمه سريزه و لغتنامه مي ورته وکښله. دا چاپ هم د متن څېړني پر معاصرو اصولو برابر نه دئ خو تر اول چاپ يو څه د اعتماد وړ کېدای سي.

۱۰- پښتو عروض:

پښتو عروض د احمدشاهي عصر د يوه ننګرهاري پښتانه عالم مياشرف ليکنه ده. دا کتاب د عروضو په علم کي لومړنی پښتو اثر دئ. په دغه برخه کي موږ د مياشرف تر کتاب پخوا بل اثر نه لرو. د دغه کتاب يوه خطي نسخه مولوي ابوالوفاء صاحب کندهاري غالباً په هند کي موندلې او له حيدرآباد دکن څخه ئې د کابل پښتو ټولني ته لېږلې وه. دا نسخه د ارواښاد استاد رښتين په "کتنه او سپړنه" د پښتو ټولني له خوا په ۱۳۴۴ش کال په آفسيټ ډول چاپ سوه. خطاط ئې د فارسي ژبي محقق ليکوال او شاعر مولانا خال محمد خسته او د خط ډول ئې نستعليق دئ. د کتاب ټول متن ۳۸ مخه دئ او استاد رښتين په ۳۴ مخونو کي د "پلټنه او سپړنه" په نامه تعليقات پر کښلي دي. د تعليقاتو په دوهم مخ کي د قلمي نسخې پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

مشخصاتو او ليکدود باندي ړغېدلی دئ او ليکلي ئې دي چي قلمي نسخه د ليکلو نېټه او د کاتب نوم نه لري. د قلمي نسخې د شپږم، يوولسم او پنځلسم مخونو عکس ئې هم په متن کي راوړی دئ.

دا متن له يوې واحدي نسخې څخه تهيه سوی دئ او طبيعي ده چي نسخه بديلونه نه لري. ځای ځای ئې په لمنليکونو کي د کلماتو تشريح سته.

پښتو عروض د متن څېړني له مخي تر زياتي اندازې د باور وړ متن دئ. د متن محتوا (منځپانګه) ئې ځيني داسي خبري لري چي عروض پوهان ورسره موافقه نه لري. خو د دې موضوع څېړنه زما د اوسنۍ ليکني تر چوکاټ وتلې خبره ده.

۱۱-دستارنامه:

دستارنامه د خوشحال خان خټک (۱۶۱۳ – ۱۶۸۸ع) مهم اثر دئ. دغه مهم اثر واردواره د پېښور موزيم د مهتمم ارواښاد عبدالشکور په اهتمام په ۱۹۵۲ع کال په دغه ښار کي چاپ سو. عبدالشکور صاحب دغه چاپي متن له هغي قلمي نسخې څخه تهيه کړی وو، چي د پېښور د پښتو اکيډېمۍ په کتب خانه کي موجوده وه. د دې قلمي نسخې په باب وروسته ليکل سوي دي چي ارواښاد عبدالشکور ته "دا نسخه د ګنبت خان بهادر محمدرفيق خان ورکړې وه"، په کتب خانه کي په "... نمبر ق – ۲۵۳" قيد ده او "په حاشيه کي ئې فراقنامه هم ليکلې ده"[1]. دغه قلمي نسخه د افضل خان خټک له پاره د عبدالحليم نومي په کتابت د ۱۱۱۹هـ ق کال د

[1] وګ: دستارنامه – پښتو اکيډيمي پېښور – د سريزې ح ،ط مخ،چاپ ۱۹۹۱ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

جمادي الثاني پر پنځمه خطاطي سوې ده[1]. په دې چاپي متن کي د قلمي نسخې ليکدود کټ مټ رانقل سوی دئ چي د دستارنامې د کابل چاپ د ترتيبوونکي په نظر ئې "لوستنه د هر چا دپاره ګرانه وه" او د پېښور د دوهم چاپ د ترتيبوونکي په قول "عبدالشکور صيب د چاپ کړې نسخې املاء دومره ګرانه ده چه په اله آسانه څوک پرې پوهيدی نه شی". د عبدالشکور صاحب چاپ د دستارنامې اول چاپ دئ او علمي نړۍ ته واردواره د ده له خوا په چاپي توګه وړاندي سوې ده.

د کابل پښتو ټولني د ۱۳۴۵ ش = ۱۹۶۶ع کال په دوبي کي د خوشحال خان خټک د مړيني د ۲۸۶يم تلين د نمانځني په مناسبت د دستارنامې متن د اروابښاد عبدالشکور صاحب له چاپ څخه رانقل او په مناسبه قطع او ښه صحافت ئې د کابل په دولتي مطبعه کي د ۲۵۰۰ ټوکو په تېراژ چاپ کړه. د پښتو ټولني د هغه وخت مشر اروابښاد استاد رشتين دوه مخه سريزه پر کښلې ده او په هغې کي وايي چي رانقل سوی متن ئې "په ډير زيار صحيح کړی شوه"(د سريزي – لومړی مخ). د دستارنامې د دغه چاپي متن د مخونو شمېر ۱۳۸ دئ. د متن په پای کي "د ځينو لغاتو څېړنه" راغلې ده. دا څېړنه دوې برخي لري. يوه ئې د اروابښاد دوست محمد خان مومندپه قلم ليکل سوې او د پېښور له اول چاپ څخه رانقل سوې ده. د لغتنامې دغي برخي ته په ځينو ځايو کي نوره تشريح هم ورکول سوې ده. دوهمه برخه ئې پښتو ټولني برابره کړې ده. دواړي برخي په ۱۶مخونو کي ځای سوي دي. تر لغتنامې وروسته د متن فهرست په دوو مخونو کي راغلی دئ. د متن په سر کي د خوشحال خان تصوير او په پای

---

[1] وګ: د کابل چاپ دستارنامې – ۱۳۸مخ. د افضل خان نامه ته د خټک لقب ما (هوتک) وراچولی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي ئې د ده د قبر تصویر سته چي د کابل د پښتو ټولني په غوښتنه د کابل د حجارۍ او نجارۍ په فابریکه کي د مرمر له ډبري څخه په ۱۳۲۷ش = ۱۹۴۸ع کال جوړ سوی وو.

د دستارنامې د دغه چاپ په باب د پېښور چاپ (۱۹۹۱ع) ښاغلي مرتب حاجي پُردل خان خټک کښلي دي چي "... په ښکلې ټائپ چاپ شوې ده – ولې په دې کښې په ځینو ځایو کښې دَ بابا ژبه بدله کړې شوې ده" (وګ: د دغه چاپ د سریزي – ط مخ). خو له بده مرغه دغه ځایونه ښوول سوي نه دي. د دغو ځایو موندل هغه وخت ممکن کېدلای سي چي د کابل چاپ متن د پېښور چاپ له متن، یا د پېښور د پښتو اکیډیمۍ له خطي نسخې او یا هم د ارواښاد عبدالشکور له چاپ سره مقابله سي. زه اوس د دغې مقابلې له پاره امکانات نه لرم.

تر کومه ځایه پوري چي ما ته څرګنده سوې ده، د کابل چاپ په دغه متن کي دې لاندي ټکو ته د متني ناقد ګوته نیول کېدلای سي:

– مصحح ځای ځای ډېري پر ځای او معقولي سموني په حاشیه کي راوړي دي. د متن څېړني اصول موږ ته وایي چي که په یوه متن کي کاتب ناسمه کلمه لیکلې وي او مصحح ئې د سمولو له پاره پاخه استنادونه لري، نو باید دغه سمونه متن ته داخله سي او ناسم ثبت ئې په حاشیه کي وښوول سي. دا څو مثاله به ولولو:

په اول مخ کي کاتب د خوشحال خان د یوه اثر نوم په ناسم ډول "فقرانامه" کښلی دئ. مرتب و دې غلطۍ ته متوجه سوی دئ او سم شکل "فراقنامه" ئې په حاشیه کي راوړې ده. مرتب ښایي دا کار د امانتدارۍ له اسیته کړی وي، خو د متن څېړني له اصولو سره سم ئې باید "فراقنامه" په متن کي او "فقرانامه" په حاشیه کي راوړې وای.

په پنځم مخ کي هم د کاتب غلطۍ ته د مرتب پام اوښتی دئ چي "اما

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اسمان سره څه کا" ئې "اما د ايمان سره چه کا" ليکلی دئ. مرتب ته په کار وه چي سم عبارت ئې متن ته پورته کړی او ناسم ئې حاشيې ته کښته کړی وای.

په همدې مخ دوهمه حاشيه "يوه بل کمينه تر ملا کړې" عبارت بايد متن ته شامل سوی وای. د متن "يوه بله کينه تر ملا کړی" بايد حاشيې ته راغلی وای.

د نهم مخ د حاشيې"تقوی" بايد د متن د ناسم ثبت "فتوی" پر ځای راغلی وای.

د ۳۴ مخ د حاشيې "دودوي" بايد د متن د "دوی" پر ځای ليکل سوی وای.

د ۳۷مخ د حاشيې له توضيح سره سم بايد په متن کي د "باز" کلمه ورزياته سوې وای. لوستونکي کله کله حاشيې ته پام نه کوي او د متن په لوستلو کي ستونزه پيدا کوي.

– سره له دې چي وايي متن "په ډېر زيار صحيح کړی شوه" خو بيا هم ډېر ځايونه (۲۸، ۳۹، ۵۲، ۵۶، ۶۸، ۷۰، ۷۱، ۷۵، ۸۰، ۸۲، ۸۵، ۱۵۳ مخونه ...) ناسم پاته سوي دي. مرتب د پېښور چاپ ليکدود د خپل وخت مروج ليکدود ته رااړولی دئ خو ځای ځای ځني پاته سوی دئ (۷۳مخ). دا کارونه د متن څېړونکو په عيبو کي نه شمېرل کېږي خو مرتب ته په کار وه چي پورتنۍ يادونه ئې د "په ډېر زيارتر يوې اندازې صحيح کړی شوه" په شان کښلې وای.

– د لغتنامې ځيني ځايونه د تامل وړ دي. دا چي په ۱۵۳ مخ کي د "شولان" معنا بې له کومي حوالې څخه " کمند" ليکلې ده، ما ته سمه نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښکاري. شولان سالَن ته وايي[1]. دې تېروتني د خوشال خان خټک کليات (؟ چاپ) ته هم لار کړې ده.ما چي له کندهاره تر اټکه کتاب کيښ، د خوشال خان خټک کليات ته مي د دغي معنا په برخه کي اشاره کړې وه، خو اوس پوه سوم چي د دغه کليات مرتب د شولان لغت په معنا کي د دستارنامې د لغتنامې ښکار سوی دئ.

په دغه لغتنامه کي خورا ډېر لغتونه معنا سوي نه دي او د معنا پر ځای ئې ټکي ايښي دي. له چاپي نسخې څخه د نقل کوونکي يا نقل کوونکو نومونه هم نه دي ښوول سوي. د متن د مرتب نوم هم په صراحت سره نه دئ ليکل سوی او د متن د چارو سمبالوونکي د "مو" په ضمير سره ښوول سوي دي. د دغه ضمير له کارولو څخه څوک فکر کوي چي پر متن باندي ډله ييز کار سوی دئ، خو زما په خيال د دغه متن د تهيه کولو کار تر ډېري اندازې پوري د پښتو ټولني د مشر له خوا سر ته رسېدلی دئ.

زما په نزد د دستارنامې دغه چاپ د انتقادي متن د اصولو پر تول برابر نه خېژي او مبهمات ئې ډېر دي.

۱۲ - طب نامه:

طب نامه د خوشحال خان خټک بل اثر دئ چي په نظم ئې کښلی دئ او پر دغه چاپ چي ئې زه اوس ږغېږم، د کابل پښتو ټولني په ۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع کال د خوشحال خان دمړيني د۲۸۶ تلين په مناسبت د پوهاند رشتين "سمونه او کتنه" د دوو زرو ټوکو په تېراژ د " طب نامه د خوشحال خټک" په نامه چاپ کړی دئ.

د کتاب په سر کي"لومړنۍ خبرې" په ديارلسو مخونو کي راغلي دي

---

[1] وګ: د ليکونکي اثر، له کندهاره تر اټکه – ۲۸۲مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي په هغو کي د دغه کتاب د چاپ پر اړتیا، د قلمي نسخې (اصل) پر ځانګړ تیاوو، د خوشحال خټک پر نورو آثارو او د هغو پر بېلابېلو چاپونو، د خوشحال د کلیاتو پر قلمي نسخو او د خوشحال په باب پر لیکل سوو آثارو باندي روښا اچول سوې ده. ورپسې د طب نامې متن شروع کېږي چي ټول څلوېښت مخه دئ. تر هغه وروسته د خوشحال له چاپي فضل نامې څخه د "صحبت آداب" مثنوي، چي اته مخه ئې نیولي دي، راغلې ده. د طب نامې متن او له فضل نامې څخه رانقل سوې مثنوي خطاطي سوې ده. د خطاط نوم ئې نه دئ ښوولی خو زه فکر کوم چي دواړه متنه به د مولانا خال محمدخسته په قلم خطاطي سوي وي (والله اعلم بالصواب). کتاب ته په نهو مخو کي لغتنامه هم لیکل سوې ده او لغتونه ئې د الفبې په ترتیب اوډلي دي. سریزه (ړومبنۍ خبرې) او لغتنامه دواړه په چاپي تورو ده. د کتاب په سر کي د خوشحال خټک تصویر هم سته.

د خوشحال خټک طب نامه، چي په ځینو کتابو کي د "صحت البدن" په نامه هم یاده سوې ده، تر دغه چاپ پخوا په ارمغان خوشحال (د سیدرسول رسا په زیار) او فضل نامه (د پېښور د اشاعت سرحد له خوا چاپ) کي چاپ سوې ده خو د ارواښاد استاد رشتین له خولې چي ویلي ئې دي: "... په دواړو ځایو کښې داسی غلته چاپ شوې ده چه له چاپ نه ئې نه چاپ غوره ؤ"(د ړومبنۍ خبرې "د" مخ).

د دغه حاضر چاپ متن د پښتو ټولني د کتابتون له خطي نسخې څخه رانقل سوی دئ او له چاپي متنونو سره مقابله سوی دئ. د نسخو اختلافونه ئې په ښه تفصیلي توګه د هر مخ په لمنلیکونو کي راوړي دي. د پښتو ټولني خطي نسخه د اروښاد محمدعمر بلبل افغان (۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع مړ) له خوا د ټولني کتابتون ته ورکول سوې وه. اروښاد بلبل افغان له دغي نسخې څخه بل نقل هم اخیستی وو، چي هغه هم په همدې کتابتون کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوندي وو (ړومبنی خبری – ج – مخ). وايي چې قلمي نسخه (اصل) د سر له خوا بشپړه خو په منځ او پای کې ئې دوه مخه کنډو دي. د نسخې ټول مخونه شپږ ځلوېښت دي، ليک ئې پوخ نستعليق او ليکدود ئې د ختټکو دئ. دا متن په دقت تهيه سوی دئ او د متن څېړني پر اصولو باندي تر زياتي اندازې سم خېژي. د طب نامې د وروستي چاپ (د پېښور پښتو اکيډيمي – ۱۹۸۵ع) مرتب سيد محمد تقويم الحق کاکاخېل د کابل د پښتو ټولني چاپ طب نامې په باب ليکلي دي: "د کابل پښتو ټولنې ... يوه مجموعه د طب نامه خوشحال خان ختټک په نوم په ۱۹۶۶ع کښې چاپ کړې ده.او تر خپله حده ئې د صحت کوشش کړی دی" (۷ مخ).

زموږ تر بحث لاندي چاپي طب نامې متن ته که د متني کره کتني له عينکو څخه وکتل سي، دا لاندي ځايونه ئې سمېدل غواړي:

– خوشحال خان د ناروغيو د علاج له پاره ځای ځای دوې درې يا تر دې زياتي نسخې (Prescriptions) سر پر سر راوړي دي. تر اولي نسخې وروسته ئې نورو ته د "ايضا" عنوان ور کړی دئ. دغه عنوان په چاپي متن کي هر ځای په " بل رنګ" اړول سوی دئ. دغه تصرف بايد نه وای سوی او د قلمي نسخو "ايضا" بايد خوندي سوی وای.

– د څلرم مخ څلرمه حاشيه "ده ساله" له متن سره سم وايي. په متن کي بيت داسي دئ:

" غوږ د غوا چه زاړه ډېر وی + د سال يا تر ده تېر وی"

د متن"د سال" که حاشيې ته کښته سوی او د حاشيې "ده سال" که متن ته رالوږ سوی وای، ښه به وو.

– د يوولسم مخ پنځمه حاشيه له متن سره سر نه خوري، بېځايه ليکل سوې ده. دا حاشيه بايد د دوولسم مخ له اولي حاشيې سره يو ځای راغلې وای. د دې کار ملامتيا خو پر کاتب وراوړي خو که کتاب دوهم وار

(c) ketabton.com: The Digital Library

تصحیح سوی وي، نو ئې بیا پړه نورو ته هم متوجه کېږي.

– د دوولسم مخ څلرمه حاشیه ګونګه ده. په حاشیه کي راغلي دي چي "په چاپی نسخو کښی عنوان دا دی (دارو د قوت باه) چه بیخپ غلت دی". په متن کي هم په غټو تورو" دارو د قوت باه" ثبت دئ. لوستونکی د محشي په مطلب سم نه پوهېږي چي څه وایي؟

د همدې مخ پنځمه حاشیه هم تشریح غواړي. په دغه حاشیه کي ئې کښلي دي: "په چاپی نسخو کښی"نک چهکنی" لیکل شویدی". په متن کي "نک جهنکی" دئ او "نک جهنکی" بیا په لغتنامه کي معنا سوی نه دئ. لوستونکی نه پوهېږي چي په دې دوو کي کوم یو سم دئ. کله کله د متن تر تیبوونکي ځیني مروج او د ژبي عام کلمات بې تشریح پرېږدي خو که کلمه یا کلمات عام فهمه نه وي او مرتب ئې معنا هم نه وي راوړې، په دې صورت کي له لوستونکی څخه لار ورکېږي او نه پوهېږي چي د مرتب له خوا د ثبت سوي کلمې یا کلماتو د سموالي له پاره استناد په څه شي وکړي. د پېښور وروستي چاپ "نک چهکنی" ثبت کړی دئ خو هورې ئې هم معنا نه ده لیکلې. ښایي دا لغت به په هغه سیمه کي مروج او عام لغت وي[1].

– د ۲۴مخ دوهمه حاشیه بې ضرورته ده. د چاپي نسخو او موجود متن ثبت یو شان " دواړو" دئ. که دال له (واړو) څخه یو څه لیري لیکل سوی وای، مشکل په حلېدی.

– د ۲۷ مخ په دریمه حاشیه کي ویلي دي: "په چاپي نسخو کښی د (ورپوهیږی) په ځای (پری پوهیږی)". دلته که متن ته د چاپي نسخو ثبت داخل سوی وای، ښه به وو. د متن د "په ډېر رنګه جلاب کیږی +

---

[1] تر کومه ځایه چي ما ته معلومه ده (چهکنی) یو راز تُروه مایع ده. د جوړولو پر وخت ئې ګشنیز، هوږه او نورمساله جات له سُرکې سره ګډوي او پر کتغ باندي ئې دپاسه اچوي. د کتغ خوند او مزه په ډېرېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

هوشیاران به درپوهیږی" په پرتله " هوشیاران به پرې پوهیږي" محاورې ته نزدې او صحیح دئ.

– د ۳۴مخ د اولي حاشیې (وار) باید متن ته لوړه سوی او د (ځار) پر ځای راغلی وای. په متن کي خوشحال خان پر مېړه باندي د عورتي حقوق بیانوي او وايي:

"که مثنی که درې که چار وی + زیست روزګار دې په ځار وی"

د خوشحال مراد دا دئ چي که د چا دوې، درې یا څلور ماندینې ګاني وي، له هري یوې سره دي "زیست روزګار" په وار (نوبت) وي. د ماندینو په تعدّد کي د اسلامي شریعت حکم هم "تَعدِلوا" دئ. (ځار) دلته د بیت له مفهوم سره سر نه خوري او د حاشیې (وار) ورسره سم راځي.

– د ۳۵ مخ د دوهمي حاشیې "پرې دې تل حلاله خورینه" د متن د "برې دې تل حلال خوروینه" پر ځای راغلی وای ځکه خبره پر "نفقه" ده او د دغه مونث نامه سره (حلاله) صفت سم راځي نه (حلال). د همدې مخ د دریمي حاشیې "حرامه، عامه" هم باید د متن د "حرام، عام" پر ځای لیکل سوی وای. د متن تر "که لقمه ورکړې حرام" به "که لقمه ورکړې حرامه" د پښتو ژبي له ګرامري اصولو سره سمه خبره وي. پخوانیو ناسخینو د کلماتو د پای حرکتونه په زور، زېر، پېښ سره ښوول.

– د ۳۶مخ څلرمه حاشیه "په ډېر رنګه دخول کیږي بهتر دا دی" هم د ټولو چاپي نسخو ملاتړ لري او هم تر "په ډېر رنګه دخول کیږي هنر دا دی" د معنا و مفهوم په لحاظ غوره ښکاري، ځکه نو باید حاشیې ثبت متن ته لوړسوی وای او د متن ثبت حاشیې ته راکښته سوی وای.

– د ۳۷مخ اوله حاشیه چي وايي د متن د "په دا کار کښی تندرستی ده سراسر" په ټولو چاپي نسخو کي" په دا کار کښې تندرستي ده د بشر" ثبت دئ، باید د چاپي نسخو ثبت ته اعتبار ورکړه سوی وای. په دغه بیت

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي (د بشر تندرستي) يعني د (وجود تندرستي، د ځان تندرستي) د متن د (سراسر تندرستۍ) تر عام مفهوم موزونه راځي.

– د ۳۸مخ څلرمه حاشيه "که به پیء څښبې شودې پیء د بزو څښبه" هم د متن تر "که ئې څښبې شودې پیء خو د وزو څښبه" د نورو نسخو زيات ملاتړ لري، ځکه ئې نو متن ته شاملول زما په نظر سم ول.

د طب نامې متن پر څلوېښتم مخ پای ته رسېدلی دئ. په پای کي ئې له فصل نامې څخه تر يوه اوږده مثنوي (؟ مخه) وروسته لغتنامه راغلې ده. په لغتنامه کي د متن ټول لغتونه نه دي اخيستل سوي او په اخيستل سوو لغتو کي هم ټول معنا سوي نه دي. د ډېرو لغتو معنا ته (...) ايښوول سوي دي. د معناوو په برخه کي هم زما سره د ويلو څه خبري سته خو د هغو بيانول مي له موضوع څخه ليري کوي. زما د څېړني استقامت د متني نقد لوری دئ، خو دا يوه خبره به د دې بحث په پای کي وکړم او بحث ته به د پای ټکی کښېږدم. د لغتنامې د (ش) رديف اول لغت "شوده پیء" ته ليکل سوي دي: "يو بوټی دی"؟! شوده، پیء، شيدې ټول د هغي سپيني اوبلني غذا پښتو نومونه دي چي په فارسي ئې (شير) او په انګرېزي ئې (milk) بولي.

۱۲ – د خوشحال رباعيات:

"د خوشحال رباعيات" نومې مجموعه د کابل د پښتو ټولني د ادبياتو څانګي له خواپه ۱۳۴۹ش = ۱۹۷۰ع کال د ۱۵۰۰ ټوکوپه تېراژ په ۲۹۹ مخونو کي د پښتو ټولني د هغه وخت د مشر پوهاند رشتين له څلورمخه يادابښت سره، چي د مجموعې په پای کي ئې راوړی دئ، خپره سوې ده. د ارواښاد پوهاند رشتين د يادابښت له مخي، پر دغه مجموعه باندي ډله ييز کار (درې مياشتي) سوی دئ. په دغه يادابښت کي راغلي دي چي: "د خوشحال د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل د ادبياتو په څانګه کښی د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښاغلی محمداسمعیل سړبن له خوا سر ته ورسید، پس له هغه د ښاغلی بختانی، ځدراڼ، سړبن، حبیب الله اپریدی او شاه ولی صافی له خوا د نورو چاپی او قلمی نسخو سره مقابله شو او بیا د ښاغلی حفیظ الله او سړبن له خوا پاکنویس کړی شو". (الف مخ) خو ښاغلي رفیع صاحب لیکلي دي چي: "په ۱۳۴۹ کال چي پښتو ټولنې د خوشال ختک د سیمینار له پاره د خوشال بابا رباعیات چاپول بختاني صاحب ئې (د) تصمیم؟ او مقابلې د کمیسیون مشر و او د دې رباعیاتو کار هم د دوی تر نظرلاندې تر سره شو." (وګ: رشاد مجله، لومړی کال دوهمه او دریمه ګڼه ۱۷ – ۱۸مخونه). که څوک متن ته وګوري نو پوهېږي چي د تصحیح اساسي کار د پوهاند رشتین له خوا سر ته رسېدلی دئ. دې کار درې میاشتي دوام موندلی وو او وروسته بیا "د قلمی نسخو د لیک دود د سختیا په وجه ډېر ځایونه پکښې ناسم پاتی شوی وو". اروانښاد رشتین صاحب زیاته کړې ده چي: "په دغه وجه له قلمی نسخو سره د بیا مقابلی ضرورت پیدا شو او ما په خپله د محمداسمعیل سړبن، شاولی صافی، شادوله او بینا په مرسته په دغه کار لاس پورې کړ ... په دوو هفتو کښې دغه ګران کار سر ته ورساوه، (۱۶۰۴) رباعی ګانی مو ولوستلی او ناسمی رباعی ګانی مو په ډېر غور سره مقابله او د قلمی نسخو له مخه سمې کړې."(ب مخ)

په دې مجموعه کي اویا رباعۍ داسي دي چي په نورو چاپي او خطي نسخو کي نسته او په دې ډول د ټولو رباعیاتو شمېر (۱۶۷۴) ته رسېدلی دئ (ج مخ)[1].

د دې مجموعې په ترتیبولو کي د خوشحال خان د دېوان له درو قلمي

---

[1] د خوشال خان ختک کلیات د سریزو په (درېیم مخ) کي دا شمېر "ټولټال ۱۶۸۴ څلوریزې" بلل سوی دئ چي غالباً به چاپي تېروتنه وي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسخو (د پښتو ټولني د خطي زېرمي) او نورو درو چاپي نسخو څخه کار اخيست سوی دئ. قلمي نسخې ئې داسي ښوول سوي دي:

"۱ – لومړۍ قلمی نسخه د خوشحال په ژوندپه ۱۰۹۹هـ کال په جانه کوړ کښی چه د آدم خيلو اپريدو په علاقه کښی يو ځای دی ليکل شوې ده[1].

۲ – دوهمه قلمی نسخه هم ډېره پخوانۍ ده خو تاريخ ئې نه معلوميږي.

۳ – دريمه قلمي نسخه هم زړه او پخوانۍ ده، خو تاريخ او د سر او آخر پاڼې نه لري." (الف – ب مخونه)

چاپي نسخې داسي راښيي:

"۱ – لومړۍ چاپي نسخه په ۱۳۱۶ش کال د ښاغلي عبدالحی حبيبی له خوا په کندهار کښی چاپ شوی ده[2].

۲ – بله چاپي نسخه د ښاغلی دوست محمد کامل له خوا په ۱۹۵۲ع کال په پېښور کښې چاپ شوې ده.

۳ – دريمه چاپي نسخه د ښاغلی سيد رسول رسا له خواپه ۱۹۶۴ ع کال په پېښور کښی چاپ شوې ده" (ب مخ).

ارواښاد پوهاند رشتين ليکي چي له دې ټولو قلمي او چاپي نسخو سره ئې "د خوشحال رباعيات" مقابله کړي دي. رشتيا هم که څوک د دغي مجموعې متن وګوري په لازمو مخونو کي ئې نسخه بديلونه په لنډ ډول د اړوند مخ په حاشيو کي راوړي دي. دغه راز ئې د مشکلو لغاتو لنډي معناوي هم په حاشيو کي کښلي دي. دا رباعيات رشتيا هم په خپل وخت کي تر نورو ټولو چاپ سوو دېوانو بشپړ دي خو که د متن څېړني له مخي

---

[1] دا هغه نسخه ده چي ويل کېږي ځيني برخي ئې د خوشحال خان په خپل خط کښل سوي دي.
[2] دا سنه سمه نه ده او يو کال کمه ښوول سوې ده (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

وڅېړل سي، نتيجه به ئې داسي راووزي:

له کومو خطي نسخو څخه چي استفاده سوې ده، د هغو پېژندنه ډېره مختصره او صرف دومره ويل سوي دي چي "پخوانۍ" يا "زړه پخوانۍ" ده. د نورو ليکدودي ځانګړتياوو پر ځای ئې صرف دومره قدر ويلي دي چي"دغه درې واړه قلمي نسخې په پاخه نستعليق خط د ختګو د کورنۍ په خاص ليک دود ليکل شوي دي. په دغه ليک دود کښي د پښتو د هر درونډ توري دپاسه وړوکي همزه (ء) ليکل کيږي".

د متن له پاره د اصل نسخې ټاکلو خبره مبهمه پاته ده او څوک نه پوهېږي چي په متن کي کومي چاپي يا قلمي نسخې ته د اصل په توګه کتل سوي دي. د يادابښت په لومړي مخ کي ويل سوي دي چي "د رباعياتو د نقلولو کار په اول ځل ... د ښاغلی محمداسمعيل سړبن له خوا سر ته ورسيد" خو دا ئې نه دي ښوولي چي دا نقل له کومی چاپي يا خطي نسخې څخه سر ته رسېدلی دئ. د مقابلې په برخه کي ئې دومره قدر ويلي دي چي "په دې مقابله کي د پښتو ټولني له دوهمی او دريمی قلمی نسخې څخه زياته ګټه اخستل شوې ده او اولی قلمی نسخی ته د ضرورت په وخت کی رجوع شوې ده". د دغه انتخاب دلايل ئې نه دي بيان کړي. لازمه خو دا وه چي "لومړۍ نسخه" چي د خوشحال په ژوند کي ليکل سوې وه، د اصل په توګه ټاکل سوې وای.

داسي ښکاري چي د متن د تهيه کولو په کار کي تلوار (بېړه) سوی وي ځکه د خوشحال د۲۹۰ يم تلين د نمانځني وخت پر رارسېدونکی وو او پښتو ټولني غوښتل دغي نمانځني ته دا درونډ متن تهيه کاندي له همدې اسيته ئې د مقابلې کار په دوو هفتو کي بشپړ کړی دئ. دا موده د دغسي يوه درانه متن د مقابلې له پاره کافي نه ده.

په هر صورت "د خوشحال رباعيات" د خپل وخت د نورو آثارو په

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر تله په دقيقه توګه تهيه سوي دي د لغاتو ثبت ئې نسبتاً اوريجينل دئ او دا متن د پښتو ادب د باوري متونو په کتار کي راتلای سي.

۱۴ - د حنان بارکزي دېوان:

د ميرزاحنان بارکزي دېوان واردواره د کابل پښتو ټولني د کابل مجلې د ځانګي له خواپه ۱۳۳۶ش کال د زر ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دئ. ټول دېوان (۲۴۴) مخه دئ او په پای کي(؟) مخه سمون لري چي چاپي تېروتني ئې پکښې ښوولي دي. د کتاب په سر کي ئې د حنان بارکزي تصوير هم وراچولی دئ. په سر کي د هغه وخت د پښتو ټولني رئيس استاد ګل پاچا الفت يو مخ او د کابل مجلې د هغه وخت مدير محمددين ژواک درې مخه ليکنه کړې ده او په هغو کي هم د حنان د شعر پر اهميت او يو څه هم د ده پر ژوندليک رڼغېدلي دي. نه ئې د دېوان د ترتيب پرڅرنګوالي، نه ئې د اصل نسخې د معرفۍ له پاره او نه ئې هم په دېوان کي د راغلو مشکلو لغاتو د حل له پاره وخت موندلی دئ. يوازي ئې دومره قدر ويلي دي چي: "د دې کتاب د ځينو برخو په کتنه کښې ښاغلی ساپی د ادبياتو مدير او په پاکنويس کښې ښاغلی عبدالصمد خان مرسته کړې ده چه اداره تشکر ځنی کوی. (اداره)".

دا دېوان د متن څېړني پر اصولو کورټ نه برابرېږي او تر دې خبري په ها خوا چي ادبي نړۍ ته د اول وار له پاره د پښتو د دغه نازکخيال شاعر کلام په چاپي توګه وړاندي کړی دئ، نوره ښېګڼه نه لري.

د دغه دېوان انتقادي متن ما (هوتک) تهيه کړی او خپور کړی دئ چي پر خپل ځای به خبري پر وسي. خو په دې ځای کي به د هماغه انتقادي متن د اول چاپ د سريزي له (ن) مخ څخه هغه مطالب کټ مټ رانقل کړم چي ما له نن څخه شل کاله پخوا د پښتو ټولني له خوا د حنان بارکزي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

چاپي دېوان په باب کښلي ول:

"دا ديوان دپښتو ټولني له خوا په ۱۳۳۶ش کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوئ دئ. ارواښاد استاد ګل پاچا الفت، چي په هغه وخت کي د پښتوټولني رئيس وو، يو مخ سريزه او ښاغلي محمددين ژواک[1] چي په هغه وخت کي د کابل مجلې مدير وو، درې مخه مقدمه پر کښلې ده. په دې دواړو ليکنو کي هغه نسخه چي د دېوان د ترتيبولو په وخت کي ترې استفاده سوې، نه ده ښوول سوې. مرتب ئې هم په وضاحت سره نه دئ معرفي سوئ. ډېري طباعتي غلطۍ لري او له څلورمخه (سمون) سره سره بيا هم زياتي غلطۍ ورڅخه پاته دي چي سمي سوي نه دي. حتی په هغه غزله کي چي حنان د کاتبانو له بې پروايي څخه شکايت کوي، هم غلطۍ سته (وګورئ: د چاپي دېوان ۹۰ مخ). د رديف ګډوډۍ هم پکښې سته. د (واو) د رديف يوه غزله د (ی) په رديف کي راغلې او د (ی) د رديف يوه غزله د رباعياتو په پای کي مکرر راوړل سوې ده. په چاپي متن کي داسي نخښي نښانې سته چي مرتب بايد څوک د ختيځي لهجې ويونکی پښتون وګڼي. د شاعر له لهجې سره پوره بلد نه دئ. دې کار په شعر کي لړ څه بې نظمۍ راوستلي دي.

ټول دېوان ۲۴۴مخه دئ چي ۳۴۹ غزلي، ۲۵ رباعۍ، ترجيع بند، مخمس اوفالنامه پکښې ده ... زما په خيال د ديوان د چاپولو په کار کي لازم دقت نه دئ سوئ خو دا چي د ادب مينه والو ته ئې د پښتو ژبي د يوه ډېر نکته سنج شاعر دېوان وړاندي کړئ دئ، د ستايني وړ اقدام دئ. لومړي چاپونه هرومرو نيمګړ تياوي لري".

---

[1] ژواک صاحب د دغي ليکني پر وخت ژوندی وو. نوموړی د ۱۹۹۷ع کال په اګسټ کي په المان کي مړ سوا و هورې ښخ دئ. (هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دریم څپرکی

(افغانستان – تر ۱۳۵۲ش کال وروسته چاپي متون)

۱۵ – د دولت لواڼي دېوان:

دولت لواڼی د روښاني خوځښت پیاوړی مبلغ او دېوان لرونکی شاعر دئ. د ده دېوان واردواره د کابل د پښتو ټولني د ادب او فولکلور د لوی مدیریت له خوا د عزیزالله او محمدعارف غروال په اهتمام په ۱۳۵۳ش = ۱۹۷۴ع کال د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دئ. د کتاب قطع لویه ده. د دېوان په سر کي د پښتو ټولني د هغه وخت د رئیس ارواښاد محمدصدیق روهي په قلم یو مخ سریزه لري او په هغې کي ویل سوي چي دا دېوان ئې د بایزید روښان د وفات د څلور سوم تلین د بین المللي سیمینار په مناسبت له نورو کتابو سره یو ځای چاپ کړی دئ. تر دغي سریزي وروسته د پښتو ټولني د ادب او فولکلور څانګي لوی مدیر څېړنمل دوکتور سیدال شاه پولاد په درو مخونو کي پر روښاني خوځښت، د دولت لواڼي پر شاعرۍ او د دغه دېوان د ترتیب په باب لنډي خبري کړي دي. تر دغو لیکنو وروسته د ارواښاد پوهاند عبدالشکور رشادپه قلم یوه درنه تحقیقي لیکنه (۳۴مخه) راغلې ده او علامه رشاد مرحوم د دولت لواڼي پر ژوند، عقایدو، د هغه پر دېوان او د هغه د شاعرۍ پر عروضي اړخ باندي ژوري علمي او ابتکاري خبري کړي دي چي د چاپي دېوان ارزښت ئې ډېر ورلوړ کړی دئ. تر دغي

(c) ketabton.com: The Digital Library

عالمانه ليکني وروسته د ديوان مهتمم محمدعارف غروال په يوه مخ کي د دېوان د ترتيبولو پر چارو باندي په لنډ ډول رڼا اچول شوې ده. ډېر ليکنو وروسته د ديوان متن شروع سوی دئ چي ۲۶۱ مخه ئې نيولي دي. تر متن وروسته "مننه او کورواني" (يو مخ)، بيا "د چاپي تېروتنو سمون ليک" (اووه مخه) او ورپسې "لغات نامه" (۱۰مخه) راغلې ده. په لغات نامه کي لغتونه د الفبې پر ترتيب باندي اوډل سوي او معناسوي دي. په لغاتنامه کي يو شمېر لغتونه بې معنا پاته سوي دي. د دېوان په سر کي د بايزيد روښان خيالي تصوير هم چاپ سوی دئ.

دا دېوان له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ چي وايي يوه ئې "ډېر کلونه د پښتو ټولني په کتابخانه کي خوندي وه، بيا ئې د مطبوعاتو په کتابخانه او وروسته ئې د عامه کتابخانې په قلمي څانگه پوري اړه درلوده". (د پوهاند رشاد د ليکني ديارلسم مخ). دا نسخه د ليکلو نېټه او د ليکونکي نوم نه لري خو د اشعارو په نسبت تر دوهمي نسخې ډېره بشپړه ده[1]. دوهمه قلمي نسخه په غزني کي د البيروني په کتابخانه کي ساتل سوې وه. دغه نسخه د ميا محمدي جيو " قدس سره" په پرمايښت د پېښوری گل محمد په کتابت په ۱۱۷۴هـ ق کال ليکلې ده (وگ: د سريزي "د" مخ). په چاپي متن کي د اطلاعات و کلتور قلمي نسخه د اصل په توگه ټاکل سوې ده او له دې نسخې څخه د رانقلولو کار ئې محمداسمعيل سرېبن سر ته رسولی دئ. دغه نقل د غزني د البيروني کتابخانې له خطي نسخې سره محمدعارف غروال او عزيزالله مقابله کړی دئ اواختلافي ځايونه ئې

---

[1] د دې نسخې يادونه علامه عبدالحي حبيبي د پښتانه شعراء په لومړي ټوک کي کړې ده. نسخه اوس د افغانستان په ملي آرشيف کي خوندي ده.(وگ: فهرست نسخ خطی پشتو آرشيف ملی افغانستان – ۵۲مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

په حاشیو کي راوړي دي[۱].

د دولت لواڼي د دېوان د خطي نسخو په اړه زه مجبور یم چي د خپلي اوسنۍ څېړني د استقامت پر خلاف یو څو خبري وکړم او هغه دا چي د دغه چاپي متن په درو سرو مقدماتي لیکنو کي د دولت لواڼي د دېوان پر دغو دوو خطي نسخو برسېره په خارج کي د درو نورو قلمي نسخو یادونه سوې ده چي وايي یوه ئې په بریټیش موزیم کي او دوې نوري ئې د هند د رامپور په رضا لایبریري کي خوندي دي. د بریټیش موزیم د نسخې یادونه په دوو لیکنو کي بې حوالې خو په یوه لیکنه کي د پښتانه شعراء لومړي ټوک ۹۱مخ په حواله سوې ده. په موزیم کي ئې د دغي نسخې د قید نمبر (۴۲۲۸) او د نسخې د استنساخ کال ئې (۱۱۰۱هـ ق) ښوولی دئ. زما د مطالعې له مخي د پښتانه شعراء لومړي مؤلف دغه خبره د "د هند د زړو آثارو د مجلې، ج ۱۱، ص ۵۶۷" په حواله کښلې ده. ما (هوتک) ته پخوا لا دومره قدر معلومه وه چي په بریټیش موزیم کي د دولت لواڼي د دېوان نسخه نسته. کله چي په چاپي دېوان کي مي دغه درې لیکني ولوستلې نو مي هڅه وکړه چي دا خبره لږ څه سپینه کړم. تر څېړني وروسته راته څرګنده سوه چي په بریټیش موزیم کي د روښاني خوځښت د یوه بل پښتانه شاعر ملا ارزاني دېوان په همدغه یاد سوي نمبر (۴۲۲۸) قید وو. د

---

[۱] د صدیق دېوان (چاپ ۱۳۵۸ش) د سریزي په (ج) مخ کي راغلي دي چي د هند د جمهور رئیس مرستیال فقید ډاکټر ذاکرحسین افغانستان ته د راتګ په وخت کي (۱۳۴۵ش کال) د هند د کتابخانو د ځینو خطي نسخو میکروفیلمونه راوړي ول چي په هغو کي د دولت دېوان هم شامل وو. د دولت دغه حاضر دېوان د ذاکرحسین تر سفر اته کاله وروسته چاپ سوی دئ. زه نه پوهېږم چي په دې دیوان کي د دغه مایکروفیلم خبره ولي یاده سوې نه ده او ولي د متن په تهیه کولو کي استفاده نه ده ځني سوې؟ (م. هوتک).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ملا ارزاني د دېوان دغه نسخه په (۱۱۰۱هـ ق) کال استنساخ سوې ده[۱]. له دغي نسخې څخه ارواښاد بېنوا يو نقل (کاپي) تر لاسه کړی وو او ښاغلي زلمي هيوادمل له دغي کاپۍ څخه د دېوان متن ترتيب کړی دئ. د هيوادمل صاحب له دغه نقل څخه ډاکټر پرويز مهجور خويشکي د ارزاني خويشکي په کليات کي استفاده کړې ده[۲].

د بلومهارټ (James Fuller Blumhardt) د فهرست پخواني انگرېزي متن همدا اوس (۲۰ جولای ۲۰۱۱ع) زما سره نسته خو له لندنه مي راغوښتی دئ. نوی فهرست د ډاکټر ميکنزي (D.N.MacKenzie) له خوا د (Catalogue of Pashto manuscripts in the libraries of the British Isles) په نامه په ۱۹۶۵ع کال کي له ځينو اضافاتو سره بيا خپور سوی دئ. په دغه چاپ کي د ارزاني شاعر د دغه خطي دېوان د قيد نمبر (B.M.Or.۴۴۹۶) او د فهرست په ۵۹مخ کي پنځه شپېتم کتاب دئ. زما په خيال دغه تېروتنه واردواره د هند د زړو آثارو په مجله کي پېښه سوې ده او بيا ئې نورو افغاني ليکنو ته هم لار موندلې ده.

بېرته راگرځم اصلي موضوع ته. د دولت دېوان دغه چاپي متن د متن څېړني پر اصولو برابر تهيه سوی دئ خو زما په خيال د متني ناقد له نظره د "خو" ځايونه پکښې سته.

په حاشيو کي د البيروني کتابخانې د نسخې ثبتونه په تفصيل سره راغلي دي. ما چي ځغلند نظر پر وکړ، راته معلومه سوه چي په زياترو ځايو کي د البيرونې کتابخانې د نسخې ثبت د متن تر ثبت غوره دئ او بايد د

---

[۱] (وگ: وينښ، رازمحمد، پښتو کتابونه، د بلومهارټ د فهرست پښتو ترجمه، ۱۱۷مخ چاپ ۱۳۳۷ش).

[۲](وگ: د ارزاني خويشکي کليات–د سريزو ۱۹مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاشيې ثبت متن ته ورلوړ سوی وای. زه ټولي حاشيې دلته نه سم راوړلای او يوازي په دې څو مثاله اکتفا کوم.

– د اول مخ اوله حاشيه "(صفت) بکښم" د متن تر ثبت "صفت به کوم" د روښاني عصر پښتو ته نزدې دئ او بايد متن ته داخل سوی وای. د همدې مخ دوهمه حاشيه "پښو" د متن تر ثبت "پښې" ګرامري سموالی لري، بايدمتن ته لوړ سوی وای.

دغه راز پنځمه حاشيه "شمس قمر ئې باندی بل کړه مشعلونه" د متن تر ثبت صحيح ده. په متن کي"شمس قمر باندې ..." ثبت دئ چي هم ئې يوه څپه کمه ده او هم د (ئې) ضمير ځني لوېدلی دئ.

– د دوهم مخ په اوله حاشيه کي "... لافي مه کانړو" شکل د متن تر "... لافي مه کړئ" لرغونی دئ، بايد په متن کي شامل سوی وای.

– د څلرم مخ په شپږمه حاشيه کي راغلی"پنډ" د متن تر "بند" غوره دئ. "پر مرداره باندې پنډ لکه ورغونه" ما ته سم ايسي. پنډېدل د (غونډېدل) په معنا دئ. "پر مرداره باندې بند..." راته ناسم ښکاري.

– د پنځم مخ دريمه حاشيه "د نيکانو نصيحت به چيري نغوږی" بايد متن ته پورته سوی وای ځکه د متن ثبت له دوهم نيم بيتي سره ډېر سر نه خوري.

دغه راز موارد بيخي زيات دي او زما په نظر که د البيروني کتابخانې نسخه د کلام له کمښت سره سره د اصل په توګه ټاکل سوې وای او کمبوتی ئې د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه پوره سوي وای، ښه به وو. د البيروني د کتابخانې نسخه تر دا بلي نسخې څو غوره ځانګړ تياوي لري:

اول دا چي نسخه د کتابت نېټه او د کاتب نوم لري. خطاط ئې ګل محمد پېښوری معلوم شخص دئ. د ده په لاس د نورو کتابو کښل سوي نسخې ډېري سته. لاس کښني ئې د نورو کاتبانو په پرتله د ډاډ وړ دي. په

(c) ketabton.com: The Digital Library

داسي حال کي چي د اطلاعات و کلتور نسخه نه د کتابت نېټه لري او نه ئې د کاتب نوم څرګند دئ. خو د چاپي دېوان ترتيبوونکو ته لکه چي د البيروني کتابخانې د نسخې د کتلو موقع د اطلاعات و کلتور له نسخې څخه تر نقل اخيستلو وروسته برابره سوې ده. دا نو هغه وخت وو، چي د بايزيد سيمينار رانژدې کېدونکی وو او دوی د دوهم وار نقل و مقابلې له پاره لازم وخت نه درلود. د وخت د کموالي خبره محمدعارف غروال په خپلو خبرو کي کړې ده (پنځه دېرشم مخ).

د وخت د کموالي له اسيته دئ چي په متن کي پر غلطنامه سربېره نوري چاپي غلطۍ هم ناسمي پاته سوي دي. ځای ځای د حاشيو لمبرونه ځني پاته سوي دي (۵، ۸، ۱۰، ... مخونه)، توري سم نه دي لګېدلي او نوري وړې تېروتني.

د تورو ناسم لګېدلو او د متن ناسم رانقلولو يوه ډېره مهمه څېړنيزه تېروتنه پېښه کړې ده چي يادونه ئې د راتلونکو څېړنو له پاره ګټه رسوي. په ۲۱مخ کي دولت لواڼی د يوه اوږده نظم په ترڅ کي د روښان پير د لمسي او د جلال الدين غازي د زوی رشيد خان الهداد انصاري د مړيني نېټه بيانوي او وايي:

په يــوه آهې ارواح لــه تنه بيل شــو
په تاريخ د عين، نون، ح، ی، سفر ؤ

دوهم نيم بيتی د الهداد د مړيني تاريخي ماده ده چي که ئې د همدغه چاپي ثبت له مخي محاسبه کړو (ع = ۷۰ + ن = ۵۰ + ح = ۸ + ی = ۱۰)، مجموعه ئې (۱۳۸) کېږي. نو هرومرو بايد ووايو چي د (عين) پر ځای بايد (غين) وي او دا وروستی ثبت د مطبعې حروف چين له حيا څخه! (عين) کړی دئ. خو که د (ع) پر ځای (غ) وليکو، نو د تاريخي مادې ارزښت به (۱۰۶۸) راووزي. علامه رشاد د همدې چاپ د سريزي په نهم مخ کي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

الهداد مړینه په (۱۰۵۸هـ ق) کي بللې ده چي د پورتني بیت تر نښتې لس کاله پخوا پېښه سوې ده. د دغه حقیقت له مخي باید د بیت دوهم نیم بیتی شاعر داسي ویلی وي:

"په تاریخ د غین، نون، ح ئې سفر ؤ"

د متن رانقلوونکي د (ئې) ضمیر د (ی) په شکل ثبت کړی دئ چي لوستونکی پر هغه باندي په تاریخي ماده کي د شامل توري ګومان کوي. په خطي نسخو کي دغه ضمیر د (یِ، یه) په شکل نور مثالونه هم لري.

زه لکه چي د دولت لواڼي پر دېوان باندي د بحث په ترڅ د خپل کتاب له موضوع څخه دوه واره ووتلم او د متن څېړني بحث راڅخه پاته سو. خیر، امید دئ چي دا یادوني هم بې ګټې نه وي.

له پورته بیان څخه داسي نتیجه رااېستلای سو، چي د دولت لواڼي د دیوان دغه چاپي متن له ځینو کمزوریو سره سره بیا هم د انتقادي متن نوم ګټلای سي.

۱۶-د میرزاخان انصاري دېوان:

دغه دېوان د څېړنمل دوست په "سریزه، سمون او لمنې" د پښتو ټولني له خوا د پښتو د نړیوال مرکز د بین المللي سیمینار په مناسبت په ۱۳۵۴ ش = ۱۹۷۶ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د یو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دئ. د اهتمام چاري ئې ښاغلي حبیب الله رفیع سر ته رسولي دي او د وقایې (پښتۍ) او نورو پاڼو خطاطي او نقاشي ئې د "نصیراحمد، پ" په ګوتو سر ته رسېدلې ده. له "نصیراحمد، پ" څخه مراد (نصیر هنر پښتون) دئ.

د متن په سر کي "د میرزا خان پېژندګلوی او د دیوان نسخې" تر سرلیک لاندي د میرزاخان انصاري پر ژوند باندي د څېړنمل دوست په

(c) ketabton.com: The Digital Library

قلم درې مخه محققانه خبري ليکل سوي دي. ورپسې هغه چاپي او خطي نسخې ښوول سوي دي چي د دغه متن په ترتيبولو کي استفاده ځني سوې ده. په هغو کي د پښتو ټولني قلمي نسخه د "ملا شاه محمد ولد مرحوم و مغفور ملا دادمحمد ولد ملا شاه مراد قوم خوګاڼی ساکن ارغسان" په کتابت ليکل سوې او د ليکني نېټه ئې "دوشنبه شهر ربيع الثانی سنه ۱۳۲۷هجری" ده چي په دې حساب د شاعر تر مرګ (۱۰۴۰هـ ق) دوه سوه اووه اتيا کاله وروسته ليکل سوې ده. دغه نسخه چي د متن په ترتيب کي د اصل په توګه ټاکل سوې ده، د ښاغلي څېړنمل حبيب الله په لاس رانقل سوې ده. نقل سوی متن د ميرزا خان انصاري له هغه چاپي نسخې سره مقابله سوی دئ، چي د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملابسم الله له خواپه ۱۳۳۴هـ ق کال د لاهور په اسلاميه مطبع کي چاپ سوې ده. دغه چاپ د ميرزاخان انصاري د دېوان لومړی چاپ دئ. دغه راز ئې متن د ښاغلي همېش خليل له خوا د ميرزاخان انصاري له چاپ سوي دېوان او د الماني الاصل ختيځپوه دورن په خريستوماتي کي د ميرزاخان له کلام سره مقابله سوی هم دئ. متن له نورو خطي نسخو سره هم مقابله سوی دئ چي يوه ئې د پښتو ټولني بله نيمګړې نسخه، بله ئې د رفيع صاحب د کتابتون نيمګړې نسخه، دريمه ئې د کابل د عامه کتابخانې بشپړه نسخه او د دغي کتابخانې بله نيمګړې نسخه ده.

د متن په لمنو کي د دغو ټولو چاپي او خطي نسخو اختلافي ثبتونه راوړل سوي دي. د دېوان ترتيب او شکل د مروج ليکدود کارولو له اسيته اوښتی دئ. اول الفنامه (۱۸مخه)، بيا قصيدې (۳۳مخه)، ورپسې غزلې(۱۹۹مخه)، وروسته متفرق اشعار (۶مخه) او په آخر کي ئې لغتنامه (۴مخه =اته ستونه) راغلې ده. ټول کتاب د سريزی په ګډون ۲۶۸مخه دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د متن په ترتیب کي ځای ځای د اصل ثبت حاشیې ته وړل سوی دئ (۴مخ).

د متن په لیکدود کي د یاګانو بشپړ مراعاتول نه دي پالل سوي او (چي، چې) د (چه) په شکل کاږي. د ظرفیت (کښې) ئې زیاتره په همدې شکل لیکلی دئ خو ځای ځای (کې) هم په سترګه کېږي (۴۷مخ).

د میرزاخان انصاري په دغه چاپي دېوان کي دانتقادي متن څېړني پرنسیبونه پالل سوي دي او په افغانستان کي د زیاترو چاپي متونو په پرتله د ډاډ وړ متن دئ او مثبت ارزیابي کېدلای سي. دلیل به ئې دا وي چي د سمون چاري ئې د یوه داسي ژبپوه له خوا سر ته رسېدلي دي چي هم ئې د پښتو پر لهجو باندي ښه پوره علمي حیطه درلوده، هم ئې د عربي په شمول نوري خارجي ژبي زده وې او هم ئې د اسلامي شریعت او طریقت په باب مطالعه کړې وه. تر دې چي را تېر سو د اهتمام چاري ئې هم د متونو په کار کي د یوه برلاسي او تجربه کار محقق له خوا بشپړي سوي دي.

۱۷ - معرفة الافغاني:

معرفة الافغاني د پیرمحمد کاکړ په قلم لیکل سوی اثر چي د لوی احمدشاه بابا د زوی شهزاده سلیمان په نامه ئې اهداء کړی دئ. کتاب د پښتو ژبي د تدریس په نیامت کښل سوی دئ. د دغه کتاب خطي نسخې د انځرګل په شان نادري او پر نسته حساب دي.یوازنۍ چاپي نسخه ئې د کندهار ښار د کتابو د تاجرانو ملا جان محمد او ملابسم الله له خوا د لاهور په "اسلامیه ستېم پریس" کي چاپ سوې ده. د چاپ کال ئې ۱۳۴۱هـ ق = ۱۹۲۲ع دئ.له دغه چاپ څخه یو متن د ښاغلي حبیب الله رفیع په سریزه او سمون برابر سوی په دوو وروستیو پېړیو کي د پښتو د چاپ شوو آثارو د سیمینار په ویاړ خپور سوی دئ. د چاپ کال ئې ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۱ع دئ او

(c) ketabton.com: The Digital Library

د چاپ ځای ئې د کابل دولتي مطبعه ده. دغه چاپ د ننګرهار مجلې د ۱۳۵۶ش کال د پنځمي ګڼې پر ځای خپور سوی دئ.

د دغه چاپ په سر کي فهرست (۱مخ) او ورپسې د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزیر پوهاند دکتور نوین (یادونه) بیا د ارواښاد علامه عبدالحي حبیبي په قلم یو یاداښت (۱مخ) او په تعقیب ئې د ننګرهار مجلې د مسئول چلوونکي میرزامحمد ذهنیار خبري راغلي دي. تر دغو خبرو وروسته د ښاغلي حبیب الله رفیع په قلم اوږده سریزه (۳۸مخه) پیل سوې ده چي په هغې کي پر معرفة الافغاني، پیرمحمد کاکړ او شهزاده سلیمان باندي تحقیقي بحث کړی دئ.

د کتاب متن له ۳۹مخ څخه شرو سوی دئ. دا کتاب لس بابه دئ چي لسم باب ئې بیا شپږ فصله لري. ټول کتاب د سریزو او نورو مطالبو په ګډون دواتیا مخه کېږي چي په دې کي د پیرمحمد کاکړ تصویر او د لومړئ چاپي نسخې د وقایې او لومړي مخ عکاسی هم شاملي دي.

دا متن له یوې واحدي چاپي نسخې څخه برابر سوی دئ چي د مرتب په قول د کتاب چاپي متن "له اصلی نسخی څخه په ډېره بی پروایی رانقل شوی دی" او د متن همدې غلطیو مصحح "... په خپل کار کی له ډیرو ستونزو او کړاوونو سره مخ " کړی دئ (د سریزي ۳۵مخ). خو د دغو بې پروایيو مثالونه ټول په حواشیو کي نه دي راغلي. د متپوهني اصول حکم کوي چي د اصلاح سویو برخو ټول اصلي ناسم شکلونه باید په لمنلیکونو کي درج سي چي د هغو له مخي بیا یو بل کره کتونکی د مصحح د کار ارزونه وکولای سي.

د متن مصحح لیکلي دي چي: "د کتاب د لیکدود په برخه کی ډیری نیمګړ تیاوی شته ... شو، شی او دې ته ورته ویی چی د کندهاری ګړدود له مخی په س کښل کیږي دلته کله په ش او کله په س دی چی ما د

(c) ketabton.com: The Digital Library

پیر محمد د ګړدود له کبله په س وکښل، ....." (۳۷ مخ). د مصحح دا کار د متنپوهني عمده اصل دئ خو ځای ځای ئې په متن کي نه دئ پاللی او ځني پاته سوی دئ. د مثال په توګه په (۴۱مخ) کي دریم بیت داسي دئ:

"چیری نه چی غلط دوی شی
پیچ وتاب لکه د موی شی"

چي دلته باید دواړه شینونه په سینونو سره اوښتي وای.

د (۴۲مخ) د شپږم بیت په دوهم نیم بیتي کي "شیال یی نشته څوک په حلم" باید " سیال ئې نسته ...." ثبت سوی وای.

زموږ زیاتره مصححین او لیکوال د لهجو توپیرونه یوازي په (س) او (ش) کي ګڼي، چي سهي نه ده. په دې لاندي مثالو کي هم د پیرمحمد کاکړ خپله لهجه نه ده مراعات سوې:

د (۴۱مخ) د پنځم بیت دوهم نیم بیتی داسي دئ:

"چی هر څوک درود پری وایی"

د پیرمحمد کاکړ په لهجه کي د "پری وایی"پر ځای "پر وایي" ویل کېږي او باید همداسي ثبت سوی وای.

د همدې مخ د دوولسم بیت اول نیم بیتی داسي دئ:

" څلورم یاریی علیؤ"

د پیرمحمد کاکړ له لهجې سره سم باید د " څلورم" پر ځای (څلرم) لیکل سوی وای. په اصل کي هم (څلرم) ثبت دئ خو مصحح دغه ثبت حاشیې ته کښته کړی دئ چي باید متن ته ئې لوړ کړی وای.

په (۵۵مخ) او (۶۹مخ) کي ئې (ږلی) ویی راوړی دئ چي د پیرمحمد کاکړ په لهجه کي (ژلی) ویل کېږي.

په (۵۸مخ) کي ئې (چښل) د پیرمحمد د لهجې پر خلاف (څښل) ضبط کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په (۵۹مخ) او (۷۷مخ) کې ئې "پګړی" د پیرمحمد کاکړ د لهجې وینګ نه دئ. د ده په لهجه کې (بګړۍ) ویل کېږي. دغه راز په همدې ۷۷مخ کې "پګړی په سر کړه" هم د پیرمحمد کاکړ خپل وینګ نه دئ، بلکې د ده خپل تلفظ "بګړۍ پر سر کړه" سم دئ. د دغه مخ ټول (په) د استعلاء وظیفه سر ته نه سي رسولای او پر ځای ئې باید په ټولو جملو کې (پر) راغلی وای.

په (۶۲مخ) کې "غوایه" ویی د پیرمحمد کاکړ په لهجه کې (غویی) دئ او باید همداسې ثبت سوی وای. په (۷۱مخ) کې ئې بیا سم ثبت کړی او (غویی) ئې کښلی دئ.

په (۶۳، ۷۸ مخونو) کې د "کټوی" لغت د پیرمحمد کاکړ په لهجه کې (کټو) ویل کېږي چې جمع ئې (کټوي) راځي. څرنګه چې په ټول متن کې د یاګانو مراعاتول د تخنیکي ستونزو له اسیته پالل سوي نه دي او مصحح ئې عذر د کتاب په پای کې د (استدراک)په برخه کې غوښتی دئ، نو د (۶۳مخ) "کټوي" که د جمع په حالت کې وي خو سمه خبره ده، کنه نو په مفرد شکل کې د پیرمحمد کاکړ د لهجې استازیتوب نه کوي. په (۷۸مخ) کې ټول لغتونه په مفرد شکل کې راوړل سوي دي او دلته نو "کټوی" راوړل سم ثبت نه دئ او باید (کټو) لیکل سوې وای.

له دغو یادونو سره سره د مصحح هڅه او تلاښ د زیات تقدیر وړ ده او د پښتو یو تاریخي کتاب ئې د علاقمندانو په واک کې ورکړی دئ خو لکه وړاندې چې مې هم اشاره ورته وکړه، د دې کتاب متن د یاګانو په همدغه نیمګړي حالت کې هغه تدریسي وظیفه سر ته سمه نه سي رسولای چې پیرمحمدکاکړ ئې د لیکلو پر وخت په پام کې نیولې وه. دغه راز د متن خورا ډېر "معنا طلب" لغتونه بې تشریح پاته سوي دي، ځکه نو زه د دغه متن له سره بیا تهیه کول او خپرول یوه اکاډمیکه اړتیا بولم. که په دې

(c) ketabton.com: The Digital Library

ترڅ کي د دغه ارزښتناک اثر کومه خطي نسخه ومونده سي، خو د زوی زېری به وي.

۱۸- د علم رساله:

د علم رساله د بایزید روښان نوی موندل سوی منظوم اثر دئ چي د سرمحقق دوست شینواري په "سمون او سریزه د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو د مرکز، پښتو ټولني له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۷۵ع کال د اشرف خان هجري د درېِ سوم تلین د سیمینار په مناسبت د کابل په دولتي مطبعه کي د افسیټ په ډول چاپ سوی دئ. د رسالې په سر کي د اشرف خان هجري د سیمینار د علمي سکرټریت یادونه (۶مخه) راغلې ده. دا یادونه د "احقرالعباد ز، هـ" په قلم ده. له ز، هـ څخه مراد ښاغلی زلمی هیوادمل دئ. بیا د رسالې فهرست (۲مخه)، ورپسې "دغې رسالې په باب څو خبرې" د سرمحقق دوست شینواري په قلم (۷مخه)، او تر هغه وروسته بیا هم د سرمحقق دوست شینواري په قلم "بایزید روښان د هنر او شعر په ډګر کی" لیکنه (۶مخه) او په تعقیب ئې د رسالې متن (۸۰ مخه) راغلی دئ. د رسالې په پای کي "د رسالې ویی پانګه (لغتنامه)" سته چي ۳۳ مخه ده او لغتونه ئې په تشریحي توګه معنا کړي دي.

عین رساله تر دغه چاپ نهه کاله پخوا د "روښاني رساله" په نامه د همدغه مرتب له خوا خپره سوې ده.

زموږ تر بحث لاندي متن له درو نسخوڅخه تیار سوی دئ.

یوه ئې چاپي او دوې ئې خطي نسخې دي. چاپي نسخه چي د پای له خوا نیمګړې ده، په ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال د پښتو ټولني له خوا د "روښاني رساله " په نامه د ارواښاد دوست شینواري په زیار په آفسیټ

(c) ketabton.com: The Digital Library

ډول چاپ سوې ده[1]. دغه چاپي نسخه چې وايي "د املا او انشاء په برخه کې تر نورو موندل شوو نسخو خورا زياته سمه ده"، د متن له پاره د اصل په توگه ټاکل سوې ده.

بله ئې د ښاغلي هيوادمل د کتابتون خطي نسخه ده. دا نسخه بيا د سر له خوا اووه بيته کنډو ده، د کاتب نوم او د کتابت نېټه ئې څرگنده نه ده.

دريمه ئې د ډيلي نسخه ده چې ښاغلي هيوادمل هند ته د سفر په ترڅ کې (۱۳۶۲ش = ۱۹۸۳ع کال) د هندپه موزيم کې موندلې وه او وايي چې د ليکلو کال ئې د اورنگزېب د کړوسي فرخ سير پاچا د پاچهۍ دريم کال (۱۷۱۵ع) دئ. (وگ: د سريزي "ن" مخ). دا نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده.

دا رساله د متنپوهني له اصولو سره سمه ترتيب سوې ده، نسخه بديلونه ئې منظم او په هر اړوند مخ کې راغلي دي. لکه وړاندي چې مو وويل، نسخه په آفسيټ توگه چاپ سوې ده خو د خطاط نوم ئې نسته. په متن کې ياگاني له مروج ليکدود سره سمي په منظم ډول مراعات سوي نه دي چې همدائې د گوتي نيولو يوازني ټکی دئ.

۱۹ - درحمان باباديوان (رفيع):

پر دغه چاپ باندي خبري په دمخنيو پاڼو (٦ شمېره کتاب) کې سوي دي.

۲۰ - د قلندر ديوان:

د قلندر ديوان د جمهوري ارگ د کتابخانې له قلمې نسخې څخه "د

[1] روښاني رساله به په خپل ځای کي تشريح سي. هوتک.

(c) ketabton.com: The Digital Library

زلمي هيوادمل په سريزه او سمون" د كابل پښتو ټولني په ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع كال په جيبي قطع چاپ كړی دئ[1].د اهتمام چاري ئې عبدالكريم پتنگ سر ته رسولي دي. د ديوان په سر كي د پښتوټولني د رئيس ځيړنوال محمدصديق روهي په قلم دوه مخه سريزه ده، ورپسې د "قلندر ا و د هغه ديوان" تر سرليک لاندي شپږ. پنځوس مخه ليکنه راغلې چي ښاغلی زلمي هيوادمل کښلې ده، بيا غزلي (۱۵۴مخه)، څلوريزي (۲۲مخه) او په پای كي ټوټې (اووه مخه) راغلي دي. ښاغلي زلمي هيوادمل د خپلو خبرو په پای كي كښلي دي چي: "دغه چاپي متن چي تاسی يې گورئ! له هماغی يوی خطی نسخی څخه نقل شوی، د ملاښايسته له خطی جونگ، د استاد رشاد د مجموعې له خطی شعرونو، كليد افغانی، بهارستان او بهار گلشن په مجموعو كی د قلندر له راغلو شعرونو سره مقابله شوی دی..."(۵۶مخ).

د متن د برابرولو په وخت كي د ښاغلي مرتب تكيه زياتره پر هماغه يوه خطي نسخه او د ملا ښايسته خان پر خطي جونگ باندي ده ځكه په نورو منابعو (د استاد رشاد مجموعه، كليدافغاني، بهارستان او بهار گلشن) كي د قلندر يوه يا دوې غزلي خوندي دي. د ديوان ترتيبوونكي كه په دغو منابعو كي د قلندر د كلام كوم توپير موندلی دئ، هغه ئې د متن په حاشيو كي ښوولی دئ. دغه راز ئې د ځينو كلماتو د ثبت په برخه له خپل نظر څخه ځيني ښائېدني هم راوړي دي (۱۷مخ، ۲۲مخ، ۱۰۸مخ...).

زما د ارزيابۍ له مخي دا متن له لږو منابعو څخه تهيه سوی دئ او ښه تهيه سوی دئ. خو كه دا څو خبري په پام كي نيول سوي وای، تر ښو به لا

---

[1] نوموړې قلمي نسخه اوس د افغانستان په ملي ارشيف كي ساتل كيږي او د "فهرست نسخ خطی پشتو آرشيف ملی افغانستان، چاپ ۱۳۶۵ش" په ۶۷مخ كي اته نوي يمه نومره نسخه ده. هوتک.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ښه وای:

– متن لغتنامه نه لري. د عادي لوستونکي له پاره د مشکلو لغاتو ستره والي د متن پوهېدل سخت کړي دي. لکه:

اشتکا (۳مخ)، توباتوب (۱۰مخ)، جرومات (۱۳مخ) ، راح (۱۸مخ)، سخی (۳۰مخ)، سگار (۴۰مخ)، مفرغ (۴۴مخ)، وسرویی (۵۰مخ)، خچی (۵۴مخ)، چوک (۶۳مخ)، ...

دغه راز د ځينو حاشيو قوت دومره دئ چي متن ته لوړي سوي وای. د مثال په توگه:

د شلم مخ او له حاشيه "ځکه نيسم زه و تلو ته د رهبر مخ" د غزلي پر موسيقيت باندي د متن تر "وتلو ته ځکه نيسم د رهبر مخ" ډېره برابره ده او بايد متن ته لوړه سوې وای.

د درودېرشم مخ اوله حاشيه "... په شرابو مستغرق يم" د متن تر "... مستغرق يم د شراب" د غزلي له ټون (tune) سره سمه وايي او متن ته ئې لوړېدل په کار وو.

د اته څلوېښتم مخ اوله حاشيه که متن ته تللې وای، ښه به وو. د متن اړوند بيت داسي دئ:

"(چي) ئې غم د يار اغزی شی په مسند کی
ترو بــــه څــــرنگه آرام که په بســـتر څوک"

په کليد افغاني کي دغه بيت داسي دئ:

"(چي) ئې غم د يار اغزی شي په بستر کي
ترو بـــــه څرنگه آرام که په بستر څـوک"

د دېوان تر تيبوونکي ته د (بستر) کلمې تکرار خوند نه دئ ورکړی او پر ځای ئې (مسند) غوره بللی دئ. د (اغزي) او (بستر) تلازم ته ئې نه دي کتلي. زما په خيال دغه تلازم د هغه بل تکرار په بيه ارزي چي څوک ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

غوره وګڼي.

د درو اتیایم مخ اوله حاشیه باید متن ته وړل سوې وای. په متن کي د دغي حاشیې اړوند بیت داسي لولو:

"څنګه لمبه می په زړه کی بله ده
راته ولاړه د لیــندیــو ډلـــه ده"

د ملاښایسته خان په جونګ کي دوهم نیم بیتی "راته ولاړه د انجنو ډله ده" ثبت دئ. په دغه ثبت کي خورا مهم ژبني حقایق پټ دي چي یا به د جونګ د کاتب د لهجې استازیتوب کوي او یا به نو د قلندر د خپلي لهجوي ځانګړتیا اغېزه پر پرته وي. شاعر ته د "نجونو ډله ولاړه ده او په لیدلو ئې د ده په زړه کي لمبه بله ده". د (لیندیو) کلمه د زړه له لمبې سره سم نه وايي. له دې لمبې سره د (نجونو) ویی سم لګېږي. خو د دیوان مرتب ته به احتمالاً دا خبره معلومه نه وه چي د (نجونو) لغت ساکنه ابتداء (انیشیل کلسټر) په ځینو لهجو کي د همزې په زیاتېدلو سره له منځه وړل کېږي، چي زما یقین دئ چي ورمعلومه وه، یا به نو د چا خبره د معیاریت اغېزه پر غالبه سوې وي. د پښتو په دغو لهجو کی(نجلی) د(اِنجلی) په شکل تلفظ کېږي او جمع ئې هم د (نجونو) پر ځای (انجنو) کېږي. دا راز وینګ او کښنګ خو د معیاري لیکدود پر اصولو نه برابرېږي، مګر ثبت ئې د راتلونکو ژبنیو څېړنو له پاره خورا ډېر اهمیت لري او د دې حقیقت ښکارندویي کوي چي د پښتو په ځینو لهجو کي د فارسي ژبي په شان د "ابتداء بساکن" ځانګړتیا د له منځه تلو میلان پیل سوی دئ. وایي چي د "ابتداء بساکن" ځانګړتیا په زړه پارسي کي وه، اوسنۍ پارسۍ هغه له لاسه ورکړې ده. د دغه میلان څرک د ژبپوه له پاره په زړه پوري فاکټ کېدای سي. دغه ځای دئ چي د متونو د امانتدارۍ په کار کي د متنپوه مسئولیت درنېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د نسخې په املايي ځانګړتياوو کې ئې د "ګ" ګرافيم نه دئ بيان کړی. په خطي نسخو کې د دغو ګرافيمو مشرح بيان د پښتو ليکدود د تاريخي سير له څېړني سره مرسته کولای سي.

۲۱ - ياقوت السير:

ياقوت السير د محقق العلماء مولانا عبدالحق خروټي (۱۲۹۰هـ ق = ۱۸۷۳ع مړ) تاليف دئ چي لومړی ټوک ئې د ښاغلي زلمي هيوادمل له "سريزه، سمون، او لمني" سره د افغانستان د اسلامي علومو د څېړنو مرکز په ۱۳۶۷هـ ش ۱۹۸۸ع کال کې د دوو زرو ټوکو په شمېر چاپ کړی دئ. د اهتمام چاري ئې "شمس الحق فضلي او پاکفر" سر ته رسولي دي. کتاب (د "روه" د حقدار ليکوال، محقق او زړه سواند فرهنګی او صحافی مرحوم استاد مولانا عبدالقادر نامه ته) اهداء سوی دئ. په سر کې د اسلامي پوهنتون رئيس محمدصديق سيلاني يو مخ سريزه "د سر خبرې" پر کښلي دي، ورپسې د پوهاند عبدالحی حبيبي يادښت (په يوه مخ کې) راغلی دئ، بيا څلور مخه فهرست او تر هغه وروسته د زلمي هيوادمل په قلم څورلس مخه ليکنه ده چې عنوان ئې "محقق العلماء عبدالحق خروټی او د ده ياقوت السير" دئ او په هغې کې ئې د کتاب پر متن، د کتاب د ناظم پر ژوند، د کتاب پر خطي نسخو او د موجود متن د ترتيب پر موضوع خبري کړي دي. د خبرو په ترڅ کې ئې ويلي دي چې دغه حاضر متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ چې يوه ئې د استاد جاويد د شخصي کتابتون نسخه ده او بله ئې د افغانستان د ملي آرشيف نسخه. دواړي نسخې ئې لنډي معرفي کړي دي خو د نسخو د ليکدو په باب ئې څه نه دي ويلي. د کتاب د لومړي ټوک په متن کې د استاد جاويد نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده او دليل ئې د هغې نسخې قدامت او زوړوالی ښوولی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ. متن وروسته د ملي آرشيف له نسخې سره مقابله سوی دئ او اختلافونه ئې په لمنليکونو کي راوړي دي. د متن ځيني لغاتونه ئې په لمنليکونو کي معنا کړي دي او وايي چي په دواړو خطي نسخو کي ځيني لغاتونه او نومونه منثوري شرحي لري چي دا شرحي ئې هم په لمنليکونو کي درج کړي دي. د متنپوهني ماهران د دغه راز شرحو رانقلول گټور کار بولي، په دې شرط چي شارِح ئې کوم معلوم پوه وي او شرحي ئې د مرتب په نظر د اعتماد وړ وي.

مرتب وايي چي د متن په تصحيح کي ئې روش انتقادي دئ. ضعيف بيتونه له متن څخه لمنې ته نقل سوي دي او قوي بيا له لمني څخه متن ته لوړ سوي دي (ديارلسم، څورلسم مخ). خو دا خبره ئې نه ده واضح کړې چي د "قوي او ضعيف" له پاره ئې معيار څرنگه او څه شی ټاکلی دئ.

د کتاب د لومړي ټوک متن ۴۵۵ مخه دئ او تر هغه وروسته يو مخ "تکمله او استدراک" لري. بيا د هغو کتابو ليست (دوه مخه) راغلی دئ چي د متن د ترتيبوونکي له خوا برابر سوي دي. په پای کي "د مأخذو فهرست" (درې مخه) ورلوېدلی دئ.

د کتاب دوهم ټوک د علامه حبيبي له سپارښتني سره سم د ښاغلي حبيب الله رفيع پر غاړه اچول سوی دئ او تر اوسه (۲۰۱۱ع) پوري ئې ما د چاپ خبره نه ده اورېدلې.

د ياقوت السير دغه حاضر متن چي ما وکوت، د يادوني دا لاندي موارد مي پکښې وموندل[1].

– لغتنامه ئې ځای ځای ډېره مختصره ده. د مثال په توگه:

علويات: لوړ.

---

[1] دا يادوني د کتاب د مخونو پر اساس نه دي راوړل سوي او ترتيب ئې سره پاشلی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سفليات: ټیټ (۱مخ،۱۱مخ).

دا معنا کافي نه ده او د متن له پوهېدلو سره مرسته نه سي کولای. د لغتنامې له ترتیب څخه باید هدف دا وي چې د متن په پوهېدلو کې لوستونکو ته ګټوره تمامه سي او د قاموسونو و کتلو ته ئې اړ نه کړي. په دیني متونو کې"عالَم علیا" او "عالَم سُفلی" ځانته تر لغوي معنا په هاخوا نور تعبیرونه هم لري چې هغو ته اشاره کولو د متن د پوهېدني له پاره ډېره مرسته کولای سوای. خو ځای ځای بیا ځیني معناوي ښې تفصیلي دي (۲۰مخ). که د معناوو په برخه کې همدا روش پالل سوی وای. ګټه به ئې زیاته وای.

ځای ځای مغلق په مغلق معنا سوی دئ. په (۲۵مخ) کې"قِران" ته کښلي دي "د یوه شي له بل شي سره مقارن کیدل". که لوستونکی په "قِران" ونه پوهېږي، له "مقارن" څخه هم مطلب نه سي فهمولای. مجبور دئ قاموس ته به مراجعه کوي. یا "کبلی" په "غزال" معنا کول (۱۵مخ) هم ډېره مرسته نه سي کولای. که ئې "د هوسۍ بچی" ورته کښلی وای، لوستونکی به د قاموس کتلو له تکلیفه خلاص کړی وای. "امتنان" په "پاسلونه" ترجمه کول هم له دې قراره وګڼئ. "حمایل" ئې د منتخب په حواله "دوال شمشیر" معنا کړی دئ. لوستونکی مجبور دئ چې د "دوال" له پاره بیر ته قاموسو ته مراجعه وکړي.

د (۲۵مخ) په وروستۍ حاشیه کې چې "تشریق" ته د "روښانول، ښکلی کول، د شرق خوا ته توجه کول" معناوي لیکل سوي دي، دا ئې لغوي معناوي دي. په متن کې د "تشریق" ورځو (ایام تشریق) ته اشاره سوې ده. دغه معنا ئې د متن په (۱۹۸مخ) کې راوړې ده. کشکي ئې په (۲۵مخ) کې هم اشاره ورته کړې وای.

- ناظم ځیني لغتونه له خپلي لهجې سره سم کار کړي دي او د

(c) ketabton.com: The Digital Library

قاموسونو معناوي نه ورسره وايي. د مثال په توګه:

"ځله" (۲۸مخ) ته ئې "ځل، وار، نوبت، ...، مينه، شوق، هوس". له متن سره دا يوه معنا هم نه لګېږي. په "ځله خلاص ئې سوه شونډان" کي د "ځله" معنا "يو له بله" ده چي دا ئې لهجوي معنا ده.

"شېله" (۳۸مخ)، چي "د اوبو مجرى، د سيل مجرى" ورته ليکل سوي دي، له لهجوي معنا سره يوه څه توپير لري. د ناظم په لهجه کي "شېله" د کوچني مانده، خوړ معنا لري. "زيي" (۹۸مخ – دوهمه حاشيه) کي په ذال ليکل سوې ده او د پوښتني نخښه ئې له (کذا فی الاصل) سره ورته ايښې ده. (زيي) د کندهار په لهجه کي د (قوم) له پاره معادله کلمه ده. "په زيي څوک ئې؟" يعني په قوم څوک ئې.

د "منوال" (۴۱مخ) هغه معنا چي د معين قاموس په مرسته راوړل سوې ده، له لغوي لحاظه سهي ده خو د کندهار ملايانو به (حال و مِنوال) د (حال و احوال) په مفهوم کاراوه. "واقعه" (۴۲مخ) چي په "ښکارېدونکی، پېښېدونکی" معنا سوې ده، غلطه نه ده، خو په متن کي له "په واقعه" څخه مراد (په رشتيا سره) دئ.

– مرتب بايد د حاشيه نګار هري معنا او حاشيې ته تسليم نه سي. مثلاً په (۹۴مخ) کي د حاشيه نګار په حواله ئې"محسوس" په (ليدل سوی) معنا کړی دئ. محسوس کلمه په ډېره ليري معنا سره د "آشکار" مفهوم لري خو دلته بايد د "محسوس" لغوي معنا (احساس سوی) هم ورسره زيات سوی وای. په (۴۱۱مخ) کي"براءة" لغت ته د (ج) نسخې د شارح په حواله "پاکی"معنا ليکل سوې ده. دا معنا خو په قياسي توګه له بيت سره وايي خو د لغت اصلي معنا نه ده. په (۴۳۳مخ) کي"ذوالفقار" د (ج) نسخې د حاشيه ليکونکي په حواله "نوم د توري د حضرت دی" معنا سوې ده. دا خبره سهي ده چي د ذوالفقار په نامه توره يو وخت د حضرت

(c) ketabton.com: The Digital Library

محمد ﷺ په واک کي وه خو مشهور روايت دا دئ چي دا توره د حضرت علي کرم الله وجهه له نامه سره تړلې ده. د دې خبري وضاحت لازم وو.

دغه شان نور ځايونه هم سته چي د شارح نوټونه ئې د تامل وړ ګرزولي دي.

- په ليکدود کي د ياګانونه مراعاتولو د متن شکل وراړولی دئ. (سي) د (سی) په شکل، (وايي) د (وايی) په شان، (لري) د (لری) په بڼه، (واخلي) د (واخلی) په توګه ليکل سوی دئ. د دې راز ليکني پړه د خطاط ده خو مرتب ته ښايي چي خطاطانو ته د ليکدود په برخه کي لازمي لارښووني وکړي. د متن مرتب ته دا خبره معلومه سوې ده چي د ناظم په لهجه کي (مې، چيپې، کي، حمدې، دې، روانې، ته بې، کالې، لرې، منعې، امرې، نهې...) په ترتيب سره د (مي ئې، چي ئې، کي ئې، حمد ئې، دي ئې، روانه ئې، ته به ئې، کاله ئې، لره ئې، منع ئې، امر ئې، نهی ئې...) په مفهوم کارېږي. خو د متن خطاط ته بيا په دې برخه کي لازمه لارښوونه نه ده سوې او هغه د دې مهمي قاعدې ټولي اوږدې ياګاني په بې ټکو (ی) سره کښلي دي. زه پوهېږم چي د ټول متن سمول تر خطاطۍ وروسته ممکن نه وو، خو دې خبري ته بايد په سر کي اشاره سوې وای. د نه اشارې په صورت کي دا احتمال سته چي له موضوع سره نااشنا لوستونکي دي (کی) د (سړی) پر وزن د (کي ئې) په مفهوم وبولي او ممکن يو بل په اصطلاح ژبپوه به بيا پر دغه راز ليکدود باندي د خپل استدلال ماڼۍ ودروي! چي طبيعي ده، دا ماڼۍ به "تر ثريا پوري کږه" روانه سوې وي.

د ياقوت السير په متن کي د عربي لغاتو ډېرښت له مرتب څخه د لغتنامې پراخېدل غوښتل. که ئې دا کار کړی وای، د متن په پوهېدنه کي ئې ډېره مرسته کولای سوای. زما د خپلي تجربې څخه راته معلومه سوې ده چي د متن ترتيبوونکی بايد د "حل طلب" لغاتو ليست په خپله جوړ نه کړي، بلکي د هغه په ترتيبولو کي دي له متن سره د يوه نااشنا لوستونکي

(c) ketabton.com: The Digital Library

مرسته وغواړي. ډېر لغاتونه به ښايي د متن مرتب ته مشکل نه ایسي خو لوستونکی ښايي د هغو په پوهېدلو کي ستونزي ولري.

زه د موضوع د اوږدوالي له بیري څخه دې بحث ته د پای ټکی ایږدم.

۲۲ - لیلې او مجنون د سکندر خټک:

لیلې او مجنون د خوشحال خان خټک زوی سکندرخان خټک (۱۱۱۶ھ ق پوري ژوندی) په پښتو نظم ویلی دئ. دغه چاپ ئې چي زه اوس پر ږغېږم، د څېړنوال دوست شینواري (د هغه وخت پښتو ټولني مرستیال) په سریزه او تصحیح او د محمدشېرین سنګري په اهتمام د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت له خوا د خوشحال خټک د مړیني د درې سوومي کالیزي په مناسبت د یو زر ټوکو په تېراژ په ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال کي خپور سوی دئ. په پیل کي ئې د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د هغه وخت رئیس څېړنوال د کتور سیدال شاه پولاد په یوه مخ کي سریزه کښلې ده او په هغې کي ئې "پښتو ادب کي د لیلی او مجنون د قصې پر شفاهي او تحریري شکل "باندي لنډي خبري کړي دي. ورپسې د دوست شینواري په قلم ۱۹مخیزه سریزه راغلې ده چي سرلیک ئې "د لیلی او مجنون قصې ته یوه کتنه" دئ. په دې څېړنیزه کتنه کي د دغي رومانتیکي قصې په باب هر اړخیز معلومات ورکړه سوي دي او په پښتو ادب کي ئې د دغي کیسې څرکونه په مفصل ډول بیان کړي دي. بیا نو د کیسې متن شروع سوی دئ چي ټول مخونه ئې یو سل ودېرش دي. تر هغه وروسته "ویی پانګه (قاموسي برخه)" راځي چي مشکل لغاتونه (۴۲ لغاته) ئې د قلمي نسخې د مخونو په ترتیب راوړي او مشرحه معنا ئې ورسره مل کړې ده. ویی پانګه شپږ مخه ده او په پای کي ئې دوه مخه سمون لیک سته.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما به د دې کتاب په کوم بل ځای کې هم دې خبرې ته اشاره کړې وي چې د متونو لغتنامه باید د عادي لوستونکي پر سویه برابره تهیه سي. ځیني لغتونه به ښایي د متن ترتیبوونکي ته "معنا طلبه" نه وي خو نورو لوستونکو ته به ئې په معنا باندي سخته وي. دغه لغتونه چې د سکندر خان خټک د همدې چاپي لیلی و مجنون په ویی پانګه کي راوړل سوي دي، د متن د مرتب په نظر د دې وړ ول چې معنا دې سي. ګویا د متن مرتب د ویی پانګې په لیکلو کي خپله سویه په پام کي نیولې ده خو د کیسې په متن کي، چې ټول ۲۰۸۴ بیته دئ، په سوو داسي لغتونه هرومرو سته چې لوستونکي دې ئې د معناوو په پوهېدلو کي ستونزې ولري. همدا وجه ده چې ما پر یاقوت السیر باندي د تبصرې په ترڅ کي دا خبره کړې ده چې د متونو د لغتنامې په لیکلو کي باید د عادي لوستونکي مشکلات په نظر کي ونیول سي.

د کیسې متن د هغې خطي نسخې له مایکروفیلم څخه برابر سوی دئ چې د ډېلي په موزیم کي خوندي ده. د متن د استخراج کار د دوکتور سیدال شاه پولاد له خولې ښېرنوال دوست شینواري د څېړنمل محمد عارف غروال او څېړنیار عبدالواجد واجد په مرسته سر ته رسولی دئ خو په خپله دوست شینواری بیا په ۱۷مخ کي لیکي چې "څېړنیار عارف غروال او څېړونکي عبدالواجد واجد" دا کار سر ته رسولی دئ. د کتاب د سر پاڼې پر دوهم مخ باندي د دوست شینواري خبره تائید سوې ده. دغه متن بیا له هغه ناقص چاپي متن سره مقابله سوی دئ چې په ۱۲۹۴هـ ق کال په ډېلي کي چاپ سوی وو. د متن په برابرولو کي مایکروفیلم د اصل په توګه غوره سوی دئ او کمبوتات ئې (۲۶بیتونه) له چاپي نسخې څخه پوره سوي دي. د متن په هر مخ کي اختلافي شکلونه او معنا طلب لغاتونه (دوولس لغاته) په لمنلیکونو کي راغلي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د خطي نسخې (اصل) پېژندنه د څېړنوال دوست د ليکنې په ۱۷مخ کې راغلې ده چې ډېره مختصره (٦ کرښې) خو کافي ده. په هغې کې ويل سوي دي چې نسخه د سر او پای له خوا بشپړه ده، په منځ کې يوه مصرع کنډو ده، ټول مخونه ئې ۱۴۷ دي، د نسخې کاتب او د کتابت نېټه ئې نامعلومه ده. د نسخې د ليکدود په باب ئې دومره ليکلي دي چې نسخه "د خوشحال د کورنۍ په ليکدود نه ده ... او د کلمو د پای (و، هـ، ي) نه دي ليکل شوی".

متن په صلاحيت سره تهيه سوی او د ډاډ وړ دئ. د ارواښاد دوست شينواري په قلم تهيه سوي متون زياتره پر هغو اصولو ښه پوره برابر خېژي چې د متنپوهنې پوهانو ورته ټاکلي دي. په ژبپوهنه کې لوی لاس لرلو ورته د متونو په برابرولو کې ډېرلاس ورکړی دئ.

۲۳- د صديق دېوان:

د يوه پښتو شاعر په توګه د صديق په باب معلومات د دغه دېوان تر خپرېدو (۱۳۵۸هـ ش = ۱۹۷۹ع) پخوا يوازې پر هغو څو کرښو باندي بِناء ول، چې پادري رابرټ هيوز په کليد افغاني کې کښلې وې. د دغه دېوان تر خپرېدلو وروسته موږ د دغه شاعر او د هغه د هنري ايجادياتو په باب ډېر څه وموندل. دا دېوان د افغانستان د علومو اکاډېمۍ د ژبو او ادبياتو د انستيتوت له خوا د خوشحال خټک د درې سوم تلين په مناسبت په ۱۳۵۸ش کال د يو زر ټوکو په تېراژ خپور سوی دئ. د تصحيح کار ئې د هغه وخت د پښتو ټولنې مرستيال څېړنوال دوست شينواري سر ته رسولی دئ او سريزه ئې هم د ده په قلم ليکل سوې ده. د اهتمام چاري ئې د څېړنيار عبدالواجد واجد او سعدالله له خوا بشپړې سوي دي. د دېوان سريزه ديارلس مخه ده او په هغې کې د صديق د دېوان د خطي نسخې په

(c) ketabton.com: The Digital Library

باب جامع معلومات ورکول سوي دي او د سريزي ليکونکی دغه راز د ده پر ژوند باندي هم د دېوان د اشعارو په استناد رڼغېدلی دئ. د دېوان د اشعارو برخه ۲۵۲ مخه ده او په پای کي نهه مخه ويی پانگه (قاموسي برخه) لري چي لغتونه پکښې د الفبې په ترتيب اوډل سوي او معنا سوي دي. تر ويي پانگي وروسته په يوه مخ کي "د يادوني وړ خاص نومونه" راوړل سوي دي چي دا هم د الفبې په ترتيب دي. ټول دېوان د سريزي او لغتنامې په گډون ۲۶۲مخه دئ.

د دېوان متن د هغي خطي نسخې له مايکروفيلم څخه برابر سوی دئ چي د هندوستان د پايتخت ډيلي په موزيم کي پرته ده او دې موزيم ته د هندوستان د ټونگ رياست د نواب اميرمحمد خان له کتابخانې څخه د مولاناابوالکلام ازاد په امر راوړل سوې وه. دا نسخه د ميا محمد صاحبزاده له پاره په ۱۲۲۳هـ ق کال ليکل سوې ده. د دغي نسخې مايکروفيلم د هندوستان د پښتانه مرستيال جمهور رئيس ارواښاد ډاکټر ذاکرحسين په لاس افغانستان ته د ده د رسمي سفر په ترڅ کي (۱۳۴۵ش = ۱۹۶۶ع) د سوغات په توگه له نورو پښتو خطي دېوانو سره يو ځای راوړل سوې وه.

د سريزي ليکوال له دغه مايکروفيلم څخه د دېوان د خطي نسخې ځانگړ تياوي داسي راښوولي دي:

د صديق د دېوان دغه نسخه غالباً يوازنۍ نسخه ده، د سر له خوا بشپړه او د پای له خوا نيمگړې ده، شعرونه ئې د لام تر رديفه رسېدلي دي او په همدې رديف کي کنډو دي، په روښانه فارسي خط (چي مراد به ئې غالباً نستعليق خط وي) ليکل سوې ده، ښايسته طلايي جدولونه لري، ليکدود ئې د ختيکو ليکدود دئ، د نسخې ټول مخونه ۱۸۴دي، په هر مخ کي په منځني ډول ۱۳ بيتونه ځای سوي دي، د ټولو غزلو شمېر ئې ۳۱۳ دئ او بيتونه ئې ۲۳۹۶ ته رسېږي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د سریزي په منځ کي له اوسني لیکدود سره د نسخې د لیکدود یو مقایسوي جدول هم راوړل سوی دئ.

د نسخې د پېژندلو له پاره دغه معلومات کفایت کوي او متنپوهانو ته د منلو وړ دي.

په سریزه کي د صدیق پر شاعرۍ او د ده د ژوند پر زمانه باندي محققانه خبري سوي دي خو "د اشعارو د څرنګوالي قضاوت" ئې لوستونکو ته پرې ایښی دئ. دغه راز ئې کښلي دي چي "... همدغه صدیق په ځینو تذکرو کي دوه تنه ګڼل شوی دی چي د دغه دیوان په خپرېدو سره دغه غلطي سمېږي". له "ځینو تذکرو څخه به ئې مراد غالباً (فرهنګ زبان و ادبیات پښتو) وي، ځکه د دغه کتاب په لومړي ټوک ۲۷۶ – ۲۷۷ مخونو کي دوه صدیق نومي شاعران، چي په حقیقت کي یو تن دئ، معرفي سوي دي. د (فرهنګ زبان و ادبیات پښتو) لیکونکي چی خپله دغه تېروتنه د دغه کتاب د دوهم ټوک په ۳۲۰مخ کي اصلاح کړې ده، استناد به ئې غالباً د صدیق د دېوان د سریزي پر همدغه بیان باندي ولاړ وي.

د صدیق د دېوان دغه چاپي متن د متنپوهني پر اصولو باندی سم خېژي. سره له دې چي متن له یوې نسخې څخه ترتیب سوی دئ، هغه هم اصل نسخه د مرتب په لاس کي نسته، بلکي مایکروفیلم ئې ورسره سته. له مایکروفیلم څخه د متن استخراج په خپله ستونزمن کار دئ او د نقل کولو په کار کي ئې د تېروتنو احتمالات زیات سته، خو بیا هم متن ښه ترتیب سوی دئ او له واحدي نسخې څخه متن تر دې ښه نه سي تهیه کېدلای. دا ځیني خبري که په پام کي نیول سوی وای، ښه به وای:

– د متن یوه برخه له هغو درو غزلو سره مقابله سوې ده چي ارواښاد پوهاند رښتین د کابل مجلې د ۱۳۴۳ش= ۱۹۶۴ع کال په څلورمه ګڼه کي خپاره کړي دي او دغه راز د پښتانه شعراء لومړي ټوک سره هم

(c) ketabton.com: The Digital Library

اړوندي برخي کتل سوي دي خو د متن ترتیبونکی یا ترتیبوونکي دا ټکی نه دئ بیان کړی چي آیا د رابرټ هیوز له کلید افغاني سره د همدې متن اړوندي برخي مقابله سوي دي که یا؟ که دا مقابله سر ته رسېدلې وي، باید په سریزه کي ئې ځرګنده یادونه سوې وای او اختلافي ثبتونه ئې، که موجود وای، په حاشیو کي ښوول سوي وای.

- د متن کنډو ځایونه د حدس او ګومان له مخي ډک سوي دي. دغو ځایو ته په حاشیو کي اشاره سوې ده چي د متنپوهني اصول پکښې مراعات سوي دي خو د متن په بشپړېدنه کي له حدس او ګومان څخه کار اخیستلو ته متنپوهان په پرنسیب کي زړه نه ښه کوي. البته که د حدس له پاره پیاوړي استنادونه موجود وي، هله نو بیا څه خبره نه ده.

- د متن ځیني لغتونه په لمنلیکونو کي معنا سوي او لغتنامه هم لري. خو دلته بیا هماغه خبره ده چي لغتونه مرتب د خپلي اوچتي علمي سويې له مخي انتخاب کړي دي. د عادي لوستونکي له پاره لا اوس هم په دغه متن کي معناطلبه لغتونه سته.

له دې څو "خو" سره سره بیا هم متن د ډاد وړ دئ.

۲۴- سواتنامه:

سواتنامه د خوشحال خان خټک منظوم اثر دئ چي په هغه کي د سوات سیمي په باب هر اړخیز معلومات د نظم په ژبه وړاندي سوي دي. دا منظوم جغرافیایي، تاریخي، سیاسي، کلتوري او معلوماتي اثر وار د واره د خوشحال خټک د لمسي افضل خان خټک (۱۶۶۴–۱۷۴۰ع) په اراده او قلم د تاریخ مرصع متن کي خپور سوی دئ[1]. وروسته بیا سیدرسول رسا

---

[1] وګ : د تاریخ مرصع ۳۷۷ ـ ۳۹۱مخونه، د مئی ۲۰۰۶ع کال چاپ، یونیورسټی بُک ایجنسی ـ پېښور.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د "ارمغان خوشحال" په اتم ټوک کې هم چاپ کړ. د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د خوشحال خان خټک د مړیني د درېیم سوم تلین په مناسبت د سواتنامې تحقیقي متن د زرو ټوکو په تېراژ په ۱۳۵۸ ش = ۱۹۷۹ع کال چاپ کړ چې د تصحیح، تحقیق او تحشیې کار ئې د ارواښاد لوی استاد پوهاند عبدالحي حبیبي له خوا سر ته رسېدلی دئ (د ثور لومړۍ ورځ – ۱۳۵۸ش کال) او د اهتمام چاري ئې بسم الله حقمل، مجاوراحمد مومند، نصرالله ناصر او لطیف تر سره کړي دي. د متن هر بیت نومره لري چې ټول شمېر ئې ۳۹۱بیتو ته رسېږي. همدا شمېر بیتونه په تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال کې هم ثبت دي. د متن په سر کې د سوات پر تاریخ باندي هراړخېزه څېړنه سوې ده (اووه اویا مخه) او د هر مخ په پای کې نسخه بدیلونه، د توضیح غوښتونکو لغاتو، نومونو، او ځایونو په باب نسبتاً اوږده لمنلیکونه وراچول سوي دي. متن په ډېر دقت سره سم سوی دئ او هغه ځایونه او لغاتونه چې د مصحح په نظر ناسم ورغلی دي، په دقت سره سم سوي دي او مدلل سوي دي. د متن په پای کې یو مخ سمون لیک پر زیات سوی دئ او په هغه کې اته مورده چاپی تېروتني راغلي دي. دغه تېروتني د افغاني او پښتني مطبوعاتو په مقایسه ډېري لږ دي او د اهتمام پر دقت باندي دلالت کوي. د سریزي او لمنلیکونو لیکدود د مصحح خپل لیکدود نه دئ او د دوی له نورو لیکنوسره مغایرت لري.

د دغه چاپ په باب، چې ټول متن ئې اووه اویا مخه دئ او په هغه کې درې سوه یو نوي بیته راغلي دي، ویل کېږي چې په "تاریخ مرصع" او "ارمغان خوشحال" کې د سواتنامې له راغلو ثبتونو څخه برابر سوی دئ[1].

علامه حبیبي د دغه چاپ په سر کې تر سریزي یو مخ وړاندي د یوې

---

[1] وګ: ننګیالی د زمانې، د سرمحقق هیواد مل لیکنه، ۱۸٦مخ، ۱۳۸۰ش کال چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

یادوني په ترځ کې د تاریخ مرصع د چاپ سوي نسخې او ارمغان خوشحال په باب لیکي چي "دغه دواړه کتابونه د سواتنامې د متن په تصحیح او تحشیه کي زما تر نظر لاندي وو..." له دې عبارت څخه زما سملاسي انتباه داسي وه چي د متن په برابرولو کي له نورو نسخوڅخه هم باید استفاده سوې وي. کله چي متن ته ورننوتلم هورې مي د اووم، اتم، نهم، یوویشتم، پنځه ویشتم، شپږویشتم، اته دېرشم، اووه شپېتم مخ په حاشیو کي "په یوه خطي نسخه کي"، "یوه نسخه:"، "په ځینو نسخو کي"، "یوه نسخه:"، "یوه نسخه"، "بله نسخه"، "بله نسخه"،"... او خطي نسخو کي" عبارتونه ولوستل او دا مي زړه ته ولوېدله چي د سواتنامې دغه متن یوازي د تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال پر ثبتونو باندي متکي نه دئ. که څه هم د "یوه نسخه" او "بله نسخه" اشارې و تاریخ مرصع او ارمغان خوشحال ته هم راجع کېدلای سي خو "یوه خطي نسخه" او "په ځینو نسخو کي" عبارتو څخه د لوستونکي حتمي انتباه داسي ده چي د متن په تصحیح کي له نورو نسخو څخه هم کار اخیست سوی دئ. له بده مرغه د متن مصحح د دغو نسخو تفصیلي پېژندنه لازمه نه ده ګڼلې او همداکار د متن څېړني پر ننیو اصولو باندي نه سي برابرېدلای.

۲۵-د خوشحال کلیات لومړی ټوک:

د خوشحال خټک کلیات لومړی ټوک (د غزلونو برخه) د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو انستیتوت د ادب او فولکلور څانګې له خوا د خوشحال خان د مړیني د درې سوم تلین د بین المللي سیمینار په ویاړ، چي د یونسکو په مرسته جوړ سوی وو، د ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال په حوت میاشت کي د ۱۸۰۰ ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دئ. د اهتمام چاري ئې مصطفی نژدې او روزیګل هنرمل سر ته

(c) ketabton.com: The Digital Library

رسولي دي. د هغه وخت د علومو اکاډیمۍ لوی رئیس پوهندوی دوکتورگل محمدنورزوی[1] شپږویشت مخه سریزه پر کښلې ده. څېړندوی محمدصدیق روهي، چې په دغه وخت کي د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو د انستیتوت د ادب او فولکلور لوی مدیر وو، "د خوشحال خټک لنډه پېژندگلوي او د کلیاتود لومړي ټوک د انتقادي متن ماخذونه" تر سرلیک لاندي دیارلس مخه معلومات ورکړي دي. تر دغو لیکنو وروسته په یوه مخ کي "کورواني" او په بله پاڼه کي د لومړۍ خطي نسخې د لیکدود مقایسوي جدول راغلی دئ. تر دې پسې د کلیاتو متن شروع کېږي چې د دري اشعارو په گډون ئې ۵۲۸ مخه نیولي دي. کتاب په پای کي درې مخه سمون لیک هم لري.

د دغه چاپ د وقایې تر دوهم مخ وروسته د خوشحال خان انځور او پر څلرم مخ ئې "دوهم چاپ" کښلی دئ.

د کلیاتو د لومړي ټوک دغه متن له درو چاپي نسخو او پنځو قلمي نسخو څخه ترتیب سوی دئ. د ترتیب کار ئې تر ډېره حده د ادب او فولکلور څانگې "پخواني" مدیر دوست محمد دوست (اروانښاد دوست شینواری) سر ته رسولی دئ خو د متن په تکمیل او دوهم وار کتنه کي یوه پیاوړي ټیم زیار گاللی دئ چي "څېړندوی محمدصدیق روهي، څېړندوی محمداکبر معتمد، څیړنمل محمداسمعیل سربن، څیړنمل محمد عارف غروال، څیړنیار عبدالواجد واجد، څیړنیار نورالله ولسپال، څیړنیار محمدعمر وزیر، څیړونکي عبدالباري جهاني او سعدالله" ئې غړي ول.

کومي چاپي نسخې چي د دې متن په ترتیب کي کار ورڅخه اخیستل سوی دئ، ټولي د باصلاحیتو کسانو له خوا ترتیب سوي دي او

---

[1] په کتاب کي ئې "نوروزی" لیکلی دئ چي چاپي تېروتنه ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

خطي نسخې ئې، په تېره بيا لومړۍ خطي نسخه د قدامت او اعتبار له مخي مهمي بلل سوي دي. زه به لومړۍ د دغو چاپي او خطي نسخو پېژندني ته د قلم څوکه وروګرزوم او بيا به نوري خبري پسې تعقيب کړم.

په چاپي نسخو کي "کليات خوشحال خان ختټک" په سر کي ياد سوی دئ. دا کليات د ارواښاد دوست محمدخان کامل په لاس ترتيب سوی او لومړی وار په ۱۹۵۲ع او دوهم وار په ۱۹٦۰ع کي په پېښور کي چاپ سوی دئ. دوهمه چاپي نسخه "ارمغان خوشحال" نومېږي چي ارواښاد سيد رسول رسا په ۱۹٦۴ع کال په بيښور کي خپره کړې ده او دريمه چاپي نسخه "د خوشحال خان ختټک مرغلري" ده چي ارواښاد علامه حبيبي په ۱۹۳۸ع کال کي له کندهاره خپره کړې ده.

په خطي نسخو کي لومړۍ نسخه يوه ډېره مهمه نسخه ده چي د خوشحال خان تر مړيني يو کال دمخه (۱۰۹۹هـ ق) ليکل سوې ده. دوهمه نسخه ئې د کتابت نېټه نه لري خو دوهمه او دريمه نسخه په ترتيب سره په ۱۲۵۰هـ ق کال او ۱۲۷۳هـ ق کال ليکل سوې ده. څلرمه نسخه هم د ارواښاد روهي د ليکني له مخي هغه نسخه ده چي علامه حبيبي مرحوم "د خوشحال ختټک مرغلري" په ترتيبولو کي استفاده څني کړې ده، او غالباً به هغه نسخه وي چي د خوشحال خان تر وفات دوڅلوېښت کاله وروسته (۱۱۴۲هـ ق) خطاطی سوې ده.

په دې خطي نسخو کي د لومړۍ نسخې په باب داسي نظر هم سته چي پر ځينو ځايو باندي ئې د خوشحال خان په خپل قلم ليکل سوي اشعار او ياداښتونه ليکل سوي دي[1] د دغي نسخې ټول مخونه د سريزي په اته

---

[1] (وګورئ: خوشحال ريويو، درې مياشتنۍ مجله، لومړی جلد، ٦۸مخ، د حبيب الله رفيع مقاله، پښتو اکيډيمي پشاور يونيورسټي).

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېرشم مخ کي (۵٦) ښوول سوي دي چي چاپي تېروتنه ده او په سمون لیک کي هم اشاره نه ده ورته سوې. د دغي نسخې ټول مخونه (۳۹۰) بلل سوي دي[1].

ما چي د کلیاتو دغه ټوک وکوت، یو ځای ئې د عبدالغني کاسي جونګ ته د ادبي ستوري لومړي ټوک په استناد حواله ورکړې ده (۳۳مخ). له دې حوالې څخه ځوک ویلای سي چي د کلیاتو په مأخذو کي د عبدالغني کاسي جونګ هم راځي (که څه هم لږ استفاده ځني سوې وي) چي یادونه ئې باید په سریزه کي سوې وای.

د خوشحال خټک کلیات لومړي ټوک په سریزه کي ګڼور مطالب سته خو سریزه د وخت د سیاسي فضا تر اغېزې لاندي په داسي روحیه کښل سوې ده چي د چا خبره خوشحال خان خټک باید د "مترقي" شاعر! په توګه معرفي کړي.

د دغه کلیات د ترتیبولو په کار کي د نیمګړتیاوو یادونه د ارواښاد روهي صاحب په لیکنه کي داسي سوې ده:

۱ – ټول بیتونه له یوې معیاري نسخې څخه نه دي اخیستل سوي.

۲ – د لمن لیک په عبارت کي له دوو بېلو بېلو روشونو څخه کار اخیستل سوی دئ.

۳ – د ردیف په مسئله کي د قافیې کلمات د قاموس په شان نه دي اوډل سوي او یوازي د قافیې اول توري ته اعتبار ورکړه سوی دئ.

د دغه نقادانه نتیجه اخیستني په ستَوالي کي ما ته ګویا د کره کتني اړتیا نوره نه پاتېږي، خو په پورتني نقد کي عمومیاتو ته اشاره سوې ده او زه به یو څه جزئیاتو ته ورداخل سم.

---

[1](وګ : طب نامه "ی" مخ، د کابل چاپ ۱۳۴۵ش کال).

(c) ketabton.com: The Digital Library

د متن په ترتیبولو کي د اصل نسخې ټاکلو پر پرنسیب باندي ما د دې کتاب په سر کي خبري کړي او په پورته نتیجه ګیري کي هم د "یوې معیاري نسخې" څخه مراد همدا د اصل په توګه د یوې نسخې ټاکلو ته اشاره سوې ده. د دغه کلیات په ترتیبولو کي باید هغه خطي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې وای چي د خوشحال خان خټک په ژوند لیکل سوې او موږ ته د "لومړۍ نسخې" په نامه راښوول سوې ده. د دې نسخې بدیلونه چي د متن په لمنلیکونو کي ښوول سوي دي، ټول دا حکم کوي چي د دغي نسخې ثبت ته باید اوله درجه اعتبار ورکول سوی وای. زه به ئې دلته پر ځینو برخو باندي ورږغېږم:

- د لومړۍ نسخې له زیاترو (ښین) لرونکو کلماتو (کښي، کښیږدي، ښکنځل، نخښه، ...) څخه (ښینونه) غورځول سوي او د (کي،کیږدي، کنځل، نښه...) په شکل لیکل سوي دي. د متن تر پنځم مخ پوري ئې اختلافي صورتونه په حاشیه کي لیکلي دي خو د پنځم مخ په دریمه حاشیه کي ئې د یوې یادونی په ترڅ کي د دغواختلافي صورتو له لیکلو څخه هم اوږې سپکي کړي او کښلي ئې دي: "څرنګه په قلمي نسخو کي هر ځای د (کي) په ځای (کښې) او د (کیږدي) په ځای (کښیږدي) راغلی دی په راتلونکو مخونو کي ئې یادونې ته ضرورت نشته".

د کلیات د ترتیبولو په وخت کي د افغانستان لیکوالو په متونو کي دغه راز تصرفونه د معیاري لیکدود په پلمه په عام ډول کول او ما هم د متونو په برابرولو کي دغه شان تصرفونه کړي دي، خو د متنپوهانو په نظر دا کار د متن مسخه کول بلل کېږي. د خوشحال خان په ژبه او لهجه کي دغه ښینونه هم ویل کېدل او هم لیکل کېدل. که ئې د ننني معیار پر اساس په اړوندو کلماتو کي و نه لیکو، ګویا د خوشحال ژبه مو ورمسخه کړې ده او د دې راز کلماتو په سته والي کي څوک نه سي کولای له دغو شعرو سره د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان نوم وتړي. دا مسئله زموږ په نظر مهمه نه راځي خو د متنپوهان ئې ډېره جدي مداخله بولي او د نه کولو توصيه ئې کوي. زموږ پوهانو که د ليکدود په برخه کي کومي فيصلې کړي دي د هغو تطبيقول پر کلاسيکو متونو باندي د خندا وړ کار دئ. تاسي د انګرېزي ژبي کلاسيک آثار وګورئ، هورې د (thee,thou,thyself,thine) کلمات چي په ترتيب سره د (you,you,yourself,yours) معادلي کلمې دي، په نننيو چاپونو کي هم ليکي. دا کلاسيک کلمات د نننۍ انګرېزۍ په دواړو معياري شکلونو (برتانوي اوامريکايي) کي نه کارېږي خو په کلاسيکو متونو کي ئې پر هماغه پخواني شکل پرې ايښی دي.

د پښتو کلاسيکو متونو د ثبت په کار کي د پښتونخوا محققين د افغانستان تر څېړونکو ډېر محتاط دي.

– د لومړۍ خطي نسخې "زما" ضمير هر ځای "دما" سوی دئ. دليل به ئې ښايي دا وي چي د متن د ترتيبوونکو په نظربه د خټکو لهجه په پام کي نيول سوی وي. پوهاند زيار صاحب هم د خټکو په اوسنۍ لهجه کي د "دما، دتا،..." ضميرونو سته والی تائيدوي (د خوشال ادبي پښتو: ۳۰مخ). خو ما د خوشحال خان خټک په آثارو کي د "زما" ضمير پراخ استعمال ليدلی دئ او داسي مي لا هم زړه ته راګرزي چي په ځينو لهجو کي دي د (دما) ضمير سته والی د ژبي د وروستيو انکشافاتو محصول وي. په هر صورت دا چي د هغي خطي نسخې ثبت ته اعتبار نه دئ ورکول چي د خوشحال خان په ژوند کي ليکل سوې ده، په خپله د پوښتني وړ خبره ده، خو د حيرانتيا ځای دا دئ چي د متن په ۱۳مخ کي بيا د همدغي خطي نسخې "دما" په "زما" سره اوښتی دئ او په دريمه حاشيه کي ئې يادونه هم راغلې ده!

– د ژبي د سوچه توب تمايل د متن په ترتيب کي اغېزه کړې ده. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال په توګه:

د لسم مخ په نهم لمنليک کي د لومړۍ نسخې "همېشه" د سوچه توب تر اغېزې لاندي "تل" سوی دئ. بايد د شاعر خپل انتخاب ته ترجيح ورکړه سوې وای.

د ۴۵مخ د پنځم لمنليک "ديوانه ديوانه تر شي" په ټولو قلمي نسخو کي همداسي ثبت دئ خو د سوچه توب په اشتها سره "ليونی ليونی تر شي" ځني جوړ سوی دئ.

د ۵۶مخ د دوهم لمنليک "کشتن" په متن کي "وژو" سوی دئ. بايد د خطي نسخو ثبت غوره بلل سوی وای. دغه راز د همدې مخ د پنځمي حاشيې "ديدن" چي په ټولو قلمي نسخو کي همداسي ثبت دئ، په متن کي "ليدل" سوی دئ. په شرقي ادب کي "ديدن" د عادي فزيکي ليدلو په مفهوم نه کارېږي، بلکي "ديدن" د عاشق او معشوق تر منځ ليدنه کتنه ده او د دې کلمې په کارولو او لوستلو کي هغه خاص کيفيت ذهن ته تداعي کېږي چي د شرق د محافظه کاري ټولني د حاکمو شرايطو تر اختناق لاندي دوه مينان په پټه يو له بل سره ګوري. د "ديدن" ځای په پښتو ادب کي معمولاً ګودر ښوول سوی دئ:

که ديدن کړې ګودر ته راسه
زه به منګی په لپو ورو ورو ډکومه

کله کله د "ديدن" پر ځای د "ملاقات" کلمه هم کارېږي. دغه "ملاقات" هم د کلمې په عامه معنا سره نه راځي، بلکي مراد ئې د دوو مينو ليده کاته وي. د کندهار يو محلي شاعر ويلي دي:

بې ملاقاته دي سلام راستول اور لګوي
زه هغه اور له ځانه وژنم دلبر نور لګوي

تاسي ګورئ چي موږ د ژبي د سوچه توب په هوس له ښومره مهمو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفاهیمو سره لوبي کوو او مسخه کوو يې!

د "دیدن" ښکلې او عاشقانه کلمه په ۱۷۵،۹۴،۹۲،۶۶،... مخو کې هم مسخه سوې ده.

د ۷۴مخ د اووم لمنلیک "نادان" چي په خطي نسخو کي همداسي ضبط دئ، په "ناپوه" اړول سوی دئ. "نادان" کلمه هم زموږ په شفاهي او تحریري ادب کې د "دیدن" په شان په عامه معنا نه کارېږي. د "نادان" په کلمه کي پر ناپوهۍ سربېره، معصومیت، بې تجربه توب، د عمر کموالی او نور مفاهیم په پام کي دي.

د ۸۴مخ د لومړۍ حاشیې "چارپایو" د خطي نسخو پر خلاف په متن کي "څارویو" سوی دئ. له "چارپای" څخه د شاعر مراد د ځناورو په ګډون ټول حیوانات دي خو په "څارویو" کي ټول حیوانات شامل نه دي. خوشحال خان ئې په توپیر پوهېدی.

د ۱۰۲مخ د اولي حاشیې "اول" کلمه چي په خطي نسخو کي همداسي ده، په متن کي "لومړي" سوې ده. د ۱۲۷مخ د دریم لمنلیک "تنګدل" په متن کي "زړه تنګ" سوی دئ. د ۱۳۴مخ د څلرم لمنلیک "دریاب" په متن کي "سیند" سوی دئ. د ۱۷۴مخ د پنځمي حاشیې "دِل" په متن کي "زړه" سوی دئ. د ۱۷۸مخ د لومړي لمنلیک "بازۍ" په متن کي"لوبې" سوي دي.

دا لیست که زه پسې تعقیب کړم، باید یو بل کتاب ورته سرښته کړم.

دا مسخه کوونکي لاسوهني ښایي د خوشحال خټک کلیات د لومړي ټوک ترتیبوونکو نه وي کړي او له کومي چاپي نسخې څخه به ئې د "الا، بلا، بګردن ملا" په حکم رااخیستي وي، خو متنپوهانو ته د دغو تصرفاتو له بابته قناعت ورکول، مشکل کار دئ.

– په کتاب کي ځیني جدي چاپي تېروتني سته چي په سمون لیک

(c) ketabton.com: The Digital Library

کي هم اشاره نه ده ورته سوې. دوه درې مثاله ئې دا دي:

د ۱۴مخ په څلرم مخ کي د "احول = چپک" لغت (احوال) ليکل سوی دئ، د ۴۹ مخ د پای له خوا دوهم بيت بيخي ډېر وران سوی دئ. چاپي شکل ئې داسي دئ:

مينه د مجنون په لـيلالا شوم ډيره ډيره
څو په چي عالم وربانديې وکړه هورزور

سم شکل ئې داسي بايدوای:

مينه د مجـــنون پر ليـلالا شوه ډيره ډيره
څو به چي عالَم وربانديې وکړ هو مره زور

د ۲۸۴مخ د پای له خوا دريم بيت په متن کي داسي دئ:

پاس په سر د اشيانه، تورکارگه قـمر ترې لاندي
تور کارگه قمر ترې لاندي، پاس په سر د اشيانه

(قمر= سپوږمۍ) دلته هيڅ معنا نه ورکوي. دا ويی بايد (قُمري = کوکو کوتره) وي.

ما د خوشحال خټک کليات لومړی ټوک تر درې سوم مخ پوري په دقت وکوت او په درو پاڼوکي مي خورا ډېر داسي لمنليکونه څني رانقل کړل چي زما په نظر بايد متن ته لوړ سوي وای، خو نور ئې بې حوصلې کړم او په همدغومي بسنه وکړه. د دغو رانقل سوو لمنليکونو يوه برخه به د "مشت نمونه خروار" په توگه له لوستونکو سره هم شريکه کړم.

د لومړي مخ اوله حاشيه بايد متن ته لوړه سوې وای. د حاشيې "درست" کلمه د خوشحال خان د ژبي عام او مروج لغت دئ چي لومړۍ خطی نسخې هم ثبت کړی دئ. په متن کي د "درست" پر ځای "کُل" راغلی دئ چي بايد نه وای راغلی.

د دوهم مخ د يوولسم لمنليک "څه رنگه" بايد د متن د "څه شکل" پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای راغلی وای. د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره ګڼل سوی وای.

د شپږم مخ په اوومه حاشیه کي د "کړ" فعل په متن کي "کړل" سوی دئ او د حاشیې له مخي ګویا په دریو خطي نسخو کي "کړ" ثبت دئ. زما په نظر د خطي نسخو خطاطانو د (ړ) پر سر باندي زور (فتحه) ایښې ده چي مراد ئې (کړه) دئ. د خوشحال خان خټک په لهجه کي (کړه) د پښتو د ځینو نورو لهجو په شان د (ړ) توري په زوه ره کي سره د جمع له پاره راځي. د دغه دلیل له مخي باید دغه د (کړه) شکل په متن کي شامل سوی وای. دا سهي خبره ده چي په اوسني لیکدود کي باید موږ (کړل) د جمع له پاره ولیکو، خو د خوشحال په ژبه کي دغه راز تصرف لازم نه دئ.

د دیارلسم مخ په لومړۍ حاشیه کي د لومړۍ خطي نسخې یو بیت رانقل سوی دئ چي:

د تقوا غلیمه! دف له لاسه کښېږده
په ډهلی شــهر څــوک نغاره نه کا

په متن کي ئې دغه بیت داسي دئ:

د تقوا غلیمې! دف کېږده له لاسه
په ډهلي ښهر کي څوک نقاره نه کا

دلته ګورو، چي د خطي نسخې "غلیمه" په متن کي ښځینه "غلیمې" سوی دئ او "نغاره" هم "نقاره" سوې ده.

د غلیم ویی به ئې ځکه ښځینه کړی وي چي د مرتبینو په نظر "دف = داریه" وهل معمولاً د ښځمنو کار دئ او د نغارې (غ) به ئې ځکه په قاف اړولی وي، چي ګویا دا ئې اصلي بڼه ده.

فکر کوم لوستونکي به زما سره پر دې خبره باندي په یوه نظر وي، چي خوشحال خان د خپل شعر د کلماتو په ټاکلو کي هر وخت له غور او دقت څخه کار اخلي. ده ته دا خبره معلومه وه چي (دف) یوازي ښځمني نه

(c) ketabton.com: The Digital Library

وهي، بلکي نارينه ئې هم وهي. دغه دف وهونکي نارينه ته "لوتي" يا په مُلايي ليکدود "لوطي" ويل کېږي. او نغاره وهل خو په مطلق ډول د نارينه وو کار دئ. اوس چي هم د پښتنو سيمو په ځينو زيارتو کي نغارې وهل کېږي، وهونکي ئې نارينه وي. خوشحال خان چي "د تقوا غليم" نارينه ګڼلی دئ، په دې کي ئې په يوه غشي دوې نخښي ويشتلي دي. يو خو ئې د دف و نغارې د وهونکو جنس په سهي توګه ښوولی دئ او بل ئې له لوتي سره، چي په پښتني ټولنه کي ئې مقام سپک دئ، د تقوا د غليم حيثيت هم راټيټ کړی دئ. موږ د خان دا ټولي هنري ښېګڼې په خپل بېځايه تصرف سره زيانمني کړي دي.

په ۲۸ مخ کي يو بيت داسي دئ:

تل به د جفا په دريابونو کي غوټې خوري
څوک چي زړه د دوړ په دلبرو مبتلا کا

د دغه مخ په اوومه حاشيه کي ئې ويلي دي چي په لومړۍ خطي نسخه کي د دريا برنړ پر ځای "ګردابونو" راغلی دئ. که قلم زما په لاس کي وای ما به د خطي نسخې ثبت اخيستی وای، ځکه د غوټې خوړلو احتمال تر "دريابونو" په "ګردابونو" کي زيات سته. په درياب کي هرومرو څوک غوټې نه خوري خو په ګرداب کي له غوټو څخه چاره نسته. نو په دې بيت کي خو يو د "ګرداب" او "غوټې" تر منځ مناسبت په پام کي نيول سوی دئ او بل د اول نيم بيتي "ګردابونه" د دوهم نيم بيتي له "دَوَر" سره ادبي تلازم لري. د خوشحال خان سر په دغه راز باريکيو ښه پوره خلاص وو.

د ۸۶مخ کي د يوې غزلي مطلع داسي ده:

خدايه! که زه تا ته نژدې کېږم په افلاس
زرمې کند په غاړه کړه، يو مات کچکول په لاس

په دوهمه حاشيه کي د دغه بيت په ارتباط کښلي دي چي په لومړۍ

(c) ketabton.com: The Digital Library

خطي نسخه کې د کچکول پر ځای کنډول راغلی دئ. که ما دغه متن تر تیبولای، د کچکول پر ځای مې "کنډول" لیکی. په دې دلیل نه چې ګویا کچکول دلته د بیت له معنا و مفهوم سره نه وایي، بلکې په دې دلیل چې یو خو دا د هغې نسخې ثبت دئ چې تر ټولو خطي نسخو قدیمه او د شاعر په ژوند لیکل سوې ده او دوهم دا چې د "کنډول" لغت لرغونی استعمال رانښيي. کنډول، کنډولی د مات خاورین لوښي په معنا قاموسونو اخیستی دئ او د پښتو په لوېدیځه لهجه کې ژوندی لغت دئ. په نورو لهجو کې به هم وي.

په ۱۷۴مخ کې یو بیت داسې دئ:

د عاشق په زړه کې خیال د معشوقې وي
د هـــــندو په زړه کې فـــکر د ټیـــکو

په دریم لمنلیک کې ورته کښلي دي چې په لومړۍ خطي نسخه کې د ټیکو پر ځای "ټنګو" راغلی دئ. زما په نظر په پورته بیت کې تر (ټیکو) به (ټنګو) ډېره موزونه کلمه وي. ټنګه یا تنګه یو راز فلزي سِکه وه چې زما د وړکتوب په وختو کې ئې چلښت درلود او تر پنځه ویشت پُوله (اووه لس ایکیزي) لږ څه زیات ارزښت ئې درلود. په دوهم نیم بیتي کې دې ټکي ته اشاره ده چې ګویا د هندو په زړه کې تل د روپو (روپیو) فکر وي. زموږ په عوامو کی دا خبره همدا اوس لا هم کېږي چې "هندو پر روپو ایمان راوړی دئ". زما د یادو خبره ده چې پخوا به د کندهار خلکو هندواڼو ته دمخه ښې پر ځای "لالا!دولت زیات" جمله ویله. د دغه استدلال له مخې زه ویلای سم چې د لومړۍ خطي نسخې ثبت باید غوره ګڼل سوی او متن ته داخل سوی وای.

د ۲۰۵مخ په پنځم بیت کې لولو:

غونچه، ګل چې ستا له خولې سره سیالي کړه
خـــوله ئې باد په تماچـــه کـړله فـــراخه

(c) ketabton.com: The Digital Library

په دریمه حاشیه کې ئې ورته کښلي دي چې په لومړۍ خطي نسخه کې د "تماچه" پر ځای "تپانچه" راغلې ده. ما ته د لومړۍ نسخې ثبت سم ښکاري ځکه په (توپ، توپک) کې (ت) او (پ) دواړي ساتلي سوي دي او (تپانچه = توپنچه) چې د توپک تصغیري نوم دئ، هم باید دا دواړه ږغونه ولري. د خوشحال په شعر کې هم دغه اصل په پام کې نیول سوی دئ. د (تپانچه = توپنچه) نور لهجوي شکلونه (تمانچه، تومانچه، تمینچه، تپوڼچه، تمیانچه، تموچه، تپنچه، تینچه) دي. پوهاند دوکتور زیار صاحب په خپل لیکلار ښود کې تر دغه ویي ګام اړولی دئ، نېخه چې ولې؟

د پنډو (ضخیمو) متونو د ترتیب په کار کې مرتب په اول سر کې د نسخو ډېره دقیقه، مفصله او هراړخیزه مقابله سره کوي خو ورو ورو ئې د دقت خوا کمېږي. معنا دا چې مرتب نور ستړی سوی او بې حوصلې سوی دئ. په دغسي حالاتو کې د متن ترتیبوونکي ته په کار ده، چې کار پرېږدي او ځان هوسا کړي. په خوشحال خټک کلیاتو کې زه د بې حوصلې توب او ستړیا نښانې وینم.

چې خبري سره راغونډې کړم، د پای خبره به دا وي چې د خوشحال خټک کلیات لومړی ټوک تر نورو ټولو چاپونو د ډاډ وړ دئ. ما دا څو یادوني له دې اسیته وکړې چې د خوشحال خټک کلام د پښتو ادب "روح روان" دئ او پر هغه باندي د دقیق کار نوره او نوره اړتیا لا اوس هم سته.

۲۶- د کامګار خټک دېوان:

د پښتو ژبې دغه دېوان لرونکی شاعر، کامګار خټک د خوشحال خان خټک کړوسی دئ. دېوان ئې وار د واره په ۱۹۵۵ع کال په پېښور کې چاپ سوی دئ. دغه چاپ ئې ما (هوتک) نه دئ کتلی. وایي سریزه ئې سید تنسیم الحق کاکاخېل کښلې ده او متن ئې له هغې چاپي نسخې څخه نقل

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی دئ چي د کامګارخټک تر مړيني شپږويشت کاله وروسته (۱۱۹۱ه ق) د محمدسعيد کاتب له خوا د خانزاده مبارز خان له پاره ليکل سوې ده[1]. په سريزه کي دا خبره هم سته چي نوموړی چاپ "ټول ديوان نه دی بلکي د اشعارو چاڼ شوې برخه ده".

د کامګار خټک دېوان دوهم وار د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبياتو انستيتوت د ادب او فولکلور د لوی مديريت له خوا د ۱۳۵۸ش = ۱۹۷۹ع کال په قوس مياشت کي د يو زر ټوکو په شمېر د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوی دئ چي زموږ حاضره ليکنه د همدغه چاپ په باب ده. د دغه چاپ ترتيبوونکی څېړونکی عبدالمتين متين دئ او د اهتمام چاري ئې سعدالله او څيړنيار محمدعمر وزير بشپړي کړي دي. دېوان، چي تر ترتيب وروسته د څېړونکي عبدالباري جهاني له خوا له سره تر پايه کتل سوی دئ، په سر کي ئې د څېړندوی محمدصديق روهي په قلم دوه مخه (الف، ب) ليکنه راغلې ده، چي په هغې کي د دغه متن د ترتيبولو پر کار باندي لنډي خبري سوي دي او زياته کړې ئې ده چي د متن په ترتيبولو کي د پېښور چاپ دېوان، د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د ملي آرشيف له خطي نسخې او کابل پوهنتون په ادبياتو پوهنځي کي د کامګار خټک د دېوان د خطي نسخې له مايکروفيلم څخه استفاده سوې ده او د پادري هيوز په کليد افغاني کي چي د کامګار خټک کوم اشعار راغلي دي، هغه هم ورسره مقابله سوي دي.

تر دغه لنډو معلوماتو وروسته د کتاب "سريزه" راځي (يوويشت مخه) او په هغې کي د کامګار خټک پر ژوند، اشعارو او افکارو او د کامګار خټک د دېوان پر خطي او چاپي نسخو خبري سوي دي او دغه راز ئې هغو

---

[1] وګ: د کابل چاپ سريزه – الف مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

متفرقه مقالو او مضامینو ته هم اشاره کړې ده چې د نوموړي شاعر په باب لیکل سوي دي. د سریزي په دغه وروستۍ برخه کي د هغو چاپي او خطي نسخو په باب نسبتاً تفصیلي بیانونه مخي ته راځي چي د متن د ترتیب په وخت کي د مرتِب په واک کي وې. دی د ملي ارشیف د نسخې په باب د عبدالله خدمتګار د لیکني په حواله لیکي چي: "دغه نسخه د لومړي ځل له پاره د تېمورشاه درانی (۱۱۸۶ - ۱۲۰۷هـ ق) په زمانه[1] په (۱۱۸۹هـ ق) کال لیکل شوی ... تر ۱۳۲۴هـ ش کال پوري د ښاغلي فتح محمدخان خټک سره وه چي د کامګار خټک د مړیني د نیټې څخه (۲۴) کالو نه وروسته لیکل شوی ده ... دغه خطي نسخه په ۱۳۲۵ هـ ش کال (د کابل) پښتو ټولني ته راوړل شوی او د مولوی محمدشیر ګل کاموی په قلم نقل شوی ...". تر دې وروسته زیاتوي چي د دغې نسخې په پای کي کښلي دي: "در وقت نصف روز یکشنبه ماه محرم الحرام سنه ۱۱۸۹نسخه اول تحریر شده بوده. فقط تحریر۲۱عقرب ۱۳۲۴".

له دې بیان څخه څوک نه پوهېږي چي د ملي آرشیف نسخه د نوموړي خطي نسخې اصل دئ که نقل؟

تر پورتنیو عبارتو وروسته د ښاغلي عبدالله خدمتګار د کلید افغانی د تعلیقاتو د یو پنځوسم مخ په حواله لولو: "د کامګار خټک د دیوان یوه قلمي نسخه د شیداد دیوان سره په یوه پشتۍ کي په بریټیش موزیم کي ده چي د مستر هیوز تر نظرلاندې د هغې نسخې څخه چي په افضل خان جمالګړی پورې اړه لري د پیښوری غلام جیلانی په قلم په ۱۸۷۲م کي نقل شوې وه. افضل خان جمالګړی د فتح محمدخان نیکه و. چي بیا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه او د کابل نسخه د هغې له مخه نقل شوی

[1] مراد ئې د پاچهۍ زمانه ده. هـ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

وه". (د سریزي [ژ] مخ).

له پورتني عبارت څخه چي وايي "بیا دغه نسخه فتح محمدخان پورې رسېدلې وه"، زما برداشت داسي دئ چي ګویا د بریټیش موزیم کاپي هم تر فتح محمدخان پوري رسېدلې وه؟ او د کابل نسخه د دغي کاپۍ نقل دئ؟ خو د بریټیش موزیم په کتلاګ (د ۱۹۶۵ع چاپ) کي دغه خبره نسته چي ګویا دغه کاپي دي بیر ته فتح محمدخان ته رسېدلې وي. رازمحمد ویښ چي د "پښتو کتابونه" په ۱۳۶ – ۱۳۷مخونو کي د کامګار خان خټک د دېوان د قلمي نسخې په باب کوم مطالب راژباړلي دي، هورې هم دغه خبره نسته.

لکه وړاندي چي مي هم اشاره وکړه، له دې بیانو څخه موږ ته نه سي واضح کېدلای چي د ملي آرشیف نسخه د افضل خان جمالګړی (۱۹۶۰ع مړ) هماغه نسخه ده چي غلام جیلاني پیښوري د هیوز تر نظر لاندي کاپي ځني اخیستې وه او که هغه نسخه چي د مولوي محمدشیر ګل کاموي په قلم په ۱۳۲۴ ش کال کاپي سوې وه. د دې موضوع د سپینېدلو په نیامت ما "فهرست نسخ خطی پشتو آرشیف ملي افغانستان" (چاپ ۱۳۶۵ش)، وکوت او راته څرګنده سوه چي د ملي آرشیف نسخه د ۱۳۲۴هـ ش کال کاپي سوې نسخه ده. په دغه فهرست کي د "مولوي محمدشیر ګل کاموي" نوم نسته او د نسخې کاتب " نامعلوم" بلل سوی دئ. دا چي د ښاغلي خدمتګار صاحب له خولې د فتح محمدخان خټک د دغي نسخې په باب ویل سوي دي چي "څه موده وروسته دغه نسخه په ۱۳۲۵هـ ش کال پښتو ټولنې ته راوړل شوی"، یو کمزوری روایت دئ او که سهي هم وي نو دا خبره واضح سوې نه ده چي دا نسخه نو بیا څه سوه؟ او اوس کوم ځای خوندي ده او که ورکه ده؟

متنپوهانو چي د نسخو د تفصیلي معرفۍ پر اړتیا زور اچولی دئ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سبب ئې دا دئ چې ګونګ معلومات نورو څېړونکو ته سر ګردانۍ پېښوي. لکه ما ته چې ئې پېښه کړه او مجبور سوم چې هم د برېټېش موزیم اصلي کتلاګ وګورم، هم ئې پښتو ژباړه او هم د ملي آرشیف فهرست.

د ملي آرشیف د نسخې په باب ویل سوي دي چې: "د دې نسخې رسم الخط فارسی او په ځینو ځایونو کي پښتو ډوله دی او د املا لیک دود ئې اوسنی او په ځینو نورو برخو کي د ختېکو د کورنۍ په شان دی". د لیک په انواعو کي ما د (فارسی) او (پښتو) ډولونه بل ځای نه دي لوستي. له فارسي څخه ئې ښایي مطلب (نستعلیق) او له پښتو څخه ممکن (نسخ) لیک وي. د نسخې د لیکدود پېژندني له پاره دغه څرګندوني کافي نه دي.

د مایکروفیلم په باب ئې کښلي دي چې: "د ادبیاتو پوهنځي د انګلستان د لندن د برېټېش موزیم څخه راغوښتلی و...." (ش – مخ) خو دا فیلم مرتب ته هغه وخت په لاس ورغلی وو، چې "د دیوان د کار څخه خلاص شوی و" او زیاته کړې ئې ده چې: "... څرنګه چې په میکروفیلم کي د احمدشاه بابا، کاظم خان شیدا او کامګارختېک اشعار یو ځای فوټوکاپي شوي وو نو ځکه بیخي ګډوډ او بې ترتیبه و". له دغه شان څرګندونو څخه پر متن باندي د ډاډ اندازه کمېږي او څوک نه سی ویلای چې متن به د شاعر خپله ژبه څومره تمثیل کړې وي.

تر سریزو وروسته د دېوان متن شروع سوی دئ چې ټول مخونه ئې ۱۸۹ دي. ورپسې لغتنامه راغلې ده (۱۱مخه) او په پای کي څلورمخه سمون لیک ورلوېدلی دئ. د متن توري سم نه دي لګېدلي او مرتب خپل عذر د کتاب په پای کي غوښتی دئ. د تورو ناسم لګېدلو ځای ځای متن له لوستلو ایستلی دئ او لوستونکی مجبور دئ چې له اټکله کار واخلي.

په متن کي د پېښور چاپ اوږده اوږده لمنلیکونه بې ضرورته رانقل سوي دي. دغو حواشیو ته باید یوه اشاره قدر سوې وای. متنپوهان د هغو

(c) ketabton.com: The Digital Library

شارحینو د شرحو رانقلول لازم ګڼي چي متن له هغو پر ته د پوهېدلو نه وي. د متن ناقدین بې ضرورته اوږدې حاشیې که څه هم د موضوع د ښه ترا پوهېدلو په مقصد وي، نه خوښوي.

نسخه بدیلونه زیاتره ګونګ او لنډ دي. په نسخه بدیلونو کي که د اختلافي توري یا تورو اړوند کلمات هم ملګري سي، د متن په لوستلو کي ډېره مرسته کوي.

د کامګارخټک دېوان خطي نسخې محدودي دي او د کابل دوهم چاپ یوه غنیمت اضافه ده خو که پر متن باندي د اعتماد خبره رامنځ ته سي نو ما ته داسي ښکاري چي د کامګارخټک د کابل چاپ مأخذ ټول د نقل کاپۍ دي. تر دې چاپ د پېښور چاپ متن که څه هم نیمګړی دئ، باید د ډېر ډاډ وړ وګڼل سي، په دې شرط که په دقت رانقل سوی وي، ځکه په مستقیمه توګه له هغې زړې نسخې څخه ترتیب سوی دئ چي د کامګار خټک تر مړیني شپږ ویشت کاله وروسته خطاطي سوې ده.

که د کومي بلي خطي نسخې تر پیداکېدلو دمخه دا دېوان بل وار چاپېږي،زما په فکر باید د پېښور چاپ د اصل په توګه وټاکل سي.

۲۷-د رحمت داوي لیلی و مجنون:

د رحمت داوي د شاعرۍ د اوج زمانه د سدوزي تېمورشاه (۱۷۷۲ – ۱۷۹۲ع) د پاچهۍ دوره ده او ژوند ئې تر۱۲۱۰هـ ق =۱۷۹۵ع پوري یقیني دئ په دغه کال ئې د لیلی و مجنون کیسه په پښتو مثنوي کي ترجمه کړې ده. دی د پښتو شعر پنډ دېوان لري چي وایي نیمګړی متن ئې په ۱۹۸۰ع کال په پېښور کي چاپ سوی دئ (د پښتو ادبیاتو تاریخ – لرغوني او منځنۍ دورې – ۱۹۱مخ). د رحمت داوي په قلم د لیلی و مجنون منظومه کیسه د نظامي ګنجوي لیلی و مجنون ترجمه ده. د دې مثنوي د یوې خطي

(c) ketabton.com: The Digital Library

نسخې افسيټ چاپ په ۱۳۶۰ش =۱۹۸۱ع کال په کابل کې د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقیقي مرکز د فولکلور مدیریت له خوا خپور سوی دئ. د کتاب په سر کې د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقیقي مرکز د هغه وخت رئیس څېړنوال دکتور سیدال شاه پولاد په دریو مخو کې ئې د دغه اثر پر محتوی او د هغه د چاپ پر اهمیت لنډې خبرې کړې دي. په دغو خبرو کې ئې "ځوان لیکوال څېړنیار مصطفی نژدې ته د دې مثمر کار د سر ته رسولو په باب خپل صمیمانه تبریکات" وړاندې کړې دي. ګویا د دغه متن د ترتیبولو کار د همده له خوا سر ته رسېدلی دئ. ورپسې "د لیلی او مجنون د مینې جوله په ادب کې" تر سرلیک لاندې تفصیلي بیان (۳۳مخه) د څېړونکي عبدالهادي هاند په قلم او تر هغه وروسته د "رحمت داوی څوک ؤ؟" تر عنوان لاندې (۴۴مخه) لیکنه راغلې ده چې په هغې کې د شاعر پر ژوند او شعر او دغه راز د قلمي نسخې پر ځانګړتیاوو باندې اوږدې خبرې سوې دي. دغې برخې ته د چا نوم نه دئ لیکل سوی او د لیکنې له سیاق څخه داسې ښکاري چې که ټوله نه وي، نو زیاته برخه ئې د عبدالهادي هاند په قلم کښل سوې ده خو د کتاب پر لومړي مخ باندې د سریزې لیکوالان مصطفی نژدې او عبدالهادي هاند بلل سوي دي او وایي چې د اهتمام چارې ئې روزیګل هنرمل سر ته رسولې دي.

تر سریزو وروسته د قلمي نسخې افسیټ متن له پنځه څلوېښت میناتورونو سره چاپ سوی دئ او په پای کې ئې دوه ویشت مخه لغتنامه وراچولې ده.

دا چې ولې ئې دغه متن په افسیټ ډول چاپ کړی دئ، دلیل ئې د پنځه څلوېښتو ارزښتناکو میناتورونو خوندي کول راوړی دئ. د میناتورونو خوندي کول خو رشتیا هم ارزښتمن کار دئ خو په دغسې

(c) ketabton.com: The Digital Library

بیخونده ډول، بې کیفیته کاغذ او پیکه طباعت سره نه. د دغو میناتورو ارزښت به هغه وخت لا زیات وای چې پر روغني کاغذ او د طباعت په عالي کیفیت سره چاپ سوي وای. د دغه متن بیا چاپ او هغه هم د متني نقد پر اصولو برابر یوه اړتیا ده او زلمیو ته ښایي چې وخت وروباسي. ما ته دغه اوسنی کار، که څه هم له اهمیته ئې انکار نه سي کېدلای، د متنپوهني پر اصولو برابر نه ښکاري.

۲۸- د حاجي جمعه بارکزي دېوان:

حاجي جمعه بارکزی د کندهار د زاړه ماشور د کلي اوسېدونکی پښتو دېوان لرونکی شاعر وو. د ده شاعري پر کندهار باندي د سردار کهندل خان د اول وار واکمنۍ (۱۸۲۹ – ۱۸۳۹ع) په دوران کي د عروج په حال کي وه.

د حاجي جمعه بارکزي دېوان د افغانستان د علوموا کاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو د علمي او تحقیقي مرکز اړوند د پښتو ټولني د ادبیاتو د لوی مدیریت له خوا په ۱۳۶۰ش =۱۹۸۱ع کال چاپ سوی دئ. د متن د تهیه کولو کار ئې ښاغلي زلمي هیوادمل سر ته رسولی دئ او سریزه و لغتنامه ئې پوهاند عبدالشکور رشاد پر کښلې ده.

د کتاب په سر کي د "حاجي جمعه او د هغه شاعري" تر سرلیک لاندي څېړنه (۹مخه) د پوهاند رشادپه قلم او د نصیر هنر پښتون په خطاطۍ راغلې ده او په هغې کي د حاجي جمعه پر نسب، ټاټوبي، د ژوند زمانه، سلوک، تصلف، ایراد، بې قدري، معما، ادبي صنایع او بیاني ښېګڼې باندي محققانه خبري سوي دي. ورپسې د متن د مرتب ښاغلي زلمي هیوادمل په قلم د دغه دېوان د متن په باب اوږدې خبري (۴۲ مخه د تکملې او استدراک په ګډون) سوي دي او په هغو کي د حاجي جمعه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېوان د موندلو، د هغه د شاعرۍ پر فورم او محتوی، د حاجي جمعه په دېوان کي د يوې قصيده وشمي غزلي تر اغېزې لاندي پر پښتو قصصي ادب باندي دوولس مخه څېړنه، د حاجي جمعه پر ادبي شهرت او ادبي لار، د دېوان د خطي نسخې پر ځانگړ تياوو او د چاپي نسخې پر لارښود ږغېدلی دئ. تر دغو اوږدو خبرو وروسته د دېوان متن شروع کېږي چي د خطي نسخې پر خلاف ئې د دوو دفترو پر ځای په يوه دفتر کي ترتيب کړی دئ. د خطي نسخې د دوهم دفتر اشعار ئې په متن کي د ستوري په نخښه نښاني کړي دي. ټول متن ۱۵۳مخه نيولي دي او په پای کي ئې لغتنامه (۲۱مخه د دوو مخو خاطرې په گډون) راغلې ده. لکه وړاندي چي مو هم اشاره ورته کړې ده، دغه لغتنامه د پوهاند رشاد په قلم ليکل سوې ده او په هغې کي د حاجي جمعه په کلام کي د راغلو تصوفي اصطلاحاتو تشريحي معناوي د الفبې په ترتيب بيان سوي دي. لغتنامه هم د نصيرهنر پښتون په لاس خطاطي سوې ده.

د حاجي جمعه بارکزي دغه چاپي دېوان د متنپوهني پر اصولو باندي تر ډېري اندازې برابر خېژي. د متن د مرتب دا خبره چي وايي: "... زه دا ادعا نه لرم چي دا يو کره او له هره حيثه سهي متن دی..." (د سريزي ۳۶مخ) ما ته دا جرئت راکړ چي متن ته په انتقادي نظر وگورم او کله چي مي په دقت وکوت څو داسي ټکي مي پکښې وموندل چي په دوهم چاپ کي ورته پاملرنه په کار ده.

د متن د مرتب په خبرو کي چي په پښتو ادب کي د عاشقانه قصو په باب دوولس مخيزه څېړنه راغلې ده، په خپل ذات کي د ستايني وړ کار دئ خو د يوه دېوان په سريزه کي د دومره تفصيلي بيان د اړتيا له پاره توجيهي منطق نه سي موندل کېدلای.

د دېوان متن له دوو خطي نسخو څخه برابر سوی دئ چي يوه ئې ښايي

(c) ketabton.com: The Digital Library

د اصل دېوان نقل وي او بله ئې د نقل سوي نسخې نقل دئ. اول نقل ئې د ملا مطلوب په قلم او دا بل نقل ئې د مرحوم محمدگل نوري په لاس ليکل سوی دئ. د دغو نسخو په باب د سريزي تر نهه ويشتم مخ وروسته لازم معلومات ورکول سوي دي او په هغو کي د نسخې اندازه، کاغذ، ليک، املايي ځانگړتيا او نوري ضروري خبری پکښې سته. د نقل په برخه کي ئې ليکلي دي چې: "مرحوم استاد نوري د حاجي جمعه د خطي نسخې د نقل ستونزه هم پر ځان منلې، او دغه ديوان ئې نقل کړی دئ ... د نقل په پيل کی د استاد نوري يو مخيز يادښت هم لري، په هغه کی د حاجی جمعه لنډه سوانح بيان شوي، او د ديوان د خطی نسخی د پيدا کولو په باب يی هم خبرې پکی کړې دي". (د سريزي ۳۳مخ). د مرحوم استاد نوري دغه يادانښت بايد د يوه تاريخي سند په توگه رانقل سوی وای او يا لږ تر لږه ئې د دغي خطي نسخې د پيدا کېدلو جريان د مرحوم نوري له خولې ليکلی وای.

ښاغلي مرتب وايي: "د دغه متن په تصحيح او چاپ ته برابرولو کی د شاعر د خپلی لهجی پوره پوره خيال ساتل شوی دی. دا د متن څېړنی يو عمده اصل دی، چی مصحح او د متن څېړونکی بايد د متن په ژبه کی لاسوهنه و نه کړی ... مگر ما په دغه متن کی په پوره امانتدارۍ تر خپلی وسی پورې د شاعر خپله لهجه او د هغې لهجې ژبنی خصوصيات له پامه نه دي غورځولي". (د سريزي ۳۷مخ). د متن په تصحيح کي رشتيا هم دا کار ډېر مهم دئ او د حاجي جمعه د ديوان مرتب په رشتيا سره د شاعر خپله لهجه تر ډېره ځايه په پام کي نيولې ده. مگر بيا هم په متن کي داسي ځايونه سته چي د شاعر له لهجې سره سم ثبت سوي نه دي او يا ئې په ثبت کي نيمگړتياوي سته. لومړۍ نيمگړتيا دا ده چي د شاعر د لهجې دغه مشخصي ځانگړتياوي په متن کي په بشپړه توگه ښوول سوي نه دي. د

(c) ketabton.com: The Digital Library

مثال په توګه د شاعر په لهجه کي د اوږدې ياء استعمال د نورو لهجو په پرتله لږ دئ. د دېوان مرتب دغه راز مواردو ته ډېره پاملرنه نه ده کړې. لکه په ۴۴مخ کي "راپورې، تورې خاورې" په ۴۵ مخ کي "چيرې"، په ۴۶ مخ کي "پورې، دې" په ۴۷ مخ کي "بدې" کلمات ټول په اوږده ياء ثبت سوي دي په داسي حال کي چي دغه کلمات د شاعر په لهجه کي په لنډه ياء سره د "راپوري، توري خاوري، چيري، پوري، دي، بدي" په ډول تلفظ کېږي. د "چي، کي، مي" ياګانو ته خو ټکي بيخي ايښوول سوي نه دي. دا کار ښايي د مطبعې پر کارکوونکو باندي حواله سي خو د متونو مصحح ته په کار ده چي متن تر ټايپ وروسته هم په دقت سره وګوري.

په ۳۹مخ کي "نې ازل له ابتدا سته چي وو کله" نيم بيتي کي "له" د شاعر په لهجه کي د "لره" پر ځای کارېږي. دغي ځانګړتيا ته بايد په لمن ليک کي اشاره سوې وای، چي نه ده سوې. د شاعر د لهجې "نې = نه ئې، بې = به ئې، سرې = سره ئې،..." ښه پوره دقت سوی دئ او په لمنليکونو کي اشارې ورته سوي دي. خو په دغو لمنليکونو کي زياتره ليکدودي نيمګړتياوي سته او د "نی = نه ئې" په شکل ئې کښلي دي. دلته بايد "نی" په اوږده ياء ليکل سوی وای. په بې ټکو ياء سره "نی" د نل معنا لري. دغه راز ليکدودي نيمګړتياوي د ان دپاسه دي، چي په دوهم چاپ کي بايد کلکه پاملرنه ورته وسي.

په لغتنامه کي يوازي تصوفي اصطلاحات معنا سوي دي خو په دېوان کي نور حل طلب لغتونه په پېخر سته چي په لغتنامه کي ئې راوړل لازم ول.

مرتب وايي چي پارسي کلام ئې "د ادبي ضعف له امله ... له ديوان څخه وغورځول شو" (۳۸مخ). د پارسي کلام د ادبي کمزورۍ مسئوليت د شاعر پر اوږو پروت دئ. مصحح ته په کار نه ده چي د شاعر له کلام څخه يوازي قوي اشعار غوره او ثبت کړي. د لوی احمدشاه بابا په دېوان کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

پارسي کلام څه، چي پښتو کلام ئې لا هم په پېخر کمزورۍ لري. مګر له دا ټولو کمزوريو سره سره موږ د بابا کلام ټول خوندي کړی دئ. د خوشحال خان خټک په کلام کي ځيني داسي کلمات کار سوي دي چي زموږ کلتوري نورمونه ئې د کلام بې عفتي بولي. خو د خان د ديوان تصحيح کوونکو کټ مټ رااخيستي دي. مصحح ته د چا خبره "نه بند سته، نه زندان". دی د متن رانقل کوونکی دئ. د متن د ښو او بدو مسئول په خپله شاعر دئ.

دا هغه عمده ټکي دي چي د حاجي جمعه د ديوان په دوهم چاپ کي پاملرنه ورته بويه.

۲۹-د حبيب الله ديوان:

حبيب الله د دوولسمي هجري قمري پېړۍ د پای په کلونو کي شاعري کړې ده او مردف پښتو ديوان لري. د دغه ديوان يوه نسخه سته او هغه واردواره د هندوستان د ټونګ د نوابانو ملکيت وو، چي وروسته ئې د ډيلي موزيم ته يووړل سوه او اوس هورې خوندي ده. دا نسخه د څمکنو د مياعمر رحمة الله عليه (۱۱۹۰ هـ ق = ۱۷۷۶ع مړ) د مشر زوی ميامحمدي صاحبزاده په غوښتنه د ګل محمد پېښوري په کتابت په ۱۱۷۵هـ ق کال خطاطي سوې ده. د دغي نسخې مايکروفيلم د هندوستان پخواني پښتانه جمهور رئيس دوکتور ذاکر حسين افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کي (۱۹۶۶ع کال) پښتو ټولني ته د نورو ډېرو مايکروفيلمونو سره د سوغات په توګه راوړی وو. دا مايکروفيلم تر ۱۳۵۵ش = ۱۹۷۶ع کال پوري بې استفادې پروت وو او په همدې کال د پښتو ټولني د ادبياتو د څانګي غړو څېړنمل محمدعارف غروال او څېړنيار واجد په لاس نقل او چاپ ته تيار سو. دغه نقل په ۱۳۶۰ش = ۱۹۸۱کال د څېړنمل غروال په "سريزه،

(c) ketabton.com: The Digital Library

سمون" د افغانستان د علومو اکاډمۍ له خوا چاپ سو او لغتنامه ئې هم د ده له خوا ورسره مل سوه. د چاپ سوي دېوان په سر کي د "حبیب الله او د هغه دېوان" په سرلیک سریزه (۱۷مخه) راغلې ده او په هغې کي د شاعر پر ژوند، زمانه، شاعرۍ باندي خبري سوي دي او د خطي نسخې په باب ئې هغومره معلومات ورکړي دي چي ما پورته لنډه اشاره ورته کړې ده. د خطي نسخې د لیکدودي ځانګړتیاوو خبره ئې، چي متنپوهان ئې لازمي ګڼي، نه ده کړې چي باید په پټه خوله تر تېر سوي نه وای. تر دغي سریزي وروسته متن شروع کېږي چي له اتلسم مخ څخه پیل او پای ئې ۱۷۴یم مخ ته رسېږي. په متن کي غزلي، متفرقات (رباعۍ، مخمسونه او الفنامه) سته. تر متن وروسته ئې په درو مخونو کي "د غزلونو په ترتیب خاص نومونه" راوړي دي او بیا ئې ویی پانګه (پنځه مخه) ورسره نښلولې ده. په ویی پانګه کي ئې لغتونه د غزلو د نومرو پر اساس اوډلي او معنا کړي دي.

د متن ناسم ځایونه ئې سم کړي دي او په لمنلیکونو کي ئې اشارې ورته لیکلي دي. ځیني کلمات چي ئې د شعري وزن د پوره کولو په نیامت پر زیات کړي دي، هغه ئې هم په حاشیو کي ښوولي دي. دغه راز اضافي کلمات معمولاً په قوسینو کي راوړل کېږي او د حاشیو لیکلو ضرورت ئې نه وي. خو د حاشیو لیکلو شکل ئې هم متنپوهان نه کړي. د متن د لمنلیکونو عددونه ځای ځای سم نه دي راغلي. لکه په شلم مخ کي چي دوهمي حاشیې ته هم (۱) لیکل سوی دئ، په پنځه ویشتم مخ کي یوه حاشیه ده خو په متن کي دوه ځایه ښوول سوې ده، په شپږویشتم مخ کي دواړو حاشیو ته (۱) لیکل سوی دئ،... دغه راز موارد چاپي تېروتني دي او د سمون لیک لیکل ورته بویه. د حبیب الله دېوان سمون لیک نه لري. ځیني ځایونه چي د لوستلو نه ول، هغو ته ئې په لمنلیکونو کي اشارې کړي دي.

ما چي دغه ځایونه وکتل یو څه مي نوک په جګېدلی او هغه په دې ډول:

(c) ketabton.com: The Digital Library

– په ۲۲مخ کي د حضرت علي کرم الله وجهه د منقبت د یوه بیت د دوهم نیم بیتي په لوستلوکي مرتب ته ستونزي پېښي سوي دي او کټ مټ ئې لیکلي دئ. بیت داسي دئ:

ډیر د ده کارونه وو له عقله راوتلي

ښه مو دي راوړي پروي د لام ملا

په دغه بیت (پروي) د خطي نسخو د تعامل له مخي (په روي) هم لوستل کېدلای سي او(په رَوِي) هم. ما ته د دوهم نیم بیتي سم شکل داسي ایسي:

"ښه مو دي راوړي په رَوِي د لام و لا"

درانه لوستونکي پوهېږي چي "رَوِي" د قافیې اصلي توري ته ویل کېږي چي د قافیې رکن هم ورته وایي. علامه رشاد رحمة اله علیه په خپل یوه فارسي شعر کي چي"بر کفن دزد کهنه صد رحمت" ئې سرلیک دئ، د "کفن دزد" د شیطان صفته زوی په باب لیکي:

پســـــری داشت تربیت دیـده

گــــــوی تلبـیس از پدر برده

دشمن صدق و خصم راست روی

در پســـاوند مَـــکر حرف رَوِی

په وروستي نیم بیتي کي د علامه مرحوم مراد دا دئ چي د کفن کښ زوی له "مکر" او فرېب سره داسي تړلی او نه بېلېدونکی وو، لکه (روي) توري چي د قافیې له کلمې سره حتمي وي.

د حبیب الله په پورتني شعر کي شاعر زماپه خیال هغه فارسي بیت ته اشاره کوي چي د څلرم خلیفه په باب ویل سوي دئ:

شاه مردان شیر یزدان قوت پروردگار

لافتي اِلاّ عـلي لاسیف اِلاّ ذو الــفقار

(c) ketabton.com: The Digital Library

د دغه بیت مفهوم پښتو دېوان لرونکي شاعر یونس په یوه پارسي غزل کي داسي راوړی دئ:

سیف النظر که همچو تو ئی درجهان کجاست
نه هــــــر فتاعــلي است، نه هر تیغ ذوالفـقار
(دېوان ۷۸مخ، چاپ ۱۳۵۶ش)

د حبیب الله په بیت کي له "لام ولا" څخه به د شاعر مطلب د دغه فارسي بیت (لا، لا) وي چي په نیم بیتي کي د (رَوِي) کار ورکولای سي او بې دې تورو شعر هم د معنا او هم د وزن له مخي نیمګړی کېږي. (المعني في البطن الشاعر).

- په ۲۷ مخ کي د یوې غزلي مقطع داسي ثبت ده:

چي فریاد حبیب الله کا ستا په مینه
روغ عالم ورته نعره کا مهـیرک بلا

دوهم نیم بیتي ته ئې په لمنلیک کي کښلي دي: " کټ مټ ولیکل شو".

د دوهم نیم بیتي سم شکل داسي دئ:

"روغ عالم ورته نعره کا، مرګ، بلا"

"مرګ، بلا" د نفرت او نفي کلمات دي چي پښتانه ئې په ورځنیو محاورو کي کاروي. ښځمني چي اولاد ته په قهر سي، ورته وایي:

"مرګ، بلا! څه چیغي دي شروع کړي دي".

شاعر وايي چي که زه ستا په مینه فریاد وکړم، ټول عالَم راته وايي چي "مرګ،بلا"، خوله دي پټه که (کړه).

- په ۲۸ مخ کي یو بیت داسي دئ:

د غم و له به یې نهل وي په زړه کي
بې غم کله وي غمخوار د دې دنیا

(c) ketabton.com: The Digital Library

لومړي نيم بيتي ته ئې "کټ مټ وليکل شو" حاشيه کښلې ده. زما په خيال سم شکل ئې داسي دئ:

"د غم وله بې نهال وي په زړه کي"

يا

"د غم و له بې نهاله وي په زړه کي"

"وله" دلته د هغي وني په معنا راغلې ده چي په فارسي ژبه کي "بيد" ورته وايي.

- په پنځوسم مخ کي:

ستا د غم او ښې مې تل په مخ بهيږي
مــارش مې د ژوند شـــو دفـــتر تر

وايي دوهم نيم بيتي "کټ مټ وليکل شو".

سم شکل ئې داسي دئ:

"په بارش مي ئې د ژوند شو دفتر، تر"

د نيم بيتي "مې" د "مي ئې" مخفف دئ.

- په يو پنځوسم مخ کي دا بيت:

د دلبرو همراهي به مي مـدام کــړه
که مې نه واي په خاطر د افشر، شر

دوهم نيم بيتي ئې ناسم ګڼلی دئ او ليکلي ئې دي چي "کټ مټ وليکل شو". سمه بڼه به ئې داسي وي:

"که مې نه وای په خاطر د اشر، شر"

شاعر وايي ما غوښتل چي هر وخت له دلبرو سره همراه او ملګری واوسم. خو په (اشر) يا (ملګرتيا) کي تل (شر) پېښېږي، که مي دغه حقيقت په خاطر کي نه وای، تل به له دلبرانو سره مل وای.

- په ۷۴ مخ کي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

جوړ گورجي ټټو د سراي يم لګېدلي

چي له ځمكي بې خبره شهسوار كړم

اول نيم بيتي ته ئې په حاشيه كي ليكلي دي چي په اصل كي "جوړ كرهي (ټټو)" ليكل شوي دئ. مرتب د (كرهي) په لوستلو كي ستونزه پيدا كړې ده او پر ځاي ئې له ځانه څخه "ګرجي" صفت وراچولی دئ.

د نيم بيتي اصلي او سم شكل داسي دئ:

"جوړ كرهي ټټو د سراي يم لګېدلي"

له "كرهي" څخه مراد "كراهي" دئ يعني هغه ټټو چي څښتن ئې نورو ته په كراهيه وركوي. پخوا به ځينو خلكو د كراهيې په نيامت ټټوګان (خره) په سرايو (كاروانسرايو) كي ساتل. دا خر چي به چا كراهيه كړ، بار به ئې تر مزله په ورساوه، نور به ئې بيرته خاوند ته تسليم كړ. دا خره (خرونه) به په هفتو هفتو له يوه لاسه بل لاس ته كېدل او ځل به پر پروت وو. آخر به ئې د ګېډې هغه ځايونه چي تانګ به پر تړلی وو، ولګېدل يعني زخم به سول. د كراهيې خرو به د دغو زخمو له اسيته منډه نه سواى كولاى.

شاعر د دغه غزل په هر بيت كي د ځان مذمت او خوارۍ بيانوي. دی وايي چي لكه د كاروانسراى د كراهيې ټټو په شان مي بدن لګېدلی دئ، زخمي يم او تر شهسوارانو لاندي داسي نه سم ځغستلاى چي هغه دي نوره مځكه وليدلاى سي.

- په ۹۷ مخ كي هم د يوه بيت دوهم نيم بيتي ته "كټ مټ وليكل شو" حاشيه راوړل سوې ده. بيت داسي دئ:

د عالَـــمو انبوهي وه، په لـــوري ئې خـــوښي وه

د هر چا په لمښيو ماسي وه، آه ارمان دي كندهاره

دا شعر د كندهار په توصيف كي ويل سوی دئ. د دوهم نيم بيتي سم

(c) ketabton.com: The Digital Library

شکل داسي دئ:

"د هر چا په پښو ماسي وه، آه ارمان دي کندهاره"

شاعر وايي په کندهار کي ډېر خلک ول، هر لور ته خوښه خوشالي وه، هر چا (ماسۍ) په پښو کړي وې، ...

(ماسۍ) د څرمنو يو راز جراب وشمه توکي دي چي ماړه او هستمن خلک ئې د ژمي په موسم کي اغوندي او بيا سربېره بوټونه پر په پښو کوي. د نېستمنو خلکو خو پښې لڅي (لوڅي) وي، دی وايي چي د کندهار خلک دومره ماړه ول چي هر چا له بوټو سره (ماسۍ) هم اغوستلې.

- په ۱۷۴مخ کي دوو نيم بيتيو ته "کټ مټ وليکل شو" حاشيې راغلي دي.

"ته که د ازل په قسمت راضي شې په چشمان"

د دغه شعر ټولي مصرعوي د يارلس سېلابه دي او دا نيم بيتی څورلس دئ چي په لږ تصرف ئې يوه هجا کمېدلای سي.

"ته که په ازل قسمت راضي شې په چشمان"

د همدې شعر بل نيم بيتی چي سم نه دئ لوستل سوی، دا دئ:

"زه به راحتگي و ستا سورټ ته رسوم"

سم لوستنګ ئې داسي دئ:

" زه به راحتگي ستا و صورت ته رسومه"

(ديارلس سېلابه)

دا هغه ځايونه ول چي په راتلونکي چاپ کي بايد په سم شکل سره وليکل سي.

د حبيب الله په دېوان کي ځيني لغتونه په حاشيه کي معنا سوي دي او په ويي پانګه کي ئې مکرر راوړي دي لکه: ۳۰مخ، ۳۵مخ.

د لمنليکونو عددونه ځای ځای ناسم دي لکه: ۲۰مخ، ۲۵مخ،

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۶مخ،...

چاپي غلطۍ هم لري.

په ويی پانګه کي ئې هر لغت ته د اړوندي غزلي نمبر ليکلی دئ خو ځای ځای په نمبرو کي لاندي باندي سته. لکه (ارهنده) لغت چي په ۸۲يمه غزله کي دئ، په ويی پانګه کي ئې ۸۴ ورته کښلي دي ... دا رنګه نمونې نوري هم سته.

په پای کي به د دې خبري کول حتمي وي چي له يوې واحدي نسخې ښخه، چي هغه بيا اصل نسخه نه وي او مايکروفيلم ئې وي، تر دې زيات دقيق متن نه سي تهيه کېدلای. مرتب خپل نهايي کوښښ کړی دئ او د پښتو ادب پر زېرمه ئې يو غوره دېوان ور زيات کړی دئ.

۳۰ - تذکرة الاولياء:

د تذکرة الاولياء په نامه د کوم کتاب څو پاڼي دي چي ليکونکی ئې سليمان ماکو دئ. دغه څو پاڼي د پوهاند عبدالحي حبيبي له سريزي او نښلونو سره د امير کروړ سوري د دوولس سوه پنځوسم تلين په مناسبت د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو د علمي او تحقيقي مرکز له خوا په ۱۳۶۱ش = ۱۹۸۲ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوي دي. د سريزي او نښلونو په ګډون ئې د پاڼو شمېر د اصلي پاڼو له عکسي چاپ پرته ۳۶ دئ.

په سر کي د علامه عبدالحي حبيبي په قلم دوه مخه ليکنه راغلې ده چي په هغې کي د دغو پاڼو د موندلو او نشرولو جريان، د ليکونکي پېژندنه او د دغو پاڼو پر اهميت لنډې خبري سوي دي. ورپسې سريزه (۱۸مخه) راځي او په هغې کي د پخوانيو اريايانو پر ادبي منظوماتو، د سليمان ماکو پر ژوند او زمانه، د ده د ادبي کار پر اهميت، د تذکرة الاولياء د ليکني پر ژبنيو

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځانګړتیاوو او د دغو څو پاڼو پر اهمیت محققانه بحث سوی دئ. تر سریزي وروسته متن (۴مخه) بیا تعلیقات (۱۳مخه) او د هغه په تعقیب د دغو پاڼو عکسي چاپ راغلی دئ. په تعلیقاتو کي د متن پر راغلو اشخاصو باندي بړغېدلی دئ.

دا متن او د هغه اصل (عکسي) چاپ د لیکدود له مخي توپیر لري. یو توپیر خو ئې دا دئ چي د متن عبارت اوسنۍ املاء ته رااوښتی دئ او بل دا چي په اصل کي راغلي مرستندوي فعلونه "شو، شي، ..." دي خو په متن کي هغه (سو، سي، ...) سوي دي. د دې تصرف دلیل به ښایي دا وي چي متن د لیکوال (سلیمان ماکو) په خپله لهجه ثبت سوی دئ.

د دې څو پاڼو ادبي اهمیت خورا ستر دئ ځکه موږ ته د اوومي هجري پېړۍ د پښتو نثر نمونه په لاس راکوي. د دې پاڼو تر موندلو وړاندي موږ د یوازي د روښاني ادبیاتو بیلګې درلودې چي په لسمه هجري پېړۍ کي ایجاد سوي دي.

۳۱ - د عبدالحمید مومند دېوان:

د عبدالحمید مومند دېوان ښاغلي زلمي هیوادمل د علمي پروژې په توګه برابر کړي دئ او د هغه په ترتیب کي ئې له ۲۴خطي او چاپي نسخو څخه کار اخیستی دئ.

د دېوان په سر کي "د دیپارتمنت د مدیر نظر" په دوو مخو کي راغلی دئ او کلیشه یي خبري پکښې سوي دي. ورپسې د "عبدالحمید مومند او د هغه دېوان" تر غټ سرلیک لاندي د یوې غټې رسالې په اندازه اوږده څېړنه (۱۳۷مخه) راغلې ده او په هغې کي د حمید مومند پر پېژندنه، ادبي شهرت، ادبي لار، ادبي پلویان، د حمید پر شاعرۍ، د دېوان پر خصایصو او د اشعارو پر ترجمو، د حمید پر آثارو او تالیفاتو او په پای کي د حمید د

(c) ketabton.com: The Digital Library

دېوان پر همدغه متن باندي محققانه خبري سوي دي. تر دغي رساله وشمي سريزي وروسته د دېوان متن شروع کېږي چي ۴۱۱مخه ئې نيولي دي. ورپسې لغتنامه راځي (۱۲مخه)، بيا د ماخذونو ليست (۱۸مخه) او په پای کي سمون ليک. زما مخ ته چي همدا اوس (د ۲۰۱۱ع کال د نومبر شلمه) د دغه دېوان کومه نسخه پرته ده، پر ځلور سوه ځلور ځلوېښتم مخ پای ته رسېدلې ده او سودا راولوېدله چي نه ګانه د پای څو پاڼې به ئې کنډو وي. خو چي پوښتنه مي وکړه، نوري نسخې هم سته چي پر ۴۴۴ مخ پای ته رسېدلي دي (د ګران روهيال په حواله).

له ۲۴ نسخو او مايکروفيلمو څخه د يوه متن برابرول خورا شاقه کار دئ او مرتب پر دغه کار باندي د يو لړ اوږدو وقفو په ګډون اووه کاله لګولي دي. د متن له پاره د اصل په توګه د لاهور چاپ يوه نسخه ټاکلې ده[1]. ښاغلي مرتب خو دغه نسخه د متنپوهني له اصولو او اړتياوو سره سم په تفصيلي توګه معرفي کړې نه ده يوازي ئې دومره ليکلي دي چي "ما دغه ديوان له لاهوري چاپ نه که څه هم غلط و د پاړکو د ډيروالي او بشپړتوب له امله نقل کړ" (۹۲مخ)، خو زما په خيال دا چاپي نسخه به غالباً هغه نسخه وي چي د ملاعبدالغفار هوتک کندهاري له خوا په ۱۳۳۱هـ ق کال په لاهور کي چاپ سوې ده او ښاغلي مرتب ئې په ۹۱ مخ کي يادونه کړې ده. د اصل نسخې تفصيلي نه معرفي کول د دغه انتقادي متن په نيمګړتياوو کي راتلای سي. د دېوان د انتقادي متن د هر مخ په پای کي ئې تفصيلي نسخه بديلونه راوړي دي، د متن د اصل نسخې غلطۍ ئې تصحيح کړي دي او وايي چي: " ... په لږو مواردو کي مي د اصل غلط شکلونه په لمنليکونو کي هم راوړي دي" (د سريزي ۱۱۷مخ). زما په فکر که ئې ټول غلط موارد په

---

[1] وګ: د سريزي ۹۲مخ او ۱۱۴مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

حاشیو کي راوړي وای، تر ښو به لا ښه وای.

د دغه متن په باب به زه د متن د ترتیبوونکي خپل قضاوت رانقل کړم ځکه که ما په خپله هم د دغه انتقادي متن په باب نقد لیکلای، همدې ټکو ته به مي اشاره کړې وای.

ښاغلي مرتب په خپله سریزه کي د دغه انتقاد د ښېګڼو پر څنګ د هغه نواقص هم بیان کړي دي (وګ: د سریزي ۱۱۸مخ) چي عمده ټکي ئې دا دي:

– د متن له پاره چي کومه نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده، د دې نه وه چي د اصل له پاره دي انتخاب سوې وای. د هغې پر ځای که د پوهاند دکتر جاوید نسخه چي هم قدیمه نسخه ده او هم د باور وړ، د اصل په توګه غوره سوې وای او بیا به له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله سوې وای.

– په متن کي ځیني غزلي رانقل سوي دي چي حمید مومند ته د هغو نسبت نوره څېړنه غواړي.

– د دیوان ترتیب او تردیف ته هم ګوته نیول کېدلای سي.

ښاغلي مرتب په خپل یوه بل اثر کي چي "د متن څېړني میتودولوژي" نومېږي (چاپ ۱۳۶۹ش)، د انتقادي متن د تهیه کولو پر وخت د اصل په توګه د کومي نسخې د ټاکلو پرنسیبونه بیانوي او د هغو په ترڅ کي د حمید مومند د دغه انتقادي متن په باب لیکي چي: "... د عبدالحمید مومند د دیوان هغه متن چي د څلیریشتو نسخو له مخي ما خپله تهیه کړي دي، لوړ پرنسیبونه مي په پام کي نه دي نیولي، متن مي د اصل په توګه د یوې مغلوطي چاپي نسخي له مخي رانقل کړي دي، او بیا مي له نورو چاپي او خطي نسخو سره مقابله کړي دي، ..." (وګ: د هماغه اثر ۳۸مخ).

زه د حمید مومند د دېوان دغه متن له پورته یادو سوو نیمګړتیاوو او

(c) ketabton.com: The Digital Library

یو شمېر نورو کوچنیو چاپي تېروتنو سره سره د بشپړ اعتماد وړ متن بولم.

۳۲ - د سکندر شمایلنامه او پندنامه:

دا دوې "نامې" د خوشحال خټک د زوی سکندر خان خټک دي چې د ښاغلي زلمي هیوادمل له "سمون، سریزي، نښلونو او لمنو" سره د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د ژبو او ادبیاتو مرکز له خوا په ۱۳۶۴ش = ۱۹۸۵ع کال د پنځو سوو ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سوي دي. عین متن تر دې وړاندي کابل مجلې د اشرف خان هجري (۱۶۳۴ - ۱۶۹۴ع) د بین المللي سیمینار په ویاړ خپور کړی دئ.

د رسالې په سر کي د کابل مجلې د مسئول نورمحمد سهیم په قلم دوه مخه "مخکیني خبري"، وروسته د "سریزې" په عنوان دوه مخه بیان د پوهاند میرحسین شاه په قلم، بیا د "احقرالعبادز، هـ" په قلم دوه مخه "د سر خبرې"، ورپسې اتلس مخه سریزه راغلې ده. په سریزه کي د سکندر خان خټک پر ژوند او مؤلفاتو خبري سوي دي. له شپږویشتم مخ څخه د شمایل نامې متن شروع سوی او پر ۳۴مخ ختم سوی دئ. بیا د پندنامې متن شروع کېږي او پر څلوېښتم مخ پای ته رسېږي. تر متن وروسته نهه مخه تعلیقات راغلي دي چې په هغو کي د دغي متني رسالې پر ماخذو او پښتو شمایلنامو باندي تفصیلي بحث سوی دئ. تر تعلیقاتو وروسته په شپږو مخونو کي د هغو ماخذونو فهرست راغلی دئ چې د سریزي او تعلیقاتو په کښلو کي استفاده ورڅخه سوې ده. د رسالې ټول مخونه ۵۵ دي او رساله پروفیسور تقویم الحق کاکاخېل ته اهداء سوې ده.

د رسالې تر تیبوونکی ښاغلي زلمي هیوادمل دئ چي په دغه وخت کي ئې د تواضع او شکسته نفسۍ له اسیته له نامه سره "احقرالعباد" کیښې.

داسي ښکاري چي د سکندرنامې او پندنامې مستقل چاپ دي په

(c) ketabton.com: The Digital Library

عجله سر ته رسېدلی وي، ځکه رساله سره له دې چې د هر مخ په پای کې مسلسله نومره لري خو د پاڼې پر سر د کابل مجلې نوم او د مربوطه مخ نومره هم ورباندې پاته سوې ده. د رسالې د دوهم مخ په کښته برخه (۲) او پر تندي باندې (۶۰) لیکل سوي دي او په دې ترتیب د رسالې د پای مخ په لاندنۍ برخه کې (۵۵) او پر پاسنۍ برخه باندې (۱۱۳) نومره لري.

د عجلې نښانې ئې له دې څخه هم ښکاري چې د کابل مجلې په چاپ کې ئې د راغلو تېروتنو د سمولو هڅه هم نه ده کړې او هماغسې ئې ناسمې پرې ایښې دي.

د رسالې د دواړو "نامو" متن ته خطي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده. دا نسخه سکندرخان خټک د دېوان یوه نسخه وه چې مرتب ته ئې د مطالعې موقع په ۱۳۵۶ش کال میسره سوې وه. په دغه دېوان کې د شمایلنامې او پندنامې بشپړ متنونه خوندي ول او مرتب د ځان له پاره کاپي کړې، بیا ئې له چاپي دېوان سره مقابله کړې او اختلافونه هم ضبط کړي ول.

د اصل نسخې په باب مرتب د سریزې په اتلسم مخ کې تفصیلي بیان سته او نسخه ئې له ټول کم و کیف سره راپېژندلې ده.

د متن ګران لغتونه په حاشیو کې معنا سوي دي. په متن کې د یاګانو مراعات کورتې نه دئ سوی. دا د افغانستان د دولتي نشراتو عمومي ستونزه ده چې د توجیه له پاره به ئې دلایل وي خو د برئت له پاره ئې کافي نه دي.

اوس به پر هغو مواردو باندې ورغږېږم چې په بل چاپ کې باید توجه ورته وسي.

الف – چاپي غلطۍ:

د ۱۲مخ په شلمه حاشیه کې د لام ابجدي ارزښت (۳۰۰) ښوول سوی

(c) ketabton.com: The Digital Library

دئ چي باید (۳۰) لیکل سوی وای.

د ۱۶مخ شپږدېرشمه حاشیه باید اووه دېرشمه او اووه دېرشمه باید شپږ دېرشمه سي.

د ۲۵مخ پنځه پنځوسمه حاشیه درې لیکي (کربني) ده. دوهمه لیکه باید تر دریمي لیکي وروسته ولیکل سي.

د ۲۹مخ د شلمي حاشیې په وروستۍ جمله کي باید د (رکاز) کلمه په (رکاب) سره سمه سي. اولنو په خطي نسخو کي د پاڼو پر سر عدد نه کیښ او د هر مخ په پای کي به ئې د پاڼي په کیڼ کونج کي د راتلونکي مخ د لومړۍ لیکي د سر توری کیښ. دغه توري ئې (رکاب) باله.

د ۳۷مخ د دوهم بیت دوهم نیم بیتي باید "تر صحبته نشته بده بده بده" ولیکل سي. په متن کي "تر صحبت نشته بده بده" دئ چي وزن ئې درې هجاوي کم دئ. د دغه مخ په ۵۲مه حاشیه کي ئې د دغه نیم بیتي په باب د مرحوم استاد کامل حدس رانقل کړی دئ چي بالکل پر ځای دئ خو په متن کي ئې شامل کړی نه دئ. دا کار باید سوی وای.

د ۳۸مخ د نهه پنځوسمي حاشیې په باب ملاحظه که څه هم په چاپي غلطیو کي نه راځي، خو دلته به پر وړغېږم. دغه حاشیه د همدې مخ د دوهم بیت په ارتباط لیکل سوې ده. بیت داسي دئ:

په قهقه چي په عـــالمو کي خندل شي
زړه ئې و مري په سینه کي نور غافل شي

په نوموړې حاشیه کي وایي چي په چاپي دېوان کي دوهم نیم بیتی داسي دئ:

"زړه ئې و مري په سینه کي ئې اوربل شي"

زما په نظر، د حاشیې ثبت باید په متن کي داخل سوی وای. په متن کي "خندَل" او "غافِل" سره قافیه سوي دي او د قافیې د رَوِي حرکتونه

(c) ketabton.com: The Digital Library

توپیر سره لري. سکندرخان خټک د دې سویې شاعر نه وو، چې دغه راز عیبجنه قافیه دي وتړي. دا کار هرومرو د کاتب یا ناقل تېروتنه ده. د حاشیې "اوربَل" د متن له "خندَل" سره تړل کېدلای سي چې په دې ډول به شاعر هم د قافیوي عیب له الزامه خلاص سي.

نوري وړې وړې چاپي تېروتني هم سته چې هغه د جملې له سیاقه څخه لوستونکي سم ویلای سي.

څېړنیز ملاحظات:

۱ – د سکندرخان خټک د مړیني نېټه معلومه نه ده، دونه قدر پوهېږو چې تر ۱۱۱۶هـ ق = ۱۷۰۴ع پوري ژوندی وو. وایي چې د دغه کال د شعبان په میاشت کي ئې دوه زامن مړه سوي او شاعر ئې پر مړینه سوي ساندي ویلي دي. د دغو دوو زامنو نومونه ئې د اروابښاد دوست محمدخان کامل د لیکني په حواله (د دېوان سکندر مقدمه ص ۱۴) "انور خان او منور خان" بللي دي[1]. د هغوی د مړیني په ارتباط ئې د سکندرخان له کلامه څخه دوه ځایه مثالونه هم راوړي دي چې داسي دي:

انور چي یاد کـــــــړم ژاړم په کوکي
منگل مي داغ کښېښود د زړه په څوکي
اجل شـــــاهین وو، په سکندر راغي
د زړه ئې وویستې د فـــــــراق نوکي
(د رسالې ۱۲مخ)

بل ځاي:

[1] د فراقنامې د تعلیقاتو په پنځه دېرشم مخ کي هم د سکندرخان زامن انور او منور بلل سوي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

انور منګل لاړل په ښه ځواني
زما ئې خاوري کړه زندګاني
سکندره مخ کړه په ويراني
ژاړه اوس تښته له ودانی

(د رسالې ۳۳مخ د چاپي ديوان د ۲۹۹مخ په حواله)

له دې دواړو مثالو څخه خو په وضاحت سره معلومېږي چې د سکندر خان ختک د دغو دوو ځوانيمرګو زامنو نومونه يو "انور" او بل "منګل" ول. د (منور) نامه څرک خو له دې مثالو څخه نه سي لګېدلای. له امکانه ليري نه ده چې د کامل مرحوم په ليکنه کي دي د "منګل" نوم په سهوه سره په "منور" اوښتی وي.

۲ – د شمايلنامې د پای له خوا دوهم بيت داسي دئ:

که لحد مي شي تورتم په ګناهونه
خدايه ما ته ډيوه بله کړې له هونه

(د رسالې ۳۴مخ)

دې بيت ته ئې د همدې مخ په دوڅلوېښتمه حاشيه کي د استاد دوست محمدخان کامل شرح په دې ډول رانقل کړې ده: "هون عربي کي سپکوالي، سپکاوي او آرام ته وايي او هون ذلت، بي عزتي او خواري ته وايي ... ممکنه ده چي د شاعر مطلب دا وي که زه هر څومره ګنهګار، خوار، ذليل يم سره د دي حالت مي د سرور د محبت د داغ نه چي ته راته په سينه رااوبخښي په ګور کي راته ډيوه چراغ ساز کړه"[1].

د کامل مرحوم تاويلات خو د درناوۍ وړ دي خو له متن سره سر نه خوري. سبب ئې دا دئ چي شارح "هونه" يو لغت لوستی دئ. په داسي

[1] نقل قول کټ مټ رانقل سوی دئ. (هوتک)

(c) ketabton.com: The Digital Library

حال چي دا يو لغت نه دئ، بلکي "هو" او "نه" دوې بېلي کلمې دي يعني (له "هو" نه)، (له "هو" څخه). شاعر خدای ته التجاه کوي چي د "لحد تورتم" ئې د "هو" په ډېوه روښانه کړې. "هو" د پاک خدای اسم ذات دئ (غياث) د عرفاوو او صوفيانو په نزد په اذکارو کي د "هو" ذِکر تر نورو ټولو اذکارو بهتر دئ. او د شاعر مراد هم همدغه دئ.

۳ – سکندرخان خټک د شمايلنامې مثنوي د اخوند درويزه له شمايل څخه په پښتو نظم ژباړلې ده (وګ: د رسالې ۳۳مخ) او د پندنامې په باب وايي چي دغه مثنوي ئې د خواجه يوسف خزاني (نقشبندي) له پارسي کتابه په پښتو رااړولې ده. د ده خپل بيان داسي دئ:

په يو وقت خواجه يوسف خزاني وه
په بزرګي کي ستاره د يماني وه
په بزرګي په رياضت کي بې همتا وه
خپل احوال ئې پټاوه مرتاض دانا وه
خُفيه ذکر ئې کاوه نقشبندي وه
د خداي امر ئې منلي په تندي وه
لوي کتاب ئې د پندونو دي جوړ کړي
ښه ئې زړه د طالبانو دي موړ کړي
ما دا يو وصيت وکويښ له دې کتابه
په پارسي وو، په پښتو مي کړ احبابه

(د رسالې ۳۹ – ۴۰ مخونه)

ښاغلي مرتب د تعليقاتو په ۴۳مخ کي کښلي دي چي له ډېر لټون سره سره ئې د "خواجه يوسف خزاني په نامه" د کوم نقشبندي عارف نوم په ستر ګه سوی نه دئ. يوازي ئې په خزينة الاصفياء کي د "خواجه يوسف همداني" پر نامه ستر ګي لګېدلي دي خو دی زړه نا زړه دئ او ليکي چي

(c) ketabton.com: The Digital Library

"نور نو سري نه شي پوهېداي چي سکندر به د همدغه خواجه يوسف له آثارو څخه خپله پندنامه ترجمه کړې وي او که د بل چا؟[۱]"

زما ذهن ته هم د تعليقاتو تر لوستلو دمخه د خواجه يوسف همداني نوم راغی او فکر مي وکړ چي د سکندرخان خټک مراد به همدغه نقشبندي عارف وي. د پندنامې په متن کي مي د خواجه يوسف له نامه سره د "خزاني" پر لقب باندي د "خزائي" خيال څکه وکړ، چي په دغه نامه يو کلی د رضوي خراسان تربت حيدريه ته نزدې سته او د خواجه يوسف د استوګني او مړيني ځاي (مرو) هم په خراسان کي پرته ده خو د دغه حدس له پاره مي داسي استناد پيدا نه کړ، چي زما ګومان دي په يقين رابدل کړي. دا مسئله نوره څېړنه غواړي او سمدلاسه به پر هغو خبرو باندي يو څه وړغېږم چي ښاغلي مرتب (هيوادمل صاحب) د خواجه يوسف همداني په باب کړي دي او خواجه ئې د خزينة الاصفياء په حواله د "زينة الحيات، منازل السالکين او منازل السائرين" مؤلف بللي دئ (وګ: د تعليقاتو ۴۳مخ).

د خواجه يوسف همداني اثر "زينة الحيات" نه نومېږي، بلکي "رتبة الحيات" ئې نوم دئ. په خزينة الاصفياء کي د دغه نامه ناسم ضبط به د مفتي غلام سرور لاهوري له خوا نه وي پېښ سوی، بلکي د کاتب سهوه به وي خو د نورو تاليفاتو (منازل السالکين او منازل السائرين) نومونه چي ښاغلي هيوادمل هم راوړي دي د مفتي غلام سرور لاهوري خپل بيان دئ خو دی په صراحت سره وايي چي دا نومونه ئې د شيخ نجيب الدين برغش شيرازي د يوه خوب په حواله کښلي دي[۲]!

---

[۱] خزينة الاصفياء د مفتي غلام سرورلاهوري تاليف دئ. م. هـ.

[۲] وګ: خزينة الاصفياء – ۵۲۹ مخ د لاهور چاپ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

ما (هوتک) په "پرتال علوم انساني و اسلامي" کي د علي محمد مؤذني يوه مقاله لوستې ده چي عنوان ئې" مقايسه انديشه های عرفانی خواجه ابو يوسف همدانی و شيخ نجم الدين رازی در کتاب رتبة الحيات و مرصادالعباد" دئ. په دغه مقايسوي څېړنه کي ئې د نورالدين عبدالرحمان جامي د نفحات الانس د ۳۸۲مخ (چاپ موسسه اطلاعات تهران – ۱۳۷۰) په حواله د شيخ نجيب الدين برغش شېرازي د يوه خوب داستان رانقل کړی دئ. په دغه خوب کي ابو يوسف همداني ورته ويلي ول چي منازل السائرين او منازل السالکين هم د ده تاليفات دي. مفتي غلام سرور لاهوري په خزينة الاصفياء کي همدغه د نفحات الانس روايت، بې له دې چي ماخذ دي وښيي، رااخيستی دئ.

په نفحات الانس کي دغه روايت د شيخ نجيب الدين له خولې په دې ډول راغلی دئ: "... وقتی جزوی چند از سخن مشايخ به دست من افتاد. مطالعه کردوم، مرا به غايت خوش آمد. طالب آن مي بودم تا بدانم که آن تصنيف کيست و از کلام وي چيزي ديگر به دست آرم. شبي به خواب ديدم که پيري باشکوه و وقار محاسني سفيد و به غايت نوراني به اندرون خانقاه درآمد و به متوضاَ رفت تا وضو سازد و جامه سفيد نيکو پوشيده بود و بر آن جامه به خطي درشت به آب زرآية الکرسي نوشته، چنانکه سر تا پاي جامه راگرفته بود. من درعقب وي برفتم، جامه رابيرون کرد و به من داد. در زير آن، جامه اي سبز پوشيده بود از آن نيکوتر و به همان طريق آية الکرسي برآن نوشته، آن را نيز به من داد و گفت: نگاهدار تا وضو سازم! چون وضو ساخت، گفت: ازين دوجامه يکي را به تو ميدهم، کدام راميخواهي؟ من اختياري نکردم. گفتم: هر چه تو ميخواهي نيک آيد. جامه سبز را در من پوشانيد و سفيد را خود پوشيد. پس گفت: مرا مي شناسي؟ من مصنف آن جزوهايم که طالب وي بودي، ابو يوسف همداني و

(c) ketabton.com: The Digital Library

آن را رتبة الحياة نام است و مرا دیگر مصنفات است از آن خوبتر مثل منازل السائرين و منازل السَالكين، چون از خواب درآمدم عظیم خُرَم شدم"[۱].

دغه اوږد نقل قول په خزينة الاصفيا، جلداول، ص ۵۲۹ چاپ لاهور کي د کلماتو په لږ توپير سره ټول رانقل سوی دئ او د (رتبة الحياة) پر ځای ئې (زينة الحيات؟) کښلی دئ.

د اولياء الله وو ځيني خوبونه "رؤیای صالحه" بلل سوي دي خو زه نه پوهېږم چي د خوب ليدلو حواله به نو څومره مستنده وي؟

د سکندر خټک د چاپي شمايلنامې او پندنامې ښاغلي مرتب ته به زما په خيال په خزينة الاصفياکي د دغه روايت د "... و ديگر تصنيفات هم مرا هستند ازان خوبتر مثل منازل السالكين و منازل السائرين ..." عبارت له ناسم لوستلو څخه داسي فهمول سوی وي چي گويا منازل السالكين او منازل السائرين هم د خواجه ابو يوسف همداني تاليفات دي؟ په دغه عبارت کي د "مثل" کلمه د مشابهت له پاره راغلې ده او مراد ورڅخه دا دئ چي ابو يوسف همداني په خوب کي ورته ويلي وو چي دی نور تاليفات هم لري چي د موضوع يا اهميت په لحاظ منازل السالكين او منازل السائرين ته ورته دي. خواجه يوسف همداني ته د دغه منسوب منازل السائزين څرک زموږ سره نسته او د رتبة الحيات د مصحح دکترریاحي له خولې: " ... ظاهرا از ميان رفته است" (مقدمه مصحح: ص ۱۷). يو بل منازل السائرين د شيخ الاسلام أبي أسماعيل عبدالله بن محمدالأنصاري الهروي (۳۹۶ – ۴۸۱هـ ق) مشهور په خواجه عبدالله انصاري تاليف دئ

---

[۱] په انټرنيټ کي د نفحات الانس له ۳۳۷مخ څخه اقتباس سو چي "سايت فرهنگی، اجتماعی، خبری تربت جام دات کام" تهيه او ترتيب کړی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي په عربي ژبه ئې کښلي دئ[۱]. د دغه اثر فارسي شرح هم سته چي مرحوم استاد نفيسي (۱۲۷۴ - ۱۳۵۴ش) ئې د رتبة الحيات د مولف خواجه يوسف همداني ليکنه بولي[۲].

رتبة الحيات د خواجه يوسف همداني يوازني اثر دئ چي راپاته دئ. يوازنۍ خطي نسخه ئې د ترکيې په اياصوفيه کتابتون کي خوندي ده. چاپي متن ئې له همدې نسخې څخه د دکتر محمدامين رياحي په تصحيح او مقدمه د لومړي ځل له پاره د توس انتشارات له خوا په ۱۳۶۲ش = ۱۹۸۳ع کال د نجم الدين رازي له "رسالة الطيور" سره يو ځای چاپ سوی دئ. په دغه چاپ کي د رتبةالحيات متن له ۲۷مخ څخه پيل سوی او پر ۶۸ مخ پای ته رسېدلی دئ. يوه نسخه ئې د ټورنټو پوهنتون د روبارټس په کتابتون کي په (BP ۱۸۸,۹ Y۸۷) نمبر خوندي ده او ما کتلې ده.

د مؤلف بشپړ نوم ئې خواجه امام ابو يعقوب يوسف بوزنجردي همداني دئ چي په ۴۴۰ يا ۴۴۱هـ ق کال د همدان په بوزنجرد کي زېږېدلی او په ۵۲۵هـ ق کال په "مرو" کي وفات سوی دئ. مزار ئې مرو ته نزدې دئ. خواجه يوسف په طريقت کي نقشبندي وو.

د خواجه يوسف همداني رتبة الحيات چي ما وکوت، داسي څرک مي پکښې و نه موند چي له مخي دي ئې د سکندر خټک پندنامه د هغه ترجمه وبولم. نتيجه دا چي د پندنامې د ماخذ مسئله نوره څېړنه غواړي.

د سکندرخان خټک د شمايل نامې او پندنامې تر بحث لاندي چاپي متن په باب له دغو پورته بيان سوو څېړنيزو ملاحظاتو سره سره، چي په راتلونکي چاپ کي بايد په پام کي ونيول سي، نور نو دغه متن د متنپوهني

---

[۱] د دغه اثر د دوهم چاپ، طبع قاهره - ۱۳۸۶هـ ق = ۱۹۶۶ع يوه کاپي زما په کتابتون کي سته. م . هـ.

[۲] وگ: د رتبة الحيات د مقدمې ۱۷ مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

پر اصولو برابر تهیه سوی او متن د پوره اعتماد وړ دئ.

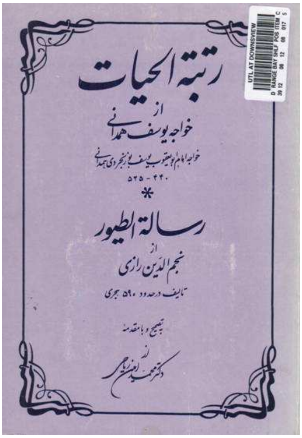

۳۲ - د ملالتاړ دېوان:

ملا لتاړ د هندوستان مېشتو پښتنو شاعرانو څخه دئ چې د شاعرۍ زمانه ئې د دولسمي هجري پېړۍ له پای سره برابره ده او د روهیلکهنډ د لومړي نواب علي محمدخان روهیله (۱۱۶۲هـ ق = ۱۷۴۸ع مړ) د زوی نواب فیض الله خان معاصر وو. په ادبي تاریخو او تذکرو کي د ده نوم د پښتانه شاعر په توګه تر ۱۳۴۳ش = ۱۹۶۴ع کال دمخه نه وو یاد سوی. په دغه کال اروابناد پوهاند رښتین د ډیلي موزیم د کتلو پر وخت د ده پر دېوان پېښ سو او په همدغه کال ئې په کابل مجله کي یوه مقاله پر وکښله. د دې نسخې مایکروفیلم هم د هندوستان پښتانه جمهور رئیس دوکتور ذاکر حسین افغانستان ته د خپل سفر په ترڅ کي پښتو ټولني ته د سوغات په توګه راوړی وو، چي له بده مرغه د نورو پښتو دېوانو د مایکروفیلمونو په شان ئې تر ډېره وخته پوري چا له مایکروفیلم څخه د استخراج ستونزي ته وخت نه وو ورایستلی. په ۱۳۶۲هـ ش = ۱۹۸۳ع کال چي د سرمحقق مرستیال ښاغلي عبدالرحیم ځدراڼ ته د هندوستان د پایتخت ډیلي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

موزیم د کتلو زمینه مساعده سوه، هورې ئې د دغه مایکروفیلم له اصلي نسخې څخه یو نقل ترتیب او همدا نقل ئې چاپ ته تیار کړ. سریزه، لنملیکونه او لغتنامه ئې ورته ولیکل چې په ۱۳۶۷ش = ۱۹۸۸ع کال د افغانستان د علومو اکاډمۍ د ژبو او ادبیاتو ریاست له خوا د ۲۰۰۰ ټوکو په تېراژ د کابل په دولتي مطبعه کي چاپ سو. د اهتمام کار ئې ننګیالي بڅر کي کړی دئ. د دغه چاپ کومه نسخه چې همدا اوس زما (هوتک) تر کار لاندي ده، د صحافت یو څه ګډوډۍ لري او د سر لومړي څلیرویشت مخه لیکنه ئې چې په دا اوسني ځای کي ورسره مل سوې ده، بېځایه ورلوېدلې ښکاري او باید تر سریزي وروسته راغلې وای. د دېوان په سر کي د "لتاړ د دیوان اجتماعي خواوي" په څلیرویشتو مخو کي څېړل سوي دي، بیا "د ملا لتاړ دیوان" تر سرلیک لاندي د ښاغلي زلمي هیوادمل دوه مخه لیکنه راغلې ده، د هغې په تعقیب بیا تر همدغه مکرر عنوان لاندي دوه مخه نور بیان سته چې دا هم د ښاغلي هیوادمل لیکنه معلومېږي. وروسته د "ملا لتاړ او د هغه دیوان" تر سرلیک لاندي لس مخه سریزه راغلې ده او بیا نو له ۱۴ مخ څخه د دېوان متن پیل سوی دئ او تر ۲۵۲ مخه پوري رسېدلی او پر همدې مخ تمام سوی دئ. تر متن وروسته لغتنامه ده (اووه مخه). لغتنامه ئې د بیتو د نومرې په حواله ترتیب کړې ده. نسخه ئې په نوې بڼه مردف کړې او پر دوو برخو ئې وېشلې ده. غزلیات ئې یوه برخه او متفرقات (مخمسونه او رباعیات) ئې بله برخه ده. بیتونه ئې نومره بندي سوي هم دي. نسخه چاپي غلطۍ لري خو سمون لیک نه لري.

دا متن له واحدي نسخې څخه برابر سوی دئ او تر مطالعې وروسته لوستونکي په دې قانع کېږي چې مرتِّب په ښه پوره دقت سره کار پر کړی دئ. له واحدو نسخو څخه د متونو تهیه کول خورا مشکل کار دئ. خو چاپ ئې، که څه هم نیمګړتیاوي ولري، په خیر تمامېږي. اساسي خیر ئې

(c) ketabton.com: The Digital Library

دا دئ چي که د حوادثو توپانونه دا واحده نسخه ورسره يوسي نو بيا خو به نه شاعر پاته وي، نه به ئې دېوان. ښاغلي ځدراڼ د دغه مشکل کار په اهميت پوه دئ او کوم ځايونه چي ئې د حدس و ګومان له مخي سم کړي دي، ډېر ناموجه نه ښکاري. ځای ځای ئې د لتاړ کلام تنقيح کړی هم دئ.

مرتب د سريزي په لسم مخ کي د دېوان خطي نسخه (اصل) معرفي سوې ده او په دغه معرفي کي د نسخې د پاڼو شمېر، په موزيم کي د نسخې نومره، د نسخې د کتابت زمانه او د کاتب نوم او دا چي دا نسخه موزيم ته له کومه ځايه راوړل سوې ده، بيان سوي دي. د نسخې پر ليکدود باندي خبري نه لري.

ما د دې دېوان هغه مخونه يو څه په دقت وکتل، چي لمنليکونه ورته ليکل سوي ول. په هغو کي مي ځيني ملاحظات وموندل او په دې نيامت ئې دلته راوړم، چي که د دغه دېوان په بل چاپ کي چا پاملرنه ورته وکړه، ګټه به ښايي پر بناء سي. په دې ملاحظاتو کي مي تر چاپي غلطيو ګام اړولی دئ. يوازي مي هغه چاپي غلطۍ رااخيستي دي چي زما په فکر ئې لوستونکي له سياقه څخه نه سي سمولای.

په (۱۶مخ) کي يو بيت داسي دئ:

ونه لويه له ميوې کا

بيا لــــه وني کا پــوا

"پوا" کلمې ته ئې کښلي دي چي په اصل کي "ميوه" ده. مرّتِب ته په دغه ځاي کي" مېوه" کلمه راوړل قافيوي عيب ايسېدلی دئ او پر ځاي ئې"پوا" وراچولی دئ چي زه د دې لغت په معنا نه پوهېږم خو دومره رامعلومېږي چي هماغه" مېوه" سمه ده په دې شرط چي "ميوا" ئې تلفظ کړو. د هندوستانيو پښتنو په آثارو کي ما ته په الف سره د کلماتو د وروستۍ غيرملفوظي (ه) اړول بل ځای هم په نظر راغلي دي. د سپه سالار

(c) ketabton.com: The Digital Library

نواب حافظ الملک حافظ رحمت خان بړيڅي زوی نواب محبت خان د خپل شهيد پلار د شهادت په تاريخي قطعه کي د "خانه دلې راشه" ماده "خانا دلِ راشا" ثبت کړې ده[1]. په دغه تاريخي ماده کي د "خانه" او "راشه" کلمو پای ته الفونه يوازي د ابجدي قيمت د پوره کولو له اسيته نه دي ورلوېدلي، بلکي په محاوره کي ئې همداسي وينګ عام وو. د ملا لتاړ په کلام کي نور ځايونه هم سته چي د کلماتو د پای "ه" په الف اليشه سوې ده. په (۱۹مخ) کي "ډېوه" د "ډېوا" په شکل، په (۴۶مخ) کي "مطالعه" د "مطالا" په شکل، په (۱۴۰ مخ) کي "منه" د"منا" په شکل کارول ټول پر دې خبره باندي دليل کېدلای سي چي د دغو کلماتو تلفظ په همدې ډول رواج درلود، يا لږ تر لږه ملا لتاړ دغه راز تلفظ کول. لتاړ د عامه تلفظ لېوال ښکاري. يو بل ځای ئې "بې رحمي بې د درست عمر فراموش کړم" له عوامي تلفظ سره سم "بې رامې بې د درست عمر فراموش کړم" راوړې ده (۶۳مخ). او په (۱۰۴مخ) کي ئې بهرام د "بارام" په شکل کښلی دئ. د دغو تلفظونو خوندي کول د ژبپوهاند له پاره د څېړني ښه مواد برابرولای سي.

په (۲۰مخ) کي د اصلي نسخې "نندارڅي" په "نندارچي" اړول سوی دئ ، چي بايد نه وای سوی. په (څ) سره د (چ) تلفظ د پښتو د منځنۍ لهجې ځانګړتيا ده. د ملا لتاړ په کلام کي د دغي ځانګړتيا څرک تر هندوستان مېشتو پښتنو پوري اوږدېدلای سي او ژبنۍ اهميت لري.

په (۵۷مخ) کي يو بيت سته چي وايي:

د غفلت شو نتهی په لاس کي
پرې سيزې د خاطـــــر کور

---

[1] (وګ: رشاد، عبدالشکور، علامه اکاډميسن پوهاند، حافظ الملک حافظ رحمت خان بړيڅی او د هغه کورنی، ۷۷مخ، چاپ ۱۳۸۵ش)

(c) ketabton.com: The Digital Library

"شونتې" ته ئې په حاشيه کي کښلي دي چي" اصل: شوشي".

شونتې خو د بيت له معنا سره سر خوري مګر که د (شوشي) کلمه تحقيق سوې واى، د بدلولو اړتيا ئې ليري کېدله. "سسي، سوسي" يو دښتي خړ بې اغزو بوټي دئ چي د اور بلولو پر وخت د "درګيران" کار ځني اخيستل کېږي. ظفراللغات او پښتو – پښتو تشريحي قاموس ضبط کړى دئ. ما ته د لتاړ د ديوان د اصلي نسخې"شوشي" همدغه "سوسي، سسي" ايسي چي کاتب د لهجوي شينيت تر اغېزې لاندي مسخه کړى دئ. "سوسي" د معنا په لحاظ کټ مټ د "شونتې" په شان لغت دئ.

دا لغت ئې بل ځاى هم راوړى دئ:

په ظاهر به سره يو تر بل زاريږي
ګـرزوي د اور ټوټې په اندرون

مرتب په حاشيه کي ليکلي دي چي په اصل نسخه کي د "ټوټې" پر ځاي "شوشي" ثبت دئ. ده ته چي د "شوشي" په پوهېدلو کي مشکل پېښ دئ، دلته ئې پر ځاى " ټوټې" راوړى دئ. په دغه بيت کي هم "شوشي" د اور لګولو وسيله معنا ښندي. دغه راز پر حدس باندي ولاړي لاسوهني د متنپوهني پر اصولو نه سمېږي. تر دغه تصرف به بهتره دا واى چي د "شوشي" کلمه ئې په عين شکل په متن کي ثبت کړې واى او په لمنليک کي ورته کښلي واى چي "کټ مټ وليکل شوه" يا د دغه لغت معنا راته ښکاره نه سوه، حل غواړي.

د (۵۷مخ) په يوه بل بيت کي هم د "تبې توکي" د "تبې تورکي" سوى دئ چي پر "توکي" باندي د (ر) زياتولو ته اړتيا نه وه. د "تبې توکي" سمه معنا ورکوي.

د (۶۱ مخ) په څلرم بيت کي د شاعر له خوا کار سوې کلمه "دوران" په "ګردون" اليشه سوې ده چي لازمه نه وه. (دوران) او (ګردون) يو

(c) ketabton.com: The Digital Library

مفهوم لري. په اصلي نسخه کي کاتب "ددورانه" پر ځاي"ودورانه" ليکلی دئ او له امکانه ليري نه ده چي د سر (دال) دي مرتب ته (واو) ايسېدلی وي. دغه دال به ئې ورسم کړی وای. په خطي نسخو کي د (دال) او (واو) توپير کله کله مشکل وي.

په (۶۲ مخ) کي ئې هم د اصلي نسخې د ثبت سوي "ورندي" پر ځای "اورندي" ضبط کړی دئ، چي لازم نه وو.

په (۹۹ مخ) کي يو بيت دئ:

بينايي ئې د چشمانو ده راکړې
هم په غوږو شنوا د هر گفتاريم

"شنوا" ته ئې په لمنليک کي کښلي دي چي "اصل: شنوينده. په دې صورت کي د نيم بيتي هجا زياتيږي". تر دې به غوره دا وای چي په حاشيه کي ورته کښلي وای: "شينوينده بايد درې څپې ولوستل شي". په دې صورت کي به په متن کي د تصرف ځای نه وای پاته سوی.

ما د نورو ملاحظاتو يادابښتونه هم اخيستي دي. خو په همدې به ځکه بسنه وکړم چي د متن په برابرولو کي راته د مرتب دقت ښېخي څرگند دئ او حدسيات ئې، که څه هم متنپوهان په جدي توگه ترې ډډه کوي، تر يوې اندازې پوري مُوّجه ښکاري.

زما خپله رايه داسي ده چي د متن په برابرولو کي چي د چا وس کيږي، له حدس وهلو دي پرهېز کوي.

۳۴ - د عبدالقادر خټک دېوان:

د عبدالقادرخان خټک دغه دېوان په چاپي دېوانو کي وروستی متن دئ چي له تر دې وړاندي له ټولو چاپي او يو شمېر خطي نسخو سره مقابله سوی دئ. د مقابلې، تحشيې او تصحيح کار ئې د افغانستان د علومو

(c) ketabton.com: The Digital Library

اکاډمۍ غړي ښاغلي نورالله ولسپال د پوهاند عبدالشکور رشاد تر لارښوونې لاندې سر ته رسولی او دېوان د کابل په دولتي مطبعه کې د دوو زرو ټوکو په تېراژ په ۱۳۶۸ش = ۱۹۸۹ع کال چاپ سوی دئ. پر دغه چاپ باندې پوهاند رشاد، پوهاند عبدالاحمد جاوید او سرمحقق محمدصدیق روهي لنډې یادونې لرې او سریزه ئې نورالله ولسپال کښلې ده. د دغه متن په برابرولو کې ئې له څو خطي نسخو او چاپي نسخو څخه کار اخیستی دئ.

خطي نسخې ئې یوه د افغانستان د ملي آرشیف، بله د افغانستان د علومو اکاډمۍ نسخه او دریمه د پوهاند ډاکټر عبدالاحمد جاوید د شخصي کتابتون نسخه وه. دغه راز د ګلدستې له هغې خطي نسخې څخه استفاده سوې ده چې د روهیلکهنډ په انوله (رامپور) کې عبدالنبي نومي لیکلې او اوس د هند په رضا لائبریري پښتو کولکشن کې خوندي ده.

چاپي نسخې ئې د کندهار چاپ (۱۳۱۷ش = ۱۹۳۸ع)، د سید انوارالحق ترتیب سوی چاپ (۱۹۶۹ع پېښور)، د همېش خلیل مرتبه چاپونه (۱۹۶۷ – ۱۹۷۲ع) او دغه راز د مېجر هنري جورج راورټي په ګلشن روه، د توماس پاټریک هیوز په کلید افغاني کې د عبدالقادر خان خټک د کلام چاپ سوي برخې او د ګلدستې هغه چاپ چې د پېښور پوهنتون پښتو اکاډیمۍ په ۱۹۶۱ع کال کې بشپړ کړی دئ.

دا متن د متن څېړنې پر اصولو باندې سم څېړل سوی مګر د "خو" ځایونه پکښې ډېر دي چې ما ئې کره کتنه د همدې کتاب په تېرو مخونو کې کړې ده او په مشخصه توګه ئې پر لیکدودي ګډوډیو باندې په څلرم څپرکي، د لیکدود د عدم تجانس په بحث کې رغېدلی یم. لوستونکي دې هورې ولولي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۳۵ - د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼ:

د احمدشاه بابا د دېوان غورچاڼ اروابناد پوهاند عبدالشکور رشاد تهیه کړی او د افغانستان د علومو اکاډمۍ د پښتو څېړنو نړۍ وال مرکز په ۱۳۵۷ش = ۱۹۷۸ع کال د یو زر ټوکو په تېراژ په کوچنۍ قطع چاپ کړی دئ. سریزه ئې اروابناد محمدابراهیم عطایي کښلې ده او د اهتمام چاري ئې اروابناد عبدالهادي هاند سر ته رسولي دي. د غورچاڼ په سر کي د پښتو څېړنو د نړۍ وال مرکز د هغه وخت مشر پوهندوی دوکتور مجاور احمد زیار په دوو مخو کي یو یادښت کښلی دئ او بیا سریزه پیل سوې ده چي ۲۸ مخه ئې نیولي دي. ورپسې متن پیل کېږي (۹۱ مخه).

په سریزه کي د احمدشاهي دولت په باب تاریخي څېړنه سوې ده چي د احمدشاه بابا پر علمي او ادبي آثارو باندي بحث هم ورسره مل دئ.

د احمدشاه بابا د دېوان دغه غورچاڼ له هغې خطي نسخې څخه د انتخاب سوو مخونو افسیټ چاپ دئ، چي د تاشکند د ختیځ پېژندني د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. د نسخې عکس د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختیا او پیاوړتیا د آمریت په وسیله برابر سوی دئ. د همدغه غورچاڼ په سریزه کي ئې د دغې نسخې په باب کښلي دي چي: "د تاشکند د ختیځ پېژندني د انستیتوت په کتب خانه کي خوندي ده. لیکونکي یې محمدحامد درانی دی. دغه لړ معلومات د تاشکند د خطي کتابو د کتلاک تر ۲ - ۱۵۹۴ لمبر کتاب لاندي راغلي دي". دا نسخه د لوی احمدشاه بابا په ژوند کي استنساخ سوې ده او دلیل ئې دا دئ چي د نسخې په پای کي لوی احمدشاه بابا ته د "خلد الله ملکه وسلطانه" او "... ابدالله دولته الی یوم الدین" دوعائیه خطابونه سته چي د

(c) ketabton.com: The Digital Library

ژونديو شاهانو په باب ليکل کېږي[۱].

د غورچاڼ په سريزه کي د نسخې داستنساخ د وخت په باب په دغه صراحت سره خبري نه دي سوي او يو څه ابهام لري. هورې (۲۵مخ) داسي لولو: "د دې قلمي نسخې زيات ارزښت دا دی – چي ليکونکی يې په خپله د احمدشاه معاصر دی او دا نسخه يې په خپله د احمدشاه په ژوند کي ليکلې ده. د ديوان کار يې په ۱۱۶۳هـ ق کال سر ته رسيدلی دی او احمدشاه د ديوان په پاي کي داسي ويلي دي:

کتاب ختم پـــه دوشنبې
مــوړ به ځـــو تاس دلې
په وروستي ورځ د روژې
هزار صد و شصت وسې"

له دغو پرله پسې جملو څخه د لوستونکي ذهن ته واردواره داسي تداعي کېږي چي ګويا د نسخې د استنساخ کارپه ۱۱۶۳هـ ق کي رسېدلی دئ. د دې څلوريځي تر اغېزې لاندي نورو کسانو هم دا فکر کړی دئ چي دا سنه به د دېوان د استنساخ کال وي[۲].

دا غورچاڼ په ډېر زيار تهيه سوی دئ او ځای ځای پکښې د بابا په کلام کي د تنقيح نخښې هم په سترګه کېږي. متن د پوره اعتماد وړ دئ. ما چي "د لوی احمدشاه بابا دېوان مشهور په دېوان هِرا" ترتيباوه، د دغه

---

[۱] د دغي خطي نسخې بشپړه پېژندګلوي ښاغلي زلمي هيوادمل په خپل يوه اثر (۲۵مخ) کي کړې ده . دا اثر " د پښتو د ادبي تاريخ خطي منابع" نومېږي او په ۱۳۶۶ش کال د افغانستان د علومو اکاډيمۍ د ژبو او ادبياتو مرکز چاپ کړی دئ. ما (هوتک) هم د لوی احمدشاه بابا ديوان، مشهور په ديوان هِرا – ۱۴مخ کي د دغي نسخې يادونه کړې ده.

[۲] د تفصيل له پاره وګورئ: "د لوی احمدشاه بابا دېوان،مشهور په دېوان هِرا"، ۱۲ – ۱۳مخونه، صحاف نشراتي مؤسسه، کوټه، ۲۰۰۹ع.

(c) ketabton.com: The Digital Library

غورچاڼ ثبت ته مي زيات ارجحيت ورکړی دئ.

۳٦ - خلاصة المريدين:

خلاصة المريدين د کندهار د کشکنخود اوسېدونکي شمس الدين غلجي ليکلی دئ. شمس الدين غلجي د ديرلسمي هجري قمري پېړۍ په لومړۍ نيمايي کي ژوندکړی دئ. او دا کتاب ئې په ۱۲۲۰هـ ق کښلی دئ[۱].

د خلاصة المريدين چاپي متن د کابل پوهنتون د ادبياتو پوهنځي له خوا د کابل د پوهني په مطبعه کي چاپ سوی دئ. سريزه ئې استاد پوهاند مير حسين شاه کښلې ده او متن د بسم الله څېرمن "په مقابله، تصحيح او اهتمام" تهيه سوی دئ[۲].

د کتاب په سر کي تر "فهرست مندرجات" (۲مخه) وروسته د ادبياتو پوهنځي د خپرونو مدير محمدحسين راضي يو مخ "يادونه" کښلې ده، بيا سريزه (۱۳مخه) راځي، ورپسې په شپږو مخونو کي د کتاب د

---

[۱] وګ: رشاد، عبدالشکور (پوهاند)، تيروتني، لومړی ټوک، ۴۱مخ، د ۱۳۸۲ش چاپ. په دغه رساله کي علامه مرحوم د نورو پوهانو تېروتني سموي، خو دغه شپږشپېته مخيزه رساله په داسي بې غورۍ سره چاپ سوې ده چي د طباعتي غلطيو شمېر ئې تر سلو اوړي چي په هغو کي ئې پورته ياده سوې سنه هم ۱۳۲۰هـ ق کښلې ده؟.

[۲] پوهاند ميرحسين شاه د مير عبدالجواد شاه زوی، د مير نجف شاه لمسی، د ميرحسين شاه کړوسي او د سيدمير جعفر شاه اغا کوسی دئ. سيد مير جعفرشاه او ورور ئې سيد ميراحمدموسوي د لوي احمدشاه بابا په عصرکي کندهار ته راغلي دي. د دغو دوو وروڼود نسب سلسله د امام موسي کاظم رحمه الله عليه و زوی احمد (مشهور په شاه چراغ) ته رسېږي. د شاه چراغ مزار په شېرازکي واقع دئ. (د تفصيل له پاره وګورئ: ګلزار قندهار، تاليف حاج شيخ محمدحسن قندهاری، ۱۷ – ۱۸ فصلونه، چاپ مطبعه النعمان نجف اشرف، او د ليکونکي اثر "احمدشاهي کندهار، دوهم ټوک، ۲۵مخ، چاپ ۱۳۸۵ش.

(c) ketabton.com: The Digital Library

مصحح خبري راغلي دي چي سرليک ئې "د خلاصة المريدين دوه قلمي نسخي" دئ. تر دغو خبرو وروسته په يوه مخ کي "يادګيرنه" سته او بيا نو متن شروع کېږي (۱۰۸مخه). تر متن وروسته "فهرست اعلام" (۳ مخه) او ورپسې د سريزي انګرېزي ترجمه (۱۲مخه) راغلې ده.

په سريزه کي ئې د کتاب مؤلف له شمس الدين کاکړ سره مغالطه کړې دئ او د دغي تېروتني سمونه واردواره په "فرهنګ زبان و ادبيات پښتو" کي خپره سوه ورپسې ما (هوتک) د ۱۳۶۵ش کال د زيري په جريده کي تفصيلي خبري پر وکړې او علامه رشاد مرحوم هم په خپل نوي چاپ سوي اثر "تېروتني" کي مقاله پر کښلې ده. په دغه سريزه کي د خلاصة المريدين پر محتوياتو او په هغو کي د راغلو ماخذو په باب محققانه او ګټوري خبري سوي دي.

د دغه کتاب متن له دووخطي نسخو څخه برابر سوی دئ چي يوه ئې د ادبياتو پوهنځي او بله ئې د پښتو ټولني د کتابتون ده[1]. دواړې نسخې او د هغو ځانګړ تياوي په نسبتاً مفصله توګه د مصحح په قلم معرفي سوي دي او د متن په برابرولو کي د ادبياتو پوهنځي نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې او له دا بلي نسخې سره مقابله سوې ده. اختلافي موارد ئې په لمنليکونو کي راوړي دي او دغه راز ئې د لغاتو هغه معناوي چي د خطي نسخو په متن کي پر زياتي سوي دي، هم په لمنليکونو کي پر زياتي کړي دي. متن ته مستقله لغتنامه نه ده جوړه سوې.

د اصل نسخې کاتب د چاپي متن په سريزه کي "سيد کريمداد" بلل

---

[1] د پښتو ټولني نسخه د کندهار د غريبک له کتابتون څخه پښتو ټولني ته رسېدلې ده. د متن مصحح د خپلو خبرو په "ف" مخ کي وايي چي د دې نسخې پر لومړي مخ باندي "کتاب خلاصة المريدين في ملک محمد عبدالاحد عفي عنه ...." عبارت سته. محمد عبدالاحد د غريبک نوم وو.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سوی دئ او وايي چي "د سيد شيرشاه په کلي کښي اوسيده" (م مخ). د مصحح په خبرو کي دغه کاتب "سيد کريمداد بن سيد شيرشاه د سيد شيرشاه د کلي اوسيدونکي" بلل سوی دئ (س مخ). د چاپي متن د پای عبارت داسی دئ: "... تمت تمام شد بتاريخ ... شهر محرم الحرام در بلد قندهار در قريه سيادت پناه سيد شيرشاه غفرالله له ولوالديه ۱۲۳٦".

په دغو عبارتو کي که د خطي نسخې ثبت ته اعتبار ورکړه سي، نو د نسخې کاتب دغه نسخه په کندهار کي د سيد شېرشاه په کلي کي کښلې ده. د کاتب نوم او ولديت ئې بايد د نورو منابعو له مخي ليکل سوي وي چي نه ئې د کتاب د سريزي ليکوال او نه ئې د کتاب مصحح موږ ته څرک په لاس راکوي. په کندهار کي د سيد شېرشاه کلي موقعيت ما (هوتک) ته په همدې مشخص نامه دقيق نه دئ معلوم، خو امکان لري چي مراد به ئې سپېروان ته نزدې د سيد شېر قلندر جلګه وي.

د سريزي په ("و" مخ) کي راغلي دي: "له ځينو ځايو څخه معلوميږي چي ښايي خلاصة المريدين د آداب المريدين ترجمه وي. په يو فصل کښي چي د پير او مرشد رابطه بيان شوي ده مولف وايي: په سير الطالبين کښي شيخ علي همداني ښه بيان راوړي دا کتاب دی شمس الدين بنده له دويه تاليف کړي ..."[1]. که د رانقل سوي روايت له مخي څوک د خلاصة المريدين کتاب د علي همداني د کوم اثر ترجمه وبولي، نو بايد د "سيرالطالبين" ترجمه وي، نه د "آداب المريدين" ژباړه. د سريزي په ورپسې جملو کي دا نظر بيرته رد سوې او خلاصة المريدين ترجمه نه، بلکي "يو جلا کتاب او مطلق تاليف" ګڼل سوی دئ.

پر دغه متن باندي تر سره سوی کار د متنپوهني له زياترو اصولوسره

---

[1] د سريزي "و، ز" مخونه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

سم بلل کېدلای سي خو دا چي متن په څومره د مؤلف خپلي ليکني ته نزدې وي، هغه وخت څرګندېدلای سي چي د شمس الدين غلجي له نورو مؤلفاتو سره مقابله سي. حاضر دمه ئې متن د قناعت وړ دئ.

۳۷-خیرالبیان:

خيرالبيان د بايزيد روښان تر ټولو مهم اثر دئ. تر ۱۹۸۳ع کال پوري محققينو ته د دغه اثر يوازنۍ نسخه معلومه وه چي هغه د المان د تيوبنګن پوهنتون په کتابتون کي ساتله کېږي. دا نسخه اروانښاد مولانا عبدالقادر په تلاښ وموندل سوه او په ۱۹۶۷ع کال ئې متن له سريزو او حاشيو سره د پېښور د پښتو اکيډيمۍ له خوا خپور سو. د دغي نسخې يوه کاپي د اروانښاد عبدالرؤف بېنوا په هڅو او تلاښ له جرمني څخه افغانستان ته راورسېدله. د دغي کاپۍ، چي د سر او پاي يوه يوه پاڼه ئې کنډو وه، افسيټ چاپ د پښتوټولني په سپارښتنه د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا د بايزيد روښان د بين المللي سيمينار په وياړ په ۱۳۵۳ش = ۱۹۷۴ع کال د کابل په دولتي مطبعه کي د يو زر ټوکو په شمېر خپور سو. د اهتمام چاري ئې د حبيب الله رفيع او زلمي هيوادمل له خوا بشپړي سوي او کنډو پاڼي ئې د پېښور چاپ په مرسته د اصلي خطي نسخې ليک ته په ورته خط خطاطي سوي دي. ما اورېدلي دي چي د دغو کنډو پاڼو خطاطي د اروانښاد عبدالهادي هاند په ګوتو سر ته رسېدلې وه.

د دغه عکسي چاپ په پيل کي د ادبياتو پوهنځي رئيس پوهاند مير حسين شاه دوه مخه ليکنه راغلې ده او په هغې کي پر بايزيد روښان او د خيرالبيان د دغه چاپ پر اهميت باندي رڼاغېدلې دئ. تر دغي لنډي يادوني وروسته د ادبپوهنځي د پښتو خپرونو د هغه وخت چلوونکي دوکتور مجاوراحمد زيار دوه مخيزه يادونه لري چي په هغې کي ئې د خيرالبيان د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خطي نسخې د موندلو جريان، د پېښور پر چاپ او دغه راز د کابل پر چاپ باندي بږغېدلی دئ. د کابل چاپ ښېګڼې ئې تر ها بل چاپ زياتي بللي دي. تر دغو لنډو يادونو وروسته د فاضل استاد پوهاند عبدالحي حبيبي په قلم "د روښان پير عصر او د ده غورځنګ" په نامه په ۳۴ مخو کي د دغه عصر پر سياسي و ټولنيزو حالاتو، د روښان پير پر ژوند او د هغه د سياسي مبارزو پر لارو چارو، د روښان پير پر ادبي فعاليت او تاليفاتو باندي ژوري څېړنيزي خبري سوي دي او د تاليفاتو په لړ کي د ده د يوه نوم ورکي تاليف په باب خبر راکوي. تر دغي تحقيقي ليکني وروسته د ارواښاد عبدالرؤف بېنوا په قلم "د بايزيد روښان يادونه" تر سر ليک لاندي هغه آثار د الفبې په ترتيب معرفي سوي دي چي د روښان پير يادونه پکښې سوې ده. ورپسې "د خيرالبيان ليکدود" او "خيرالبيان نظم دئ که نثر؟" رساله ګوټې دي چي په ترتيب سره ۲۵مخه او ۱۸مخه لري او د پوهاند عبدالشکور رشاد په قلم ليکل سوي دي. تر دغو تحقيقاتي او ابتکاري ليکنو وروسته د خيرالبيان فهرست (۶مخه) او بيا ئې د متن عکسي چاپ راغلی دئ. تر متن وروسته "د خيرالبيان لغتونه" (۱۲۲مخه) رساله ده چي په سر کي ئې پنځه مخه سريزه او د لغتنامې لارښود پر زيات سوی دئ. دغه ژور لغوي تحقيق هم د علامه رشاد په قلم ليکل سوی او د نصير "روي" په هنرمندو ګوتو خطاطي سوی دئ. نصير "روي" هماغه نصير هنر پښتون دئ چي د پښتو يو شمېر دېوانونه، قاموسونه او نور آثار هم د ده په ښکلي خط خطاطي سوي دي.

څرنګه چي دغه چاپ د خيرالبيان انتقادي متن نه دئ، ځکه نو زه پر هغه باندي د بحث څه نه لرم. البته د کتاب په سر او پای کي د راغلو تحقيقي مقالو علمي اهميت تر اندازې زيات دئ. دوکتور مجاوراحمد زيار د دغه چاپي خيرالبيان په باب د کتاب په سر کي کښلي دي چي: "دا

(c) ketabton.com: The Digital Library

چي د دې چاپ نويوالی او خپوروالی تر ټولو دمخه د پوهاند عبدالشکور رشاد په نوچار او ابتکار پوري اړه لري، نو زموږ کوروداني لومړی په همده پورې اړه پيداکوي، د پوهاند حبيبي د هر اړخيزې سريزې او پياوړي ښېنواد اخځليک د مننې او پاسلونې خو له هره پلوه پوروړي يو. او په پای کي دواړو پښتو مينو ملګرو حبيب الله رفيع او ځلمي هيوادمل څخه په دې خوښنه کوو چي يې يواځي او يواځي د پښتني وياړ او پښاو له مخي، بې له کومې توکيزې اسرې، د دغي چاپوني واړه ستونزې پر ځان وملي او په پوره برياليتوب يې په ډېرو لږو ورځو کي له توغه ووتل". پښتانه حق لري چي د دغو فاضلو محققينو په کار او زيار باندي تل ووياړي.

۳۸ - اسماء الحسنی:

اسماء الحسنی د حضرت حاجي ميا فقيرالله جلال آبادي (۱۱۹۵هـ ق = ۱۷۸۰ع مړ) منظوم اثر دئ چي په پښتو ژبه ئې د پاک خدای اسماء الحسنی شرحه کړي دي. د دغه کتاب انتقادي متن ښاغلي زلمي هيوادمل له څورلسو خطي او چاپي نسخو څخه برابر کړی دئ. سريزه، تعليقات او لغتنامه ئې علامه پوهاند رشاد ليکلې ده. دغه متن د کابل پوهنتون د ژبو او ادبياتو پوهنځي له خوا[1] د ميا فقيرالله جلال آبادي د وفات د دوه سوم تلين په مناسبت د لوړو او مسلکي تحصيلاتو په مطبعه کي په ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوی دئ. متن خطاطي سوی او د خطاطۍ کار ئې د سيد حمايت الله حسيني په لاس سر ته رسېدلی دئ.

د کتاب په پيل کي د ژبو او ادبياتو پوهنځي د هغه وخت رئيس پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زيار يو يادښت (۲مخه) کښلی دئ او په

[1] د کتاب د سرپر پاڼه باندي ئې خپروونکی "د فلالوژي پوهنځی" ليکل سوی دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

تعقیب ئې سریزه شروع سوې ده (د استدراک په ګډون ۱۴مخه). په سریزه کي علامه رشاد په ښو نومونو سره د پاک خدای ﷻ د یادولو پر موضوع او د دغي منظومي پښتو رسالې پر محتویاتو باندي رڼا اچولې ده او د یوه بل میا فقیرالله نومي په باب ئې چي د حضرت حاجي میا فقیرالله جلال آبادي معاصر دئ، لوستونکو ته معلومات ورکړي دي. تر دغي سریزي وروسته د متن د ترتیبوونکي خبري راځي (۲۲مخه). په دغو خبرو کي د لر او بر پښتنو لیکوالو له خوا د متونو د خپرولو جریان په محققانه توګه بیان سوی او د دغه حاضر متن د تهیه کولو په باب رڼا اچولې دئ. تر دغو ګټورو خبرو وروسته د کتاب متن شروع کېږي (۱۱۰مخه). په هر مخ کي نسخه بدیلونه په لمنلیکونو کي راوړل سوي دي چي د حجم له مخي تر متن زیاتېږي. ورپسې تعلیقات راځي (۴۶مخه). په دغو تعلیقاتو کي د متن پر راغلو نومونو برسېره د "حضرت میا فقیرالله جلال آبادي د طریقت ځیني شجرې" هم خپرې سوي دي. د کتاب په پای کي لغتنامه سته (۱۶مخ) چي د متن ګران لغتونه ئې د الفبې په ترتیب په مشرّحه توګه معنا کړي دي.

متن سمون لیک نه لري او د نه راوړلو عذر ئې په (ت) مخ کي کښلی دئ.

لکه پورته چي مو یادونه هم کړې ده، دغه متن له څورلسو خطي او چاپي نسخو څخه ترتیب سوی دئ. د متن له پاره د افغانستان د علومو اکاډیمۍ د کتابخانې نسخه د اصل په توګه ټاکل سوې ده. د دې نسخې د پېژندني له پاره ئې د میافقیرالله صاحب د بل اثر (فواید فقیرالله) پر چاپ (ک، ن مخونو) باندي حواله ورکړې ده. دلته ئې یوازي د نسخې د لیکلو کال (۱۲۲۲هـ ق) ته په "ر" مخ کي اشاره کړې ده. فواید فقیرالله هم په همدغه وخت کي په همدغه مناسبت د همدغه مرتب له خوا په انتقادي

(c) ketabton.com: The Digital Library

توګه تهیه سوی او چاپ سوی دئ. د یوه انتقادي متن د اصل نسخې معرفي کول باید له همدې متن سره مل چاپ سي. پر بل کتاب باندي ئې حواله ورکول د متنپوهني په اصولو کي نه ځائیږي او "نادر المثال" کار دئ. له اصل پرته ئې نوري هغه نسخې چي د متن په برابرولو کي ئې استفاده ځني کړې ده، په لنډ ډول راپېژندلي دي. د متن د برابرولو روش ئې هم دلته نه دئ بیان کړی او د فواید فقیرالله پر چاپ ئې حواله ورکړې ده (ت مخ). که له کوم لوستونکي سره د میافقیرالله صاحب د فواید دغه چاپ سوی متن موجود نه وي، د اسماءالحسنی د متن روش باید په خپله د متن له مطالعې څخه پیدا کړي. دغه ټکي د اسماءالحسني د دغه چاپ په نیمګړتیاوو کي راځي. نور نو متن د بشپړ ډاډ وړ دئ. سریزه، تعلیقات او لغتنامه خو ئې د مستقلو آثارو په اندازه علمي ارزښت لري.

۳۹ - فواید فقیرالله:

فواید فقیرالله د حضرت میا فقیرالله جلال آبادي منظوم پښتو اثر دئ چي دوې برخي لري. یوه برخه ئې (فواید دعا) او بله برخه ئې (فواید دوا) ده. دا دواړي برخي ئې په یوه مجلد کي د انتقادي متن په توګه د میا فقیرالله صاحب د دوه سوم تلین په مناسبت د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا د لوړو او مسلکي تحصیلاتو په مطبعه کي په ۱۳۵۹ش = ۱۹۸۰ع کال چاپ سوی دئ. د متن ترتیبوونکی ښاغلی زلمی هیوادمل او خطاط ئې سید حمایت الله حسیني دئ او پر متن باندي سریزه، تعلیقات او لغتنامه د علامه پوهاند رشاد په قلم لیکل سوې ده.

د دغه چاپي انتقادي متن په سر کي پوهنوال دوکتور مجاوراحمد زیار دوه مخیز یادښت کښلی دئ. دوکتور زیار صاحب په دغه وخت کي د ژبو او ادبیاتو پوهنځي رئیس وو. تر دغه یادښت وروسته د کتاب سریزه

(c) ketabton.com: The Digital Library

راغلې ده (۴۰مخه). په دغه سریزه کي د متن پېژندګلوي، د کیمیاي سعادت او فوایدفقیرالله په باب هراړخیز تحقیق او د فواید د ناظم حضرت میافقیرالله رحمة الله علیه پر ژوند او آثارو باندي محققانه خبري راغلي دي.

تر سریزي وروسته (د متن لاربنود) راغلی دئ چي د انتقادي متن د مرتب ښاغلي زلمي هیوادمل په قلم لیکل سوی دئ (۱۶مخه). په دغه لاربنود کي د پښتو کتابو د چاپ پر لرغونې سابقه باندي رڼغېدلی دئ او دغه راز ئې د قدیم هندوستان پر مطابعو او په هغو کي د پښتو آثارو پر چاپولو باندي تر لنډو خبرو وروسته په افغانستان کي د مطبعې د تاسیس او دوام موضوع څېړل سوې ده او بیا نو د دغه حاضر انتقادي متن د برابرولو جریان بیان سوی دئ.

د فواید فقیرالله دغه انتقادي متن له دوو خطي او دوولسو چاپي نسخو څخه برابر سوي دئ (د لاربنود "ي" مخ). له خطي نسخو څخه یوه د اکاډیمۍ نسخه او بله د پوهاند رشاد د شخصي کتابتون مخطوطه ده. د انتقادي متن له پاره د اکاډیمۍ نسخه د اصل په توګه انتخاب سوې ده او نسخه د پوهاند رشاد په سریزه (اووم، اتم مخونو) او د مرتب په لاربنود (ک،ل مخونو) کي معرفي سوې ده. د نورو نسخو پېژندنه هم د مرتب په لاربنود کي سته. تر لاربنود وروسته متن پیل سوی دئ چي د مخونو شمېر ئې یو سلو درې دئ. تر متن وروسته د الفبې په ترتیب مشرّحه لغتنامه (۶۶مخه) راځي چي د طبي مفرداتو د څېړني په باب په پښتو ژبه کي ابتکاري اثر دئ. د لغتنامې په پای کي پنځلس مخه تعلیقات پر زیات سوي دي.

د فواید فقیرالله دغه انتقادي متن د متنپوهني پر لارولیکه سم برابر تهیه سوی دئ او سریزه، تعلیقات او لغتنامه ئې خورا ډېري نوي خبري لري.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۴۰ - فراقنامه:

فراقنامه د خوشحال خټک منظوم اثر دئ چي تر دغه چاپ دمخه په مستقله توګه چاپ سوې نه وه. دغه چاپ ئې د کابل پوهنتون د ژبو او ادبیاتو پوهنځي له خوا د راحت زاخیلي د زوکړي د سلمي کالیزي په ویاړ د لوړو او مسلکي تحصیلاتو په مطبعه کي د یو زر ټوکو په شمېر په ۱۳۶۳ش = ۱۹۸۴ع کال سر ته رسېدلی دئ. د متن مرتب او د سریزې، څرګندونو او ویي پانګي لیکوال ئې ښاغلی زلمی هیوادمل دئ.

د چاپي فراقنامې په سر کي د پوهاند دوکتور مجاوراحمد زیار په قلم دوه مخه (یادښت) مخي ته راځي چي په هغه کي ئې د فراقنامې پر ارزښت او د هغې د چاپ پر اړتیا خبري کړي دي. ورپسې د علامه حبیبي په قلم لیکنه (۲مخه) او بیا په پارسي ژبه د پوهاند میرحسین شاه لیکنه (۲مخه) او تر هغې وروسته د کتاب د مرتب ښاغلي زلمي هیوادمل په قلم (د سر خبرې) او (سریزه) ده چي دواړو دوپنځوس مخه نیولي دي. په دغه برخه کي د خوشحال خان خټک پر ژوند او فراق باندي ښه مغزن بیان سوی دئ د خان د بند پر عواملو باندي رڼغېدلی دئ او په دې باب ئې متعدد روایتونه رانقل کړي دي خو پر هغو باندي ئې نتیجه نه ده بناء کړې او دا کار ئې د نورو پر غاړه اچولی دئ (د سریزي "څلیریشتم" مخ). او د څېړني په پای کي ئې د فراقنامې پر دغه متن باندي د خپل کار پر روش هم رڼغېدلی دئ. تر دغو ګټورو خبرو وروسته د فراقنامې متن شروع کېږي او پر دواویایم مخ پای ته رسېږي. بیا نو تعلیقات (۴۴مخه) پیل کېږي چي ورپسې ئې لغتنامه ده (۱۱مخه) او بیا د ماخذونو فهرست دئ (۶مخه). د وقایې (پشتی) پر دریم مخ یوه یادونه سته او په هغې کي ئې د سمون لیک د نه لیکلو له بابته عذر غوښتی دئ او دغه راز ئې ویلي دي چي "د متن په ترتیب کي ئې د فراقنامې د خطي نسخې ضبط ته ډېر رجحان ورکړی دئ"

(c) ketabton.com: The Digital Library

خو زیاتوي چي: "ښايي په ځينو ځايونو کي د کليات ضبط مرجح وي". د فراقنامې دغه چاپ "سپين ږيري ليکوال عقاب خټک ته" اهداء سوی دئ.

د دغه انتقادي متن په ترتيبولو کي د هغي خطي نسخې نقل د اصل په توګه ټاکل سوی دئ چي د پېښور په موزيم کي خوندي ده او کاپي ئې مرتب ته د ښاغلي همېش خليل له خوا رسېدلې ده (د سريزي "ط" مخ). مرتب د سريزي په اووه يشتم،اته ويشتم مخ کي وايي چي په دغه نسخه کي "يوه غزله، يوه ټوټه، يوه څلوريځه[1] يو دوې نيمګړي غزلي او د مثنوي يوه محدوده برخه داسي ده چي د خان په نورو چاپي آثارو کي نسته[2].

خطي نسخه د سريزي په څلورڅلوېښتم مخ کي معرفي سوې ده.

دغه متن په ډېر دقت تهيه سوی دئ، خورا ګټوري حاشيې پر کښل سوي دي خو مرتب د سريزي په اته څلوېښتم مخ کي وايي چي: "د دوو دريو ځايو په صحت يي خو زه اوس هم شکمن يم". دغه ځايونه ئې ښوولي نه دي او که ئې ښوولي وای، د راتلونکو څېړونکو پام به ژر وراوښتی وای. د متن ځيني چاپي تېروتني (د خطاط غلطۍ) ئې د متن له سياقه سمېدلای سي خو دانه مانه داسي غلطۍ هم سته چي سمېده غواړي د مثال په توګه د سريزي په "دريم مخ" کي د خان په يوه بيت کي لاهور ته د خان د رسېدلو نېټه "عفد" راغلې ده چي سم شکل ئې "غعد" دئ چي ابجدي ارزښت ئې

---

[1] د سريزي په اته ويشتم مخ کي راغلي دي چي: "په دې کتاب کي د خان دوې څلوريزې هم راغلي ...". ما (هوتک) چي دغه حاضر متن دوه واره تر نظر تېر کړ، صرف يوه څلوريځه مي پکښې وموندله (۲۵مخ).

[2] ښاغلي همېش خليل له همدغي نسخې څخه د فراقنامې متن په پېښور کي هم خپور کړی دئ (وګ : دستارنامه، د پيژندګلو "ط"مخ، چاپ ۱۹۹۱ع پېښور).

(c) ketabton.com: The Digital Library

(۱۰۷۴) کېږي[1]. د تعليقاتو په "پنځه دېرش" مخ کې د سکندرخان خټک د دوو ځوانيمرگو زامنو نومونه "انور او منور" بلل سوي دي. په دې نومو کې ما ته "منور" د تامل وړ ايسي او دلايل مې زما د همدې کتاب د "شمايل نامې او پندنامې" په برخه کې ويلي دي.

د فراقنامې دغه ترتيب سوی متن د متنپوهنې په تاله دروند خېژي او په ښو متونو کې راځي.

۴۱ -د يونس خيبري دېوان:

د يونس دېوان د ۱۳۵۶ش = ۱۹۷۷ع کال په منې کې د افغانستان د اطلاعاتو او کلتور وزارت د پښتو د پرمختيا او پياوړتيا آمريت له خوا د يو زر ټوکو په تېراژ چاپ سوی دئ. د متن د نقل، مقابلې، سمون، مقدمې او حاشيې کار ئې د ښېرندوی عبدالله خدمتگار له خوا سر ته رسېدلی دئ. د خطاطۍ چاري ئې د نصير هنر پښتون په گوتو بشپړي سوي دي او نسخه هغه راز خطاطي سوې ده، لکه اصل خطي نسخه چي ئې درې پېړۍ وړاندي استنساخ سوې او نقاشي سوې وه. د دغه دېوان يوازنۍ نفيسه او ښکلې نسخه د افغانستان د جمهوري ارگ په کتابتون کې خوندي وه چي اوس د افغانستان په ملي آرشيف کې ساتله کېږي او پېژندنه ئې د دغه آرشيف د پښتو خطي نسخو د فهرست په ۷۵مخ کې راغلې ده.

د چاپي دېوان په سر کې د وخت د اطلاعاتو او کلتور د وزير پوهاند دکتور نوين په قلم "د يونس خيبري دېوان" تر سرليک لاندي موجزه

---

[1] دغه تاريخي ماده د اروابناد سرفرازخان عقاب خټک د مقالو په هغه مجموعه کې، چي د (خوشحال نامه) په نوم د ښاغلي زلمي هيوادمل په زيار په ۱۳۶۵ش کال په کابل کې خپره سوې ده، د "عند" په شکل ضبط ده. د "عند" ابجدي ارزښت (۱۰۵۴) کېږي چي تر مطلوبې سنې شل کاله کم ښيي. (وگ: خوشحال نامه ۲۷مخ).

(c) ketabton.com: The Digital Library

ليکنه (۲مخه) ده، بيا د متن د ترتيبوونکي په قلم اووه دېرش مخيزه سريزه ورسره مل سوې ده. په سريزه کي د يونس پر ژوند، شاعرۍ باندي د بېلابېلو منابعو په حواله اوږدې خبري سوي دي. د دېوان متن تر سريزي وروسته پيل کېږي او تر ۲۶۸مخ پوري رسېږي. د اصلي نسخې متن په پټه خزانه، کليد افغاني، د ملا ښايسته خان په جونګ کي د يونس د کلام له ثبت سوو نمونو سره مقابله سوی دئ او اختلافي شکلونه ئې د هر مخ په لمن کي ورته ليکلي دي. د متن مشکل لغات ئې هم په حاشيو کي معنا او تشريح کړي دي او د مستقلي لغتنامې اړتيا ئې له منځه په وړې ده. د متن په پای کي د خطاط نصير هنر پښتون په قلم د قلمي نسخې (اصل) او دغه چاپي خطاطي سوي نسخې پر خطاطۍ او نقاشۍ باندي خبري سوي دي چي د هغو په ترڅ کي ئې د نسخې هراړخيزه معرفي کښلې ده. د چاپي متن په باب ئې ليکلي دي چي: "... دا هاند وشو څو تر ممکنه حده پوري د اصلي نسخې د نقاشيو فورم، اصالت، سبک او طرز خوندي شي. په دې توګه به نو، د دې کتاب د پوښ او د متن د لومړي مخ نقاشۍ وکولای شي چه د (رنګ آميزيو) نه پر ته يو "کلي تصور" د اصلي نسخې نه موجود کاندي". د کتاب په پای کي د اشعارو فهرست د شعر د لومړي بيت د اول نيم بيتي په ترتيب اوډل سوی دئ (۲۲مخه).

دا متن د متنپوهني له مروجو اصولو سره سم ترتيب سوی دئ او د کار دقت ئې محسوس دئ. خو د نسخه بديلونو تر مقابلې وروسته چي کومو ټکو ته زما ستر ګه وراوښتې ده، په ورپسې کرښو کي پر بېغبېږم.

د دېوان د شپېږم مخ اوومه غزل په پټه خزانه کي هم سته. دا غزل چي ما مقابله کړه، يو څه توپيرونه مي پکښې وموندل. ځينو ته ئې په لمنليکو کي اشاره سوې ده خو ځيني بيا ښوول سوي نه دي. په دې ډول:

د دوهم بيت اوله مصرع "که ښايست يې ستا له حسنه روزي نه وي"

(c) ketabton.com: The Digital Library

ده. د دغي د پای کلمه احتمالي (وای) دئ چي په دريم او څلرم بيت کي د (... رهبر نه وای) او (... تر مشام شوای) په شکل ضبط دئ. په پټه خزانه کي د احتمال دا درې سره فعلونه الفونه نه لري خو د دېوان په چاپي متن کي ئې په دوهم بيت کي دغه الف نه دئ ورکړی خو په دريم او څلرم کي ئې ورسره راوړی دئ. (وي) او (شوي) په ختيځه لهجه کي ويل کېږي او (وای) او (شوای، سوای) د لوېديځي لهجې وينګ دئ. زما يقين دئ چي يونس په خپله په دغو دوو شکلونو کي يو پاله، نه دواړه. دا د کاتبانو او مصححينو بې توجهي ده چي په متن کي ئې مغشوش توب زېږولی دئ. که په اصل نسخه کي هم د ضبط دغه دوګانګي موجوده وي، نو بيا خو ئې يادونه لازمه ده. اوس چي د ژبي محقق په پټه خزانه او د يونس په چاپي دېوان کي د يوه شاعر د يوې غزلي دوه رازه ضبط ويني، هرومرو په څېړنه کي بې لاري کېږي. د دغه ناسم ضبط له اسيته دئ چي د چاپي دېوان مصحح داسي انګېرلي دي چي ګويا د يونس "ژبه او قلم په دواړو لهجو چلېدلی دئ" (د سريزي يودېرشم مخ).

د همدې غزلي په اووم بيت کي هم د لاسوهنو څرګندي نخښي سته. د دغه بيت اول نيم بيتی په پټه خزانه کي "جدايي بې حلق ورتريخ لکه ګنډېر کا" دئ او په چاپي دېوان کي "جدائي به يې حلق تريخ لکه ګنډېر که". په لومړي بيت کي "... بې حلق ورتريخ..." د لوېديځي لهجې ترکيب دئ او د چاپي دېوان "... به ئې حلق تريخ لکه ..." د ختيځي لهجې د کوم ناسخ ثبت دئ چي غالباً ئې د (بې = به ئې) په پوهېدلو کي ستونزه درلوده او زموږ مصحح يا د اصل ناسخ بيا د (به يې) په ليکلو سره د مصرع د هجاوو عيب د (ورتريخ) پر ځاي د (تريخ لکه) په راوړلو سره له منځه وړی دئ. د پټې خزانې (ورتريخ) ته په حاشيه کي اشاره سته خو د (کا) او (که) خبره ئې بې تبصرې پرې ايښې ده.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د یوولسم مخ اووم بیت داسي ضبط دئ:

عشق وژلي ته وگوره
چه تداو نه خون بها

په حاشیه کي ورته کښلي دي: "کیدي شي چه مطلب (تداوي) وي". زه چي د یونس په کلام کي د کلماتو د محاوروي استعمال ډېر ښت ته گورم، د (تداو) کلمه راته (نداو) ایسي او (نداو) بیا د هماغه وخت له معمول لیکدود سره سم (نه داو = نه داوه = نه دعوه) راته ښکاري. په زیاترو نسخو کي د کلماتو وروستی حرکت (ه) یا نه لیکل کېږي، یا ئې په اعراب سره ښیي. شاعر وایي چي د عشق وژلي له پاره نه څوک دعوه کوي او نه خون بها غواړي. د دغه راز عامیانه وینگ نور مثالونه هم سته. په ۵۲ مخ کي ئې (لیمو = میوه) د (نیمبو) په شکل راوړی دئ، په ۱۷۱مخ کي ئې (بایلاو) د (بایداو) په بڼه لیکلی دئ او نور.

د همدې مخ د وروستي بیت په دوهم نیم بیتي کي د قلمي نسخې "پځي" کلمه (لځې) سوې ده. په اول وار کتلو سره خو دغه سمونه پر ځای ایسي، خو (لځې) د بیت له مفهوم سره سم نه وایي (سم نه لگېږي). بیت داسي ضبط سوی دئ:

هـــره چـــار په اندازه ســره بایده ده
لځې پښې برمنډي شي ځیرې نمد ستا

د (لځې) او (برمنډې) د بې ضرورته تکرار تمه د یونس غوندي قادر الکلام شاعر څخه نه سي کېدلای. د قلمي نسخې (پځې) زه (نځي = نه ځې = نه چي) بولم. د لوېدیځي او منځنۍ لهجې ځیني ویونکي (چه = چي) د (ځي) په ډول تلفظ کوي. شاعر دلته وایي چي په هره چاره کي اندازه باید په پام کي و نیول سي، داسي نه چي پښې دي برمنډې او نمد دي ځیري وي.

د دوولسم مخ معما سمه نه ده محاسبه سوې. هورې ئې د (۲۳۸) عدد

(c) ketabton.com: The Digital Library

نیمايي (۱۲۶) بللې ده. د دغه عدد نیمايي (۱۱۹) کېږي. دغي حسابي تېروتني د (پټه خزانه في الميزان) ارواښاد مؤلف ته ښه دستاويز په لاس ورکړی دئ او د دغه کتاب (چاپ ۱۹۸۸ع) په ۲۹، ۳۰ مخونو کي ئې د یونس د دېوان د مصحح له دغي حسابي تېروتني څخه د پټي خزانې په جعلي ثابتولو کي کار اخيستي او ښه پوره شخوند ئې پر وهلی دئ.

د ۵۱مخ لسم بيت داسي دئ:

عــــراقي په اشارت سره پوهـېږي
په کړه وړه سره تعليم شي و يابو ته

(کړه وړه) ته ئې په حاشيه کي کښلي دي: "په قلمي نسخه کښې: کروړه". مصحح ته د (کروړه) ويي معنا نه ده څرګنده او له هغه څخه ئې په خپل زعم (کړه وړه) جوړ کړی دئ چي د بيت معنا ئې ورسره مغشوشه کړې ده. شاعر وايي چي عراقي آس اصيل آس دئ په (اشارت) سره پوهېږي خو (يابو) ته چي تعليم ورکوې په (کروړه) به ئې ورکوې. کروړه د (قمچين) په معنا هم ده خو اصلاً يو ډول اغزن بوټي ته ويل کېږي. يابو ته چي تعليم ورکوي په دغه اغزي بوټي ئې وهي ټکوي او پر لار ئې سموي. کروړه د لوېديځي لهجې ژوندی لغت دئ چي پښتو - پښتو تشريحي قاموس ثبت کړی دئ او په مثال کي ئې د یونس همدغه بيت راوړی دئ. خو هلته ئې اوله معنا (متروکه، غمچينه، قمچين) ليکلې ده او دوهمه ئې (ازغن بوټي) راوړې ده. د دوهمي معنا په مثال کي ئې د عيسی شاعر دغه بيت راوړی دئ:

د عــاشق زړه په ختو پاره پاره کا
ولې درخته د عشق اړه تر کروړه

په زړه پانګه کي هم د (کروړه) لغت همدا دوې معناوي سته او هلته د خورا ډېرو شاعرانو له کلامه مثالونه راغونډ کړي دي.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۱۰۴مخ کي داسي لولو:

که څوک وکاندي له زړه سره تميز
نه دنيا د آبرو شی ده نه يې څــــيز

(د آبرو شي) ته ئې په لمنليک کي کښلي دي چي دا ځای په قلمي نسخه کي (د بروسي) دئ. (بروسه) د اعتماد، ډاډ، حمايت په معناوو په پښتو کي دخيل لغت دئ. ريښه ئې هندي الاصله ژبو ته رسېږي. ظفراللغات په همدې معنا ضبط کړی دئ. په پورتني بيت کي شاعر وايي چي نه دنيا د اعتماد وړ ده او نه ئې (څيز) چي مراد ئې د اولنو په ژبه (مافيها) ده. مصحح ته سره له دې چي د دغه لغت معنا معلومه ده او په ۲۶۷مخ کي د همدې معنا حاشيه ورکړې ده، خو دلته ئې دقت نه دئ ورته کړي.

په ۱۲۹مخ کي دوهم لمنليک د بيت مفهوم ته ورنږدې دئ خو ابهام پکښې سته. بيت داسي دئ:

د ايام په شهسواری فراغت مه شه
اورمــيړونه مـــاتوي توسن ابلـق

(ايام) د (يوم) جمع ده. يوم په عربي کي (ورځ) ته وايي. د شاعر مطلب دا دئ چي په ايام، يعني شپه و ورځ، په دنيا باور نسته، لکه شوخ ابلق (برګ) آس، ورميړونه ماتوي. همدغه مفهوم په حاشيه کي په کمزوري عبارت سره بيان سوی دئ او لوستونکی ژر نه په پوهېږي. هورې ئې کښلي دي: " ابلق = برګ، مطلب ترې ورځ او شپه ده".

په ۱۶۴مخ کي يو بيت داسي دئ:

که دوزخ څه عذاب کم ګڼې په کور کښې
نور دي پور کا د مـينو لـــه بيلـــــتونه

د (کور) له پاره ئې داسي لمنليک ورکړی دئ: "دا کلمه په قلمي نسخه کښې "کور" ليکل شوي؛ څرنګه چه په قلمي نسخه کښې د (ګ) پر

(c) ketabton.com: The Digital Library

ځای هم (ک) لیکل شوي نو "ګور" هم لوستل کیدای شي، مګر تر دواړو "اور" ښه معنا ورکوي".

تر دغسي مستدلو خبرو وروسته ئې لا هم په متن کي دا کلمه "کور" ضبط کړې ده. مصحح ته چي معلومه ده چي په قلمي نسخه کي (ک) د (ګ) له پاره هم کارېږي، د نورو خبرو ځای نه پاته کېدی، باید سمدلاسه ئې (ګور) لیکلې وای. د (اور) له پاره حدس ته هیڅ اړتیا نه پاته کېدله.

د ۲۰۱مخ دا بیت:

دا غـمـونه په مـثال اینه چیـنجي وه
حواله مې اندرون په زړه کوګل شي

د دغه مخ په دریمه حاشیه کي وایي چي په قلمي نسخه کي د (اینه چینجي) پر ځاي (اوینه چمچي) لیکل سوی دئ.

لومړي خو باید د "چمچي" ویی په همدې شکل په متن کي ثبت سوی وای، ځکه دا د چینجي = چمجي یو بل لهجوي واریانت ښکاري. دوهمه خبره دا ده چي (اوینه) دلته د فارسي (موریانه) معادله پښتو کلمه ده چي په لس زره پښتو لغتونه کي ئې په "کویه چوب خورک" معنا کړې ده. د پښتو په لوېدیځه لهجه کي په همداسي شکل ژوندۍ کلمه ده او په نورو لهجو کي (وَینه) تلفظ کېږي.

د ۲۰۲مخ د دوهمي حاشیې له مخي داسي ښکاري چي مصحح ته د قلمي نسخې (ثخټ = مغزي) لغت ناسم ایسېدلی دئ او پر ځای ئې (سټ) لیکلی دئ. دغه راز ئې د ۲۵۲ مخ په اوله حاشیه کي هم (مغزی) له (اورمېږ، سټ، ګردن) سره یو شان بللی دئ. دا معناوي ټولي سمي دي خو د (سټ) تر لیکني ما ته (ثخټ) غوره ایسي او د قلمي نسخې ثبت ته باید ترجیح ورکړه سوې وای. (سټ) د پښتو په ټولو مروجو قاموسو کي د (تباه، برباد) په معناوو ثبت دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

په ۲۱۳مخ کي یو بیت داسي دئ:

مظـلومانو لــره عــار له غـاو نشته
په دربار یې د داد ده وشور بهتر دي

دې بیت ته ئې په حاشیه کي کښلي دي :"د دې بیت په پوره معنا پوره و نه رسېدم".

په دې باب زما عاجز رایه دا ده چي اول خو په لومړي نیم بیتي کي د (غاو) کلمې پر (واو) باندي فتحه له کاتبه پاته سوې ده یا ښایي مصحح سمه نه وي لیدلې. د دوهم نیم بیتي (په دربار ئې) هم په ډېر احتمال سره (په دربار کي) وي. بل دا چي د دوهم نیم بیتي د (د داده و) اوسنۍ لیکنه به غالباً (داد دِهو) وي. (داد دِه = عدل ورکوونکی، عادل) معنا لري. (دادِهو) ئې مغیره جمع ده. د شاعر مراد دا دئ چي مظلومان باید په (غاو، چیغو او فریاد) و نه شرمېږي ځکه د عادلانو په دربار کي (شور بهتر) دئ. هر څومره چي په دغه دربار کي ډېر شور وسي، هغومره دي بازخواست کېږي. د دغي توجیه پر اساس به نو ټول بیت داسي وي:

مظلومانو لره عــار له غـــاوه نشته
په دربار کي د دادِهو شور بهتر دئ

د۲۵۳مخ دریم بیت داسي ثبت سوی دئ:

یا هغه چه سرنگـون په اور کښې پرېوځي
چه درست خوریې ویلي په اور سره ختلي

دوهمه مصرع ډېره ګډه وډه ده او مصحح هم ورته لیکلي دي: "د دې مصرع معنا غور غواړي. ما چي غور پکښې وکړ، سم شکل مې داسي وباله:

"چي درست خورئې وي په اور سره ختلي"

د دغه بیت اړونده غزله د مصحح په تائید د نورالدین عبدالرحمن جامي د هغي غزلي ترجمه ښکاري چي وایي:

(c) ketabton.com: The Digital Library

به دندان رخنه در فولاد کردن
به ناخـــن راه در خـارا بردن
(الخ)[۱]

په پښتو ترجمه کي شاعر وايي چي که څوک وغواړي په نوک سره په پولاد کي رخنه وکړي، په باڼوګانو سره کاڼي وکيندي، يا په اور کي سرنګونه پرېوځي،... دا ټولي سختۍ له "يوکمينه" څخه تر "خواست کولو" اسانه ښکاري. زموږ تر بحث لاندي بيت په دوهمه مصرع کي (خوَر) د لومړي او وروستي توري په سکون او د دوهم توري په زوَر (فتحه) سره د (پوست، قِشر) معنا لري[۲]. د مصرع معنا دا ده چي د بدن ټول پوست ئې په اور سره ختلی وي.

ما نور واړه ياداښتونه هم اخيستي دي خو د همدې ليکني له پاره دغونده بس دي.

۴۲ - اخلاقنامه

اخلاقنامه د خوشحال خان خټک او د هغه د کوم زوی ګډ تاليف دئ. د دغه زوی پر نامه باندي اوس تقريباً بشپړ اتفاق دا دئ چي دا سړی صدرخوشحال دئ. د صدر خوشحال نوم په کتاب کي په واضح ډول نسته خو دونه قدر څرګنده ده چي وروستي درې بابه د ده يوه زوی بشپړ کړي دي. د دغه زوی په باب واردواره علامه حبيبي مرحوم د "ښايي" په قيد سره د (صدرخوشحال) نوم واخيست. علامه مرحوم د همدې اخلاقنامې د سريزي په يوه لمنليک کي داسي کښلي دي:

---

[۱] ما د حضرت جامي د دغه غزل د مطلع دوهمه مصرع داسي هم لوستې ده: "بناخن سنگ خارا را بريدن" هوتک.

[۲] وګ: لس زره لغتونه ۳۳۴مخ، پښتو – پښتو تشريحي قاموس ۱۸۴۵مخ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

"ښايي چي دا ښپږوونکی د ده زوی صدرخان وي ځکه چي صدرخان خو د خپلو آثارو د ليکلو په باب له پلاره سره مشوره کوي او خپل تخلص هم صدر خوشحال ږدي. له بلي خوا د ژوندانه په وروستيو وختو کي خوشحال خان ته د ده ټولو زامنو، مخ نه ورکاوه او يوازي صدرخان ئې په خدمت بوخت و، چي دا مطلب له هغي ويرني څخه چي صدرخان د پلار په مړينه کي ويلې ده، ښه ځرګنديږي ...".

د اخلاقنامې پر متن باندي ښاغلو حبيب الله رفيع او همېش خليل په يوه وخت کي کار پيل کړی دئ خو همېش خليل په دې منډه! کي دمخه سوی دئ او چاپي متن ئې په ۱۹۸۱ع کال کي خپور کړ. د ښاغلي رفيع په لاس تيار سوی متن د ده له خولې په دغه وخت کي خطاطي سوی وو خو لا پوره تکميل نه وو او کله چي د همېش خليل صاحب ترتيب سوی متن خپور سو، ده د خپل کار له نشر څخه صرف نظر وکړ (وګ: د اخلاقنامې ۵مخ). دغه خطاطي سوی متن ئې شل کاله وروسته په ۱۳۸۰هـ ش = ۲۰۰۱ع کال په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني له خوا خپور کړ، چي اوس دغه چاپ زما مخ ته پروت دئ او پر ږغېږم.

د کتاب په سر کي په نيدرلينډ کي د افغاني کلتوري ټولني مشر د ډاکټر محمدطارق رشاد په قلم دوه مخه خبري راغلي دي. ورپسې د ارواښاد پوهاند عبدالحي حبيبي په قلم پر اخلاقنامه باندي په څلورو مخونو کي بحث سوی دئ. بيا د کتاب فهرست راځي (۲مخه). تر هغه وروسته د مرتب سريزه پيل کېږي چي ۴۵ مخه ئې نيولي دي او په هغې کي د اخلاقنامې د خطي نسخې د موندلو جريان بيانوي او پر چاپي نسخه باندي په تفصيل سره ږغېږي او هغو اعتراضونو ته جواب وايي چي ځينو کسانو خوشحال خان خټک ته د دغي نسخې د انتساب په برخه کي خپاره کړي ول. په پای کي د خپل استدلال نتيجه داسي راباسي چي اخلاقنامه د

(c) ketabton.com: The Digital Library

خوشحال خان خټک او د هغه د زوی صدر خوشحال ګډه ترجمه ده.

تر دې سريزي وروسته د اخلاقنامې متن شروع کېږي. ټول متن ۷۶مخه دئ چي د نصير هنر پښتون په ښکلي خط خطاطي سوی دئ. تر متن وروسته ويی پانګه راغلې ده چي په هغې کي د متن لغتونه د الفبې په ترتيب په مشرح ډول معنا سوي دي. ويي پانګه ټوله ۳۹ مخه ده. د کتاب په پای کي درې مخه نوم ليک هم سته.

دا متن له هغي نسخې څخه برابر سوی دئ چي د پېښور د پښتو اکيډمۍ په خطي کتابتون کي په ۲۵۳ نومره کي خوندي ده او بشپړه پېژندنه ئې د سريزي په ۱۴مخ کي راغلې ده. د نسخې ځيني برخي د اوبو رسېدلو، اوينو خوړلو او د ګنډلو په وخت کي د پام نه کولو له اسيته کنډو سوي دي او دغه کنډو برخي مرتب په حدس و ګومان سره پوره کړي دي او الحق چي ښې ئې پوره کړي دي. زما سره همدا اوس د همدې اخلاقنامې هغه چاپ نسته چي ښاغلي همېش خليل خپور کړی دئ. که دا چاپ راسره وای، نو به مي د کره کتني له پاره د ويلو ډېر څه درلودلای. اوس چي پر همدې يوه چاپ باندي ډډه لګوم، د استدلال تاداو به مي ډېر پوخ نه وي. خو همدا خبري به ښايي د اخلاقنامې په بل چاپ کي يو څه په درد وخوړل سي.

– د متن په شپږم مخ لسم بيت کي (باسه) له قلمه لوېدلی دئ.

– د اووم مخ د پای له خوا پنځم مخ کي (لپرتور) چي (لپړتور) سي، محاورې ته به نزدې وي.(لپړ) د (ککړ) پر وزن ژوندۍ کلمه ده. په ويي پانګه کي د مرتب حدس پر ځای دئ. (لڅ لپړ، لوڅ لپړ) ترکيب هم ژوندی استعمال لري.

– په ۱۳مخ اووم بيت کي (فوزونه) د کاتب لاسوهنه بولم. (فوجونه، فوځونه) ئې سهي بڼه ده. د ۱۴مخ په نهم بيت کي بيا سم (فوځونه) راغلی دئ .

– په ۱۴مخ کي په لسم بيت او ۲۶مخ اتم بيت کي "قيچاق" سم ثبت

(c) ketabton.com: The Digital Library

نه دئ او په ويی پانګه (۱۰۶مخ) کي هم په همدغه شکل دئ خو د معنا په وخت کي بيا (قبچاق) ليکل سوی دئ. دا ويی (قبچاق) دئ. (وګ: غياث اللغات، دهخدا، او نور قاموسونه).

– په ۱۷مخ شپږم بيت کي (يوه يې توره) په ګرامري لحاظ سهي دئ خو د بيت وزن ئې يوه څپه زيات کړی دئ. که داسي وای، ښه به وای چي:

(يو يې تـــوره) د زبان وه
بل يې (توره) پر اسمان وه

په ورپسې بيت کي:

(فاطمه باندې) اخترؤ
چې علي ددې شـوهرؤ

"(فاطمې باندې) اختر وو" ښه ورسره وايي.

– د متن په دېرشم مخ دوولسم بيت کي [دی] ته اړتيا نسته. بيت بې له هغه هم روان بيت دئ.

– په ۳۲مخ اول بيت لومړي نيم بيتي (په يوه ملک، په يوه ښهر) کي (ښهر) دوې څپې دئ او فشار ئې بايد د دوهم نيم بيتي د "اظهر" په حکم پر دوهمه څپه وي. له دې امله نو مغيره (يوه) بايد په (يو) سره ثبت سي يعني:

په يو ملک، په يو ښَهَر
دا خـــبره ده اظـــهَر

– د ۳۴مخ په دوولسم بيت، اول نيم بيتي کي د "که په ځای کړې دا شکرونه" پر ځای "که پر ځای کړې دا شکرونه" سهي راځي. په (په ځای کړې) کي (په) ظرفي ادات دئ خو په (پر ځای کړې) کي استعلايي دئ. د شاعر مراد دلته استعلايي دئ، نه ظرفي.

– د همدې ۳۴ مخ په اتلسم بيت کي (ورځ) ليکل سوې ده خو په نور متن کي زياتره (روځ) ثبت ده. د ليکدود د تجانس له اسيته او د دغه عصر

(c) ketabton.com: The Digital Library

د مروجي ژبي له خاطره باید دلته هم (روځ) لیکل سوې وای.

– د ۳۵مخ اوولسم بیت داسي دئ:

چې که ښه شکرمې نه زده
ته را [ته] وښیه ما څه زده

د دوهم نیم بیتي [ته] بې ضرورته زیاتونه ده. له یوې خوا ئې د نیم بیتي وزن یوه څپه زیات کړی دئ او له بلي خوا (راوښیه) تر (راته وښیه) لنډ او محاورې ته نزدې دئ. دغه راز که په همدې دوهم نیم بیتي کي د (ما) پر ځای (زما) راسي، ښه به وي:

"ته را وښیه زما څه زده"

د همدې مخ د پای له خوا په دوهم بیت کي دوهم نیم بیتي داسي دئ:

"په هرچا دې رحم (کاندې)"

که په دې ډول ثبت سي، ښه به وي:

پر هر چا دې رحم کاندي

دلته بیا د ظرفي او استعلایي اداتو قانون سره ګډ سوی دئ.

– د ۳۶مخ دوهمه حاشیه په متن کي نښاني سوې نه ده.

– د ۴۵مخ دوولسم بیت په دوهم نیم بیتي "هر یوه سوړپرې (خپل) ټټر کړ" کي چي (خپل) پر زیات سوی دئ د بیت وزن ئې دوه سپوڼه ډېر کړی دئ. بې له (خپل) څخه بیت بالکل روان دئ:

د پسر په بند ئې ورکړ
هر یوه سوړپرې ټټر کړ

– د ۴۸ مخ په لسم بیت کي [وته] زیاتی دئ. وزن ئې وران کړی دئ. بې له هغه نیم بیتی سم روان لوستل کېږي.

– د ۴۹ مخ اووم بیت داسي بشپړ سوی دئ:

(c) ketabton.com: The Digital Library

په بخنبل په (پخو) ل ؤ

د يارانـــو په نمنځل ؤ

که زما اختيار وای، ما داسي بشپړ اوه:

په بخنبل و په (باز) ل وو

د يارانـــو په نمنځـل وو

(بخنبل) و (بازل) د خوشحال خان په کلام کي په ستر گه کېږي.

- د ۵۳مخ دپای له خواپه دريم بيت کي کنډو ځای په (زر ؤ) ډک سوی دئ چي د اول نيم بيتي له (ناظِر ؤ) سره هماهنگي نه لري. که ئې پر ځای (ځير ؤ) راغلی وای، سم به وای.

يو مرغه ورته ناظر (ؤ)

و ميږي ته گويا (ځير ؤ)

- په ۵۷ مخ، ۶۰ مخ، ۶۲مخ کي په ترتيب سره (په عادل)، (په غليم)، (په شيطان) ثبت دئ چي سم شکلونه ئې (پر عادل)، (پر غليم) او (پر شيطان) دي.

- په ۷۳ مخ کي د پای له خوا د شپږم بيت دوهم نيم بيتي کي (خوَر) د پوست په معنا دئ او په ويي پانگه کي بايد معنا سوی وای. په اول نظر لوستونکی د (خور = خپور) يا (خور = همشيره) گومان پر کوي.

- په ۸۰ مخ کي د (ادل بدل) ويي ښه او مروجه معنا (مخی) ده.

- په ۹۱مخ کي د (توسن) سره د (آس) معنا پاته سوې ده.

په متن کي د کتابت نوري وړې وړې تېروتني هم سته خو هغه له سياقه سمېدلای سي.

نور نو د اخلاقنامه نامې متن د متنپوهني پر اصولو برابر تهيه سوی دئ او د ډاډ وړ متن دئ.

(c) ketabton.com: The Digital Library

د لیکوال چاپ او ناچاپ آثار

چاپ سوي اثار :

۱. سرمني اوښکي – شعري مجموعه – ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۲. پاشلي ویناوي – د مولوي صالح محمد هوتک – سریزه او حاشیې – ۱۳۶۹ل = ۱۹۹۰ع، کراچي.
۳. د میرزا حنان بارکزي دېوان – سریزه، سمون او لغتنامه او خطاطي – ۱۳۷۰ل = ۱۹۹۱ع، کراچي.
۴. پوخ کاڼی – پټه خزانه یو واقعیت دئ – ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، ټورنټو.
۵. احمدشاهي کندهار – لومړی ټوک، ۱۳۷۵ل = ۱۹۹۶ع، ټورنټو.
۶. میرزا عبدالودود هوتک – ۱۳۷۷ ل = ۱۹۹۸ ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۷. پښتني قبیلې او روایتي شجرې – ۱۳۷۹ ش = ۲۰۰۰ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۸. ښکار او کندهار – ۱۳۸۲ل = ۲۰۰۳ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۹. درنه کورنۍ (د علامه حبیب الله کندهاري کورنۍ) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۳ع، د علامه حبیبي د څېړنو مرکز.
۱۰. د پولادي امیر تر سیوري لاندي، د فرانک مارتین لیکنه، پښتو ژباړه، ۱۳۸۳ل–د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۱. بحرالعلوم د دوست محمدخټک – لومړی ټوک، (سریزه، سمون او حواشي) ۱۳۸۳ل = ۲۰۰۴ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۲. روڼي شپې – شعري مجموعه – ۱۳۸۴ش = ۲۰۰۵ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۱۳. سل بګړي یو پوړنی - د هوتکو ملي، روحاني، علمي ادبي او ټولنیزي څېرې - ۱۳۸۴ د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۴. شین سترګي مستخدمین په افغانستان کي. څو قسطه په ګوربت مجله کي. په کتابي بڼه ۱۳۸۵ ل، صحاف نشراتي مؤسسه.
۱۵. احمدشاهي کندهار - دوهم ټوک، ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/ کندهار.
۱۶. د علامه رشاد د کندهار یاداښتونه، (ترتیب، سمون او لمنلیکونه) ۱۳۸۶ ل = ۲۰۰۷ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۷. د عبدالروف بېنوا میرویس نیکه، (سریزه او لمنلیکونه) چاپ: ۱۳۸۴ ل = ۲۰۰۵ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۱۸. پر معیاري ژبه د معیار په ژبه یوه څېړنه، ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/ کندهار.
۱۹. د سید جمال الدین افغان تتمة البیان فی تاریخ افغان، د پښتو ژباړې (د محمد رفیق حبیبي په قلم) ترتیب، سمون او لمنلیکونه - ۱۳۸۵ ل = ۲۰۰۶ ع، د افغانستان د کلتوري ودې ټولنه، جرمني.
۲۰. کندهاري ورونړه (کندهاري سرداران)، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۹ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/کندهار.
۲۱. پښتو! ستا میني بوداپیست ته بوتلم، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد خپرندویه ټولنه/ کندهار.
۲۲. احمدشاهي شهنامه، د متن سمونه، سریزه او لمنلیکونه - پېژندنه او تعلیقات د علامه رشاد، ۱۳۸۷ش = ۲۰۰۸ع، علامه رشاد اکاډیمي، کندهار.
۲۳. د شمس الدین کاکړ دېوان، سریزه او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۴. د میرزاحنان بارکزي دېوان (بشپړکلام)، سریزه، سمون او لغتنامه، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.
۲۵. د لوی احمدشاه بابا دېوان (مشهور په دېوان هرا)، ترتیب او مقابله، ۱۳۸۸ش = ۲۰۰۹ع، صحاف نشراتي مؤسسه.

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲٦. له (Erinn Banting) کاناډايي مېرمني سره د (Afghanistan) نومي کتاب په ليکلو کي مرسته او همکاري، (Crabtree Publishing Co)، کاناډا، ۲۰۰۳ع. دا کتاب په دريو برخو (Culture, Land, People) کي خپور سو، خو پر مطالبو باندي يې په ملگروملتو کي د افغانستان د هماغه وخت استازي مشورو تر دې اندازې پوري سيوری واچاوه، چي د لوی احمدشاه بابا عکس لا هم پکښې چاپ نه سو او کتاب زما (هوتک) د مشورو اولارښوونو پر خلاف چاپ سو.
۲۷. اديب شيخ، ۱۳۸۸ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۸. کچکول (د مقالو لومړۍ برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۲۹. کچکول (د مقالو دوهمه برخه)، ۱۳۸۹ل، د کندهار د اطلاعاتو او کلتور رياست
۳۰. له کندهاره تر اټکه، ۱۳۸۹ل، علامه رشاد خپرندويه ټولنه/کندهار
۳۱. د مخلص کندهاري د کلام لغوي زېرمه
۳۲. د علامه رشاد جغرافيايي يادښتونه – سريزه، ترتيب او کمپوز.

ناچاپ اثار :

۱. د هوتکو نوميالي (دوهم ټوک).
۲. د بې ادبه ادب څېړنه.
۳. پرتليز کليز، د هجري قمري او عيسوي سنو اړونه او رااړونه.
۴. د غره او د وره (ژوند پېښي).
۵. کچکول، د مقالو مجموعه – ۶ ټوکه.
٦. د افغانستان اتنالوجي (۱۰۰۰ مخه) ټايپ سوې نسخه يې د بيهقي کتاب چاپولو په مؤسسه کي خوندي وه. اوس يې حال نه لرم.
۷. تعميې په پښتو ادب کي

(c) ketabton.com: The Digital Library

زموږ نور چاپ سوي کتابونه

۱. احمدشاهي کندهار –لومړی ټوک/استاد محمدمعصوم هوتک
۲. احمدشاهي کندهار –دوهم ټوک/ استاد محمدمعصوم هوتک
۳. د کوډو سرنوشت د علمي پلټني په رڼا کي/ استاد نوميالی
۴. د پښتنو د ټولنيز تاريخ مبادي/ استاد نوميالی
۵. انکار –شعري مجموعه/ عبدالقديم پتيال
۶. شل مقالې –نهمه برخه/ علامه حبيبي
۷. شل مقالې –لسمه برخه/ علامه حبيبي
۸. شل مقالې –يوولسمه برخه/ علامه حبيبي
۹. شل مقالې –دوولسمه برخه/ علامه حبيبي
۱۰. شل مقالې –ديرلسمه برخه/ علامه حبيبي
۱۱. د کندهار دودونه/ عبدالخالق واسعي
۱۲. اوسني ليکوال/ استاد عبدالرؤف بېنوا
۱۳. پردېس بېنوا / عبدالقديم پتيال
۱۴. کندهاري ورونه/ استاد محمدمعصوم هوتک
۱۵. په کندهار کي د کورنۍ جوړښت/ ظاهر افق
۱۶. د لومړي افغان –انګليس جنګ مقدمه/ د نسيم سليمي ترجمه
۱۷. د پلار ليکونه لور ته/ د نسيم سليمي ترجمه
۱۸. پښتو متلونه/ د نسيم سليمي تاليف
۱۹. په افغانستان کي د يوه بندي خاطرات/ د نسيم سليمي ترجمه
۲۰. پر معياري ژبه د معيار په ژبه يوه څېړنه/ استاد محمدمعصوم هوتک
۲۱. د کندهار ښار/ عبدالهادي ريشا
۲۲. ځوان کلونه ناځوان وختونه –شعري مجموعه/ سعيد لودين

(c) ketabton.com: The Digital Library

۲۳. د میوند فاتح/ د عبدالنافع ثنا ترجمه
۲۴. پولیټیکل ساینس ته یوه کتنه/ د ډاکټر محمدصدیق ظهیر ترجمه
۲۵. نبوي کورنۍ/ مولوي عبدالهادي حماد
۲۶. نبوي معجزې/ مولوي عبدالهادي حماد
۲۷. اراکوزیا/ استاد عبدالقدوس نجیب
۲۸. افغانان نه ژاړي/ حاجي محمد رزمي
۲۹. افغان شاغاسیان -انګلیسي/ استاد محمد معصوم هوتک
۳۰. کشف شاهنامه قبل از دورهٔ مغل/ علامه حبیبي
۳۱. ملي هینداره/ استاد محمدګل نوري
۳۲. له کندهاره تر اټکه/ استاد محمد معصوم هوتک
۳۳. د بېنوا پرېشانه افکار/ استاد بېنوا
۳۴. نوموړکي مؤرخین/ علامه حبیبي
۳۵. د کندهار مشاهیر/ محمدولي زلمی
۳۶. پردېس عربي قاموس/ د اختر محمد جهید ترجمه
۳۷. پښتو ستا میني بوداپیست ته بوتلم/ استاد محمد معصوم هوتک
۳۸. د پښتو ادب لنډ تاریخ/ علامه حبیبي
۳۹. ستاینې او وېړني/ اروا ښاد عبدالمجید بابی
۴۰. د پښتو ژبې ننۍ مسألې/ محمدهارون خپل
۴۱. افغانستان، سیاسي کمزوري او بهرنۍ مداخله/ ډاکټر نبي مصداق
۴۲. پټه خزانه/ د محمد بن داود هوتک -د علامه حبیبي سریزه
۴۳. ادبي فنون/ استاد عبدالرؤف بېنوا
۴۴. نړیوال نکلونه/ د عبدالغفار ترین ترجمه
۴۵. ګیدړه او انګور/ د عبدالغفار ترین ترجمه
۴۶. د ډیپارچر ویکبلري، انګلیسي -پښتو/ د نعیم قاسمي ترجمه
۴۷. لیک نښې/ کاندید اکاډمیسین ظاهر افق
۴۸. بین المللي سیاست ته یوه کتنه/ د ډاکټر محمدصدیق ظهیر ترجمه
۴۹. پښتني قبیلې او روایتي شجرې/ استاد محمد معصوم هوتک

(c) ketabton.com: The Digital Library

۵۰. د افغانستان د ایتنوګرافۍ په باب یوه پلټنه
۵۱. پند او عبرت/ د عبدالباري جهاني منظوم داستانونه
۵۲. کلیله او دمنه/ د ډاکټر صالح محمد زیري ترجمه
۵۳. د پښتو د فوکلوري نکلونو لنډ تحلیل/ عبدالباري جهاني
۵۴. پښتو متون سمېدل غواړي (همدغه اثر)

Get more e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library